

Magyarország és Afrika 2018–2025



Szerkesztette:
MARSAI VIKTOR
NAGYNÉ RÓZSA ERZSÉBET

Dialóg Campus

MAGYARORSZÁG ÉS AFRIKA 2018–2025

MAGYARORSZÁG ÉS AFRIKA 2018–2025

Szerkesztők

Marsai Viktor

Nagyné Rózsa Erzsébet

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében készült, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem és a Szent István Egyetem együttműködésével készült a Vidékbiztonság, a biztonsági környezet hatása a vidék versenyképességére Allamtudományi Kutatóműhelyben.

Szerzők

Borza Szená
Búr Gábor
Marsai Viktor
N. Rózsa Erzsébet
Remek Éva
Sógor Dániel
Suha György
Szélinger Balázs
Szigetvári Tamás
T. Horváth Attila
Tarrósy István
Treszkai Ákos

Lektorok

Fodor Erika
Hettyey András
Pásztor Szabolcs

© Kiadó, 2020

© A szerkesztők, 2020

© A szerzők, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

<i>Marsai Viktor: Magyarország és Afrika 2018–2025</i>	9
Magyarország és a déli nyitás – hol a helyünk az egyenlítői nap alatt?	12
A kötet felépítése	15
Felhasznált irodalom	16
<i>Tarrósy István: Magyarország Afrika-politikája a kommunista korszakban és a posztszovjet érában</i>	19
Bevezető	19
A kommunista rendszer különböző szakaszai, változó külpolitikai szerepvállalás	19
Magyarország Afrika térképén	20
A magyar afrikai tudásbázis – az első magyar afrikanisták mint a sikeres külpolitika referenciái	23
A rendszerváltozás után – Afrika térképén marad-e Magyarország?	25
Új külpolitikai fejezetek a posztszovjet érában: globális nyitás, déli nyitás, Stipendium Hungaricum	26
Kitekintés a jövőre – záró gondolatok	27
Felhasznált irodalom	28
<i>T. Horváth Attila: A déli nyitás és Afrika</i>	31
A magyar–afrikai kapcsolatok az elmúlt évtizedekben	33
A globális és a keleti nyitás	35
A déli nyitás	35
A magyar nemzeti kereskedőházak	37
Felhasznált irodalom	40
<i>Suha György: A magyar afrikanisztika lehetőségei a külpolitika támogatásában</i>	43
Fejlesztés-politika-tudomány	45
Magyar érdekrendszer tudományos háttérrel	48
Cselekvési stratégia afrikanisztikai megalapozottsággal	50
Jövőkép	52
Felhasznált irodalom	53
<i>Sógor Dániel: Marokkó</i>	55
Marokkó elhelyezkedése és természetrajza	55
Marokkó gazdasága	55
Marokkó közigazgatása és társadalma	56
Marokkó történelme	57
Marokkó külpolitikája és kilátásai	64

Marokkó kapcsolatai Magyarországgal	66
Felhasznált irodalom	67
<i>Sógor Dániel: Algéria</i>	69
Algéria elhelyezkedése és természetrajza	69
Algéria gazdasága	69
Algéria közigazgatása és társadalma	71
Algéria történelme	71
Algéria külpolitikája és kilátásai	77
Algéria kapcsolatai Magyarországgal	79
Felhasznált irodalom	81
<i>Szigetvári Tamás: Tunézia – a legeurópaibb afrikai ország</i>	83
Általános jellemzők	83
Történeti előzmények	85
A jelenlegi politikai helyzet	87
Kihívások és lehetőségek	89
Magyar érdekek	92
Felhasznált irodalom	94
<i>Marsai Viktor: Líbia</i>	97
Az ország fő földrajzi és demográfiai jellemzői	97
Identitásformáló tényezők Líbiában	98
A gazdaság	100
Rövid történeti áttekintés	102
A líbiai válság jelene	104
Az európai uniós érdekek	106
A magyar–líbiai kapcsolatok	107
Felhasznált irodalom	108
<i>N. Rózsa Erzsébet: A sokszínű Egyiptom</i>	113
Földrajzi adottságok és népességi adatok	113
A különleges szudáni kapcsolat	114
Egyiptom, a kibocsátó állam	115
Gazdaság	115
A modern Egyiptom múltja és jelene	118
Egyiptom az arab tavasz után	120
Külkapcsolati irányváltások az arab tavasz után	123
Felhasznált irodalom	123
<i>Borza Szená: Szudán</i>	127
Szudán általános földrajzi jellemzői	127
A Nílus mint biztonságpolitikai kérdés	130
A szudáni politika	132

Gazdasági helyzet	133
Szudán külpolitikája	135
Magyarország és Szudán kapcsolata	136
Felhasznált irodalom	138
<i>Szélinger Balázs – Marsai Viktor: Etiópia Afrikában</i>	141
Etiópia – Abesszínia / etiópok – habesák	141
Történelmi háttér	144
Etiópia 1991 után	147
Etiópia geostratégiai jelentősége – békemissziók és gátak	150
Magyar érdekek	151
Felhasznált irodalom	152
<i>T. Horváth Attila: Kenya a harmadik évezred elején</i>	155
Általános földrajzi, demográfiai és gazdasági jellemzők	155
Rövid történelmi áttekintés	157
A 2007-es válság	159
Biztonságpolitikai kihívások	160
Kenya: a Kelet-afrikai Közösség motorja	161
A magyar–kenyai kapcsolatok	162
Mit hozhat a jövő?	164
Felhasznált irodalom	165
<i>Búr Gábor: Angola</i>	169
Földrajz	169
Társadalom	170
Történelmi háttér, politikai berendezkedés	172
Angola geostratégiai helyzete, fő kihívásai	176
Magyarország és Angola	179
Felhasznált irodalom	180
<i>Búr Gábor: Dél-afrikai Köztársaság</i>	183
Társadalom	184
Történelmi előzmények	186
Dél-Afrika 1994 után	188
Kihívások, lehetőségek	190
Dél-Afrika és Magyarország	192
Felhasznált irodalom	193
<i>Treszkai Ákos: Nigéria</i>	195
Az ország földrajzi, politikai és demográfiai jellemzői	195
Egy kulcskérdés – az identitásformáló tényezők Nigériában	196
A gazdaság	198
Rövid történelmi áttekintés	200

A nigériai konfliktus, a Boko Haram	201
Az európai uniós érdekek	203
A magyar–nigériai kapcsolatok	204
Felhasznált irodalom	205
<i>Remek Éva: Ghána, Nyugat-Afrika gyöngyszeme</i>	209
Bevezető	209
Általános adatok	209
Múlt és jelen	210
Gazdasági perspektíva	212
Társadalmi viszonyok	215
Külpolitika	216
Biztonságpolitika	217
Magyarország és Ghána	218
Felhasznált irodalom	219

Magyarország és Afrika 2018–2025

Marsai Viktor

Sokat hangoztatott közhely napjainkban, hogy Afrika jelentősége a 21. században felértékelődően van, és ahogy Búr Gábor is utalt rá egyik tanulmányában, sokan „Afrika évszázadként” hivatkoznak az új korszakra.¹ Valóban, a kontinens „sötét” 90-es évei után az új évezredben robbanásszerű fejlődésnek lehettünk tanúi. A „növekvő Afrika” képe a tudományos szakirodalomtól kezdve a napi médiáig bejárta a világot, komoly adatokkal és számokkal támasztva alá a fejlődést.² Úgy tűnt, a fekete kontinens az ázsiai fejlődés útjára lép, és hasonló utat jár be, mint Kína vagy India. A földrész átlagos GDP-növekedése 4–5% körül mozgott, esetenként elérte a 6%-ot is.³ A világ 10 legdinamikusabban növekvő gazdasága között rendre 6–7 afrikait találhattunk, 10% körüli bővüléssel, és a 40 leggyorsabb gazdaság között is többségben voltak a kontinens államai.⁴ A külföldi működőtőke-beáramlás a 2002-es 15 milliárd USD-ről 2006-ra 37, 2012-re 47 milliárd USD-re nőtt. Mindez megjelent az egyes emberek hétköznapijaiban is: miközben 1980 és 2000 között az egy főre eső reáljövedelem 10%-kal csökkent, 2000 és 2010 között 30%-kal nőtt.⁵ Rotberg adatai alapján 2012-re a kontinens lakosságának negyede már a középosztályhoz tartozott. Ebben az évben már 500 millió mobiltelefon volt használatban Afrikában, vagyis minden második afrikai rendelkezett vele.⁶ 2000 és 2008 között a középiskolába járók aránya 48%-kal nőtt, miközben a malária okozta halálesetek számát 30%-kal, a HIV-fertőzések arányát 74%-kal sikerült visszaszorítani. A várható élettartam csaknem 10%-kal emelkedett, miközben a csecsemőhalandóság jelentősen visszaesett.⁷

A kontinens politikai rendszerei is átalakultak. A hidegháború végén még mindössze három demokratikus berendezkedésű állam működött a földrészen. Ez a szám 2013-ra 23-ra növekedett, és a kontinens 55 államából mára mindössze 4 – Eritrea, Szváziföld, Szomália és Líbia – nem rendelkezik a többpártrendszerrel lehetővé tevő alkotmánnyal, ráadásul utóbbi kettő esetében ezek kidolgozása már folyamatban van. 2016-ra – a Freedom House adatai alapján – a szubszaharai országok 59%-a – 29 állam – került be a „szabad” vagy „részben szabad” kategóriába, csakúgy, mint az északi Tunézia és Marokkó.⁸ 1991 és 2016 között 36 békés választásra került sor a kontinensen. A demokratikus kultúra és a jogrend erősödését jelzi, hogy 2017 szeptemberében a kenyai legfelső bíróság megsemmisítette

¹ Búr 2005, 3–11.

² ROTBERG 2013.

³ *The hopeful continent: Africa rising* (2011).

⁴ ROTBERG 2013, 12.

⁵ *Africa rising: A hopeful continent* (2013).

⁶ ROTBERG 2013, 6.

⁷ *Africa rising: A hopeful continent* (2013).

⁸ Freedom House 2016.

a 3 héttel korábbi választások eredményét, amely döntéssel a választási bizottság által győztesnek nyilvánított Uhuru Kenyatta nem értett egyet, de elfogadta azt.⁹ 30 évvel ezelőtt egyetlen országban sem korlátozta az alkotmány, hogy az állam- és kormányfők hányszor választhatók újra, 2016-ban viszont a szubszaharai régió 48 alkotmányából 33 tartalmazott erre vonatkozó megkötéseket. Az *Afrobarometer* felmérése szerint az afrikaiak háromnegyede értett egyet azzal, hogy a vezetők legfeljebb egyszer legyenek újraválaszthatók.¹⁰ A 2014-es közvélemény-kutatás alapján, amely Afrika 36 országát, illetve lakosságának 76%-át érintette, a földrész népességének 71%-a preferálta a demokráciát más rezsimekkel szemben. A kutatás 16 ország esetében állapította meg, hogy a lakosság demokratikus elköteleződése stabil, és a demokrácia iránti igény indexe a 2002-es 36%-ról 2014-re 51%-ra emelkedett.¹¹ A felmérés mindössze két olyan országot talált, Madagaszkárt és Szváziföldet, ahol a lakosság több mint fele preferálta az autoriter berendezkedést.¹²

A kontinensen az elmúlt két évtizedben jelentősen csökkent a fegyveres konfliktusok száma. Olyan, évtizedeken keresztül húzódó harcok értek véget, mint a mozambiki vagy az angolai polgárháború. A dél-afrikai régióban ma nem zajlik érdemi fegyveres konfliktus, és Malit és Észak-Nigériát leszámítva Nyugat-Afrika is a stabilitás útjára lépett. Kelet- és Közép-Afrika kevésbé állnak jól, gondoljunk csak Szomáliára, Dél-Szudánra vagy a Közép-afrikai Köztársaságra, de még itt is azt látjuk, hogy a korábban inkább csak elrettentő példaként emlegetett államok, mint Ruanda vagy Etiópia képesek voltak békét teremteni lakosaik számára, és ma évi 10% körüli GDP-növekedést tudnak felmutatni.

A „növekvő Afrika” afrooptimista képének természetesen számos kritikusa van, akik rámutatnak a fejlődés kétarcúságára. Bár az általános trendek pozitívak, Afrika – a Közel-Kelet mellett – napjainkban is Földünk fegyveres konfliktusoktól leginkább sújtott térsége, és sok esetben nem látszik a fény az alagút végén.¹³ A háborúk ugyanakkor gyakran csak tünetei a mélyben húzódó, sokkal összetettebb kihívásoknak, mint a túlnépesedés vagy a klímaváltozás. Ezek olyan jelenségek, amelyek kezelésére ugyan történtek lépések, de egyelőre inkább csak a problémák nagyságának feltérképezése folyik.

A kulcskérdés ez esetben is a kontinens gazdasági teljesítőképességében rejlik. Hiszen megfelelő anyagi háttérrel mind a demográfiai nyomást, mind a környezeti problémákat – legalábbis részben – kezelni lehet. Az impozáns adatok tükrében bizakodók lehetünk. Csakhogy, amint Ian Taylor könyvében rámutat,¹⁴ a földrész döbbenetes GDP-növekedése mögött a legtöbb esetben pusztán nyersanyag-kitermelés áll, mindenféle hozzáadott érték nélkül. Ez leegyszerűsítve azt jelenti, hogy Afrika saját jövőjét herdálja el, meglehetősen nyomott áron. Ugyanakkor nem fedné a valóságot, ha a kontinentst pusztán a világ nyersanyagbányájaként mutatnák be – még akkor is, ha a kapitalista világgazdasági rendszer belső törvényeinek tökéletesen meg is felelne ez a szerep.¹⁵ A földrész az elmúlt évtizedben – különösen a szolgáltatások terén – a különféle innovációk széles körének adott

⁹ BURKE 2017.

¹⁰ *African democracy: The march of democracy slows* (2016).

¹¹ BRATOON–HOUESSOU 2014, 1–3.

¹² BRATOON–HOUESSOU 2014, 6.

¹³ Lásd: VECSEY 2019.

¹⁴ TAYLOR 2014.

¹⁵ Lásd erről: *Industrialisation in Africa: More a marathon than a sprint* (2015). Elméleti írások szintjén lásd: RODRIK 2014; WALLERSTEIN 2010.

otthont, a mobiltelefonos „bankoláson” keresztül a termények piaci árának sms-ben történő elküldéséig a vidéki gazdák számára.¹⁶ Nem véletlen, hogy Mark Zuckerberg és a Facebook kísérletei arra, hogy napenergiával működtetett drónokkal vigyenek internetet a világ eldugott pontjaira, alapvetően Afrikát célozzák.¹⁷

Fontos ugyanis felismerni, hogy Afrika és országai nem csupán elszenvedői a globalizációnak: az afrikai elitek a „sötét” 90-es évek után rájöttek arra, hogy államuk fejlődése és lakosságuk jóléte alapvetően tőlük függ. Ebben nem csupán humanitárius megfontolások vezették őket, hanem nyilvánvaló önös érdekek is, hiszen stabilitás nélkül nem számíthattak a külföldi tőke beáramlására, amely – mivel a politikai szereplők komoly gazdasági érdekekkel is rendelkeznek¹⁸ – saját boldogulásuk számára is kulcsfontosságú volt. Bár az abszolút gazdasági mutatókat figyelembe véve a kontinens súlya a világgazdaságban még mindig csekély – egyes számítások szerint Afrika teljes GDP-je kisebb, mint Franciaország bruttó hazai összterméke¹⁹ –, ezek csalóka adatok. Egyrészt a kontinens viszonylatában nehéz megfelelő statisztikákat találni, különösen az informális gazdaság óriási aránya miatt. Ahogy ezt a szerzőnek Pásztor Szabolcs közgazdász közös addisz-abebei tartózkodásuk tapasztalataként – elnézve a bádogyárosokban és az utcasarkokon folyó kereskedelmet – lakonikus tömörséggel összegezte: „nesze neked, GDP.” Másrészt a meglévő adatok jelentős részét sem dolgozzák fel, így az afrikai termelés valószínűleg többszöröse a becsült adatoknak – ami 1,2 milliárd emberre vetítve még mindig nagyon kevés. Ugyanakkor ezek a számok azt is jelzik, hogy még mindig milyen óriási kiaknázatlan kapacitások rejlenek a kontinensben.

Nem véletlen, hogy továbbra is zajlik a „második versenyfutás” – Afrikáért.²⁰ Ebben a volt gyarmatosító hatalmak, illetve az Egyesült Államok és Kína mellett egyre nagyobb szerep jut a fejlődő és a fejlett világ más feltörekvő hatalmainak, Indiának, Japánnak, Brazíliának és Oroszországnak, valamint a kisebb játékosoknak is.

Ez a versenyfutás azonban más, mint akár a gyarmatosítás időszakának küzdelme, akár a felszabadulás utáni évtizedek törekvése. Amint rámutattunk, a külső hatalmak és befektetők ma már számos afrikai országban öntudatos, képzett és világlátott vezetőkkel találkoznak. A globális játékosok erejét és befolyását természetesen nem szabad alábecsülni – de túlértékelni sem. Peking, Párizs és Washington igencsak messze esnek az Etióp-magasföldtől vagy a kongói dzsungeltől. Az afrikai politikusok pedig kiválóan megtanulták, hogyan játszhatják ki egymás ellen a különféle szereplőket, illetve azt, hogy az „amikor a farkok csóválja a kutyát” helyzet előidézése – megfelelő elkötelezettséggel és bátorsággal – nem is olyan nehéz feladat. 2011-ben Zambiában az ellenzék azért tudta megnyerni a választásokat, mert a lakosság megelégedte a kínai üzemeltetésű rézbányákban uralkodó áldatlan állapotokat, amely során a kínai őrök az embertelen körülmények ellen tüntető munkások közé lóttek.²¹ Etiópia pedig csak saját protekcionista szabályai mentén nyitotta meg gazdaságát a külső befektetők előtt, ügyelve arra, hogy azokban a szektorokban, ahol

¹⁶ *African agriculture: A green evolution* (2016).

¹⁷ FARELL 2016.

¹⁸ Kenyában például szinte a teljes élelmiszer-ipar a néhai államalapító elnök, illetve szintén elnök fia és családja, a Kenyatták kezében van. *Interjú Nairobiban*, 2015. október.

¹⁹ WITHNALL 2016.

²⁰ BÚR 2008, 3–16.

²¹ GETTLEMAN 2011.

érdemi hazai termelés folyik (textilipar, cipőipar) az olcsó külföldi termékek egyelőre ne jelenthessenek kihívást a munkai igényesebb és ezért drágább etióp termékeknek.²²

Magyarország és a déli nyitás – hol a helyünk az egyenlítői nap alatt?

Hazánk külpolitikai fókuszába a rendszerváltás után az euroatlanti integráció, illetve a jószomszédi kapcsolat került, minden más területet ennek rendelték alá. Ennek következtében Magyarország lényegében felszámolta szubszaharai kapcsolatait, illetve hagyta azokat elsorvadni, és Észak-Afrikával is jóval lazább viszonyt tartott fenn. Bár az új évezredben többször is felmerült a változtatás igénye, érdemi gondolkodás ezen a téren csak 2011-ben kezdődött az akkori külügyminiszter, Martonyi János által meghirdetett – kvázi külügyi stratégiaként működő – *Magyar külpolitika az uniós elnökség után* című dokumentum és program kapcsán.²³ Ennek keretében került sor a „globális nyitás” meghirdetésére, amelynek egyik pillérét a szubszaharai Afrika jelentette.²⁴ Az előkészítő munkák ezt követően indultak meg a kapcsolatok revitalizálására. 2013-ban megrendezték az első Budapest Afrika Fórumot, amelynek díszvendége az Afrikai Unió Bizottságának elnöke, Nkosazana Dlamini-Zuma asszony volt.²⁵ 2014-ben újjáalakult az önálló Afrika főosztály, majd 2015 márciusában Szijjártó Péter külügyminisztersége alatt sor került a déli nyitás meghirdetésére és a második Budapest Afrika Fórum megrendezésére.²⁶ Ehhez kapcsolódva a diplomáciai hálózat és személyzet bővítése is megindult a kontinensen.

A hazai afrikanista közösség és számos, a kontinensen érdekelt civil szervezet és gazdasági szereplő figyelte nagy szimpátiával az eseményeket és az azt kísérő média-érdeklődést. A közösség tagjai és az Afrika-szeretők számára ugyanis ez végre annak a jele volt, hogy a kontinens ismét számíthat a kormányzat érdeklődésére. Természetesen a többség tisztában volt vele, hogy ez nem jelenti majd a magyar külpolitika gyökeres átalakítását: hazánk külkapcsolatait alapvetően továbbra is az EU-val és tagállamaival való viszony, illetve a hagyományos partnerekkel – USA, Oroszország, Izrael, Kína – való együttműködés határozza majd meg mind diplomáciai, mind külkereskedelmi szempontból. 2015-ben például a teljes magyar export mindössze 1%-a – 303 milliárd forint értékben – irányult a kontinensre.²⁷ Ugyanakkor a déli nyitás azzal a reménnyel kecsegtetett, hogy Afrika – különösen a szubszaharai térség – az eddigi lényegében zéró figyelem után valamivel nagyobb kormányzati érdeklődésre tarthat számot. A fentebbi lépések, rendezvények ezt látszottak igazolni.

Felmerülhet a kérdés, hogy mit is kereshet egy ilyen kis ország – a nagyhatalmakkal összevetve korlátozott érdekérvényesítő képességgel – az újabb „afrikai versenyfutásban”.

²² *Etiopia's economy: Neither a sprint nor a marathon* (2015).

²³ *Magyar külpolitika az uniós elnökség után* (2011).

²⁴ *Magyar külpolitika az uniós elnökség után* (2011), 45–47. Lásd még: NAGYINÉ RÓZSA 2016.

²⁵ VISNOVITZ 2013.

²⁶ *Déli Nyitás. A Déli Nyitás politikájának afrikai dimenziója* (2015).

²⁷ KSH 2016.

Nem csupán néhány akadémikus, szakember és a híres „Afrika-vírussal”²⁸ megfertőzött vállalkozó hagymázos álmáról van szó, reális alapok nélkül?

A válasz éppen a fentebb bemutatott trendekben mutatkozik meg. Az egyik, Magyarország számára központi jelentőségű területen, a *gazdaságban és az exportpiacok bővülésében* ugyanis az elmúlt évtizedekben új kapuk nyíltak – maradtak nyitva? – számunkra. Az afrikai vezetők növekvő öntudata azt is mutatja, hogy igyekeznek válogatni a szereplők között. A szerző Kenyától Egyiptomig találkozott azokkal a kiskapukkal, amelyek lehetőséget adnak a kis államoknak is – köztük Magyarországnak – a versenybe való bekapcsolódásra. Ezek a következők:

1. *Történeti örökség.* Bár a közhiedelemmel ellentétben hazánk sem volt teljesen mentes a gyarmatosítás átkától, hiszen az úgynevezett kollektív gyarmatosítás keretében maga is részesült – és részben részesül – a fejletlen perifériákról nyomott áron a centrumba áramló javakból, ez nem él benne a helyi közösségek tudatában. A magyar diplomataék így ezen a területen tiszta lappal kezdhetnek, sőt mivel a hidegháború időszakában hazánk intenzív kapcsolatokat ápolt a kontinenssel, az afrikai lakosság tudatában egyes magyar termékek emléke mind a mai napig pozitívan él. Hasonló a helyzet az itt tanult több ezer afrikai diákkal, akik jó része mára közép- vagy felsővezető lett hazájában. Nem véletlen, hogy a második Budapest Afrika Fórum ezt a közösséget igyekezett megszólítani.²⁹ Az idő azonban sürget: lényegében az éjfél előtti utolsó órában vagyunk, hogy ezeket a kapcsolatokat felmelegítsük, és új lökést adjunk nekik – amely egyébként a Stipendium Hungaricum ösztöndíjakban örvedetesen realizálódik.
2. *A kis államok előnye.* Az afrikai vezetők hosszú évtizedek óta kötnek üzleteket a volt gyarmattartó országokkal és az új nagyhatalmakkal. Éppen ezért tisztában vannak azzal, hogy ezen megállapodások jelentős része nem az ő érdekeiket szolgálja. A nagyok gyakran erőből tárgyalnak, mert egész egyszerűen megtehetik, menet közben változtatva a feltételeken és a határidőkön.³⁰ Ezekkel a szereplőkkel szemben – bár az elmúlt években jelentős fejlődést láthattunk – az afrikai államok zöme tehetetlen vagy mérsékelt a mozgástere. Ne feledjük, ezeknek az államoknak a képviselői ülnek ott az ENSZ-ben, az EU-ban, a Világbanknál, az IMF-nél – a világ legnagyobb donorjainál –, így döntő befolyásuk van az ott levő összegek allokálásában. Nem lehet tehát a végsőkig folytatni velük szemben az ellenállást. Bár nyilván itt is működik az egyes szereplők kijátszása egymással szemben, ennek is van egy természetes határa. Éppen ezért az afrikaiak szívesen veszik olyan kisebb államok közeledését, mint Magyarország, akikkel egyenlő partnerként tárgyalhatnak.³¹
3. *Afrika – a véget nem érő üzletek kontinense.* A fekete földrész ebben az értelemben is egyedi. Miközben országai zömében a bürokrácia, a korrupció, az infrastruktúra hiánya, esetenként pedig a politikai instabilitás hihetetlenül megnehezíti a befektetéseket, akinek sikerül elnyernie a helyi vezetők és közösségek bizalmát, valamint kellő ismeretre szert tenni a helyi hivatalok útvesztőiben, igazi kincsesbányára

²⁸ Az „Afrika-vírusról” a híres utazó, Széchenyi István ír, aki szerint ha valaki egyszer beteszi a lábát a kontinensre, azt megfertőzi, és mindig visszavágyik oda.

²⁹ *Budapest Africa Forum 2.* (2015).

³⁰ *Interjú egy magyar diplomatával.* Kairó, 2016. október.

³¹ *Interjú egy magyar diplomatával.* Nairobi, 2017. január.

lehet. A nyersanyagoktól a szolgáltatásokon és infrastrukturális projekteken át a mezőgazdaságig Afrika lényegében minden területen befektetésre szorul: nincs az az innováció, üzleti vállalkozás, amely ne találhatna megrendelőkre a kontinensen. Ez nem csupán tematikusan, de vertikálisan is igaz: Magyarország vagy Belgium nyilván nem fog tudni dollármilliárdos hiteleket nyújtani olyan gigantikus beruházásokra, mint a Nagy Etióp Újjászületés Gát vagy a kelet-afrikai fosszilis energiahordozók kitermelését célzó Lamu–Dél-Szudán Transzport Korridor. De éppen a nagy projektek miatt van az, hogy a kisebbekre a nagyobb szereplőknek egész egyszerűen nem marad ideje, figyelme, kapacitása. Az így tátongó rések betömése az, amely hazánk számára is számtalan lehetőséget tartogat, gondolva itt nem csupán a nagy magyar multinacionális vállalatokra, de a kis- és középvállalkozásokra is.

4. *Miért ne lépnénk, ha úgyis fizetünk?* Nem szabad megfedkezünk az új politika költségvonzatáról sem: a kapcsolatok felmelegítése új képviselőket, diplomátákat és „baráti” befektetéseket igényel. Afrikában különösen igaz a mondás: „Aki jön, az mondjon előbb jó napot.” Aki szeretne állami tendereket elnyerni, vállalkozásokat kezdeni, annak először bizonyítania kell elkötelezettségét – általában különféle fejlesztési programokkal, segélyekkel, iskolákkal, egészségügyi programokkal, infrastruktúra-fejlesztéssel. Ezek költségvonzata nyilvánvalóan magas. Ugyanakkor nem szabad megfedkezünk róla, hogy ezek az összegek részben rendelkezésre állnak: hazánk különféle alapokba éves szinten több milliárd forintnyi összeget fizet be.³² Ez a jelenlegi uniós költségvetési ciklusban 187 millió eurót – közel 60 milliárd forintot – tesz ki az Európai Fejlesztési Alap viszonylatában, amelynek kétharmada Afrikában allokálódik. Az előző ciklusokban a magyar befizetések zömét más EU-s tagállamok hívták le, amelyek kiterjedt kapcsolatokkal és érdekérvényesítő képességgel rendelkeztek. A jelenlegi időszakban azonban a Külgazdasági és Külügyminisztérium komoly erőfeszítést tesz annak érdekében, hogy ennek az összegnek minél jelentősebb része jusson vissza magyar vállalkozásokhoz.³³

A gazdaságra gondolva érdemes külön megemlíteni a mezőgazdaságot is. A kontinens népességrobbanása és jelenlegi nagyfokú külső függőség kapcsán kulcskérdés lesz, hogy Afrika milyen mértékben képes élelmezni saját lakosságát. Bár a földrész termőföldjeinek jelentős része kevésbé értékes, számos rendkívül gazdag terület is található a kontinensen, amelyek megfelelő és korszerű kiaknázása még várat magára. Az afrikai földművelés jelentős része továbbra is kézi erővel, óriási vízpazarlással, gyakran megfelelő növénytermesztési ismeretek hiányában zajlik. Éppen ezért a hagyományosan magas minőségű magyar mezőgazdasági- és élelmiszeripari tudásnak, illetve innovációnak nagy szerep juthat a déli nyitásban.³⁴

Nem feledkezhetünk meg persze a kihívásokról sem. A már említett nehézségek – korrupció, bürokrácia – sok vállalkozást visszarettenenek. Afrika messze van, gyakran megbízhatatlan az infrastruktúra, a kulturális és földrajzi sok sokakat

³² TARRÓSY–MORENTH 2013, 86.

³³ Lásd: *Hogyan nyerjünk projektet Afrikában?* (2015).

³⁴ Lásd: NGUNGADIAFUKA 2013, 65–74.

elbizonytalanít. Problémát jelent a hazai vállalkozások tőkehiánya és viszonylag alacsony kockázatvállaló-hajlandósága.³⁵ Nem véletlen, hogy a magyar kormányzat számos eszközzel – megnövelt diplomáciai jelenléttel, kedvezményes hitelekkel – igyekszik segíteni a folyamatot és növelni a védőhálót a vállalkozások körül. Az így nyíló kapukon azonban már a magánszférának kell belépnie.

A legtöbb esetben a problémát továbbra is az ismeretek hiánya okozza, illetve a máig élő tévhitiek a kontinenssel kapcsolatban. A legtöbb szereplő fejében továbbra is az 1990-es évek állapotai élnek az éhínségekről, polgárháborúkról, járványokról és népirtásokról. A hazai afrikanisztikának – és a maga szerény eszközeivel ennek a kötetnek is – részben az a célja, hogy lebontsa az idejétmúlt ismereteket, és reális(abb) képet fessen a földrész viszonyairól.

Mindezek kapcsán kerül elő a hazánk számára második kulcsfontosságú terület, a kontinens biztonságának kérdése. Mert bár a fejlődés megkérdőjelezhetetlen, naivitás lenne azt gondolni, hogy Afrika minden állama jó úton halad előre, és hogy sikerült megbirkózni a legtöbb kihívással.

A kötet felépítése

Jelen kötet kifejezetten az afrikai kontinens és Magyarország kapcsolatára fókuszál, és nem foglalkozik részletesen a kontinens nagy trendjeivel. Ennek – örvendetes – oka, hogy az elmúlt időszakban két magyar kötet is megjelent a témában. Az egyik az MTA Világgazdasági Kutatóközpontja gondozásában, amely elsősorban a kontinens gazdasági folyamataira fókuszál.³⁶ A másik, amely a szintén a KÖFOP keretében működő *Afrika a globalizált világban – lehetőségek és kihívások* elnevezésű Ludovika Kutatócsoport munkája, sokkal inkább biztonsági fókuszról közelít a földrész stratégiai folyamataihoz, és 2019-ben került az olvasókhoz.

Jelen tanulmánykötet célja, hogy a kontinenssel kapcsolatba kerülő diplomaták, közszolgák, illetve az Afrikáról tanuló hallgatók számára nyújtson útmutatást a magyar–afrikai kapcsolatokról. Ezt teszi egyrészt néhány összefoglaló tanulmány keretében, amelyek a kapcsolatok általános kereteit vizsgálják. Másrészt országtanulmányok formájában, amelyek rövid eligazítást jelentenek az adott államról, politikai, társadalmi és gazdasági helyzetéről, illetve hazánkkal ápolat kapcsolatairól, a magyar érdekekről. Ezek mind a közigazgatási szereplők, mind az adott ország iránt érdeklődők számára kiindulópontot jelenthetnek a további anyaggyűjtéshez. Bár a Magyar Honvédség keretében már elindult egy országtanulmány-sorozat, amelynek gondozását a Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóműhelye vette át, de ezek egyrészt hosszabb kötetek, másrészt messze nem fedik le az összes releváns országot. Így bár az elkötelezettebb olvasók számára hasznosak és alaposak, tankönyvszerű használatra nem feltétlenül alkalmasak. E kötet igyekezett szem előtt tartani a befogadhatóságot: a viszonylag rövid, egy ív terjedelmű fejezetek átláthatók és viszonylag gyorsan olvashatók. Így bízunk benne, hogy jó alapul szolgálnak mind az oktatás, mind a szakemberek, mind az érdeklődők körében a kontinens – magyar szempontból nagyobb fontosságú – országainak megismerésében.

³⁵ *Interjú magyar diplomatákkal*. Nairobi, 2015. október; 2017. január; Addisz-Abeba, 2017. május.

³⁶ BIEDERMANN–KISS 2017.

Felhasznált irodalom

- Africa rising: A hopeful continent (2013). *The Economist*, 2013. 03. 02. Elérhető: www.economist.com/news/special-report/21572377-african-lives-have-already-greatly-improved-over-past-decade-says-oliver-august (A letöltés dátuma: 2017. 09. 04.)
- African agriculture: A green evolution (2016). *The Economist*, 2016. 03. 12. Elérhető: www.economist.com/news/briefing/21694521-farms-africa-are-prospering-last-thanks-persistence-technology-and-decent?cid=cust/ednew/n/bl/n/20160310n/owned/n/n/nwl/n/n/E/n (A letöltés dátuma: 2018. 02. 05.)
- African democracy: The march of democracy slows (2016). *The Economist*, 2016. 08. 20. Elérhető: www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21705355-threats-democratic-rule-africa-are-growing-time-and-demography-are (A letöltés dátuma: 2017. 09. 04.)
- BIEDERMANN Zsuzsánna – KISS Judit szerk. (2017): *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest, Akadémiai. DOI: <https://doi.org/10.1556/9789634540298>
- BRATOON, Michael – HOUSSOU, Richard (2014): *Demand for Democracy Is Rising in Africa, But Most Political Leaders Fail to Deliver*. Elérhető: http://afrobarometer.org/sites/default/files/publications/Policy%20paper/ab_r5_policypaperno11.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 09. 04.)
- Budapest Africa Forum 2.* (2015). Elérhető: <http://budapestafricaforum.kormany.hu/> (A letöltés dátuma: 2017. 09. 11.)
- BÚR Gábor (2005): A XXI. század Afrika évszázada? *Külgügyi Szemle*, 4. évf. 1–2. sz. 3–12.
- BÚR Gábor (2008): The Second Scramble – a második versenyfutás Afrikáért. *Külgügyi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 3–16.
- BURKE, Jason (2017): Kenyan supreme court annuls Uhuru Kenyatta election victory. *The Guardian*, 2017. 09. 01. Elérhető: www.theguardian.com/world/2017/sep/01/kenyan-supreme-court-annuls-uhuru-kenyatta-election-victory (A letöltés dátuma: 2017. 09. 04.)
- Déli Nyitás. A Déli Nyitás politikájának afrikai dimenziója* (2015). Elérhető: <http://budapestafricaforum.kormany.hu/deli-nyitas> (A letöltés dátuma: 2017. 09. 06.)
- Etiopia's economy: Neither a sprint nor a marathon (2015). *The Economist*, 2015. 05. 30. Elérhető: www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21652307-africas-most-impressive-economic-managers-suffer-excessive-caution-neither (A letöltés dátuma: 2017. 11. 06.)
- FARELL, Sean (2016): Facebook's solar-powered internet plane takes flight. *The Guardian*, 2016. 07. 21. Elérhető: www.theguardian.com/business/2016/jul/21/facebook-solar-powered-internet-plane-test-flight-aquila (A letöltés dátuma: 2017. 09. 05.)
- Freedom House (2016): *Freedom in the World 2016*. Elérhető: https://freedomhouse.org/sites/default/files/FH_FITW_Report_2016.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 04.)
- GETTLEMAN, Jeffrey (2011): Opposition Leader Is Handed Reins in Zambia. *The New York Times*, 2011. 09. 23. Elérhető: www.nytimes.com/2011/09/24/world/africa/zambias-presidency-changes-hands-after-election.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- GLIED Viktor (2011): Egy afrikai–magyar „közösségről”. Afrikával foglalkozó civil szervezetek Magyarországon. In TARRÓSY István – GLIED Viktor – KESERŰ Dávid szerk.: *Új népvándorlás. Migráció a 21. században Afrika és Európa között*. Pécs, Publikon. 187–204.
- Hogyan nyerjünk projektet Afrikában?* (2015). Elérhető: <http://afrikaexpo.hu/index.php?modul=menupontok&kod=146> (A letöltés dátuma: 2017. 09. 11.)

- Industrialisation in Africa: More a marathon than a sprint (2015). *The Economist*, 2015. 11. 07. Elérhető: www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21677633-there-long-road-ahead-africa-emulate-east-asia-more-marathon (A letöltés dátuma: 2017. 09. 05.)
- KSH (2016): *Jelentés a külkereskedelem teljesítményéről 2015*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulker/kulker15.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 10. 08.)
- Magyar külpolitika az uniós elnökség után* (2011). Elérhető: http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 09. 06.)
- MARSAI Viktor – HETTYEY András (2013): *Szomália. Állami összeomlás és konszolidációs kísérletek Afrika szarván*. Pécs, Publikon.
- MOLNÁR Anna (2016): Az EU globális kül- és biztonságpolitikai stratégiája. *SVKK Elemzések*, No. 9. Elérhető: http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-elemzesek-2016-9-az-cu-globalis-strategiaja-molnar-a.original.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 15.)
- NAGYNÉ RÓZSA Erzsébet (2016): Magyarország és az arab Közel-Kelet. In KOLLER Boglárka – MARSAI Viktor: *Magyarország Európában, Európa a világban. Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, Dialóg Campus. 187–198.
- NGUNGADIAFUKA, Espérance Nsooso (2013): Zöld forradalom és Afrika. *Afrika Tanulmányok*, 7. évf. 3. sz. 65–74.
- RODRİK, Dani (2014): *A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világgazdaság jövője*. Budapest, Corvina.
- ROTBERG, Robert I. (2013): *Africa Emerges: Consummate Challenges, Abundant Opportunities*. Cambridge, Polity.
- TARRÓSY István – MORENTH Péter (2013): Global Opening for Hungary: A New Beginning for Hungarian Africa Policy? *African Studies Quarterly*, 14. évf. 1–2. sz. 77–96.
- TAYLOR, Ian (2014): *Africa Rising? BRICS – Diversifying Dependency*. Suffolk, James Currey.
- The hopeful continent: Africa rising (2011). *The Economist*, 2011. 12. 03. Elérhető: www.economist.com/node/21541015 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 04.)
- VECSEY Mariann (2019): A fegyveres konfliktusok trendjei a kontinensen. In MARSAI Viktor szerk.: *Afrika a globalizált világban. Lehetőségek és kihívások*. Budapest, Dialóg Campus. 223–244.
- VISNOVITZ Péter (2013): Jófejség lopja be a magyarokat az afrikai szívekbe. *Origo*, 2013. 06. 10. Elérhető: www.origo.hu/itthon/20130607-afrika-forummal-nyit-a-magyar-kulpolitika-a-fekete-kontinens-fele.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 15.)
- WALLERSTEIN, Immanuel (2010): *Bevezetés a vilárendszer-elméletbe*. Budapest, L'Harmattan–Eszmélet.
- WITHNALL, Adam (2016): Is the entire GDP of Africa really just equal to that of France? *Independent*, 2016. 10. 18. Elérhető: www.independent.co.uk/news/world/africa/is-the-entire-gdp-of-africa-really-just-equal-to-that-of-france-a7367906.html (A letöltés dátuma: 2017. 12. 06.)

Vákát oldal

Magyarország Afrika-politikája a kommunista korszakban és a posztszovjet érában

*Tarrósy István*¹

Bevezető

A kommunista rendszer időszaka Magyarországon nem tekinthető egy egységes és homogén korszaknak, ahogyan az ebben az időben a Moszkva és az afrikai kontinens felé irányuló külpolitika elemei sem bizonyultak állandónak és tartósnak, ezért a fejezet elsőként e periódus különböző szakaszait mutatja be. Ezután a kontinens államaival kötött kétoldalú megállapodások rendszerét vizsgálja az írás, amely részletesen kitér az akkoriban alkalmazott módszerekre, technikákra és a segítségnyújtás formáinak ismertetésére. Az írás kiemelt figyelmet szentel az állami ösztöndíjprogramnak, amely több száz afrikai fiatal számára biztosította a magyar egyetemeken való tanulás lehetőségét, valamint számos hazai egyetemi tanárnak tette lehetővé, hogy afrikai felsőoktatási intézményekben oktathassanak – többen közülük a szocializmus politikai eszmerendszerének és a tervezgazdálkodás működésének lényegét adták át a hallgatóiknak. Napjainkban a magyar kormány egy hasonló ösztöndíjprogrammal kívánja élénkíteni a kapcsolatokat úgy, hogy közel hatvan (elsősorban fejlődő vagy feltörekvő) ország több ezer fiataljának ajánl fel hasonló lehetőséget. Az áttekintés végül rámutat a Magyarországon élő, kis létszámú, de aktív afrikai diaszpóra szerepének és az afrikai, immár a szülőföldjükön fontos pozíciót betöltő volt egyetemi hallgatók tevékenységének jelentőségére. Az írás tehát a magyar Afrika-politika alakulásának útját kíséri végig a kommunizmus évtizedeitől napjainkig.²

A kommunista rendszer különböző szakaszai, változó külpolitikai szerepvállalás

Magyarország az egypártrendszer uralmának különböző mélységeit és fokozatait tapasztalhatta meg a kommunista éra alatt, ezért célszerű ezt az időintervallumot három szakaszra bontani: az első a totalitárius diktatúra klasszikus sztálinizmusa, amely már az 1940-es években kibontakozott, és egészen 1963-ig tartott.³ Ezekben az évtizedekben az 1944-ben újjáalakult Magyar Kommunista Párt „minden társadalmi érdek kizárólagos

¹ A szerző a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjasa.

² GYARMATI 2011. Az írás alapul veszi és átdolgozza: TARRÓSY 2017.

³ Gyarmati György e szakaszokat említi: 1. presztalinizálás (1945–1947), 2. sztalinizálás (1948–1952) és 3. desztalinizálás (1953–1956) Rákosi resztalinizálási törekvéseivel.

letéteményesének nyilvánította magát”.⁴ A Sztálin által is kedvelt helyi vezető, Rákosi Mátyás irányításával a magyar emberek élete teljesen a párt felügyelete alá került, minden egyes lépésüket megfigyelték, nem meglepő tehát, hogy inkább bezárkóztak a saját világukba. Bár az 1956-os, a Rákosi uralmát és a szovjet típusú totalitárius rendszert elutasító forradalom megbukott, hosszú távon alapvető változásokat indukált. A második szakaszt, főként az 1970-es években, a kevésbé szigorú politikai ellenőrzés és a Rákosi-rendszert legitimáló ideológiától való eltávolodás jellemezte. 1956 után Kádár János teret adott a magánszféra megjelenésének, mind a gazdaságban, mind a kulturális életben – konszolidációs kísérlete során az anyagi jólét és az életszínvonal emelkedése biztosította a rendszer legitimációját. Neki köszönhető, hogy 1968 után „a gazdaságpolitikai liberalizáció keretén belül megjelenhetett az úgynevezett második gazdaság, [amely – T. I.] nem az állam által szerveződött, hanem annak gazdaságával összefonódva, azzal szimbiózisban működött”.⁵ Az 1980-as évek által fémjelzett utolsó, harmadik szakaszban tovább lazult az állami ellenőrzés, és egy olyan, az egész rendszert megingató válságba süllyedt az ország, amelyet a vezetés már nem tudott kezelni, továbbá nem volt képes az ígért életszínvonal-emelkedést biztosítani az itt élők számára. Így érkezett Magyarország az 1989–1990-es történelmi fordulóponthoz, amely a Szovjetunió szétesését és a keleti blokk felbomlását eredményezte.

Mark és Apor rámutat, hogy „az 1950-es évek végén a magyar elit megkísérelt nyitni Latin-Amerika, Afrika és Délkelet-Ázsia felé. [...] A később Globális Délnek nevezett területtel próbáltak kereskedelmi kapcsolatokat létesíteni”.⁶ Ennek fő mozgatórugója az 1956 utáni nemzetközi elszigeteltségből való diplomáciai kinavigálás és a Hruscsov-féle szocialista fejlődésmodell alapján a baráti, fejlődő országokba megindított exporttevékenység volt. Mivel Kádár János és külügyminisztere, Sik Endre,⁷ a Moszkva által kijelölt irányvonal hű követője volt, a totalitárius diktatúra időszakával ellentétben – amelyben, hasonlóan a szovjet tábor más szatellitállamaihoz, a Rákosi-rezsim sem kapott szabad kezét a nemzetközi szintéren való politikai manőverezésben – az „antiimperialista internacionalizmus nagy szerepet játszott az elit, az értelmiségi és a hétköznapi szocialista kultúrában az 1960-as és az 1970-es években”.⁸ Ez pedig óriási hatást gyakorolt a külpolitikai lehetőségek körének szélesítésére is.

Magyarország Afrika térképén

A keleti blokk tagjaként, azaz a rendszerváltozásig Moszkva ideológiai ernyője alatt Magyarország nemcsak egy többé-kevésbé független, hanem egy meglehetősen aktív külpolitikát folytatott az akkori harmadik világ országaival, közöttük számos afrikai állammal, például Algériával, Líbiával, Angolával, Etiópiával és Mozambikkal. A Varsói Szerződés és a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) legmagasabb szintű értekezleteit követően egyre többször merült fel központi témaként az afrikai kooperáció jelentősége, valamint a szolidaritásnak az afrikai partnerek támogatásában való megjelenése.

⁴ KÖRÖSÉNYI 1999, 9.

⁵ KÖRÖSÉNYI 1999, 9.

⁶ MARK–APOR 2015, 852.

⁷ Sik Endre egyébként a kor szaktekintélye volt az Afrika-kutatások területén.

⁸ MARK–APOR 2015, 852.

A keleti blokk vezetői baráti relációkat kívántak ápolni az ázsiai és afrikai országokkal, ennek jegyében számos baráti látogatást tettek ezekben az államokban, jóllehet az afrikai emberek ennek csekély hatását látták és érezték. Losonczi Pál, aki az Elnöki Tanács elnöki posztját töltötte be 1967 és 1987 között, rendszeresen elutazott harmadik világbeli, köztük szubszaharai országokba, hogy elősegítse a baráti kapcsolatok kialakítását. 1970-ben Tanzániába, egy évvel később Guineába és a Kongói Népi Köztársaságba, 1973-ban Sierra Leonéba, míg 1975-ben Szomáliába látogatott. Kormányzati szinten Magyarország még tovább ment, és önálló segélyprogramokat határozott meg az afrikaiak számára az ötéves terveiben: ezek elsősorban kormányzati kölcsönöket, technológiatranszfert, valamint nagyobb mértékű árucserét jelentettek. 1962-ben megalapították az úgynevezett Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Irodát, azaz a TESCO-t (International Technical and Scientific Cooperation and Trading Office), amely a kétoldalú technológiai, oktatási és szakképzési megállapodások koordinálásáért és végrehajtásáért volt felelős a közmunka, az oktatás, az egészségügy, a mezőgazdaság és a vízgazdálkodás területén.

A tudás- és a technológiatranszfer a Magyarországról Afrikába irányuló exporttevékenység bővítésével járt. Az afrikaiak hosszú időn keresztül számos magyar terméket ismertek közelről, köztük az Ikarus-buszokat, a Glóbusz-konzerveket, a Ganz-motorvonatokat, de ugyanúgy a Piros Arany ételízest, a Hajdú-mosógépeket, az Elzett-zárakat és lakatokat vagy a MEDICOR orvostechikai műszereket, készülékeket. Már a két világháború közti időszakban gyártott dízelvonatot a Ganz az Egyiptomi Állami Vasutak számára, 1935-ig tíz darabot, és ezek már légkondicionált vasúti kocsikat húztak Kairó és Szuezi között.⁹ Később, 1966 és 1970 között további harminc darab MÁV M40-es mozdonyt vásároltak az egyiptomiak, és a mai napig többen *magariként* nevezik az öregebb mozdonyokat, utalva eredetükre és megbízhatóságukra. Az 1962. július 17-én Marokkó és Magyarország között létrejött egyezmény jól példázza, hogy Magyarország képes volt nagymértékben növelni a kereskedelem éves volumenét textilipari termékekkel, elektronikus eszközökkel, rádiókészülékekkel, Tungstram-izzókkal, mezőgazdasági és ipari felszereléssel a trópusi gyümölcsökért, nyers foszfátért, különféle ércékért, valamint agrártermékekért és szardíniáért cserébe.¹⁰ Egy másik szemléletes példa a Guineával 1963-ban aláírt megállapodás, amely jól demonstrálja, hogy hazánk ebben az időszakban sikerrel exportált gyógyszeripari termékeket, könnyű- és nehézipari berendezéseket, valamint autóalkatrészeket is.¹¹ Ahogyan egy, a *Népszabadságban* megjelent cikk írja, és Ginelli Zoltán kutatói beszámolója is idézi: „Guinea fővárosa, Conakry magabiztos [a választásaiban – T. I.]. Csak Ikarus-buszokat használnak, a rendőrséget pedig Pannónia-motorbiciklikkel látják el. Jelenleg egy malom teljes berendezését szállították le a számukra. A Mogürt szerelőüzemet működtet Conakryban. A Modex sportszereket szállít Guineába, amelyeknek azonban sajnos nem kifogástalan a minősége.”¹² A régi idők többnyire minőségi magyar termékeivel kapcsolatban az idősebb generáció tagjaiban még ma is nosztalgia ébred, amelyre napjaink kormányközi tárgyalásai során is lehet (és érdemes) hivatkozni.

Magyar tudással épültek utak, vasutak és kórházak, többek között Algériában, Líbiában, Marokkóban, de szakértőkkel volt jelen hazánk Angolában, Etiópiában, Kenyában

⁹ *Railways in the Nile valley. Train Operation in Modern Egypt* (s. a.).

¹⁰ Külügyminisztérium 1963.

¹¹ Külügyminisztérium 1963.

¹² GINELLI 2017, 9.

és Tanzániában is. Fontos leszögezni, hogy a „szellemi export előfutára volt a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatoknak”.¹³ Ezt manapság Joseph Nye nyomán „soft power”-nek, „puha erőnek” nevezhetjük, a lényeg azonban ugyanaz: a tudás közvetítésével, a tapasztalatok átadásával kapcsolati tőkére tehetett szert az ország, amely az esetek jelentős többségében később dollárban mérhető gazdasági nyereséget eredményezett. Tévhit azt gondolni, hogy Magyarország veszített afrikai „üzletein”. Természetesen a szakemberek kiküldése a magyar államnak pénzbe került, de a kapcsolati és bizalmi tőke megszerzését követően – ugyanis a szakértők a magas színvonalon elvégzett munkájukkal kivívták a helyiek elismerését és bizalmát – a hazai cégek könnyebben tudtak kijutni a helyi piacra. Ahogyan Morenth Péter fogalmaz, „ahol agrármérnökök dolgoztak, ott feltűnt a Bábolnai Állami Gazdaság. Mai szemmel is gazdaságilag határozottan előnyös volt Magyarországnak ez a [fajta – T. I.] kapcsolat.”¹⁴ „Az 1970-es évek közepén megalakuló Agroinvest vállalat is támaszkodott a korábbi [ilyen típusú szakmai – T. I.] kapcsolatokra, s Afrika több országa életében nyereséges tevékenységet végzett.”¹⁵

A baráti segítségnyújtási programok keretében a szakemberek kiküldése mellett Magyarország több 100 állami ösztöndíjat ajánlott fel afrikai fiataloknak. 1957 és 1993 között 23 afrikai országgal, ezek közül 5 észak-afrikaival (időrendben először Egyiptommal 1957-ben, majd Algériával, Tunéziával, Marokkóval, Líbiával) és 18 szubszaharaival (az 1960-as évek elején Guineával, majd Ghánával, később Malival, Dahomeyjel (a mai Benin), Etiópiával, Tanzániával, Szudánnal, a Kongói Köztársasággal, Felső Voltával (a mai Burkina Faso), Nigériával, Sierra Leonéval, Szomáliával, Angolával, Mozambikkal, Zambiával, Zimbabwével, Kenyával, végül 1993-ban Dél-Afrikával).¹⁶ Hollósi Gábor tudósítása részletes képet nyújt erről: „Az anyagi támogatásnak az ösztöndíj [volt – T. I.] a legtipikusabb formája, jellemző, hogy valamennyi egyezmény tartalmaz[ott] ilyen rendelkezést, kivéve az 1973-ban Nigériával kötött egyezményt. [...] Noha az ösztöndíjak területe a kölcsönösségi elv érvényesülésének területe, az 1979-ben Angolával és az 1980-ban Etiópiával kötött egyezményekben kizárólag a magyar fél ajánlja fel partnerének ezeket.”¹⁷ Az ösztöndíjak általában egyetemi és főiskolai diplomák megszerzésére, valamint szakiskolai, továbbá művészeti vagy technikai képzésre adtak lehetőséget az afrikaiaknak. Az 1973 és 1983 között külügyminiszteri posztot betöltő Puja Frigyes összegzése szerint 1979 közepén 101 magyar szakember dolgozott kilenc fekete-afrikai országban, és 20 afrikai államból 171-en tanultak magyar felsőoktatási intézményben az állami ösztöndíjprogram jóvoltából. Mintegy 15 év alatt 268 afrikai végzett nálunk, míg 1970 és 1978 között 315 afrikai vett részt posztgraduális képzésben Magyarországon.¹⁸

A Magyarországon diplomát szerzett volt hallgatók, akik közül ma többen vezető politikai vagy üzleti pozíciót töltenek be a szülőhazájukban, jelentős társadalmi tőkét képviselnek. Kötődésük hazánkhoz – a Magyarországról szerzett ismereteiken és nyelvtudásukon keresztül – kiválóan mérhető és kimutatható. Így nem meglepő, hogy a 2. Budapest Africa

¹³ JUHÁSZ–KANIZSAY–VARGA 2006, 217.

¹⁴ MORENTH 2015.

¹⁵ JUHÁSZ–KANIZSAY–VARGA 2006, 217.

¹⁶ Talán érdemes kiemelni, hogy noha alapvetően marxista-leninista országok vannak a listán, szerepel rajtuk néhány „nyugatbarát” is (Nigéria, Kenya stb.) – tehát nem kizárólag az ideológiai szempontok voltak a döntőek.

¹⁷ HOLLÓSI 2010, 52–53.

¹⁸ PUJA 1980, 125.

Forumnak (BAF2) – amelyet a Külgazdasági és Külügyminisztérium Afrika Főosztálya szervezett 2015. november 2–3. között – kiemelt prioritása volt az oktatási kapcsolatok fókuszba állítása. „Kapcsolataink hagyományos eleme és Afrika fejlődésének motorja az oktatás, ennek megfelelően az oktatási együttműködés képezi a fórum fő témáját. [...] A fórum célja, hogy fokozott párbeszédet folytassunk a korábban hazánkban tanult afrikaiakkal, a hazai akadémiai, civil és üzleti szféra képviselőivel, hogy jobban építhesünk az általuk felhalmozott tudásra és kapcsolati tőkére. A BAF2 meghívotti célcsoportja magyar egyetemeken végzett magas rangú afrikai állami tisztségviselők, afrikai felsőoktatási miniszterek és egyetemek vezetői” – szerepel a fórum hivatalos internetes oldalán.¹⁹

A fentiek alapján egyértelműen látható a kapcsolat az oktatás és a külpolitika között. A versenyképes, magas színvonalat képviselő felsőoktatás és szakképzés, illetve a hozzájuk kapcsolható ösztöndíjak és csereprogramok, kiegészülve egyéb kulturális és turisztikai, az úgynevezett nyilvános diplomácia keretébe illeszthető aktivitásokkal és intézményekkel, képesek fajsúlyosabb területeket – mint például a gazdaság és a kereskedelem – is erősíteni. Már az 1950-es évek végére sikerült kialakítani egy kereskedelmi képviselőkből álló hálózatot a „gyengén fejlett államokban”, ahogyan a magyar állampárt retorikája utalt a harmadik világbeli országokra. Az ilyen kereskedelmi tanácsosok alkalmazása 2017–2018-ban nem egy új jelenség Magyarország afrikai (újra)pozicionálásában.

A magyar afrikai tudásbázis – az első magyar afrikanisták mint a sikeres külpolitika referenciái

Egy rövid időutazással bizonyítjuk, hogy Afrika első magyar megismerői, tudósai, valamint egyes területeinek feltérképezői napjainkig ható referenciával szolgálnak – és szolgáltak már a szovjet érában is – a kormányzati erőfeszítések számára a magyar afrikai jelenlét újrachangolása területén. Annak ellenére, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia nem volt direkt gyarmatosító – nem is rendelkezett gyarmatokkal, bár a kollektív gyarmatosításban résztvevő volt – európai nagyhatalomnak számított – igaz, ahogyan Búr Gábor hangsúlyozza, „a 19. század végi »európai koncert« nagyhatalmai közül a gyenge láncszem”-nek.²⁰ Így Bécs is meghívást kapott az 1884–85-ös berlini konferenciára (az úgynevezett Kongó-konferenciára). Korábban egyébként Ausztria is megkísérelt gyarmatokat szerezni, a területfoglalási folyamatnak pedig az 1719-ben létrehozott Osztrák Kelet-indiai Társaság lett volna a lebonyolítója. Feladataként eredetileg „kereskedelmi telepeket lett volna hivatva alapítani a távoli területeken, amiből későbbi gyarmatok kinőhettek volna”.²¹ A tervek azonban nem valósultak meg. Ezzel szemben voltak jelentős magyar kutatók, akik Ázsiában és Afrikában is „valódi felfedezőmunkát” végeztek. Ők a 18–20. században kapcsolódhattak be a nemzetközi munkálatokba. Márki Sándor magyar történész egy 1884-ben megjelent cikkében nevezi meg közülük Benyovszky Móricot, Magyar Lászlót és Anne Bakert (azaz Sass Flórát, Samuel Baker feleségét), illetve Csillagh Lipótot, ám nevesebb turistákról is szót ejt, akik főleg Egyiptom és Szudán területén utazgattak.

¹⁹ *Budapest Africa Forum 2.* (2015).

²⁰ BÚR 2011, 85–86.

²¹ BÚR 2011, 85–86.

De a történész munkájában olyan vadászokat is megemlít, mint például gróf Széchenyi Béla vagy Forgách Károly, illetve a Dél-Afrikában vendéglőt nyitó Kohn Dezső és Tajthy János.²² Orvosként Etiópiában és Tanganyikában gyógyított Sáska László, és szintén Etiópiában, a császár szolgálatában állt Mészáros Kálmán, aki a tevékenysége elismeréseként az Etiópia Tiszti Csillagának Lovagja érdemrendet is megkapta. Természettudományi jelentőségű gyűjteményeik miatt szót kell ejteni vadászutazóinkról is, így Kittenberger Kálmánról, Rácz Antalról, illetve Széchenyi Zsigmondról, aki egyszer pontosan megfogalmazta az „Afrika-vírus” mibenlétét: „Akit egyszer megfogott Afrika varázsa, az nem tud elszakadni tőle soha többé.”²³ Néhányan e magyar kutatók, szakemberek és felfedezők közül nemzetközi hírnévre és elismerésre is szert tettek. Az Angolában 16 éven keresztül kutató Magyar László (1818–1864) tudományos felfedezései nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia és a Kossuth-emigráció (főként Szemere Bertalan és Rónay Jácint), hanem kora jelentős tudományos központjai (a londoni Királyi Földrajzi Társaság, a Gothában székelő Justus Perthes Földrajzi Intézet, a lisszaboni Gyarmatügyi Minisztérium, a bécsi Földrajzi Társaság) figyelmét is magára vonták.²⁴ Torday Emil (1875–1931) sok-sok évet töltött Kongó medencéjében, hogy megalkossa élete fő művét, a „British Museum máig is leggazdagabb, több mint 3000 bejegyzett tételét, a [saját maga által – T. I.] gyűjtött, különféle néprajzi tárgyat tartalmazó” Afrika-gyűjteményt.²⁵ Kiváltságos hely illeti meg az Afrika-kutatók körében Teleki Sámuel grófot (1845–1916) is, aki Kelet-Afrika egyenlítői vidékén barangolt. Kubassek János szerint „Teleki Sámuel utazása volt az utolsó nagy s egyben befejező mérföldkő Afrika feltárásában”.²⁶ Ezzel a „hároméves kalandos utazással Afrikában örökre beírta nevét a tudományos kutatás nagyjai közé”.²⁷

A Magyar Tudományos Afrika Expedíció, amely 1987. december 17-én indult hat hónapon át tartó útjára, tisztelegve az akkor századik évfordulóját ünneplő Teleki-expedíció (1887–1888) előtt, vált a második világháború utáni időszak „legnagyobb szabású és legkomplexebb magyar expedíciós” vállalkozásává.²⁸ Szintén évfordulóhoz kapcsolódik a Szilasi Ildikó és Lóránt Attila által fémjelzett Torday-Kongó Expedíció, amely 2009. július 4-én, azaz Torday Emil utolsó afrikai útjához képest pontosan 100 évvel később indult útnak. Az utat követően megjelent kiadvány A. Gergely András szerint, „példátlan vállalás, [...] léptékben talán olyan, mint az Afrika Tanulmányok [periodika – T. I.] kitaró missziója, az afrikai kultúrák és léthelyzetek következetes interpretációja, évek óta zajló ismeret-halmazosi feladattudata, az Afrika iránti felszínes érdeklődés mögé lopakodó tudásbázis gazdagításának szándéka”.²⁹ A nagy magyar Afrika-kutatók öröksége ilyen értelemben is meghatározó, és jól kivethető egyfelől a magyar tudáskorpusz további bővítésére tett erőfeszítésekben, másfelől az afrikai magyar jelenlét erősítéséhez adható szellemi és kapcsolati tőkében.

²² RÉGI 2007, 147.

²³ BORSOS–MÓGA 1998, 184.

²⁴ SEBESTYÉN 2007, 157–158.

²⁵ KUBASSEK 2006, 259.

²⁶ KUBASSEK 1989, 7.

²⁷ BORSOS 1998, 25.

²⁸ VOJNITS 2013, 85.

²⁹ A. GERGELY 2013, 148.

A rendszerváltozás után – Afrika térképén marad-e Magyarország?

Az 1980-as évek végén végbement politikai rendszerváltást követően a volt keleti blokk tagjai számára az első számú külpolitikai célkitűzés a teljes jogú EU-tagság megszerzése volt – minél korábban. A posztkommunista külpolitika három pillére az euroatlanti integráció mellett a határon túli magyar diaszpóra helyzetének rendezése, valamint a szomszédos államokkal való kooperáció megerősítése volt. Antall József miniszterelnökként az 1990. május 22-én tartott ötödik országgyűlési ülésnapon azt hangsúlyozta, hogy az „összeurópai együttműködés velejárója [...] az intenzív regionális együttműködés”.³⁰ Később az ő kezdeményezésére indult útjára a visegrádi négyek együttműködése, amelynek névadó-alapító rendezvényére 1991. február 15-én került sor Visegrádon.

Az átalakulás első évtizedében a Nyugathoz való felzárkózás igénye volt az uralkodó korszellem,³¹ és a „visszatérés Európába” szlogen dominálta a térség, benne Magyarország külpolitikai gondolkodását. Ez egyúttal azt is jelentette, hogy Magyarország valójában kivonult a szubszaharai Afrikából (és más, távolabbi földrészek partneri kapcsolataiból is). Emellett hazánk drasztikusan csökkentette külképviseleiteinek számát a térségben: a korábbi nyolc nagykövetség közül hatot bezártak (Guineában, Tanzániában, Ghánában, Mozambikban, Angolában és Etiópiában). Sőt, ahogyan Benkes Mihály is rámutat, „a szovjetizált blokk összeomlását követően az afrikai vezetőkben megnőtt a félelem, hogy az európai rendszerváltozások nyomán a működő tőke és a segélyezés is Kelet-Közép-Európa felé fordul, ami Afrika marginalizálódását fokozza”.³² A volt keleti blokk országai számára a modernizáció, a gazdasági átalakulás, az új piacok felkutatásának folyamata közepette a rendszerváltás előtti magyar–afrikai kapcsolatok helyébe csak részben léptek pragmatikus gazdasági kapcsolatok, mert a magyar gazdasági szereplők csökkenő érdeklődést mutattak a nem ritkán instabil afrikai országok iránt.³³ A hivatalos állami szintű kapcsolatok helyett az aktív civilek vették át a relációk életben tartásának feladatát. A sokarcú globalizációs folyamat már másképp láttatta a civil társadalom fogalmát is, ami lehetőséget adott a magyar szerveződéseknek arra, hogy felkutassák a leendő partnereket és kiépítsék a magyar civilek kapcsolatrendszerét az afrikai NGO-kkal. Az első határozott fordulatot Magyarország európai integrációja jelentette az afrikai terepen tevékenykedő szervezetek (például az AHU, az Afrikáért Alapítvány vagy a Taita) számára.

Miközben nem meglepő, hogy a globalizációval a globális civil társadalom térnyerése is együtt járt, a civil részvétel jelentősége, különösen az afrikai kontinensen, az afrikai fejlődés tekintetében hatványozottan fontossá vált a 21. században. A mindennapok realitásban napjainkban Afrika különböző szegletében folyamatosan jelen vannak az említett magyar civilek, akik elismert tevékenységükkel a nemzeti szint számára is fontos referenciát képviselnek. A kormányzat legfontosabb feladata egy olyan politika megalkotása, amely a nemzetgazdasági érdekek és a nemzeti pozíciók számára pozitív eredményeket hoz. A magyar civil tudás részét képezi annak a „tranzíciós-integrációs know-how”-nak, amely egyfajta terméket is képviselhet a külkapcsolatok, köztük az afrikai relációk (újra) építésében. Suha György magyarázata szerint „többlet-előnyt” jelenthet ez a tudásanyag

³⁰ ANTALL 1990.

³¹ BEREND T. 1999, 356.

³² BENKES 2006, 53.

³³ *Magyar külpolitika az uniós elnökség után* (2011), 45.

Afrika államai számára is, hiszen ezen országok jelentős része „volt szocialista [még ha a számos afrikai szocializmus közül egy speciális afrikai szocializmust vallott is magáénak – T. I.] országnak és egyidejűleg a tranzíció-integráció egy korábbi fázisában lévőknek minősül, ahol a specifikus magyar posztoszocialista [transzformációs tudás, demokratizálódási tapasztalat – T. I.] hiteles termék”.³⁴

Új külpolitikai fejezetek a posztsovjjet érában: globális nyitás, déli nyitás, *Stipendium Hungaricum*

Miután Magyarország betöltötte az EU Tanácsának soros elnökségét 2011 első hat hónapjában, időszerűvé vált a magyar kül- és Európa-politika áttekintése a 21. századi interpoláris globalitás kontextusában. Magyarország „globális nyitottságának” koncepciója 2010-ben kapott lendületet, ugyanis ekkor önálló helyettes államtitkárságot is létesítettek a Külügyminisztériumban erre a célra: létrejött a Globális Ügyekért Felelős Helyettes Államtitkárság, élén azzal a szakdiplomátával, aki felelős az ázsiai, ausztráliai, csendes-óceáni, valamint afrikai kétoldalú kapcsolatokért. Az ország globális jelenlétének értelmezése és fokozása már 2008 óta tetten érhető, hiszen ekkor egy erre vonatkozó, külön kormányzati stratégiát is elfogadtak. Vitathatatlan, hogy hazánknak is elemi érdeke (volt) világossá tenni azon szándékát, amely a transznacionális globális realitásban határozta meg az ország hosszú távú hatásokkal járó tevékenységét.

Elsőként az úgynevezett keleti nyitás, majd 2016-tól a déli nyitás vált a Külgazdasági és Külügyminisztérium stratégiai irányvonalává. Az Országgyűlésnek beterjesztett 2015-ös költségvetési tervezés dokumentuma egyértelművé tette: „Tekintettel arra, hogy a déli nyitás célterületeibe tartozó fejlődő régiók egyre nagyobb politikai és gazdasági befolyásra tesznek szert a világban, szükséges, hogy Magyarország felelevenítse, megerősítse és új megvilágításba helyezze kapcsolatait e térségek országaival.”³⁵ Magyarország déli nyitásának megvalósításában a meg- vagy újranyitott nagykövetségek mellett kiterjedt tiszteletbeli konzuli hálózat – amelynek működtetéséért külön miniszteri biztos felel a Külgazdasági és Külügyminisztériumban – és számos kereskedőház, amelyeket a Magyar Nemzeti Kereskedőház Zrt. irányít, jutott szerephez. Emellett a Külgazdasági és Külügyminisztériumon belül egy önálló egység, az Afrika Főosztály (a már említett Budapest Africa Forum szervezője) koordinálja az afrikai kontinenst érintő hazai külgazdasági és politikai erőfeszítéseket. A kormányzati tevékenységet egészíti ki a Balogh Sándor üzletember által 2013-ban alapított Magyar Kereskedelmi és Kulturális Központok (Hungarian Trade and Cultural Center, HTCC) hálózata, amely kifejezetten a vállalkozások számára nyújt segítséget a piacra való belépéshez.

Az Afrika Főosztály volt vezetőjét nevezték ki 2016 késő tavaszán a ghánai misszió vezetőjének. Miután 2016. július 28-án elfoglalta posztját, Szabó András interjút adott a Ghánai Távirati Irodának,³⁶ amelyben azt nyilatkozta, hogy a kapcsolatok fejlesztésének fókuszában a ghánai diákok tanulási lehetőségeinek (mérnök, orvos, természettudós,

³⁴ SUHA 2012, 251.

³⁵ Lásd: Parlament 2015a.

³⁶ Lásd: *Hungary to invest massively in Ghana* (2016).

mezőgazdasági szakember) a magyar állami ösztöndíjak által történő biztosítása áll. Említést tett „dr. Lawrence Tetteh neves közgazdásról”, aki jó példája azoknak a Magyarországon diplomát szerzett afrikaiaknak, akik a kétoldalú kapcsolatok alakulását is pozitívan befolyásolhatják. Lánya, Hanna Tetteh, Ghána külügyminisztere (aki magyarul is beszél, hiszen édesanyja magyar) is elkötelezettje a magyar–ghánai kapcsolatok fejlesztésének.

Ahogy azt már jeleztük, az oktatás, a kutatás és a kultúra rendkívül fontos dimenziói a pragmatikus külpolitikai gondolkodásnak. Az állami ösztöndíjprogramok a hosszú távon fenntartható bilaterális relációknak fektethetik le az alapját azzal, hogy az ösztöndíjas diákokat a diplomaszerezését követően „kulturális nagykövetségként” a rendszerben tartják. A magyar felsőoktatási intézményekben éveket eltöltő fiatalok részben magyar identitást, de minden bizonnyal erős kötődést építenek fel Magyarországhoz, amelyet kis leleményességgel felhasználhat a kormányzat arra, hogy a végzett diák országával kereskedelmi, gazdasági, tudományos és egyéb együttműködést célzó kapcsolatokat erősítsen meg. 2013-ban a magyar kormány a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény és a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény felhatalmazásai alapján elindította a Stipendium Hungaricum ösztöndíjprogramot. Ez a program a hasonló, szocialista programok újraélesztéseként is interpretálható.

A szubszaharai Afrikát tekintve a minisztérium Afrika Főosztályának tervezése alapján 19 országnak összesen 435 ösztöndíjat ajánlott fel a magyar állam 2016 év végéig. A legnagyobb éves keretet (100 ösztöndíjat) a Dél-afrikai Köztársaság, Magyarország legfontosabb afrikai kereskedelmi partnere kapta. Az első ösztöndíjasaik 2017 folyamán érkeztek hazánkba. A tervezési listán szerepelt továbbá Angola (ahol Magyarország nagykövetséget nyitott 2016-ban), Botswana, Eritrea, Etiópia (ahol hazánk újraindította a nagykövetséget 2016-ban), Gabon, Ghána, Kenya, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Mali, Namíbia, Nigéria, Szenegál, Szomália, Tanzánia, Uganda, Zambia, Zimbabwe és a Zöld-foki Szigetek.

Kitekintés a jövőre – záró gondolatok

Az előző részekben az írás világosan érvelt amellett, hogy Magyarország afrikai szerepvállalásának újragondolásában jelentős szerepet kap az oktatás és a kutatás, amely hosszú távon alapot képezhet a további együttműködésnek. A kétoldalú oktatási, kulturális és tudományos megállapodások évtizedek óta rendkívüli jelentőségűek Magyarország számára, ezért a Stipendium Hungaricum állami ösztöndíjprogram Magyarország pragmatikus külpolitikájának, valamint formálódó Afrika-politikájának is az egyik legfontosabb eszköze. Ez tulajdonképpen a közelmúlt ösztöndíjprogramjainak egy újjáélesztett formája. A fenti összefoglaló bemutatta, hogy számos olyan afrikai ország van, amellyel Magyarország kapcsolatai meglazultak a rendszerváltást követően, de a kormányzat olvasatában ezeket „könnyű újraépíteni, hiszen mára azok a fiatalok, akik [például – T. I.] Afrikából [...] Magyarországon végezték tanulmányaikat, rendkívül kellemes és jó emlékeket őriznek az országról, és messzemenően készek arra, hogy bekapcsolódjanak [az – T. I.] együttműködésbe”.³⁷ A „puha erő” eszközeként működő Stipendium Hungaricum létrehozásának

³⁷ Parlament 2015b.

a célja, hogy általa Magyarország továbbfejleszthesse gazdasági kapcsolatait és növelhesse gazdasági erejét. A magyar nagykövetségeken kereskedelmi attasék, külgazdasági tanácsosok folytatnak célirányos tevékenységet a kereskedelmi volumen növelése érdekében, illetve a Nemzeti Kereskedőház Zrt. szintén a gazdasági lehetőségek fejlesztéséért felelős. A külügyi-külgazdasági kormányzati rendszer további jelentős aktoiraiként a Magyar Export-Import Bank Zrt. (Eximbank), a Magyar Exporthitel Biztosító Zrt. (MEHIB) és a Nemzeti Befektetési Ügynökség (Hungarian Investment Promotion Agency, HIPA) támogatják még az erőfeszítéseket.

Rendkívül fontos, hogy ezen kormányzati célkitűzések megvalósulását egy megfelelő kutatóbázis és szakemberképzés támogassa. A magyar Afrika-kutatás fontossága tehát megkérdőjelezhetetlen, ezáltal kiemelt jelentőségű a hazai afrikanisztika helyének és szerepének megfelelő meghatározása, illetve a szektorban tevékenykedő szakemberek tudásának a kormányzati és a civil elképzelések megvalósításába való bevonása is. A kommunizmus különböző időszakai alatt tett erőfeszítések, különösen Sík Endréi – akinek bár lett volna rá lehetősége, nem hozott létre önálló Afrika-tanulmányok diszciplinát a Magyar Tudományos Akadémiánál –, nem szabad, hogy feledésbe merüljenek. A központ kezdetben az MTA Afro-ázsiai Kutatócsoportjaként, majd 1965-től mint az Afro-ázsiai Kutatóintézet folyamatosan a magyar gazdaság exportorientált növekedése mellett érvelt, és figyelemmel követte a világgazdaság alakulását, hogy az összehasonlítható növekedési minták vizsgálatával és a befektetési lehetőségek feltérképezésével hasznos tanácsokkal láthassa el a magyar külpolitikai döntéshozókat.³⁸ Bár 2016-ban sikeresen megalapították az MTA Afrika Albizottságát, a kormány még mindig nem működik szisztematikusan együtt a tudományos közösséggel az afrikai ügyeket illetően.

A napjainkban is zajló migrációs válság kapcsán szükséges kiemelni a többségi társadalommal együtt élő afrikaiak szerepét egy új magyar–afrikai perspektíva realitássá válásának folyamatában, hiszen a Magyarországon jogszerűen tartózkodó afrikaiak hídszerepet töltenek be anyaországuk és választott hazájuk, Magyarország kultúrája és társadalma között. Általánosságban megállapítható, hogy ők jól integrálódtak, és nagymértékben hozzájárulnak a magyar gazdasági teljesítmény növeléséhez is. Róluk keveset tudunk, hiszen a nemzetközi migráció által érintett posztszovjet területeket leíró szakirodalom keveset foglalkozott velük. Egy expanzív és pragmatikus külgazdasági politika számára fontos kapcsot jelenthet a globális afrikai diaszpóra ezen „elhanyagolt” szelete. Ezért, ahogyan a szovjet idők alatt is, hatványozottan érdemes velük számolnia a jelenlegi Afrika-politikának.

Felhasznált irodalom

- A. GERGELY András (2013): Tisztelettel, szeretettel, Kongó. *Afrika Tanulmányok*, 7. évf. 2. sz. 145–148.
- ANTALL József (1990): *Az országgyűlés 1990. évi tavaszi ülészakának 5. ülésnapja (1990. május 22.)*. Dr. Antall József kijelölt miniszterelnök előterjeszti kormánya programját. Elérhető: <http://>

³⁸ GINELLI 2017.

- antalljosef.igyortent.hu/beszedek/orszaggyulesi-beszedek/2-az-orszaggyules-1990-evi-tava-szi-ulesszakanak-5-ulessnapja-1990-majus-22.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 25.)
- Budapest Africa Forum 2. (2015). Elérhető: <http://budapestafricaforum.kormany.hu> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 04.)
- BENKES Mihály (2006): *Helyzetkép Fekete-Afrikáról. Politikai afrikanisztikai tanulmányok*. Budapest, ELTE BTK – MTT Tanári Tagozata.
- BEREND T. Iván (1999): *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Budapest, Vince.
- BORSOS Balázs – MÓGA János (1998): *Matatuháton Afrikában*. Budapest, Osiris.
- BORSOS Balázs (1998): *Szafari a pále, pále. A gróf Teleki Samu vezette expedíció (1887–1888) szerepe és jelentősége Kelet-Afrika néprajzi feltárásában*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- BÚR Gábor (2011): *Afrika-történeti tanulmányok*. Budapest, Mundus Novus.
- Hungary to invest massively in Ghana (2016). *Ghana News Agency*, 2016. 07. 31. Elérhető: www.ghananewsagency.org/politics/hungary-to-invest-massively-in-ghana-106280 (A letöltés dátuma: 2018. 06. 21.)
- GINELLI, Zoltán (2017): *Opening the Semi-Periphery: Hungary and Decolonisation. Research Report for the Vera and Donald Blinken Open Society Archive 1 June to 31 July 2017*. Elérhető: www.osaarchivum.org/files/fellowships/visegrad/reports/2017/GINELLI-201704.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 06. 21.)
- GYARMATI György (2011): *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon.
- HOLLÓSI Gábor (2010): Magyarország kulturális egyezményei afrikai államokkal 1957–1993. *Iustum Aequum Salutare*, 6. évf. 2. sz. 45–60.
- JUHÁSZ Péter – KANIZSAY Endre – VARGA János (2006): A mezőgazdasági termelés fejlesztési lehetőségei Afrikában. In SEBESTYÉN Éva – SZOMBATHY Zoltán – TARRÓSY István szerk.: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Pécs, Publikon – ELTE BTK.
- KÖRÖSÉNYI, András (1999): *Government and Politics in Hungary*. Budapest, Central European University Press.
- KUBASSEK János (1989): *Zanzibártól a Stefánia-tóig. Teleki Sámuel nyomában*. Budapest, Bembo.
- KUBASSEK János (2006): Torday Emil utazásai és tudományos tevékenysége a Kongó-medencében. In SEBESTYÉN Éva – SZOMBATHY Zoltán – TARRÓSY István szerk.: *Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára*. Pécs, Publikon Könyvek – ELTE BTK.
- Külgyminisztérium (1963): A magyar külpolitika dokumentumai. *Külgyminisztérium Dokumentációs Osztály*, 3. évf. 3–4. sz. 1963. 12. 31.
- Magyar külpolitika az uniós elnökség után (2011). Elérhető: http://eu.kormany.hu/download/4/c6/20000/kulpolitikai_strategia_20111219.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 09. 06.)
- MARK, James – APOR, Péter (2015): Socialism Goes Global: Decolonization and the Making of a New Culture of Internationalism in Socialist Hungary, 1956–1989. *The Journal of Modern History*, Vol. 87, No. 7. 852–891. DOI: <https://doi.org/10.1086/683608>
- MORENTH Péter (2015): *Miért Afrika? Bevezetés a fekete kontinens világába a magyar–afrikai kapcsolatok révén*. (Training material PPT) Budapest, Exim Bank Training.
- NYE, Joseph S., Jr. (2004): *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York, PublicAffairs.
- Parlament (2015a): *XVIII. Külgazdasági és Külgyminisztérium*. Elérhető: www.parlament.hu/irom40/04730/adatok/fejzetek/18.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)

- Parlament (2015b): *Jegyzőkönyv az Országgyűlés Külügyi bizottságának 2015. május 20-án, szerdán, 9 óra 50 perckor kezdődően az Országház főemelet 55. számú tanácstermében megtartott üléséről*. Elérhető: www.parlament.hu/documents/static/biz40/bizjkw40/KUB/1505201.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 23.)
- PUJA Frigyes (1980): *Magyar külpolitika*. Budapest, Kossuth.
- Railways in the Nile valley. Train Operation in Modern Egypt* (s. a.). Elérhető: <http://mikes.railhistory.railfan.net/r050.html> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 04.)
- RÉGI Tamás (2007): A magyar Afrika-kutatás tudománytörténetének története. *Africana Hungarica*, 2. évf. 1–2. sz. 147–156.
- SEBESTYÉN Éva (2007): Mi volt Magyar László halálának oka? (Válasz a benguelai hagyatéki irat leveleiben). *Africana Hungarica*, 2. évf. 1–2. sz. 157–158.
- SUHA György szerk. (2012): *Gazdaságdiplomácia*. Budapest, SZÉ-WI Oktatási Bt.
- TARRÓSY István (2017): Magyar–afrikai kapcsolatok és a pragmatikus külpolitika. In BIEDERMANN Zsuzsánna – KISS Judit szerk.: *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest, Akadémiai. 372–391.
- VOJNITS András (2013): 125 és 25 év (2/2). 25 éves a Magyar Tudományos Afrika-expedíció. *Afrika Tanulmányok*, 7. évf. 3. sz. 73–100.

A déli nyitás és Afrika

T. Horváth Attila

Az afropesszimista ideákat erősítő, rossz emléké 1990-es évek után több területen következtek be reményt keltő változások, új gazdasági-politikai perspektívák a fekete kontinensen. Afrika államainak egy részében ugyan masszív, ma is fennálló válságócokat találunk – ilyenek például Szomália vagy a Kongói Demokratikus Köztársaság egyes régiói –, de olyan példák (mintapéldák?) is vannak, mint az 1994-ben a történelem egyik leg-súlyosabb válságát átélő Ruanda, amely mára nemcsak politikai stabilitásával, de növekvő gazdaságával is kitűnik az afrikai szereplők közül.

Ez az új keletű afrooptimizmus, amely nem csak az afrikai politikai-gazdasági aktó-rokat jellemzi, a „megújulás,” az „új partneri keretek”, sőt a „reneszánsz” kulcsszavakkal jellemezhető, amelyből logikusan következik a kérdés: a 21. század Afrika évszázada lesz? A NEPAD (New Partnership for Africa’s Development) és az EU mintájára az ezred-fordulót követően unióvá alakuló Afrikai Egységsszervezet gyakorlati politikai lépéseket, a Nelson Mandela, majd Thabo Mbeki által megújított, főként kulturális téren hangoztatott „afrikai reneszánsz” fogalma pedig a derülátó jövőbeli foratókönyvek vízióinak visszatérő elemét jelenti. A döntéshozók – Afrikában és azon kívül is – ráébredtek, hogy az ásványi kincsekben leggazdagabb kontinens a „világgazdaság utolsó nagy tartaléka”, ahol még mindig sok a ki nem akázott erőforrás.¹ A pár évtizeden belül betanítható munkaerő milliói és a növekvő középosztály révén óriási piacot jelentő Afrika további municiót szolgáltat a stratégiák csábító vízióinak. Jelenleg néhány afrikai ország gazdasági mutatói viszont az előbbiekhöz képest mérhető és imponáló adatokat is szolgáltatnak a gyakorlati gazdaságpolitikák megalkotásához. Az elmúlt 10 évben a világ 10 leggyorsabban növekvő gazdasága közül 6 a szubszaharai Afrikából került ki: az élen Angola állt, amelyet Nigéria, Etiópia, Csád, Mozambik és Ruanda követett.²

Több, gazdasági érdekeltséget ígérő „versenyfutásról” tud az Afrikával foglalkozó szakirodalom. Az elsőt általában a 19. század utolsó harmadától az első világháborúig tartó időszakra értik, amelynek végén a kontinens területének közel 90%-a az európai nagyhatalmak gyarmatává vált.³ Az európai szereplők motivációi egyértelműek voltak: a területekre főként nagyfokú nyersanyagigényük kielégítése, kisebb mértékben a felvevőpiacok bővítése és a népesség kihelyezése miatt volt szükség.

A gyarmatok a függetlenségük elnyerése után a korábbi idők terhet viselték, a gyarmatosítás előtti és a gyarmatosítás okozta fejlődési sajátosságokat, torzulásokat a technológiai fejletlenséget, az elmaradott, gyakran monokulturális gazdálkodás okozta gondokat.

¹ ZUBOR 2016.

² KISS 2017, 96.

³ BÚR 2008, 3.

Míndezeket a kétpólusú világ ideológiákkal terhelt világa alatt még háborús konfliktusok is súlyosbították. Az 1980-as évek végére a kontinens gazdasági teljesítőképessége a fejlődési modellek kifulladására miatt jelentősen elmaradt a korábban jóslottól.

A bipoláris rendszer elmúltával nemcsak Kelet-Európát, hanem Afrikát is rendszer-váltási kísérletek rázták meg. A drámai változások közepette az 1990-es években a külső szereplők, egykori gyarmattartók, nagyhatalmak aktivitása csökkent: a kontinens nem volt tovább ütköző terület Kelet és Nyugat szembenállásában.

A 2000-es évekre új távlatok nyíltak meg a kontinens és a külvilág kapcsolatrendszerében, amely több dimenzióban jelentkezett. Egyrészt az ENSZ fejlesztési agendájának kialakulása új fejlesztéspolitika kialakítását tette szükségessé. A donor-recipient viszony folyamatosan partneri kapcsolattá alakult, a nemzetközi fejlesztési együttműködés rendszerének fő szabályait az OECD Fejlesztési Támogatási Bizottsága (OECD DAC) alakította.

Ennek az időszaknak volt az egyik jellemzője a Dél–Dél kapcsolatok dinamikus fejlődése is, amely még ma is erősen hat az Észak és Dél (Nyugat és Afrika) közötti kapcsolatrendszerre is.

A meglehetősen komplex folyamatot gyakran „második versenyfutásnak” nevezik, amelynek jelentése – némileg leegyszerűsítve – az, hogy Afrika természeti kincseiért ezúttal nem európai, hanem elsősorban ázsiai hatalmak szállnak ringbe.⁴ Az afrikai színtér korábbi szereplői pedig – a volt gyarmattartó országok, az Európai Unió vagy az Egyesült Államok – Afrika-politikájuk átalakítására kényszerülnek: ennek eredményeképpen segélyezési rendszertől a kereskedelmi egyezményekig vagy a békefenntartásig számos területen vannak változások.

A BRICS-országok⁵ közül Kína afrikai jelenléte különösen fontos tényező ebben a folyamatban: Peking kompakt, nagy erőket felvonultató Afrika-politikát alkotott meg az utóbbi évtizedekben. Ennek gerincét a 2000-ben elsőként megrendezett Kína–Afrika Együttműködési Fórum (Forum on China–Africa Cooperation, FOCAC) jelentette. Az azóta háromévente rendszeresen megrendezett csúcstalálkozó a kapcsolatok taktikai finomításának eszköze. Egy példa a kapcsolatok látványos fejlődésére: Kína Afrikával folytatott kereskedelmi volumene a 2000-ben mért 10,6 milliárd dollárról 2014-re 222 milliárd dollárra nőtt.⁶ A hagyományos diplomáciai aktivitás mellett a kulturális diplomácia – a Konfuciusz Intézetek, az ösztöndíjprogramok, a kínai nemzetközi rádió stb. révén – a hosszú távú kapcsolatokat ápolja.

A BRICS-országok mellett azonban olyan déli szereplők is pozíciókat próbáltak kivívni az elmúlt években Afrikában, akiknek korábban nem volt számottevő tapasztalatuk e téren: ilyen például Dél-Korea, Malajzia, Indonézia, Szingapúr, Törökország vagy a Perzsa-öböl államai.

E második versenyfutás felveti a kérdést: kilép-e az évszázados vesztes szerepéből a globalizált világban új lehetőségeket kapó fekete kontinens?

⁴ BÚR 2008, 4.

⁵ Brazília, Oroszország, India, Kína és Dél-afrikai Köztársaság (Brazil, Russia, India, China and South Africa). A BRICS rövidítés utolsó tagja, a Dél-afrikai Köztársaság, speciális helyzetben van: bár földrajzi értelemben nem külső szereplő a kontinensen, az apartheid „karanténjából” kilépve a regionális gazdasági hatalom számos esetben az új szereplőkhöz hasonlóan tevékenykedett a szubszaharai relációkban.

⁶ SZUNOMÁR 2017, 194.

A magyar–afrikai kapcsolatok az elmúlt évtizedekben

Az elmúlt évtizedekben kialakult magyar–afrikai kapcsolatrendszer három fő szakaszra bonthatjuk. Az első az 1960-as években kezdődött: a szocialista világrendszer részeként Magyarország ideológiai alapon ápolta kapcsolatokat a harmadik világ függetlenné váló, fejlődő országaival, így Afrikával is, elsősorban a szocialista fejlődési modellel választott országokkal. A rendszerváltás előtt több nagykövetséget és kereskedelmi irodát működtetünk a kontinens szubszaharai országaiban Guineában, Kenyában, Tanzániában, Ghánában, Mozambikban, Angolában, Etiópiában, Zimbabweben, Kongóban, Elefántcsontparton és Nigériában.

Ezt az időszakot a kapcsolatok egyfajta „aranykorának” is nevezhetjük. A Nemzetközi Műszaki-Tudományos Együttműködési Irodát, azaz a TESCO-t (International Technical and Scientific Cooperation and Trading Office) 1962-ben hozták létre a magyar kormányservek. Célja volt, hogy „részt vegyen a kétoldalú, kormányközi szinten megkötött műszaki-technikai együttműködési megállapodások végrehajtásában. Feladatai közé tartozott – többek között – a hazánkban tanuló külföldi diákok egy részének (elsősorban a szakmai képzésben részesülők) fogadása, hazai szakértők több éves külföldi kiküldetéseinek lebonyolítása, továbbá elsősorban a kormányzati adminisztráció, a közoktatás, az egészségügy, a mezőgazdaság és a vízügy terén realizálandó ügynevezett technical assistance tartalmú segélyezési tevékenység megszervezése, megvalósítása.”⁷

A TESCO révén utakat, kórházakat is építettek magyar mérnökök. Volt olyan év, amikor Magyarország nyolcadik volt az Afrikának nyújtott műszaki segítségnyújtásban a világ országai közül. A nagykövetségek mellett számos vállalati kirendeltség is működött. Egyes magyar márkák, termékek – mint például az Ikarus, a Globus, a Tungsram – ekkor kezdték megalapozni sok helyen máig élő hírnevüket. Az 1980-as évek végére a közel 60 harmadik világbeli országban jelen lévő szervezet már inkább pragmatikus, mint ideológiai elvek alapján működött. Ennek is köszönhető, hogy a kapcsolatok Magyarország számára üzleti haszonnal jártak, hazánk jelenléte nem pénzkidobás volt.⁸ Ebben az időszakban sok 100 afrikai – és más harmadik világbeli – diák szerzett diplomát a magyar nyelvű állami ösztöndíjaknak köszönhetően.

Az 1989–1990-es rendszerváltástól számíthatjuk a magyar–afrikai kapcsolatok következő szakaszát, amely a meglévő kapcsolatok drasztikus leépítését és átalakulását eredményezte. Egyrészt Magyarország az EU-tagságra készült, amelyről azt gondolta, hogy „kinyitja” majd számára az afrikai kapcsolatokat, és amelyben tévedett. Másrészt az afrikai országok is el voltak foglalva a saját rendszerváltásaikkal. A keleti blokk átalakulásával az első szabadon választott magyar kormány külügyi tekintetben – a kor logikájához illeszkedően – teljesen új prioritásokat fogalmazott meg. Eszerint az euroatlanti rendszerekbe (EK, majd EU, valamint NATO) történő csatlakozás – sok egyéb gazdasági és politikai előny mellett – egy lényeges stratégiai kérdés, a határon túli magyarság nyelvi-kulturális autonómiájának korábban elhanyagolt problémájának megoldását is segíthette. Mindehhez a szomszédos országok felé való élénkebb kapcsolatápolás igénye járult.

⁷ PARAGI–SZENT-IVÁNYI–VÁRI 2007, 147.

⁸ ALI 2010.

A folyamat áttételes következménye volt, hogy a szubszaharai országokban Magyarország sorra zárta be külképviseleit. A mélyponton, 2010 és 2013 között, mindössze két regionális nagykövetség működött a szubszaharai térségben: Kenyában, és a Dél-afrikai Köztársaságban. (Később a nigériait újranyitották.) A rendszerváltást követően a korábbi ösztöndíjrendszer megszűnt, a – sok esetben privatizált – magyar vállalatok vagy bezártak, vagy nem újították meg lejáró szerződéseiket. A Külügyminisztériumban az önálló Afrika Főosztály megszűnt, s Arab és Afrikai Országok Főosztálya néven működött tovább.

Ezalatt a „kétszer hét szűk esztendő” alatt nemcsak az Afrikával ápolt gazdasági kapcsolatok, de a meglévő tudásbázis is sorvadásnak indult. A kontinenssel kapcsolatos, már meglévő tapasztalatokat, a politikai és gazdasági kapcsolatokban meglévő tartalmat ugyan az európai uniós tagság során felhasználták, de a mérnöki, agrármérnöki, békefenntartói stb. tudás rendszerezése és felhasználása csak elszigetelt esetekben, például az ELTE Afrikanisztikai Oktatási Programja során, illetve az Afrikát támogató alapítványok programjaiban kapott formális keretet.

„Európai Uniós tagságunk új koordináta-rendszerbe, a felelős politikaalakítás szférájába helyezte ezt a [...] kontinentst. Ez a felelősség az uniós együttműködéssel együtt – reményeink szerint – másfajta minőséget, hatékonyságot is jelent” – hangsúlyozta Suha György, a Geopolitikai Tanács – Afrika Kutató Központ igazgatója 2004-ben azon a konferencián, amelyet a Külügyminisztériummal közösen szervezett a 2001-ben alapított szervezet.⁹ A fő cél az EU által nyújtott új távlatok feltérképezése volt: uniós tagságunk egyben korszakhatár is az afrikai kapcsolatrendszer történetében. A magyar Afrika-politikai párbeszédnek – mint Várkonyi László, a Külügyminisztérium helyettes államtitkára is rámutatott a konferencián – négy pillére volt, amelyek az uniós legfontosabb értékei is: a béke és biztonság, a jó kormányzás, a regionális integráció és kereskedelem, valamint a fejlesztés.¹⁰ Az új kontextus a magyar–afrikai kapcsolatok napjainkig tartó szakaszának kezdetét jelentette.

Uniós tagságunkkal kapott új lendületet azoknak a nem kormányzati civil szervezeteknek a tevékenysége is, amelyek a hivatalos magyar külpolitika által hagyott űrt igyekeztek betölteni (ilyen például az AHU, az Afrikáért Alapítvány, a Taita Alapítvány stb.).¹¹

Az országnak az uniós játékszabályok tiszteletben tartása mellett nemzeti érdekei minél hatékonyabb érvényesítésére kellett törekednie. Az Európai Unió tagállamaként Magyarország Afrika-politikája a Közös Afrika–EU Stratégia okán ugyan új kereteket kapott, de a bilaterális együttműködések végső soron nekünk kellett és kell előkészíteni, megkötni.

Fontos tényező, hogy hazánk az Európai Unió Európai Fejlesztési Alapjához (European Development Fund, EDF) tagsági kötelezettsége folytán hozzájárul, és a magyar fejlesztők pályázhatnak is az alap által kiírt, EU által finanszírozott pályázatokra, azaz a programok végrehajtásában a helyszínen, az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Csoportja, azaz az ACP (African, Caribbean and Pacific Group of States) afrikai tagországaiban tevékeny szerepet vállalhatnak. A fejlesztőknek e forrásokra pályázva a szűkülő európai piacokból való kitörésre is elvi lehetőségük van.¹²

⁹ SUHA 2004, 4.

¹⁰ SUHA 2004, 9.

¹¹ MORENTH–TARRÓSY 2011, 18.

¹² MORENTH–TARRÓSY 2011, 19.

A multilaterális együttműködések kereteit bővítheti a visegrádi országokkal összehangolt Afrika stratégia, amely a szakértői ajánlások lényeges eleme. A felek közötti együttműködés egyelőre tudományos téren erősebb, mint a gazdasági-politikai szereplők között.¹³

A globális és a keleti nyitás

A 21. századi, interpoláris térben a néhány éve „Globális Nyitás”-ként megfogalmazott külügyi koncepció jelölte ki a stratégiai gondolkodás koordináta-rendszerét. Megszületését és lendületben tartását több előzmény segítette. 2010-ben létrejött a Globális Nyitásért Felelős Helyettes Államtitkárság: szakdiplomatai – köztük „laptopdiplomatai” – voltak felelősek az ázsiai, ausztráliai, csendes-óceáni, valamint afrikai bilaterális kapcsolatokért. A kormányzatokon átívelő stratégiát is elfogadták e témában. A 2011-es soros EU-elnökség fél éve szintén katalizátorszerepet játszott, és egyes szakpolitikai területek előretörését eredményezte. A Duna Stratégia vagy a budapesti Víz Világtalálkozó sikere kapcsán Magyarország a nemzetközi vízpolitika fontos szereplőjeként jelent meg. A nemzetközi vízügyi fejlesztési irányok meghatározása kapcsán értékalapú – és a nemzetközi téren folyamatos magyar szerepvállalást lehetővé tevő – szakdiplomáciai terület alakult ki, amely piacszerzési, üzleti lehetőségekkel kecsegtetett.¹⁴ Mindez a proaktív és pragmatikus megközelítés dimenzióit erősítette. A globális nyitás Afrikát is célrégióként, a magyar kis- és középvállalkozások lehetséges terepeként határozta meg.

Afrika további stratégiai felértékelődését és a régióban rejlő lehetőségeket felismerve a Külgazdasági és Külügyminisztérium (KKM) 2014-ben, két évtized után először, létrehozta-újjraalakította az önálló Afrika Főosztályt, amelynek fő feladata a kormányzati Afrika-politika terén a koordinációs központ szerepének betöltése lett. A főosztály feladata az afrikai országokkal folytatott bilaterális kapcsolatok fejlesztése, a magyar gazdaságdiplomáciai törekvések előmozdítása. Emellett a nemzetközi szervezetekben – mint például az EU, ENSZ, Afrikai Unió – a magyar álláspont hangsúlyosabb megjelenítését segíti. Ahogy Szabó András – akkori főosztályvezető – fogalmazott, az új szervezeti egység „amiatt alakult meg, mert Afrika mind a magyar külpolitikában, mind a Külügyminisztériumon belül elhanyagolt terület volt az elmúlt 20 évben, ám a jelenlegi kormány szerint a kontinens külpiaci szempontból kiváló kitörési lehetőséget jelent”.¹⁵

A déli nyitás

Az előbbi szervezeti lépésekkel összhangban a Külgazdasági és Külügyminisztérium 2015-ben meghirdette a déli nyitás politikáját, amelynek célja az volt, hogy dinamizálja Magyarország külpolitikai és külgazdasági kapcsolatait a szubszaharai Afrikával, az ázsiai és a csendes-óceáni térséggel, valamint Latin-Amerikával. A külügyminiszter szerint

¹³ MORENTH–TARRÓSY 2011, 17.

¹⁴ WINTERMANTEL 2014.

¹⁵ DZINDZISZ 2015.

a keleti nyitás „megnyitotta az ajtókat a gazdaság szereplői előtt”, ami következő logikus lépésként a déli nyitást alapozta meg.¹⁶

A programot formálisan a 2. Budapesti Afrika Fórum keretében hirdette meg Szijjártó Péter külügyminiszter, aki szerint „Magyarország még időben lépett abban a globális versenyben, amely azért folyik, hogy kié legyen a vezető pozíció az Afrikával kialakított gazdasági együttműködésben”.¹⁷

A stratégia keretei között a KKM feladata lett, hogy új lehetőségeket nyisson meg a magyar cégek előtt az új piacokon, és diplomáciai eszközökkel támogassa azokat. A fontosabb területek közé tartozik többek között az infrastruktúra fejlesztése, az agráripari fejlesztések, vagy a modern vízgazdálkodási technológiák alkalmazásával kapcsolatos tevékenység. A gazdasági célok mellett az országpromóció, valamint a külhoni magyarsággal való kapcsolattartás is határozott célként fogalmazódott meg.

A stratégia fontos eleme volt, hogy a bevándorlási nyomás csökkentésének igényét is összekapcsolta a gazdasági-politikai döntésekkel. A külügyminiszter – néhány hónappal a 2015 tavaszán lezajlott migrációs válság után – a ghánai külügyminiszterrel történt tárgyalásán hangsúlyozta, a „Ghánának nyújtott európai támogatások hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az ország, mint fejlődő gazdaság, egyre jobb életkörülményeket kínálva képes legyen felfogni a szubszaharai térségből Európa irányába irányuló bevándorlási nyomást”, valamint, hogy szorgalmazzák, az uniós döntéshozók a fejlesztési források odaítélésénél vegyék figyelembe e szempontot is.¹⁸

A déli nyitással a latin-amerikai régió is felértékelődött: Kolumbiában és Peruban újra-nyíltak a követségek, s olyan speciális, korábban nem tervezhető feladatok megoldását is előmozdította a latin-amerikai relációra való nagyobb odafigyelés, mint a kaotikus időket átélő Venezuela – ahol Magyarország csak konzullal képviselteti magát – magyar diaszpórájának segítése. A karibi térség súlya ugyan viszonylag csekély, de az ottani partnerek nem várt érdeklődést mutatnak a Magyarország nyújtotta lehetőségek iránt – főként egyes speciális szakpolitikai területeken, mint a turizmus vagy a vízügyi-környezetvédelmi ügyek.¹⁹

A déli nyitás afrikai dimenzióban számos célt tűzött ki. Új célországokkal új bilaterális egyezmények megkötését, gazdasági és műszaki együttműködési megállapodásokat, oktatási kormányközi keretegyezmények és tárcaközi megállapodások, valamint kölcsönös vízummentességi megállapodások aláírását szorgalmazza.

A keleti nyitás stratégiájának legfontosabb pillérei a déli nyitás kapcsán csak a földrajzi régió eltolódásának tekintetében különböztek: mindkét koncepcióban közös a célország- és térségspecifikus szakemberek tudásának fontossága, az adott térségben tapasztalatokat szerzett, nem kormányzati szervezetek és üzleti szereplők hozzáértésének kihasználása, ezek helyzetbe hozása, támogatása – kormányzati segítséggel.

A hivatásos diplomáciai jelenlét nélkül nehéz helyi projekteket sikeresen menedzselni. Egyes egészségügyi vagy vízügyi vállalkozásoknál, amelyekhez nemzetközi – például uniós – források állnak rendelkezésre, helyi vízió, tudás és a gyakorlati lebonyolításban tevékenykedő aktorok nélkül esélytelen a hatékony munka. Különösen igaz ez Afrikában,

¹⁶ Szijjártó Péter meghirdette a déli nyitás stratégiáját (2015).

¹⁷ Magyarország időben lépett a déli nyitással (2015).

¹⁸ Az EU-nak együtt kell működnie a stabil afrikai országokkal (2015).

¹⁹ Suha György – a Magyarország területére kijelölt tiszteletbeli konzuli tisztviselővel való kapcsolattartásért felelős miniszteri biztos – személyes közlése.

ahol az informális kapcsolatok kialakításának nagyobb szerepe van az élet minden dimenziójában – így a gazdasági-politikai élet területén is.

Mindezt a déli nyitás gyakorlati megvalósításához hagyományos diplomáciai eszközökkel is élni kell. Nagykövetségi szintű jelenlét a célszágokban, az akkreditációs rendszer átalakítása, bővítése, valamint ehhez kapcsolódóan a tiszteletbeli konzuli hálózat fejlesztése, nemzetközi fejlesztési irodák létrehozása stb. A különféle régiók lefedettségét a következő külképviseltek biztosítják: Kelet-Afrikában Kenya (Nairobi) és Etiópia (Addisz-Abeba), Nyugat-Afrikában Nigéria (Abuja) és Ghána (Accra), a kontinens déli részén pedig a Dél-afrikai Köztársaság és a közelmúltban megnyílt angolai (Luanda) nagykövetség. Összehasonlításképpen: 2015-ben Csehországnak hat, Lengyelországnak öt, Szlovákiának pedig négy nagykövetsége volt a szubszaharai régióban. Stratégiai jelentőségű lépés volt az „Afrika Brüsszelének” nevezett addisz-abebei követség (újra)nyitása: az etióp főváros ad otthont az Afrikai Unió székhelyének, az ENSZ Afrikai Gazdasági Bizottságának és számos más fontos nemzetközi szervezetnek. Az itteni jelenlét a kontinens összes államával való kapcsolatépítés stabil bázisa lehet.²⁰

A regionális célszágok közül a frankofón Afrika hiányzik: a jövőben ezen is segít Suha György utazó nagykövet, akinek feladatköre Szenegálra, Nigerre, a Közép-Afrikai Köztársaságra, Malira és a Kongói Demokratikus Köztársaságra terjed ki.

A tiszteletbeli konzuli hálózat kiszélesítése is fontos eleme a külkapcsolati aktivitásnak. A mintegy másfél tucatnyi afrikai tiszteletbeli konzul a legtöbb fontos afrikai országban segíti a déli nyitás gyakorlati lépéseit.

A magyar nemzeti kereskedőházak

A hivatalos diplomácia bázisai mellett kezdetben a Magyar Nemzeti Kereskedőház Zrt. játszott fontos szerepet a magyar–afrikai gazdasági kapcsolatok alakításában. A szubszaharai térségben 2014-ben Accrában nyílt meg az első – ghánai–magyar – kereskedőház, amelyet a botswanai, valamint a dél-afrikai követett. 2015 folyamán újabb kereskedőházak nyíltak Zambiában, valamint Etiópiában.

A kereskedőházak tevékenysége két pilléren épült. Egyfelől felmérték az adott piac igényeit, valamint igyekeztek feltérképezni a magyar cégek – mindenekelőtt a kis- és középvállalatok – szempontjából releváns üzleti lehetőségeket, majd a megszerzett piaci információk birtokában a nemzetközi összehasonlításban is versenyképes iparágak vállalkozásainak kerestek üzleti lehetőségeket a külpiacokon. Másfelől a kereskedőházak kiterjedt kapcsolatrendszere révén folyamatosan kutatták azokat a magyar vállalkozásokat, amelyek az exportpiacainkon is sikeressé válhattak. Cél volt a térség potenciális befektetőinek Magyarországra vonzása is.²¹

Az üzleti lehetőségek nagyon sokrétűnek tündek. Idetartozott „az élelmiszeripar és mezőgazdaság (állat- és haltenyésztési, szárazságtűrő-növénytermesztési technológiák), a víztisztítás és környezetvédelem, az egészségügy (biotechnológia, gyógyszer- és vegyipar, kórházi berendezések, orvosi műszerek exportja, létesítményfejlesztések). Továbbá

²⁰ DZINDZISZ 2015.

²¹ Tradehouse 2018.

potenciális üzleti lehetőségeket kínál az energetika (megújuló energia, erőmű-létesítés), a védelmi ipar, a bányászat, valamint az infrastrukturális beruházások, például tömegközlekedés fejlesztése, csatornázás, hulladékkezelés, távvezeték-, út- és vasútépítés, illetve sportinfrastruktúra-fejlesztés. A mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás és a vízgazdálkodás kedvező befektetési és üzleti lehetőségeket kínál a fejlett technológiák exportjára. A mezőgazdaság produktivitását elősegítő és a hatékony vízhasználati/öntözési rendszerek kialakításához szükséges technikai tudás Afrika-szerte kelendő exportja lehet a magyar gazdaságnak is” – nyilatkozta Szabó András az egyik üzleti lapnak.²²

A kereskedelmi volumenre vonatkozó információk nehezen mérhetők, a statisztikák meglehetősen ellentmondásosak, de általában a magyar kivitel lényegesen felülmúlja a behozatalt. Egy 2016-ös adat szerint Magyarország egész Afrikába irányuló kivitele évi mintegy 280 milliárd forint, a behozatal 35 milliárd forint.²³ Az Eximbank országstatisztikai adatai alapján a magyar–ghánai áruforgalom ingadozó jellegét mutatja, hogy 2014-ben az export értéke 30,6 millió dollár, míg az importé 5,5 millió dollár, ugyanez az adat 2015-ben 12 és 0,1 millió dollár volt.²⁴

A kereskedőház modellje nem eredeti ötlet, hiszen más országok is működtetnek saját vállalataik számára hasonló segítő-menedzselő hálózatokat. A tervekkel ellentétben a Magyar Nemzeti Kereskedőházak afrikai teljesítménye nem hozta a várt eredményeket: 2017 végén több kereskedőház is bezárt Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában.²⁵

A kontinensen zajló kormányzati aktivitás azonban nem állt le: a közelmúltban nyitották meg az angolai magyar nagykövetséget. A külügyminiszter hangsúlyozta, Magyarország több figyelmet fordít majd az együttműködésre Angolával, aminek egyrészt gazdasági, másrészt biztonsági oka van. Utóbbi kitétel kétféleképp is értelmezhető: egyrészt a múltban sok tisztet, tiszthelyettest képeztek hazánkban, ezt a programot – felemelt ösztöndíjlelt számmal – újraindítjuk, másrészt a délkelet-afrikai ország hatalmas erőfeszítéseket tett a határok védelmére a szomszédos országok menekültáradatával szemben.

A külügyminiszter kiemelte, 2017-ben egy év alatt több mint húszszorosára nőtt a kétoldalú kereskedelmi forgalom, így már meghaladja a 80 millió dollárt. Elsősorban az energiaellátásban és a vízgazdálkodásban nyílik komoly perspektíva az együttműködésre. Az ország nagyszabású villamosítási projektjéhez valószínűleg két nagy multinacionális vállalat Magyarországon gyártott turbináit és generátorait vásárolják meg, 100 millió dolláros nagyságrendben, amihez az Eximbank 172 millió dolláros hitelkeretet nyitott. Angolában csak a lakosság mintegy fele fér hozzá megfelelő minőségű ivóvízhez, ezért most az ország 43 járási székhely vízellátását kívánja magyar vállalatokra bízni. Az Eximbank ehhez is biztosítani tudja a megfelelő hitelkeretet.²⁶ Úgy tűnik, a konkrétabb kétoldalú tárgyalások hatékonyabban működnek, mint a mégoly stabilnak tűnő lehetőségeket nyújtó kereskedőházak.

²² *Miért pont éppen Afrika?* (é. n.).

²³ KSH 2016, 21.

²⁴ Exim 2017.

²⁵ BAKSA 2017. (A cikk elkészülte után [2018. július végén] napvilágot látott sajtóhírek szerint a Magyar Nemzeti Kereskedőház Zrt. egybeolvad leányvállalatával, a fúzióból pedig egy új társaság, a HEPA Magyar Exportfejlesztési Ügynökség Nonprofit Zrt. jön létre, ennek égisze alatt pedig 5 úgynevezett Exportfejlesztési és Promóciós Központ létesül.)

²⁶ HUDÁK 2018.

A Stipendium Hungaricum

„Amikor először szálltunk ki a repülőgépből Budapesten, csodálkoztunk, hogy az emberek itt nem angolul beszélnek. Semmit sem tudtunk Magyarországról. Akkor nem gondoltam volna, hogy harminc év múlva tiszteletbeli konzulként fogom képviselni ezt az országot a szülőföldemen, Tanzániában” – emlékezett a kezdetekre Obedie Solomon Kimaro, egykori építőmérnök-hallgató, aki évek óta látja el Magyarország tiszteletbeli konzuljának feladatait a kelet-afrikai országban.²⁷ A vállalkozó több száz főt foglalkoztató cége néhány éve nyerte el a legnagyobb forgalmat lebonyolító helyi alapítású vállalat díját. Szintén tanzániai feleségével, a SOTE ösztöndíjasával, hazánkban ismerkedtek meg, sőt évtizedekkel később gyermekeik is a Műegyetemen tanultak. Solomon Kimaro folyamatosan tartja a kapcsolatot régi barátaival, csoporttársaival, és évek óta szorgalmazza a műegyetemi diákok tanzániai gyakorlatának megszervezését. A konzul személye a legszebb példája a tanulmányi célú migrációból kölcsönösen húzható haszonnak.

De nem ő az egyetlen. Magyarországon szerzett diplomával mások is nagyívű karriert futottak be Tanzániában: akadt, akiből egészségügyi, majd hadügyminiszter lett. Van, aki fogorvosi klinikát vezet, és Magyarországon tanult a World Wild Fund egyik régióigazgatója is. De nem csak a kelet-afrikai országban értek el volt magyarországi ösztöndíjasok sikereket. A 2. Budapest Afrika Fórum egyik fontos célja az újbóli kapcsolatfelvétel fontosságának elismerése volt: hazánkban tanult minisztereknek, afrikai hazájuk befolyásos üzletembereinek seregszemléjét szervezték meg a konferencián.

A déli nyitás stratégiai döntései közül talán a legfontosabb és legmaradandóbb lehet az az ösztöndíjrendszer, amely – az évtizedekkel ezelőtti elképzelésekhez hasonlóan – a világpiacon versenyképes tudás megszerzését segítheti. A Stipendium Hungaricum állami ösztöndíj egyrészt a múltbeli stratégiák legsikeresebb elemét alkotta újra, másrészt azt a modern világ „soft power” filozófiájának rendszerében alkalmazza. 2018-ban öt kontinens mintegy hatvan országából körülbelül 5 ezer diák kezdi meg tanulmányait hazánkban.

A Stipendium Hungaricum ösztöndíjprogram keretében a 2013-as induláskor a 18 szub-szaharai országnak 365 ösztöndíjas helyet ajánlott fel Magyarország.²⁸ Az országonkénti keretszámok változnak, bővíthetnek. Egy diákra körülbelül egymillió forint körüli összeget költenek, de ez idővel megtérül, mert a tapasztalatok szerint az ösztöndíjas hallgatókat rövidesen fizetőképes diákok követik.²⁹ Az új – világpiaci – igényekhez igazodva a Stipendium Hungaricum ösztöndíjat nem magyarul, hanem a piacképesebb világnyelveken kínálják.

„A tunéziai Yahja Stipendium Hungaricummal érkezett Magyarországra, az ELTE-re, egy tuniszi, ottani mércével middle class »suburban« családból. A családjának fogalma nem volt, hol van Magyarország, amikor Yahja közölte, hogy nekivág. Csak néhány fajta ösztöndíj érhető el az országban, mindegyik nagyon vonzó az egyetemisták számára (Japán, Törökország). Yahja azért választotta Magyarországot, mert egy ismerőse részt vett korábban ugyanebben a programban, és elbűvölte őt a kultúránk és a történelmünk. Yahja szintén nagy történelemrajongó, és nagyon tetszett neki, hogy meglátása szerint a magyarok büszkék a történelmükre és a hagyományaikra. Emellett Magyarországot a lehetőségek

²⁷ „A gyermekeim érzik és értik a ragaszkodásomat Magyarországhoz” (2014).

²⁸ Dr. Pana Petra helyettes államtitkár megnyitóbeszéde az Afrikai Innovációs és Üzleti Konferencián (2015).

²⁹ Stipendium Hungaricum a külföldi hallgatókért (2013).

hazájának látja, azt mondja, csak egy kicsivel drágább, mint Tunisz, de a pénzéért minden tekintetben sokkal nagyobb értéket kap. Elkezdett magyarul tanulni, és valóra váltotta régi álmát, hogy a Starbucksban dolgozhasson, és hogy angolt taníthasson egy nyelv-iskolában. Le van nyűgözve, jól érzi magát, és itt is akar maradni hosszú távon.³⁰ Yahja a jövőben – sok más, nálunk tanuló diák mellett – vélhetően fontos kapocs lehet hazája és Magyarország között.

Ezt a fajta tudást és kapcsolati hálót azonban tudatosan gondozni kell: az elmúlt évek afrikanista konferenciáinak visszatérő kérdése volt, hogy mi van az egykori, ma már karriert befutott ösztöndíjasokkal. Egyes országokban, például Etiópiában aktív alumniszervezet van. Ennek a kapcsolati tőkének a kihasználása a jövő stratégiai tervezésének is alapja lehet. A Stipendium Hungaricum ugyan sokba kerül, de jelentősége túlmutat a rövid távú hasznokon. Talán elérhető lesz, amit Magyarország az 1990-es évek során elmulasztott, hogy a rendszerváltás előtti kapcsolatok, cégek potenciális súlyát kihasználja – de a kapcsolatok folyamatos gondozást igényelnek.

A 2015-ben meghirdetett déli nyitás sajátos eszköze lett egy újraértékelt kapcsolatrendszerek: a magyar és afrikai, illetve a magyar és latin-amerikai kapcsolatok fejlesztésének. A politikai döntések megszülettek, a kormányzati rásegítés módszerei részben kiépültek, egyes elképzelések és programok sikeresek voltak, mások kudarcot vallottak. Mivel a nyitás nagy léptékű stratégiai elképzeléseket fogalmaz meg, külpolitikai-külgazdasági haszna minden bizonnyal csak hosszabb távon fog jelentkezni.

Felhasznált irodalom

- „A gyermekeim érzik és értik a ragaszkodásomat Magyarországhoz” (2014). Elérhető: www.bme.hu/hirek/20141101/A_gyermekeim_erzik_es_ertik_a_ragaszkodasomat_Magyarorszaghoz (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- ALI Ádám (2010): Az Ikarus még döcög Afrikában. *Index*, 2010. 02. 15. Elérhető: http://index.hu/kulfold/2010/02/15/a_hajdusagi_mosogepek_meg_ott_vannak_afrikaban/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- Az EU-nak együtt kell működnie a stabil afrikai országokkal (2015). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/az-eu-nak-egyutt-kell-mukodnie-a-stabil-afrikai-orzagokkal (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- BAKSA Roland (2017): Eddig tartott a déli nyitás: zárnak a kereskedőházak. *24.hu*, 2017. 11. 28. Elérhető: <https://24.hu/belfold/2017/11/28/eddig-tartott-a-deli-nyitas-zarnak-a-kereskedohazak/> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 03.)
- BÚR Gábor (2008): The Second Scramble – a második versenyfutás Afrikáért. *Külügyi Szemle*, 7. évf. 4. sz. 3–16.
- Dr. Pana Petra helyettes államtitkár megnyitóbeszéde az Afrikai Innovációs és Üzleti Konferencián (2015). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium/gazdasagdiplomaciaert-felelos-allamtitkar/hirek/dr-pana-petra-helyettes-allamtitkar-megnyitobeszede-az-afrikai-innovacios-es-uzleti-konferencian (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)

³⁰ A szerző köszönetet mond Bárkányi Réka és Lakó Anna nemzetközi tanulmányok szakos hallgatóknak, akik az ELTE-n tartott Afrika-szeminárium kapcsán a Stipendium Hungaricummal Magyarországra kerülő diákok motivációt vizsgálták, a szöveg az ő gyűjtésükön alapul.

- DZINDZISZ Sztefan (2015): Mit keres Magyarország Afrikában? *Napi.hu*, 2015. 07. 03. Elérhető: www.napi.hu/magyar_gazdasag/mit_keres_magyarorszag_afrikaban.599973.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- Exim (2017): *Ghána – országgockázati tájékoztató*. Elérhető: <https://exim.hu/hasznos/orszagkockazatok/orszagtajekoztatok/ghana/2201-ghana-orszagkockazati-tajekoztato/file> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 03.)
- HUDÁK Hajnal (2018): Szijjártó Péter újranyitja a magyar nagykövetséget Angolában. *Index*, 2018. 02. 14. Elérhető: https://index.hu/kulfold/2018/02/14/szijjarto_peter_ujranyitja_a_magyar_nagykovetseget_angolaban/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 30.)
- KISS Judit (2017): Fejlődik vagy csak növekszik Afrika gazdasága? In BIEDERMANN Zsuzsánna – KISS Judit szerk.: *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest, Akadémiai. 96–124.
- KSH (2016): *Jelentés a külkereskedelem 2016. évi teljesítményéről*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulker/kulker16.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 01.)
- Magyarország időben lépett a déli nyitással* (2015). Elérhető: <http://delinyitas.hu/magyarorszag-idoben-lepett-a-deli-nyitással/#more-241> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 28.)
- Miért pont éppen Afrika?* (é. n.). Elérhető: <http://manco.hu/index.php/vallalatvezetes/kulgazdasag/247-miert-pont-eppen-afrika> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- MORENTH Péter – TARRÓSY István (2011): *Stratégiai ajánlások Magyarország leendő afrikai fejlesztő stratégiájához*. Elérhető: www.ahu.hu/images/pdf/Afrikai-Strategiai-Ajanlasok.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- Nem jött be a „déli nyitás”, tényleg bezárnak az afrikai és latin-amerikai kereskedőházak (2017). *hvg.hu*, 2017. 11. 28. Elérhető: http://hvg.hu/gazdasag/20171128_Nem_jott_be_a_deli_nyitas_bezarnak_az_afrikai_es_latinamerikai_kereskedohazak (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- PARAGI Beáta – SZENT-IVÁNYI Balázs – VÁRI Sára (2007): *Nemzetközi fejlesztési segélyezés tankönyv*. Budapest, KÜM.
- Stipendium Hungaricum a külföldi hallgatókért* (2013). Elérhető: www.hrportal.hu/c/stipendium-hungaricum-a-kulfoldi-hallgatokert-20130708.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- SUHA György szerk. (2004): *Magyarország Afrika-politikája*. Elérhető: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/AfrikanisztikaMA/afrikakut2005-2008/06_suhaszerk_afrikama.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 10.)
- Szijjártó Péter meghirdette a déli nyitás stratégiáját* (2015). Elérhető: <http://delinyitas.hu/szijjarto-peter-meghirdette-a-deli-nyitas-strategiajat/#more-191> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 02.)
- SZUNOMÁR Ágnes et. al. (2017): Második versenyfutás Afrikáért. A nyugati és feltörekvő hatalmak afrikai jelenléte a gazdasági, politikai és fejlesztési együttműködések tükrében. In BIEDERMANN Zsuzsánna – KISS Judit szerk.: *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest, Akadémiai. 163–203.
- TARRÓSY István – MORENTH Péter (2013): Global Opening for Hungary: A New Beginning for Hungarian Africa Policy? *African Studies Quarterly*, 14. évf. 1–2. sz. 77–96.
- Tradehouse (2018): *Bemutakozás*. Elérhető: <http://tradehouse.hu/hu/bemutakozas> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- WINTERMANTEL Péter (2014): *A globális nyitás politikája*. Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/globalis-ugyekert-felelos-helyettes-allamtitkarsag/hirek/a-globalis-nyitas-politikaja> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- ZUBOR Zalán (2016): Új versenyfutás indult Afrikáért. *Origo.hu*, 2016. 04. 20. Elérhető: www.origo.hu/gazdasag/20160420-kina-afrika-gyarmatositas-e-beruhazasok-versenyfutasi.html (2018.03.28)

Vákát oldal

A magyar afrikanisztika lehetőségei a külpolitika támogatásában

Suha György

Régóta folyik az elméleti vita arról, hogy a tudományos gondolkodásnak mennyiben része, esetleg követendő elvárása a tudományos eredmények alkalmazása, felhasználása a „való világ” társadalmi, szociális, gazdasági modelljeinek alakításában. Az alapkutatás és az alkalmazott kutatás szembeállítása különösen élesen merül fel olyan diszciplínák esetében, ahol az új felismerések már rövid távon hasznosulhatnak, vagy a kutatói megközelítések gyakorlati felhasználása olyan folyamatokat generálhat, amelyek önmagukban talán kevésbé álltak a tudósok eredeti érdeklődésének homlokterében. A Louis Pasteur-nek tulajdonított frappáns mondás szerint „nincsen alkalmazott tudomány, csak a tudomány alkalmazása”,¹ s ez messzemenően igaz a regionális tanulmányokhoz sorolt, de interdiszciplinaritását tekintve több tudományterülethez kötődő afrikanisztika (African Studies)² esetében is.

Az elméleti kutatási keretek Afrika-központú világnépbé helyezésének indokoltságát elsőként a Tillotson–McDougal szerzőpáros fejtette ki részletesen. 2013-ben megjelent tanulmányuk³ lényeges megállapítása, hogy a 21. századi Afrika intellektuális és politikai állapotának megismerése szükségessé teszi az empirikus megközelítést, a meglévő, szerteágazó afrikanisztikai tudás alkalmazását.

Magyarországon, korunkat tekintve, hullámzó intenzitással, az 1990-es évek közepétől keresi a helyét ez a tudomány.⁴ A rendszerváltást követő külpolitikai fókusz, döntően az euroatlanti integráció és a szomszédos államokkal kialakított együttműködés prioritása nem használt a magyar afrikanisztikának, az Afrikával foglalkozó magyar szakemberek munkásságának. Tarrósy István találóan jegyzi meg, hogy ebben az időszakban a valódi kérdés valójában az volt, hogy rajta maradunk-e Afrika térképén.⁵

Nos, úgy tűnik, majd két évtizedet követően a magyar afrikanisztika tudásbázisa, kapcsolati tőkéje elsősorban és kiemelten a hazai külpolitika támogatásában hasznosul. Évtizedek után először látni jeleit annak, hogy a külpolitikai döntések előkészítéséért, a diplomáciai stratégia alkotásáért felelős irányítók nyitottak⁶ a tudományos megalapozottságra, együttműködnek a kutatói műhelyekkel, elfogadják az intézmények, a szakemberek javaslatait. A kölcsönös érdeklődés valódi interakciókban, tudományos rendezvényekben,

¹ *Les sciences appliquées sont comme des carrés ronds: elles n'existent pas!* (2009).

² Számos kutatóhely terminológiájában *African Research Studies* a szakterület elnevezése.

³ TILLOTSON–MCDUGAL 2013.

⁴ 1981 és 1992 között az ELTE BTK kereteiben működött az Afrika Kutatási Központ.

⁵ TARRÓSY 2017, 380.

⁶ Jelen tanulmánykötet megjelenése az ékes bizonyíték erre.

személyes viszonyokon alapuló információcserében testesül meg. A diplomácia felismerte, hogy bármely alapkutatás – így a sokáig háttérbe szorított afrikanisztikai is – közkinccs, a magyar tudományosság nemzetközi presztízsét emeli, s mint ilyen, országgépformáló politikai eszköz. A regionális politikai mozgásterünk kialakítása nem független a fekete kontinensen zajló folyamatoktól, a globális tendenciákra való reagálás – napjaink migrációs aktualitásával egyetemben – felkészült külügyes gondolkodást, a biztos eligazodás képességét birtokló diplomataattitűdöt igényel. Afrikai kontextusban a biztonságpolitikai, urbanizációs kihívások kezelése, a gazdasági érdekek képviselője nem valósítható meg a szerteágazó tudományterületeken felhalmozott tudásbázis integrációja nélkül. A diplomáciai fókusz számára legalább olyan fontos az identitáspolitika, a nyelv- vagy a vallástudomány alkalmazása, mint az élelmiszer-biztonság, az információtechnológia vagy a pénzügypolitika lokális aktualitásainak ismerete.

A tudományos alkalmazástól persze nemcsak a jelen helyzet analízisét várjuk, hanem – bizonyos értelemben – a jövőbe látás képességét is feltételezzük. A geopolitikai megközelítés logikája szerint a szubszaharai térség a világ leszakadó régiója, a perifériához tartozó, de számos nagyhatalom érdeklődésének homlokterében álló világrész. Bernek Ágnes szerint a geopolitika lényege a területi gondolkodás, a nagyhatalmi területi törekvések, a szupranacionális területi stratégiák megfogalmazása.⁷ A centrum–periféria gondolkodás számos szempontból új dinamikákat kínál a kutatók számára, hiszen a globalizációs folyamatokban a határterületek, a periféariációk felértékelődnek, politikai, gazdasági szerepük kihat a centrumhoz tartozó fejlett világra. A centrumhoz sorolt, fejlett országok szempontjából is fontos, hogyan segítik a fejletlen társadalmak demokratizálását, a gazdasági felzárkózást, a konfliktusok megelőzését, a terrorizmus elleni harcot, válságok rendezését és az azt követő újjáépítést.

Bizonyossággal kijelenthető tehát, hogy politikai döntések kialakításakor a geopolitikai látásmód valódi hozzáadott értéket jelenthet a kormányok számára. Tim Marshall – brit újságíró, geopolitikai közíró – szerint az országok vezetőinek döntéseit sokkal jelentősebben befolyásolják a földrajzi tényezők, mint azt elsőre gondolnánk. Megállapításának alátámasztására felhozott afrikai példák természetföldrajzi vonatkozásúak: Marshall szerint⁸ a kontinens vízrajzi adottságai miatt a folyók inkább elválasztó, mintsem összekötő szerepet töltenek be, az eltérő klimatikus viszonyok pedig izolációs hatásúak, azaz az afrikai integráció kudarcokkal teli folyamata valójában természettudományi okokra is visszavezethető. Társadalomtudományi értelemben talán érdemes ezt a geopolitikai érvrendszert kellő kritikával kezelni, az azonban egyértelmű, hogy a világ jobb megismeréséhez az evidenciának látszó tudományos eszköztáron túl esetenként érdemes kevésbé magától értetődő tudományterületek tapasztalatait is segítségül hívni. Ha másképpen nem is, ebben az új típusú gondolkodásban komoly szerep juthat az afrikanista közösségnek.

⁷ BERNEK 2012, 39.

⁸ MARSHALL 2015.

Fejlesztés-politika-tudomány

A tudományos eredmények birtokában végzett gyakorlati külkapcsolati tevékenység talán leginkább látványos, bár részleteiben a nagyközönség számára kevésbé ismert területe a nemzetközi fejlesztési együttműködés. Egyesek a globalizációs folyamatok melléktermékének, mások a diplomácia újkori csodafegyverének tekintik. Kétségtelen, hogy a segélypolitika-fejlesztéspolitika-humanitárius politika háromszögében definiált komplex eszközrendszer sokat változott az elmúlt évtizedekben. Napjainkra a nemzetközi fejlesztési együttműködés (NEFE) a nemzetközi viszonyok önálló külkapcsolati formájává vált, amelynek jól látható jellemzői, megkülönböztető jegyei, kritériumai vannak.

A nemzetközi fejlesztési együttműködés, amely számszerűsítve, hivatalos fejlesztési támogatásként (Official Development Assistance, ODA) kifejezi egy-egy fejlett donorország, vagy nemzetközi szervezet értékrendjének, politikai gondolkodásának természetes elemét, és konkrét segítségnyújtásban megjeleníti a szegénység csökkentése szándékát, tettét, szolidaritását az elmaradott országokkal. Magyarország 1996-tól az OECD tagjaként, majd 2004-ben, EU-taggá válásával vállalta, hogy a nemzetközi donorközösség és az EU által elfogadott és kialakított normarendszernek megfelelő NEFE-politikát fog folytatni annak érdekében, hogy hozzájáruljon a világban létező szegénység csökkentéséhez, a fejlődő országok felzárkózásához, az ENSZ tagállamai által 2000-ben kitűzött és 2015-re elérendő millenniumi fejlesztési célok teljesüléséhez, illetve 2015-től 2030-ig a fenntartható fejlődési célok érdekében teljesíti az Agenda 2030 keretrendszert. A NEFE a külkapcsolatok fontos eleme, olyan feladat, amelynek folyamatos, magas színvonalú végrehajtása a fejlett világ morális kötelezettségeinek teljesítése mellett a donorállam nemzetközi elismertségét is növeli, ezáltal érdekérvényesítő képességét javítja.

A magyar kormány a 2000-es évek első felében számos olyan, a nemzetközi közösség által elfogadott dokumentumhoz csatlakozott (párizsi segélyhatékonysági nyilatkozat – 2005, accrai akcióterv – 2008, Sendai 2012 hatékonysági előírások stb.), amelyek végrehajtását az EU magára nézve irányadónak tekintette, s amelyek többek között a NEFE-tevékenység tudatos tervezését, más donorokkal való összehangolását, szakmai háttérének tökéletesítését tették szükségessé. Sajnálatos módon a kezdeti időszakban az afrikai országokra kevés figyelem jutott. Etiópia volt az egyetlen megjelölt NEFE-ország, és 2010-ben is csupán négy államban – Dél-afrikai Köztársaság, Etiópia, Kenya és Namíbia, amely országokban egyébként magyar nagykövetség működött – került sor úgynevezett helyi kezdeményezésű mikroprojektek végrehajtására. Nem mondható el ugyanakkor, hogy eredménytelen volt a hazai afrikanisták lobbitevékenysége, mivel lassan érlelődött az a politikai elhatározás, hogy Afrika felé nagyobb aktivitást kell kifejteni, diplomáciai, gazdasági és kulturális téren egyaránt.

A célrendszer továbbra is változatlan: a szegénység csökkentése, a demokratikus átalakulás, a béke és biztonság előmozdítása, a stabil és fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtése, a szegény országok felzárkóztatása, a világgazdaság folyamataiba történő integrálása. A nemzetközi fejlesztési együttműködés tehát egyaránt szolgálja a segélyt fogadó és az adományozó országok nemzeti és közös érdekeit. Ezen érdekek artikulációját hazánkban a Külgazdasági és Külügyminisztérium végzi, azaz a kormányzat fejlesztéspolitikai gyakorlata valójában a tudományos eredmények birtokában végzett diplomáciai cselekvéssor.

Az afrikai célországok NEFE-kezelése napjainkra – talán éppen a kitartó afrikanista érdekérvényesítés következtében – jelentősen megváltozott. A magyar diplomácia jelentősen növelte a nagykövetségek számát, új misszióink gazdaságdiplomáciai fókusz mellett jelentős figyelmet kap a korábban háttérbe szorult fejlesztéspolitikai gondolkodás is. A növekvő erőfeszítések, az Afrikára fordított kiemelt figyelem megváltozott szerepeket, a valódi közös gondolkodás felelősségét jelentette az afrikanisztika művelői számára. Tudományos mérlegeléssel szakmai eszmecserék fórumain körvonalazódnak azok a magyar érdekek, amelyek képviselőjére tényleges politikai fogadókészség, helyben támogató társadalmi közeg biztosítható. Az érdekrendszer meghatározó tudományos indikátora annak az egyik alapkérdésnek az eldöntése, hogy felemelkedőben van-e Afrika, vagy éppen ellenkezőleg, súlyos válságok központjaként tekinthetünk rá.

A kontinens következő évtizedének prognózisa a kutatók mellett tehát a politikusokat is foglalkoztatja. A politikai válaszokat a kutatói közösségektől várják – nem csupán hazánkban, de a centrumrégió számos más országában is. Alkalmazott tudományról beszélünk tehát akkor, amikor azokat a folyamatokat, illetve kihívásokat elemezzük, amelyek Afrika következő évtizedének konfliktusforrásai lehetnek. Az elsődleges kihívás a kontinens népességének robbanásszerű növekedése, amelynek következtében a lakosság létszáma 2040-re el fogja érni a két milliárd főt,⁹ s ennek fele 18 éven aluli lesz. Emellett a gyors urbanizáció, a globális gazdasági növekedés lassulása, a nyersanyagválság, az éghajlatváltozás, valamint a gyors technológiai fejlődés kihívásaira kell választ adnia a többségében mezőgazdasági termelés szintjén megmaradt afrikai gazdaságoknak.

A krízisek bekövetkezéséhez nem kell különösebb jóstehetség, a demográfiai és klímaváltozások még abban az esetben is táptalajt jelentenek a konfliktusoknak, ha a politikai viszonyok kereteit konszolidált, felelős döntéshozók alakítják. Ennek persze alig látni példáját, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésével, az etnikai állammodellek és az autoriter vezetők térnyerésével Afrika egyre több kihívással szembesül a demokratikus nemzetközi térben. A szegénységi ráta alakulására vonatkozó kutatói nézőpont az elsődlegesen kedvező statisztikák ellenére is rendkívül pesszimista, hiszen amíg az 1990-ben mért 56%-hoz képest 2012-ben „csupán” 43%-os volt a mélyszegénységben élők aránya, addig a népességnövekedés miatt azonos időszakban mégis 63 millióval nőtt a szegénységi küszöb alatt élők száma.¹⁰

A politikusi nézőpont ennél valamivel optimistább, hiszen Afrika óriási gazdasági potenciált hordoz magában. 2030-ra 40 afrikai ország lesz kőolaj- és földgázexportőr, a világ műveletlen termőföldjeinek 60%-a, a Föld platinakészletének 75%-a található a kontinensen, nem beszélve az egyéb ásványkincsekről. A gazdasági potenciált ugyanakkor nem lehet tényleges fejlődéssé transzformálni, ha továbbra is elmarad az oktatás, valamint az infrastruktúra erőteljes fejlesztése. Ezek a lépések pedig tudatos és tervszerű külpolitikai cselekvést, regionális és kontinentális integrációt feltételeznek. A kontinens egyre érdekesebb a nagyhatalmak számára. Kína, India, Brazília érdeklődése döntően a nyersanyag kiaknázására irányul, de a geopolitikai térben hagyományosan jelen lévő volt gyarmattartók stratégiáját sem szabad figyelmen kívül hagyni. A történelmi örökséget büszkén hordozó Nagy-Britannia külügyminiszterének 2017. márciusi, kelet-afrikai diplomáciai körútjának

⁹ A 2063,03 milliós értéket lineáris interpolációval számították ki (ESA 2017).

¹⁰ *Ending Poverty in a Rising Africa* (2015).

ténye már önmagában optimista hozzáállást sugall. Boris Johnson Szomáliát, Ugandát és Kenyát látogatta meg, egyértelmű jelzést küldve a világnak arról, hogy London a politikailag és gazdaságilag is kiemelt fontosságú kelet-afrikai térséggel megkezdte a brexit utáni kapcsolatrendszer kiépítését, pontosabban újjáépítését. A brit fejlesztési támogatás vélhetően hangsúlyosabban a kereskedelem fejlesztését célozza majd meg minden eszközzel (*aid-for-trade*). Szomáliában a brit külügyminiszter megerősítette, hogy országa elkötelezett az új vezetéssel folytatott közös munka iránt, legitimnek tartják az új elnököt, és az Egyesült Királyság továbbra is kiemelt figyelmet kíván szánni a Szomália stabilitását érintő kérdéseknek. Ugandában Boris Johnstont Museveni elnök fogadta, aki felhívta a figyelmet az országát és a régiót érintő menekültválságra. Az elnök szerint a dél-szudáni, valamint a burundi válság okozta menekültáradat folyamatos és jelentős terhet ró országára.¹¹ Kenyai részről elsődlegesen a brexit utáni kereskedelmi kapcsolatok területén szükséges megállapodások előkészítését sürgették.

Hszi Csin-ping kínai elnök tavaly dél-afrikai látogatása során az iparosítást és a mezőgazdaság fejlesztését tűzte ki stratégiai célként, azaz Peking a gondok ellenére sem változtatott politikáján, továbbra is hagyományos erőforrás-exportőrként, nyersanyagforrásokat jelentő gazdasági potenciálként tekint Afrikára. Visszatérhet a *Francafrique* (francia Afrika) korszaka is. Párizs gazdasági pozíciói, politikai kapcsolatai, számos afrikai katonai támaszpontja, a közös kulturális, frankofón hagyományok, a megannyi – függetlennek elismert – ország élére állított vezető francia iskolázottsága révén a jövőben is meghatározó szerepet játszik a kontinens életében. François Hollande mandátuma idején 32 afrikai elnöki látogatást bonyolított le, s elnöksége során – 15%-kal gyarapodva – közel 23 milliárd euróra emelkedett a francia fejlesztéspolitikai jelenlét¹² a kontinensen. Ehhez képest jelképes, de biztonságpolitikai értelemben igen fontos, hogy Párizs közel 20 ezer afrikai katona kiképzését is teljesítette. A kormányzatok fókuszában lévő biztonságpolitikai szempontokon túl Afrika aranybánya a multinacionális vállalatok számára is. Adópolitikai harmonizáció, felkészült intézményrendszer híján a kontinens kormányai dollármilliárdokat veszítve olyan forrásoktól esnek el, amelyeket az oktatásba és az egészségügybe fektethetnének. A politikai és gazdasági szereplők kevés kivételtől eltekintve megegyeznek abban, hogy Afrika felemelkedése – a számos esetben hamis statisztikai adatok jól csengő politikai érvrendszere mellett – az integrációs folyamatok megerősítésében, valamint a helyi és nemzeti békefolyamatokat támogató képességnövelésben rejlik. Kiemelt hangsúlyt kell fektetni a nők és a fiatalok szerepének társadalmi megerősítésére, továbbá a monitoring intézményrendszer hiánya miatt gyorsan kiterjedő konfliktusok előrejelzésére és a megelőzés hatékony koordinálására. A kontinens lakóinak jóléte alapvetően a helyi biztonságra alapuló, tudatos gazdaságfejlesztéssel, a nemzetközi együttműködés vérkeringésébe való egyenrangú bekapcsolódással biztosítható. Lehet és kell is tehát némi aggodalommal figyelni, hogy milyen geopolitikai, geostratégiai folyamatoknak válhat színterévé a kontinens. Az alapkérdés, hogy képesek-e az afrikai nemzetek feldolgozni a globális folyamatok fenyegetését, kezelni az évszázados vallási-etnikai villongások kihívásait vagy ellenállni az embercsempészek ígéretének. Fenntartható politikai megoldások nélkül a népességrobbanás, az éghajlati körülmények radikális változása biztosan konzerválja a regionális konfliktusokat. Közös akarat

¹¹ Museveni, UK's Boris Johnson discuss South Sudan, Burundi (2017).

¹² Résultats annuels 2016 et Stratégie 2020 de l'Agence Française de Développement (AFD) (2017).

nélkül a felelős nemzetközi közösség számára Afrika nem csupán a nyersanyagvagyon birtoklásából származó gyors meggazdagodás lehetőségét jelentheti, hanem a nincstelen, éhező milliók biztonsági kockázatát is.

Felelősség terheli tehát az afrikanista műhelyeket, az európai agytrösztök kutatóit abban, hogy gazdasági és biztonságpolitikai értelemben tanácsokkal, helyismeretükből fakadó belső információkkal lássák el a kormányzati szereplőket. A korábban érintett fejlesztéspolitikai megközelítések áttételes módon segíthetik a magyar gazdasági szereplőket az egészségügy, az oktatás, a környezet- és természetvédelem, de akár a közbiztonság, energetika, vízipar vagy a védelemgazdasági szektorban történő eredményes üzleti jelenléthez. Más szempontból Afrika ideális helyszín lehet a fejlesztési eredmények gyakorlatba ültetéséhez, az innovációs, tudásalapú befektetések valódi piaci körülmények közötti megmérettetéséhez. Ebben az értelemben is van mit keresnünk a kontinensen.

Magyar érdekrendszer tudományos háttérrel

Politikai összefüggésben az alapkérdés, hogy Magyarország afrikai jelenléte jelenthet-e összekötő vagy akár kedvezményezett szerepet a kontinens nagyhatalmi erőtereiben. Nem szorul különösebb magyarázatra, hogy egy jól szervezett, a nemzetközi akadémiai világban elismert tudományos közélet milyen hozzáadott értéket jelent a kapcsolatteremtésben. Magas presztízsű, hazai afrikanisztikai oktatás-kutatás nélkül nehéz lesz a Magyarország-kép hiteles afrikai megformálása. A regionális külpolitikai mozgásterünket jellemző alapfeltétel – gyarmati hagyományok és képességek nélküli EU-tagállami státuszunk – mellett az ismert és elismert hazai afrikanisztika jelentős komparatív előnnyé válhat. Diplomataink rendre hangsúlyozzák: Magyarország képes afrikai partnereink technológiai és tudásigényének kielégítésére olyan szektorokban, amelyek közvetlenül befolyásolják az életminőséget (infrastruktúra, középosztály számára szolgáltatások, egészségipar, ITC, élelmezés, mezőgazdaság és vízgazdálkodás stb.). Ez a képesség azonban nem unikális, a kontinensen elérhető gazdasági előnyökért folyó versenyben minden szereplő különleges hozzáadott értékeket keres. Ilyen különleges képesség lehet a hazai tudományosság, amely nem ismeretlen az afrikai döntéshozók számára, legyen szó akár hazánkban végzett, esetleg itt született kormánytagokról, cégvezetőkről vagy afrikai politikusokról. (Csak érdekességképpen: Szentés Tamás akadémikus, Széchenyi-díjas közgazdász professzor korábbi diákja volt a kontinens elismert államférfija, Yoweri Museveni ugandai elnök. A mai napig fontos és meghatározó személyes viszony olyan hivatkozási alapot jelent az ugandai–magyar kapcsolatokban, amelyet más eszközökkel lehetetlen elérni vagy akár csak helyettesíteni. Végső soron ez is a hazai afrikanisztika érdeme.)

A külpolitikai támogatásban továbbra is kiemelt szerephez jut a szakértői tevékenység, a tanácsadói munka, amely komoly történeti előzményre tekinthet vissza: 1962 és 1990 között a műszaki-tudományos együttműködéssel foglalkozó magyar vállalat, a TESCO (International Technical and Scientific Cooperation and Trading Office, Műszaki-Tudományos Együttműködési Irodát) révén közel 30 afrikai országban dolgoztak magyar szakemberek és cégek.¹³ A vállalatot a magyar külkereskedelmi minisztérium

¹³ ALI 2010.

alapította, és a kormányközi tudományos és technikai együttműködés koordinálásán túl az 1960-as évek végére már – a szakemberek, orvosok, mérnökök, agrármérnökök kiküldése mellett – a magyar cégek harmadik világbeli működését is szervezte. A rendszerváltással gyakorlatilag megszűnt cég tevékenységét jelenleg hozzávetőlegesen féltucatnyi, Afrikára szakosodott szakember vette át, de szervezett tanácsadói szektorról ma sem beszélhetünk.

Az üzleti tanácsadás napjaink egyik kulcsfontosságú ágazata az üzleti szférában. A tercier szektor egyik elemeként az üzleti tanácsadási szolgáltatások a gazdaságban képződött jövedelmek nagy részét képviselik.¹⁴ Az üzleti tanácsadás – mint a szolgáltatási szektor egy meghatározó területe – jellemzője, hogy a szolgáltatások kimenetele egyedi, személyre szabott, előállításában nagy szerepe van az ügyfeleknek, a megrendelőknek is. Az üzleti tanácsadási tevékenység a szolgáltatások egy speciális fajtáját képviseli: a tudásintenzív üzleti szolgáltatások (*knowledge intensive business services*) ágát. Ez a terület magas szellemi hozzáadott értékű szolgáltatásokat takar, amelyek előállításában a tudásnak (tehát az alap kutatásoknak is) kulcsfontosságú szerepe van. Az ilyen típusú szolgáltatások nehezen standardizálhatók, képesek egyéb külső tudásforrások integrálására, tevékenységük során a tudás létrehozása, felhalmozása és terjesztése egyaránt jelen van.

A Külgazdasági és Külügyminisztérium számára afrikai (szubszaharai) összefüggésben ez az a terület, amely szinte napi rendszerességgel igényli az országspecifikus tanácsadási ismereteket, a *networking* képességének előnyeit, legyen szó csupán helyi érdekképviseletről vagy akár konzorciális pályázati együttműködésről egy-egy jelentősebb pályázat esetén. Sokat változott a magyar diplomáciai attitűd, dinamikusabbá, együttműködőbbé váltak a nagykövetségek, a formális *high-level diplomacy* értékeinek megtartása mellett a működést a külgazdasági központú szemlélet jellemzi. Ebben az értelemben az Afrikával foglalkozó hazai szakemberek ismeretei is felértékelődtek. Marketingismeretek átadása, élő üzleti kapcsolatok, személyes elköteleződések, alumnihálózaton alapuló versenyelőny felajánlása segítheti a szakdiplomátákat egyes afrikai állomáshelyeken. Olykor a kulturális különbségek ismerete, a fogyasztói piac sajátosságainak tudatos alkalmazása adhat valódi támogatást a magyar vállalkozóknak, közvetve az őket kiszolgáló gazdaságdiplomáciai intézményrendszernek.

A magyar külpolitikában Antall József óta hagyomány, hogy a kormány a külpolitikai célrendszert átfogó földrajzi prioritásokat (elsőbbiséget élvező szempontokat) fogalmaz meg. Ezek az európai (és atlanti) intézményekben, valamint tagállamaikkal fenntartott kétoldalú kapcsolatainkban való érdekérvényesítés, amelynek egyik legfontosabb eszköze a közép-európai együttműködés, a jó szomszédság kialakítása azokkal az országokkal, amelyekkel hazánk határos. A rendszerváltás után külpolitikai orientációváltás következett be: a nyugati integráció követelménye – a nemzeti érdekek képviseletével összhangban – vált elsőlegessé. Ezzel együtt az úgynevezett harmadik világhoz való viszonyulás is hangsúlyos elemét képezte Antall külpolitikai gondolkodásának.¹⁵

A demokratikus Magyarország kormányai számára ugyanakkor – már csak az export és a külföldről érkező befektetések földrajzi diverzifikálásának igénye miatt is – mindig is érvényben volt azoknak a földrajzi irányoknak a kiemelt kezelése, amelyeket a kormányciklus elején hirdetett meg az Orbán-kabinet, illetve a külgazdasági és külügyi kormányzat.

¹⁴ BAJMÓCY 2007.

¹⁵ ERDŐDY 2011.

Ez a keleti nyitás, azaz a kölcsönös bizalomra épülő, gazdasági hangsúlyú kapcsolatépítés a kelet-európai és egyes ázsiai partnerekkel, valamint a jelenlegi formájában 2015-ben elindított déli nyitás, tehát megkülönböztetett figyelem biztosítása, erőforrások teremtése és azok proaktív kiaknázása a déli félteke afrikai és latin-amerikai, továbbá a dél- és dél-kelet-ázsiai, óceániai és a keleti nyitás tárgykörébe nem tartozó kelet-ázsiai partnereinkkel való kapcsolatépítés számára. Ezek a prioritások egyenértékűek és kiegészítik egymást, tehát semmiképpen sem tekinthetők egymás alternatívájának vagy ellensúlyának.

Afrikai jelenlétünknek – a keleti és déli nyitás más relációihoz hasonlóan – kiemelt funkciója az export területi diverzifikálása, célja a tőkebehozatal, a megtérülő tőkekihelyezés, a hazánkba látogató idegenforgalom élénkítése, a kulturális párbeszéd, valamint a nemzetközi szervezetekben képviselt céljainkhoz, törekvéseinkhez szövetségesek szerzése. Az afrikai (szubszaharai) nyitás tehát a magyar külpolitika cselekvési területének egyfajta pilotprojektje, s mint ilyen, az afrikánisztikai elméletek és ismeretek tudományos alkalmazása.

Cselekvési stratégia afrikánisztikai megalapozottsággal

Ha a tudományt információs folyamatként vizsgáljuk, lehetőségünk van mennyiségi, statisztikai vizsgálatokra: ilyenkor például a publikációk képezik vizsgálatunk tárgyát. Az ilyen jellegű vizsgálódás a tudománymetria diszciplínájának feladata. A külpolitikai, gazdaságdiplomáciai sikeresség ugyanakkor nem vagy csak erőltetett módon mérhető objektív módon, és ez a megközelítés már önmagában annak kockázatát hordozza, hogy bizonyos politikai hatások következményeire nem fordul kellő figyelem. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a stratégia által lefedett országcsoport mérete, heterogén jellege és a magyar kétoldalú kapcsolatokból kölcsönösen remélhető előnyök potenciálja csak viszonylagos, szinte nem is jelezhető előre.

Afrikai vonatkozásban az egyik fontos megállapítás, hogy külgazdasági értelemben nagyobb figyelmet kell fordítani a partnerek tényleges igényeire, szándékaira és a realizálható magyar érdekekre. Tudomásul kell vennünk, hogy a fejlődő világban számos helyen egyszerűen nincs piaci igény munkahelyteremtésre, szociálpolitikai beruházásokra, jóléti, környezetjavító vagy termelési hatékonyságot növelő (magyar) részvételre, beruházásra. A partnerországok gazdasági-szociális berendezkedése nem mindig teremt optimális környezetet az európai normák, elvárások meghonosítására. Ebben a körben kizárólag állami aktorokra, kormányzati és regionális pénzügyi, politikai partnerek dinamizálására kell koncentrálni, háttérbe kell szorítani a gyakran korrupcióval terhelt, pénzügyileg kockázatos magángazdasági együttműködések, rugalmas, országokra szabott külpolitikai támogatásban kell részesíteni a már piacon lévő kis- és középvállalkozásokat. Ez pedig helyismeret, komplex stratégiai keretrendszer, globális külpolitikai szemlélet, értékteremtő és aprólékos munkafolyamatok nélkül szinte lehetetlen.

Stabil tudományos (intézményi) háttér segítségével intenzívebben kell részt vállalni a regionális integrációs folyamatokból származó előnyök kiaknázásában, az állami, illetve állam által garantált megbízásokban elért magyar fő- és alvállalkozói szerepekre fókuszáló projektek azonosításában. Idesorolhatók a célzott finanszírozású (például kötött segélyhitel, exporthitel stb.) ügyletek, az ENSZ, a Világbank-csoport, a regionális kereskedelmi bankok által kiírt tenderek és értelemszerűen az európai forrásokra (például az Európai

Unió Európai Fejlesztési Alapja; European Development Fund, EDF) alapuló projektek. Tudomásul kell venni az új, innovatív módszerek alkalmazásának szükségességét, a magán-szektor beemelését a fenntartható fejlődési célok elérésének érdekében, amelynek teljesítése egyaránt érinti a fejlett és fejlődő országokat.

Az Afrikához értő szakemberekkel, tudósokkal közösen kell meghatározni, hogy melyek azok az országok, ahol Magyarországnak kiemelt politikai, gazdasági céljai lehetnek. A méretgazdaságosság evidenciái mellett olyan döntési szempontokat is figyelembe kell venni, mint az esetleges magyar kötődés (alumni, magyar közösségek, nálunk tanult kormánytag/döntéshozó stb.), magyar termékek korábbi piaci ismertsége (Globus, Elzett, Ikarus márkanévvel jelzett szimbolika), aktuálpolitikai kérdések (migráció, terrorfenyegetettség), korábbi referenciák stb. Ezen prioritási listák felállítása tudományos háttérapparátus, tanácsadói kör nélkül nem lehetséges.

A kiemelt relációkon túl az afrikai nyitásban érintett egyéb államok vonatkozásában egyedi országstratégiákat kell megfogalmazni. Nem minden partnertől várjuk el, hogy a magyar export célországa vagy a hazai tőkeakvizíció forrásországa legyen. A gazdaság mellett más típusú érdekartikulációt is meg kell fogalmazni, ilyen lehet a multilaterális politikai együttműködés (például ENSZ-es szavazások), tudományos együttműködés vagy akár a sport világa. A globális kihívásokra adható magyar válaszok és a világban tapasztalt, egyre erősödő regionális gazdasági integráció összhangja csak a tudatos diplomáciai nyitás módszerével teremthető meg. Ez pedig sorrendiség felállítását, szakpolitikai érvek ütköztetését jelenti.

A tudományos megközelítésekkel egyidejűleg szélesíteni kell a mozgásteret, új diplomáciai területeken kell aktivizálódni. Ilyen lehet a sportdiplomácia, a védelemgazdasági szektor, a migrációs válság által változó kontextusba helyezett biztonsági ágazat, a fejlesztéspolitika, továbbá a hagyományos segélyezési üzlet (*aid business*). Létre kell hozni a kiemelt projektekért felelős döntéshozatali mechanizmust, azaz a gazdaságdiplomáciai célokon túl integrálni kell a szakdiplomáciai nagyprojekteket (például nemzetközi sportrendezvények, tematikus fórumok stb.), továbbá a nem rezidens diplomáciai jelenlét kialakításával azokban az országokban, ahova magyar diplomata csak alkalmasszerűen jut el, megoldható a szükséges minimuma a kapcsolattartásnak. A globális nyitásban különösen fontosak a külpolitikai gesztusok, újra kell gondolni az utazó nagykövetek kinevezését, a tiszteletbeli konzuli hálózat bővítését, a folyamatos, rendszeres magyar protokolláris jelenlétet a prioritást kevésbé élvező, távoli, kisebb országokban.

Nemzetközi politikai és biztonsági környezetünk proaktív formálása, a magyar társadalompolitika diplomáciai eszközökkel történő támogatása mellett a kormányzat külpolitikai elvárását a gazdasági szempontok elsődlegessége jelenti. Ebben az értelemben a magyar diplomácia célja a hazai gazdaságpolitika diplomáciai (és benne kiemelten kül-gazdasági) eszközökkel való támogatása, külső források (piacok, tőke, energiahordozó és egyéb források) igénybevétele hazánk gazdasági megerősítéséhez, valamint gazdaságpolitikai lépéseink megvédése a külső nyomásgyakorlástól.

Ahogy a szerző korábban rámutatott,¹⁶ ebben az összefüggésben talán nem érdektelen közelebbről vizsgálni a diplomácia és a gazdaság kölcsönösségen alapuló dinamikáját, a bűvös, olykor misztikus „gazdaságdiplomácia” fogalom 21. századi értelmezését.

¹⁶ SUHA 2012.

Tudományos közhely, hogy a nemzetközi együttműködés globális rendszere folyamatosan változik. Az átalakulás jellege és tartalma mindig szoros kapcsolatokat mutatott a történet és a gazdaságtudományok által alaposan, részleteiben tárgyalt folyamatokkal. Ebben az összefüggésben tulajdonképpen alig értelmezhető az a tudományos és kutatási igény, amely a gazdaságdiplomácia mint önálló diszciplína ismereteinek koherens és az előbbiektől alapjaiban elkülönülő értelmezését és fogalmi összegzését várja el a gyakorló szakemberektől és a tudósoktól. Diplomáciai szakterületként, társadalomtudományi kategóriában, valamint a gazdaságtudományok alkalmazásaként is meghatározható fogalomként a gazdaságdiplomácia felhasználó és érdekfűggő ismeretrendszer, azaz elvi megközelítése nagyban függ a szakpolitikai meghatározottságtól, a politikai érdekrendszertől, illetve a felhasználói szándékoktól. Más az értelmezés a kétoldalú kapcsolatok rendszerében, különbözők a hangsúlyok a multilaterális kapcsolatokban vagy a napjainkban oly gyakran emlegetett „civil” diplomáciában. Tudományos értelemben a gazdasági szempontok érvényesítése a külpolitikában elsősorban a fentiekben vázolt gazdaságdiplomácia által valósul meg, amelynek elsődleges feladata – a kereskedelem fejlesztése mellett – a befektetések ösztönzése, az export, új piacok feltárása, valamint a meglévő piacokon való részesedésünk bővítése, termékpromóció, a hazai szolgáltatások külföldi promóciója. A befektetésösztönzés afrikai kontextusban kevésbé jelentős, ugyanakkor szubszaharai jelenlétünk szolgálhatja vállalataink nemzetközi tevékenységének erősítését, térnyerésének elősegítését, versenyképességük növelését.

Jövőkép

Ez az összetett elvárásrendszer a tudományos közösséget is új kihívások elé állítja. A problémák értelmezésében és megoldásában kiemelt szerep jut a geopolitikai affinitásnak és az innovatív diplomáciai gondolkodásmódnak. Nem csupán statikus közgazdasági és politológiai szemléletre, de a régió szubregionális szervezetségének, mélyebb geoökonómiai pozicionálásának képességére van szükség például azokban az esetekben, amikor a diplomáciai képviseleti hálózat bővítése kerül napirendre. A tervezési szakaszban nehézséget jelenthetnek a változó dinamikájú bilaterális viszonyok, az emocionális, személyes kapcsolódások, esetenként egy-egy konkrét ügyhöz kapcsolódó nemzeti érdek tényleges súlyának felismerése¹⁷ és képviselése. A diplomácia számára oly fontos jelenlét ugyanakkor csupán eszköz a külpolitika stratégiai céljainak elérésében, a magyar gazdasági érdekek megjelenítésében, végső fokon pedig a Magyarországhoz való kötődés megalapozásában, a magyarbarát afrikai értelmiségi réteg újrateremtésében. A korábbiakban hivatkozott jövőbe látási képesség nagyban hozzájárulhat a célrendszer eléréséhez – ebben kétségtelenül segít a növekvő külképviseleti jelenlét –, de az afrikai politikai-gazdasági környezet változásait mégsem olyan könnyű előre jelezni.

Az ENSZ-jelentések egyik visszatérő megállapítása,¹⁸ hogy a jövőben az urbanizáció fokozódására lehet számítani. Míg 1990-ben a lakosság alig egyharmada élt városban, addig 2035-re minden második afrikai otthona valamely metropolisz vagy annak agglomerációja

¹⁷ Ilyen volt például accrai nagykövetségünk megnyitása annak ismeretében, hogy a bejelentés idején hivatalban lévő ghánai külügyminiszter Magyarországon született.

¹⁸ *Economic Report on Africa 2017* (2017).

lesz. Gazdasági szempontból koncentrálódik majd a háztartási fogyasztás, megjelennek a hirtelen népességnövekedés káros mellékhatásai, az infrastrukturális krízisek, a fokozódó környezeti károk és a romló közbiztonság. A növekvő társadalmi egyenlőtlenségek, a vidéki és városi lakosság közötti feszültségek nem segítik az afrikai államok strukturális reformjait.

A szerkezeti átalakulás egyik motorja lehet az iparosítás, amely munkahelyteremtő tényezőként érdemben járulhat hozzá a szegénység csökkentéséhez. Az optimistább álláspontok¹⁹ szerint hamarosan egy „visszaállított szerkezetű” gazdasággal jellemezhető, új Afrika alakulhat ki, amelyet már nem vagy nem elsősorban a mesterségesen magasan tartott olaj- és nyersanyagárak tartanak működésben, hanem erősödik az ipari termelés, új technológiák, innovatív üzleti modellek valósulnak meg.

A nemzetközi közösség által elvárt növekedés mellett egyelőre nincs jele annak, hogy a globális makrokörnyezet érdemben javulna. A kínai térnyerés és a szolgáltatói szektor fejletlensége mellett a folyamatoknak nem használ sem az euróövezet gazdaságának krízise, sem a brexit.

Hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy Afrikában minden a gazdaságról, a multinacionális vállalatok és az afrikai cégek térnyeréséről szól. Ezt a gazdasági fókuszot erősíti a külpolitika is, ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy a kontinens folyamatainak tudományos elemzése differenciáltabb megközelítést, árnyaltabb vizsgálati módszertant igényel.

Éppen a diplomáciai eszközrendszer kulturális, oktatási szegmense okán érdemes elemezni az oktatási együttműködés, a tudományos kapcsolatok bővítésének lehetőségét is. Katonapolitikai, biztonságpolitikai értelemben Afrika folyamatosan a figyelem középpontjában állt, az integratív megközelítéssel ezek a tradicionális területek kibővíthetők eddig szokatlan, de mindenképpen hatékony vízdiplomáciai,²⁰ kibervédelmi vagy akár sportszakmai²¹ szempontokkal is.

A politikai célok elérésének módszertana szintén az alkalmazott tudomány tárgykörébe tartozik. Az afrikanisztikai témájú tudományos ismeretterjesztés, az oktatási szektor szakmai támogatása, végső fokon a *public awareness*, azaz az afrikai ügyek társadalmi tudatosítása – legyen szó külpolitikai anyagok publikálásáról vagy afrikai témák megjelenítéséről a sajtóban – legalább olyan mértékben feladat a szakemberek számára, mint amennyire elvárás lehet az afrikai országokban szolgálatot teljesítő diplomatáinktól. A multidiszciplináris jelleg megőrzése, a magyarországi kutatóműhelyek koordinációja, a nemzetközi tudományos vérkeringésbe való bekapcsolódás területén viszont van még tennivalónk. Elégedettségre adhat okot ugyanakkor a hazai kutatók publikációs teljesítménye, a témakörben egyre nagyobb számban születő színvonalas monográfia és az Afrikához kötődő rendszeres tudományos fórumok szakmai minősége.

Felhasznált irodalom

Africa in 2017 Seminar: Shaping the Continent's Future (2017). Elérhető: www2.deloitte.com/za/en/pages/deloitte-africa/articles/shaping-the-continents-future.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)

¹⁹ *Africa in 2017 Seminar: Shaping the Continent's Future* (2017).

²⁰ TÓTH 2013, 27.

²¹ *Hungary to launch 'Opening to the South' policy* (2016).

- ALI Ádám (2010): Az Ikarus még dőcög Afrikában. *Index*, 2010. 02. 15. Elérhető: http://index.hu/kulfold/2010/02/15/a_hajdusagi_mosogepek_meg_ott_vannak_afrikaban/ (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03.)
- BAJMÓCY Zoltán (2007): Tudás-intenzív üzleti szolgáltatások és a lisszaboni innovációs célkitűzés. In FARKAS Beáta szerk.: *A lisszaboni folyamat és Magyarország*. Szeged, JATEPress. 154–170.
- BERNEK Ágnes (2012): Geopolitikai tér a 21. században. A jelenlegi geopolitikai stratégiák új regionális tudományi értelmezési lehetőségei. In RECHNITZER János – RÁCZ Szilárd szerk.: *Dialógus a regionális tudományról*. Győr, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola – Magyar Regionális Tudományi Társaság. 38–51.
- Economic Report on Africa 2017* (2017). Elérhető: www.uneca.org/publications/economic-report-africa-2017 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 28.)
- Ending Poverty in a Rising Africa* (2015). Elérhető: www.worldbank.org/en/news/feature/2015/10/16/ending-poverty-in-a-rising-africa (A letöltés dátuma: 2018. 07. 09.)
- ERDŐDY Gábor (2011): *Tradicionális történelmi identitás. Modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága*. Budapest, ELTE Eötvös.
- ESA (2017): *World Population Prospects 2017*. Elérhető: <https://population.un.org/wpp/> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 28.)
- Hungary to launch ‘Opening to the South’ policy (2016). *Ghana Business News*, 2016. 10. 06. Elérhető: www.ghanabusinessnews.com/2016/10/06/hungary-to-launch-opening-to-the-south-policy/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)
- Les sciences appliquées sont comme des carrés ronds: elles n'existent pas!* (2009). Elérhető: <http://hervethis.blogspot.com/2009/02/les-sciences-appliquees-sont-comme-des.html> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 09.)
- MARSHALL, Tim (2015): *Prisoners of Geography: Ten Maps That Tell You Everything You Need to Know About Global Politics*. London, Elliott & Thompson.
- MOGYORÓSI Péter – BUCSAI Kálmán – HORNYÁK Zsuzsanna – TYETYÁK Zsuzsanna (2009): *Az üzleti tanácsadási ágazat jellemzőinek és innovációs modelljének felvázolása. Háttér tanulmány az „Oktatásügyi rendszer K+F+I rendszer elemzése és stratégiai fejlesztése” c. kutatáshoz*. Budapest, k. n.
- Museveni, UK’s Boris Johnson discuss South Sudan, Burundi (2017). *Daily Monitor*, 2017. 09. 19. Elérhető: www.monitor.co.ug/News/National/Museveni-UK-Boris-Johnson-discuss-South-Sudan-Burundi/688334-4102824-ro4xo6z/index.html (A letöltés dátuma: 2018. 07. 09.)
- Résultats annuels 2016 et Stratégie 2020 de l'Agence Française de Développement (AFD)* (2018). Elérhető: <https://am.ambafrance.org/Resultats-annuels-2016-et-Strategie-2020-de-l-Agence-Francaise-de-Developpement> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 09.)
- SUHA György (2012): A gazdaságdiplomácia átalakulása. *Polgári Szemle*, 8. évf. 1–2. sz. 23–28.
- TARRÓSY, István (2017): Magyar–afrikai kapcsolatok és a pragmatikus külpolitika. In BIEDERMANN Zsuzsanna – KISS Judit szerk.: *Szubszaharai Afrika gazdasága a 21. században*. Budapest, Akadémiai.
- TILLOTSON, Michael – McDUGAL, Serie (2013): Applied Africana Studies. *Journal of Black Studies*, Vol. 44, No. 1. 101–113. DOI: <https://doi.org/10.1177/0021934712467351>
- TÓTH, József (2013): At the Center of Water Diplomacy Efforts. In LEIGHT, Naomi ed.: *CPD Perspectives on Public Diplomacy Cases in Water Diplomacy*. Los Angeles, Figueroa Press. 27–40.

Marokkó

Sógor Dániel

Marokkó elhelyezkedése és természetrajza

Marokkó Észak-Afrika legnyugatibb országa, innen származik arab neve, al-Mağrab is, amelynek jelentése „nyugati hely”. Területe 710 ezer km², tehát egy közepes méretű afrikai országnak számít. Észak felől a Földközi-tenger, a Gibraltári-szoros és az Atlanti-óceán, nyugatról az óceán, dél felől Mauritánia, keletről pedig Algéria határolja. Spanyolországgal, amely két enklávét – Ceutát és Melillát – is birtokol a kontinensen, Marokkóba beékelődve határos. Területe földrajzilag és kulturálisan tagolt. A tenger menti sáv végig történelmi nagyvárosoknak ad teret, a középső területen fekszik a főváros, Rabat (arabul: ar-Ribāt) és az ország gazdasági szíve, Casablanca. A tengerparti sáv mögött az Atlasz-hegység, északon a Rif-hegység fekszik, amelyek gyakorlatilag egy felföldet képeznek. A középső területen fekszenek a főbb történelmi városok, Fez, Meknesz vagy Marrákes. A lakosság döntő része a tengerpart nagyvárosaiban és a felföldön koncentrálódik, innen keletre és délre már a ritkán lakott Szahara következik. Fontos kiemelni, hogy az ország déli, tengerparti sávja a nemzetközileg vitatott Nyugat-Szahara. Ennek területe 264 ezer km², amelyet Marokkó saját részének tekint. Ez egy igen gyéren lakott sík, sivatagi rész, amelynek gazdasági fontosságát gazdag foszfátkincse adja.¹

Az éghajlat éppen e területi megosztást követve változatos képet ad. A legnagyobb befolyást az óceán és az Atlasz gyakorolja. Az óceán felől érkező felhők az Atlaszban megakadnak, így a felföld csapadékban gazdag, mezőgazdasági termelésre ideális, ám az Atlasz mögötti terület emiatt alig kap esőt. Az északi, főként a tengerparti terület mediterrán, esőben gazdag. Bár az Atlaszon túli belső területen nincsenek nagyobb városok, lakosság van. Az itteni klíma forró, száraz és sivatagi.²

Marokkó gazdasága³

Marokkó gazdasága fejlett, három legfontosabb pillére az autógyártás, a foszfátkitermelés és II. Hāsan által erősen fejlesztett mezőgazdaság. Utóbbi továbbra is a GDP több mint 10%-át adja, míg a foszfátkivitel annak 18%-át teszi ki. A 2016-os év azonban komoly szárazságot hozott, illetve alacsony világgpiaci árakat a foszfátnak, így az azévi gazdasági növekedés csak 1,1% maradt a várt 4% helyett. A 2017-re feltételezett adat azonban

¹ *Union De Consuls Honoraires Au Maroc* (2017).

² *Morocco* (2018).

³ *Morocco – Trade Balance* (2017).

ismét 3,8%. 2000 óta két irányban történt komoly előrelépés. Egyrészt az ipar érdemi fejlődésnek indult, elsősorban külföldi cégek megjelenésével. Ebből kiemelendő a gépipar, amely 2016-ban már a 22,6 milliárd dolláros kivitel 13%-át adta. A másik pedig a szolgáltatások és a turizmus felé való sikeres elmozdulás.

Az államháztartás szigorú központi felügyelet alatt működik, amelynek köszönhetően a mérleghiány alacsony, míg az adósság fokozatosan csökken. 2016-ban az államháztartás a GDP-hez mérten 3,9%-os hiánnyal zárt, míg az adósság 66% volt. A GDP folyamatosan és gyorsuló ütemben nő a 2016-os visszaesés ellenére. A 2000-es közel 40 milliárd dollárhoz képest ez 2016-ban már meghaladta a 103 milliárd dollárt. 2006 óta az Egyesült Államokkal, 2008 óta pedig az EU-val szabadkereskedelmi egyezménye van az országnak, s ez nagyban növelte a kivitelt, egyszersmind a tőkebevonzást. Marokkó ugyan rendelkezik korlátozott olajkincsekkel, ebben azonban alapvetően egyelőre csak önellátó, a 2015-ben felfedezett nagyobb tartalékok feltárása még kezdeti szakaszban van.

Bár a magánszektor a régióhoz képest fejlett, a jelentések még mindig komoly problémának jelölik meg a tőkeerős magánvállalatok alacsony számát és a még mindig jelen lévő nepotizmust. Jó jel viszont, hogy a népesség száma nem emelkedik robbanásszerűen, a munkanélküliség kordában tartható és a szegénységi küszöb alatt lévők száma visszaszorulni látszik.

Külkereskedelmét tekintve Marokkó igen aktív ország, ám mérlege növekvő mértékben negatív, gyorsan növekvő importját a szintén gyorsan növekvő export egyre kevésbé fedezi. Fő kereskedelmi partnerei Spanyolország és Franciaország. Külkereskedelme elsősorban az országok egy szűk köre felé valósul meg, elsősorban az EU-ra koncentrálva, saját térsége felé ez minimális. Éppen ezért igyekezik gazdasági alapjait és partnereinek körét színesíteni.⁴

Marokkó közigazgatása és társadalma

Az ország hivatalos neve Marokkói Királyság, fővárosa Rabat. Kiemelt szerep jut a 4 királyi városnak: Rabatnak, Feznek, Meknesznek és Marrákesnek. Bár Marokkó önmagát egységesnek tekinti, mégis két jól megkülönböztethető részre bomlik, északi és középső Marokkóra, illetve a déli Nyugat-Saharára. Utóbbinak gyéresebb lakossága, a közbiztonság gyengébb, külföldiek számára nem minden része látogatható szabadon.

A 2016-os adatok szerint az ország lakossága 35,27 millió fő volt. Az átlagéletkor az ideális 28 év, a lakosság pedig lassan, átlagosan 1,1%-kal nő. A 15 év alattiak aránya 27%, míg a 65 év felettieké 6%, tehát népességrobbanásról nincs szó. Bár az alkotmány az iszlámot jelöli meg hivatalos vallásnak, garantálja a többi felekezet szabad vallásgyakorlását. A lakosság döntő többsége szunni muszlim, ám közel 100 ezrenyi keresztény, illetve 5–10 ezer fős zsidó kisebbség is él – a nagyvárosokban koncentrálódva – az országban. Mint Észak-Afrikában általában, a zsidóságot pozitív, míg a kereszténységet negatív megítélés kíséri, aminek történelmi okai vannak. A reconquista alatt és után Marokkó nagy számban fogadott be az Ibériai-félszigetről muszlim és zsidó menekülteket. Utóbbiak elsősorban a sólépárlásban és a kereskedelemben kamatoztatták képességeiket. Ezt a képet a modern

⁴ *Morocco* (2016).

kor arab–izraeli konfliktusai csak kevésbé árnyékolták be, minthogy az ország messze fekszik e válsággóctól, és közvetlenül nem érdekelt benne. A kereszténységet azonban a spanyol, portugál, majd a francia agresszió okán ellenszenv kíséri. A muszlim közösség, amelynek komoly síita múltja van, döntő többségében szunni muszlim, amely a Málíkī jogrend szerint él. Erős a szúfizmus és a népi vallásosság, amelyben a visszaesést a francia megszállás, majd a függetlenséggel megerősödött központi kormányzat, a vallási közponosítás hozta csak el. Az 1970-es évektől fogva emelkedik a muszlim fundamentalizmus jelenléte is.⁵

Etnikai tekintetben a lakosság 98–99%-a egyetlen, nehezen szétválasztható kategóriát képez. Minthogy erről még hozzávetőleges statisztikák sem állnak rendelkezésre, mint Algéria esetében, csak feltételezésekre alapozhatunk. Az etnikailag kevert marokkói lakosság három részből tevődik össze, az arabokból, a különböző berber közösségekből és a feketeafrikaiakból. Bár a lakoságnak csak közel harmada tartja magát berbernek, mégis erősen megkérdőjelezhető, hogy a fennmaradó hányad valóban tisztán arab származású lenne. Az ellentmondás oka, hogy az iszlám megjelenése óta a magaskultúrát, az udvari és vallási nyelvet az arab jelentette, majd a függetlenség óta kifejezetten erőltetett arabosítás ment végbe. Ennek következtében a lakosság komoly része arab öntudatú, még ha származása nem is feltétlen támasztja ezt alá. Ez ugyan Észak-Afrikában jellemző vonás, ám Marokkóban, a többi országhoz képest, erős a berber öntudat.

Marokkó történelme

Marokkóban az első pun háború idején alakult ki az első helyi állam, Mauritánia, amely területileg nem azonos a mai Mauritániával. Kr. u. 44-ben Mauritania Tingitana néven római tartomány lett, majd egészen Kr. u. 429-ig, a vandál hódításig, az is maradt. A 6. században a partvidék bizánci uralom alá került – egészen a muszlim hódításig. Az iszlám hódítás Észak-Afrikán viszonylag gyorsan söpört át, a mai Észak-Marokkót valamikor a 690-es években érte el az iszlám, ám elsősorban nem hódítás, hanem a berber törzsek megtérése útján. Amint Algéria esetében is látni fogjuk, az iszlamizáció és az arabizáció külön utakon jártak: Marokkó ekkor szinte egyáltalán nem bővült arab népelemmel. A berber lakosság nemcsak felvette az iszlámot, de a további hódítások motorjává és a hispánai hódítás legfőbb hídfőállásává vált. Ekkor indult meg az iszlám térítés dél felé is az Atlanti-óceán mentén, főként a karavánok útján. 788-ban Idrīs ibn ‘Abd Allah, ‘Alī és Fátima egyik ükunokája, tehát egy síi, keresett itt menedéket a helyi berberek között, és alapított saját államot. Így jött létre az első önálló, helyi muszlim, immár valóban marokkói állam, a síi Idrīsī birodalom (788–974).⁶ Az itt megfigyelhető jelenség sokszor ismétlődik Marokkó történetében: a helyi berber lakosság ugyan felveszi az iszlámot, de döntően annak síi vagy hāriģi válfaját, amelyben az arab uralom elleni berber öntudat is tetten érhető. Épp ezért idővel a helyi tanítók vagy szentnek tartott emberek vezetésével helyi szúfi rendek alakulnak, és a helyi lakosság elsősorban ezekhez a rendekhez kötődik. Ebben a közegben rendre egy karizmatikus tanító vagy a Próféta családjának egyik vélt vagy valós leszármazottja tűnik fel, aki

⁵ Morocco (2016); *Al-Bunya wa Tawziyat as-Sukkān bil-Mağrab* (2017).

⁶ LAPIDUS 1988, 366–67., 371–732.; HASAN 1995, 523–526.

spirituális súlyával szövetséget köt egy-egy nagyobb berber törzssel. Így új állam születik, amelyben az uralkodó hatalma személyes vallási szerepén és az adott berber törzs támogatásán nyugszik. Idővel azonban az adott törzs befolyása olyan fojtogatóvá válik, hogy az állam kárára válik, az új uralkodók pedig elvesztik spirituális befolyásukat is.

Komoly elmozdulás Marokkó történelmében csak a 11. században következett be. Az Atlas és a mai Mali közötti berber törzsek mind nagyobb nyomás alá kerültek délről a terjeszkedő Ghánai Birodalom miatt. Ebben a környezetben tűnt fel egy vallási tanító, ‘Abd Allah ibn Yāsīn. Ebből egy új mozgalom, az al-Murābiṭūn (1040–1147), majd 1050 körülre egy új állam született, amely hamar összefogta az Atlasztól délre élő törzseket, majd hódításba kezdett. 1070 körül alapítják meg fővárosukat, Marrákest, ahonnan hamarosan az egész mai Marokkó területét és Nyugat-Algériát is elfoglalták, 1086 és 1106 között pedig meghódították az egész muszlim Ibériát. Az új hatalom elsősorban a Lamtūna törzsre épített, de hamar kitüntetett helyet szereztek az államban az andalúz és keresztény zsoldosok. A szellemi élet – nem kis részben profitálva Andalúzia szellemi hagyatékából – virágzott. A 12. századtól azonban megindult a birodalom eróziója. Ennek következtében mind Ibéria, mind a déli területek kezdtek letöredezni. Amikor pedig egy új vallási mozgalom jelent meg, gyakorlatilag saját történetük ismétlődött.⁷ ‘Abd Allah Ibn Tūmart, egy berber vallási tanító, mekkai zarándoklatából visszatérve a Mašmūda berberök között kezdte el hirdetni, hogy az al-Murābiṭūn végleg eltávolodott az iszlám értékeitől és megújulásra van szükség. 1120-ra új államot alapított Tīnmel központtal, és szent háborút hirdetett az állam ellen. Tanaiban a legtisztább fundamentalizmus köszön vissza. Önelnevezésük után kapja a mozgalom a nevét, al-Muwaḥḥidūn (1120–1269). Az államot szigorú katonai rendbe, 10 fős irányító tanács alá rendezte. Utóda – ‘Abd al-Mu’min (1130–1163) – 1147-ben elsöpörte az al-Murābiṭūn államot, és birodalma fővárosát is áthelyezte Marrakesbe, majd az állam határait egészen Egyiptomig toltta ki. Ezután pedig megkezdődött Andalúzia meghódítása, amivel Ibéria és az egész arab nyugat egy kézben egyesült. A későbbi uralkodók a 12. század végére azonban éppúgy elszakadtak gyökereiktől, mint al-Murābiṭūn elődei. A bukás közvetlen okát az egységes államigazgatás hiánya adta. Ezt azonban nem tudták megteremteni. A Muwaḥḥidūn nem tudta összefogni Andalúzia kicsi fejedelemségeit, Marokkó és Észak-Afrika városait, illetve a berber törzsi területeket. Így amikor a 13. század közepén a reconquista elragadta Ibéria javát, majd levált Tunézia és Algéria is, egy helyi berber család fellázadt a Rif-hegységben.⁸

Az így létrejövő Marīn Szultanátusnak (1244–1465) a portugálok vetettek véget. 1415-ben elfoglalták Ceutát, majd sorra a part menti városokat. Az ibériaiak saját kereskedelmi utakat építettek ki Belső-Afrika felé, így Marokkó elvesztette közvetítői kereskedelme javát. A Marīniket 1472-ben saját vezérei buktatták meg, és így jött létre északon a Waṭṭāsi-dinasztia (1472–1554). Délen a Dar’a völgyében 1509-ben egy szúfi szent, Abū ‘Abdallah vezetésével – aki a Proféta családjára vezette vissza származását – szintén egy új állam született, a Sa’ādī-dinasztia (1509–1659). Ezzel Marokkó részekre vált, egyszerre külső és belső küzdelmek színterévé. A portugálok és a reconquista után a spanyolok folytatták előrenyomulásukat Észak-Afrika felé, részben új földekért, részben a muszlimok elleni szent háború szellemében – részben pedig azért, hogy új kereskedőtelepeket szerezzenek.

⁷ LAPIDUS 1988, 372–378.

⁸ LAPIDUS 1998, 374–378., 382–385.

Ugyanakkor feltűnt a horizonton az Oszmán Birodalom is, amely Algéria után nyugat felé kezdett terjeszkedni. Ezt a kétirányú behatolást megkönnyítették a két marokkói dinasztia egymás és a törzsek ellen vívott háborúi. A 16. század végére a portugálok elkezdték felszámolni afrikai erődjüket, hogy inkább brazil, perzsa-öbölbeli és indiai birtokaikra összpontosítsanak. I. Sebestyén (1557–1578) portugál király halála után a trón II. Fülöp spanyol királyra szállt, akinek az Újvilág, Németalföld és az oszmán terjeszkedés már amúgy is túl sok gondot okozott, így végképp nem volt ereje ilyen kevés hasznot hozó kalandokra. Mindehhez hozzájárult, hogy a 16. század végére a keresztes eszme, amely a reconquista és az utána következő harcok katalizátora volt, a reformáció következtében végképp lehangyolott. Portugália és Spanyolország tehát elvesztette érdeklődését Marokkó iránt. 1574-ben, amikor meghalt II. Szelim szultán, az Oszmán Birodalom is lemondott a további észak-afrikai hódításokról, és megelégedett algériai és tuniszi birtokai névleges uralmával.⁹

A középkori Marokkó birodalmi és dinasztiai szinte mindig ugyanabba a dologba buktak bele. Algériához hasonlóan a központtól távol eső terület lehetőséget adott arra, hogy a helyi berber lakosság a maga képére formálja az iszlámot, és ez az arab hegemoniával szembeni ellenállás egyik formája legyen. Így jelentek meg itt a síita, majd a szúfi rendek. Így a folyton változó viszonyok közepette Marokkó óriási eredménye, hogy bár nagyhatalmak vetélkedésének lett a színtere, végül meg tudta őrizni függetlenségét: sem az európai hatalmak, sem az Oszmán Birodalom nem tudta tartósan elfoglalni. Ezzel a monarchia az ellenállás és a függetlenség szimbóluma lett, s ezt később a francia uralom alóli felszabadulásban betöltött szerep csak tovább erősítette.

A 17. század során felemelkedő kisebb hatalmi központok közül a legfontosabb a máig uralkodó 'Alawī-dinasztia volt (1631-től). Ez a család a 13. század folyamán költözött át az Arab-félszigetről az Atlasz keleti oldalára, ahol – mint a Próféta családjának leszármazottai – különleges tisztelet övezte őket. Innen dél felé terjeszkedtek, majd 1659-ben elfoglalták Marrákest, és megdöntötték az ott székelő Sa'ādī-dinasztiát. Szakítva az addigi gyakorlattal, amely egy-egy berber törzset preferált, Mawulay Ismā'īl (1672–1727) afrikai rabszolgákból létrehozta a Fekete Órseget, egy valóban csak tőle függő központi hadsereget. Erre és XIV. Lajos Franciaországgal ápolt jó kapcsolataira alapozva sikerrel foglalta vissza a városokat a spanyoloktól, illetve területeket Algériától. Am halála után a központi hatalom ismét szétesett. Az ellenfelek hiánya hamis biztonságérzetet keltett, így a későbbi 'Alawī-szultánok már nem hódításban, sokkal inkább az állam összetartásában gondolkodtak. Külső ellenség hiányában azonban egyre nehezebb volt a berber és beduin törzseket összefogni, így a szultán hatalma inkább névleges lett, és valamifajta egység szimbólumává fokozódott le. Az állam lassan elszegényedett. Ahogy a helyi elit ereje nőtt, a központi kincstárba alig csordogáltak az adók, míg a nagy kereskedelmi utak átrendeződésével a korábbi közvetítő kereskedelem visszaesett. Sokszerű élmény volt a franciák megjelenése Algériában. Amikor ott 1832-től sikeres ellenállás bontakozott ki, Mawulay 'Abd ar-Rahmān (1822–1859) szultán segítséget nyújtott Algériának, aminek eredménye a francia–marokkói háború lett. A franciák bombázták a part menti városokat, majd 1844-ben az Islī csatában szétverték a marokkói hadsereget, és Marokkó kénytelen volt békét kérni. Miután Párizs elfoglalta Algériát, majd 1881-ben protektorátusa alá vonta Tunéziát, csak idő kérdése volt, mikor jut Marokkó is hasonló sorsra. Bár az 1880-as madridi konferencián a nagyhatalmak

⁹ LAPIDUS 1988, 400–413.; ROGERSON 2009, 13–62., 187–204., 205–229., 399–422.

még garantálták függetlenségét, a francia befolyás nőtt, főként azért, mert a modernizálás költségeit egyre inkább csak francia kölcsönökből lehetett fedezni. Az első, majd a második marokkói válság még nyújtott némi reményt, hogy talán német segítséggel a francia behatolás feltartóztatható, de 1912-ben a fezi egyezményben Franciaország és Spanyolország felosztották egymás között Marokkót. Spanyolország megszállta a Rif-hegységet, Nyugat-Szahara területét és Ifnī városát, míg Franciaország délen Tindūfot algériai területéhez csatolta, a maradék pedig protektorátus lett. A monarchia azonban helyén maradt, és így később a függetlenség alapja lehetett.¹⁰

Bár Marokkó esetében spanyol–francia kettős fennhatóságról kellene beszélnünk, az igazi folyamatokat a francia befolyás határozta meg. Ez volt az, aminek máig érvényes hatása lett, bár északon és délen a spanyol nyelvi hatás kétségtelen. A franciák itt teljesen másként jártak el, mint Algériában, hiszen Marokkóban gyenge, de létező államgépezetre épült rá a gyarmati felügyelet. Minthogy a telepítés teljességében Algériára koncentráldott, itt nem volt masszív telepespolitika. Ezen okok miatt a franciák nem a meglévő intézmények lerombolásán, hanem megerősítésén dolgoztak. A korábbi intézményrendszert francia hivatalnokok töltötték fel, és élére egy francia különmegbízott került. Ezek közül az első, Lyautey, elvben a szultán tanácsadója, a gyakorlatban felügyelője, az állam valós irányítója volt. A francia katonai segítséggel a törzsek feletti irányítás teljes lett, azokat lefegyverték, míg a legnagyobbakat bevonták a tartományi irányításba. Ezek közül a legfontosabb az al-Kalāwī¹¹ volt, akikre nagyban építettek uralmuk fenntartásában. A központ az ország belsejéből átkerült a part menti Rabatba, míg a gazdaság szíve Casablancába. Az addig állami fennhatóságú földek immár vásárolhatók lettek, s többségében európaiak kezébe kerültek. A francia jelenlét végére a mezőgazdasági területek negyede európai kézben volt, ahol elsősorban az exportorientált terményeket, gyümölcsöt, bort, gabonát termesztettek. Ugyanakkor az állam maga sokban hasznot is húzott a gyarmati jelenlétből, amely a közös érdek mentén segített megtörni a tartományi elit erejét, és mind jobban be tudta vonni a vidéket a központi igazgatásba és adóztatásba. A hatékonyabb adóztatásra építve utak, iskolák, kórházak épültek. Bár a hagyományos oktatást fenntartották, meghonosították a nyugati iskolákat, aminek a célja egy új, együttműködő értelmiség kinevelése volt. Ám itt is, mint Algériában, épp ez a réteg lett később a függetlenség motorja. Párizs az oszd meg és uralkodj elve mentén felkarolta a berbereket, mint olyan csoportot, amelyet alkalomadtán kijátszhat az arab államirányítás ellen. A berberök többsége azonban visszautasította az idegen befolyást.¹²

Összességében tehát a francia behatolás legalább annyi pozitív, mint negatív hatást gyakorolt, még ha mentálisan megterhelő is volt, hiszen – különösen Algériával összehasonlítva – a behatolás nem volt véres, és nem rombolta szét az addigi államrendszert.

Nem véletlen, hogy az ellenállás első formái nem a franciák, hanem a spanyolok ellen irányultak. 1921-ben a Rif-hegységben egy helyi értelmiségi és tartományi kormányzó, ‘Abd al-Karīm al-Haṭṭābī harcot indított a spanyolok ellen, akiket le is győzött. Ezek után 1923-ban kikiáltotta a Rifi Köztársaságot (1923–1926). Bár alapvetően nem vallási mozgalmat vezetett, mégis fontos szerepet szánt a vallás megreformálásának, a szentkultusz

¹⁰ LAPIDUS 1988, 403–408.

¹¹ A nyugati források – a marokkói dialektust tükrözve – sokszor Galāwī vagy Glāwī formában említik.

¹² LAPIDUS 1988, 703–706.

elvetésének és a szúfi rendekkel való leszámolásnak. Ez volt Marokkóban a szalafi nézetek első megjelenése. A franciák azonban nem hagyhatták egy önálló állam megszületését, hiszen az az ő fennhatóságukra is fenyegetést jelentett volna, így a spanyolok segítségére siettek, és 1926-ra megtörték a gerillák ellenállását.¹³

A franciák által ellenőrzött területen az ellenállásnak két forrása volt. A diszkreditálódott hagyományos vallási elit és a szúfi rendek ellenében itt is megjelentek az iszlám reformizmus, a szalafizmus első csírái, amelyek mindinkább a hagyományos oktatást és iszlám értékeket éltették. Emellett az új iskolák kezdtek kitermelni egy helyi értelmiségi réteget, amely nagyobb öngazgatást és a hagyományok tiszteletét követelte. A reformerek 1934-ben átfogó tervezetet nyújtottak be a szultánnak és a francia hatóságoknak, amelyben a gyarmati ellenőrzés felfüggesztését követelték. Ennek értelmében egész Marokkó választott kormány felügyelete alá került volna, egyben egy központosított igazságszolgáltatást javasoltak az iszlám jog alapján. Amikor ezt Párizs elutasította, tüntetések kezdődtek, a függetlenség pedig összekapcsolódott a vallás megvédésével. Érdemi fordulat azonban csak a második világháború hozott, amikor a francia felügyelet meggyengült, és 1943-ban létrejött az Istiqlāl (Függetlenség) Párt, egyesítve a reformista erőket. A párt, amint neve is mutatja, már nyíltan függetlenséget követelt, és szerencsésen egymásra talált benne a francia jelenléte elutasító elit és a monarchia. Az Istiqlāl nem a monarchia megdöntését, épp ellenkezőleg, jogainak helyreállítását követelte. A társadalmi bázis érdekében a szultán is kiállt a párt mögött. Amikor 1953-ban a francia hatóságok a párt feloszlását követelték, V. Muḥammad (1927–1953/1957–1961) megtagadta ezt. A franciák az al-Kalāwī klán támogatásával lemondatták és száműzték az uralkodót, helyébe pedig egyik rokonát, Muḥammad ibn ‘Arafa-t ültették. A Madagaszkárra száműzött uralkodó az egység szimbóluma lett, így sorsa összekapcsolódott az országéval. Bár az Istiqlāl tagjait bebörtönözték és üldözték, az ellenállást nem sikerült megtörni, és az elsődleges követelés immár a szultán visszatérése volt. Amikor általános sztrájkok és szórványos fegyveres ellenállás tört ki, a franciák helyzete egyre tarthatatlanabb lett. Nem szabad elfelejtenünk, hogy 1954-ben megkezdődött az algériai felkelés is, amely óriási kapacitásokat kötött le, így Marokkóra sem erő, sem társadalmi támogatás nem volt. Az ellenállás tehát győzött, 1956-ban V. Muḥammad hazatérhetett, és a franciákkal kötött egyezmény szerint Marokkó elnyerte függetlenségét. Pár hónappal később a spanyolok is lemondtak az északi területről, abból csupán Ceutát és Melillát tartva meg. A következő évben az ország új alkotmányt kapott, az uralkodó felvette a királyi címet, így hivatalosan is megszületett a Marokkói Királyság. A függetlenség azonban még nem volt teljes, a spanyolok délen még komoly területeket ellenőriztek. Ezek felszabadításáért kitört az Ifnī háború (1957–1969), amely után Nyugat-Szahara határáig Marokkó visszakapta ezt a területet, Ifnī városát leszámítva, amely csak tíz évvel később, tárgyalásos úton került vissza. Amikor 1961-ben V. Muḥammad meghalt, utódára egy stabil államot hagyott.¹⁴

Bő 4 évtized után tehát Marokkó egyesült és függetlenné vált. Az állami intézményrendszert a gyarmati hatalom nem pusztította el, sőt még meg is erősítette, volt tehát alap,

¹³ LAPIDUS 1988, 707.

¹⁴ LAPIDUS 1988, 707–711.; MATTAR et al. 2004, 1083.

amelyre lehetett építkezni. A függetlenség után a király gyors fejlesztésekbe kezdett, így egyben a progresszió jelképe is lett, nem csak a folytonosságé.¹⁵

V. Muḥammad, bár nem volt egy karizmatikus személyiség, mégis a függetlenség hőse lett. 1961-ben azonban elhunyt, és utóda legidősebb fia, II. Ḥasan (1961–1999) lett. Bár az új állam elvben alkotmányos monarchia volt, az 1962-es alkotmány széles jogkört biztosított a királynak, és kevés kétséget hagyott afelől, hogy a valóságban az uralkodó, nem pedig a parlament fogja gyakorolni a hatalmat. Marokkó sokkal inkább követte a francia – királlyal a köztársasági elnök helyett –, mint az angol modellt. Az Istiqlāl már 1959-ben szétszakadt, és kivált belőle a Népi Erők Nemzeti Uniója (Union Nationale des Forces Populaires – UNFP), a korszak egyik legmarkánsabb politikusa, Maḥdī bin Baraka vezetésével, aki sokkal mélyebb reformokat kívánt. Mellettük 1957-ben alakult az ‘Abd al-Karīm al-Ḥaṭīb vezette Népi Mozgalom, majd szintén az ő vezetésével 1967-ben a mai kormányzópárt, az Igazságosság és Fejlődés Pártja. 1965-ben azonban II. Ḥasan feloszlatta a parlamentet, és gyakorlatilag haláláig rendeleti úton kormányzott. 1992-ig választásokat sem tartottak, bár a pártok elvileg szabadon működhettek, és az 1970-es, 1980-as években számos új párt alakult. A kormányzat ugyanakkor a király és a körülötte álló érdekcsoportok kezében maradt.¹⁶

A függetlenség után, kifejezetten II. Ḥasan irányítása alatt, erőteljes modernizáció indult el, nem kevés francia segítséggel. Bár az állam élen járt a fejlesztési irányok kijelölésében, mégis viszonylag széles teret hagytak a szabadpiaci körülményeknek. A gazdaságot átszötte a nepotizmus, de messze nem olyan szinten, mint Algériában vagy Tunéziában. Komoly ásványkincsek hiányában a jó adottságokkal rendelkező mezőgazdaságra, majd 1975 után a foszfátra összpontosítottak. Ezek eredményeként Marokkó egy jól integrált és lassan modernizálódó állam lett, jó infrastruktúrával és fejlett hadsereggel.

II. Ḥasan uralmát azonban elsősorban a külpolitika kötötte le, az Algériához való közvetlen viszony, illetve 1975 után Nyugat-Szahara kérdése. Bár ezek nagyobb részében sikerrel védte a marokkói érdekeket, több kérdés, mint Ceuta és Melilla, máig nyitottak. Míndezt színezte a hidegháborús szembenállás. Részben a Franciaországgal ápoljt jó viszony, részben az Algériával elmérgesedő kapcsolat, és annak növekvő szocialista elköteleződése, miatt Marokkó stabilan a nyugati táborhoz kötötte magát. Bár Marokkó támogatta Algéria függetlenségi harcát, hamar gondot okozott a határ kérdése. Az algír–marokkói határ még az északi, népesebb területeken is sokszor változott az évszázadok során, hát még a sivatagi területeken, főként a francia megszállás után. Ennek elsődleges oka, hogy Algéria Franciaország integráns része volt, így a szomszédok kárára növelte területét. Elég csak példaként említenünk, hogy a jelenlegi algír köztársasági elnök Waḡdāban született, ami ma marokkói terület. Tindūf és Bišār vidékének hovatarozása kapcsán fegyveres összecsapások is zajlottak. 1964-ben a felek határváltozás nélkül kötöttek békét, ám a két kormány közti viszony véglegesen megromlott.¹⁷

A déli területek és főként Ifnī városáért Marokkó már 1957-ben háborút vívott Spanyolországgal. A terület java felszabadult, ám Ifnī 1969-ig spanyol kézen maradt. Az ENSZ 1965-ben elítélte a spanyol jelenlétet,¹⁸ és a komoly nemzetközi nyomás hatására a két

¹⁵ *Faces of Africa – King Hassan II. Building Morocco* (2015).

¹⁶ *Faces of Africa – King Hassan II. Building Morocco* (2015); LAPIDUS 1988, 709–711.

¹⁷ *Ta’rif ‘alā... Ḥarbu r-Rimāl* (2015); *Ḥarbu r-Rimāl bayna l-Maḡrab wa l-Ġazā’ir. Al-Asbāb wa an-Natā’ij* (2013).

¹⁸ *ENSZ Közgyűlés 2072-es számú határozata* (1969).

érintett ország megkötötte az Angra de Cintra egyezményt, amelynek értelmében Spanyolország a 27° 40'-ig átadta területeit Marokkónak. Ez az a határ, amely mentén sok térkép mind a mai napig jegyzi Nyugat-Szaharát. 1975-ben, amikor Spanyolországban Franco meghalt, és teljes rendszerváltás kezdődött, az új spanyol kormány lemondott afrikai gyarmatairól, és Nyugat-Szahara jogát 2/3–1/3 arányban Marokkóra és Mauritániára hagyta. A két ország katonai ellenőrzése alá is vette a területet, ahol szinte azonnal fegyveres ellenállás tört ki. A helyi lakosságból alakult ellenállási szervezetet, a Polisariót számos térségbeli ország támogatta. A küzdelem olyan méreteket öltött, hogy az Mauritániát politikai válságba sodorta, és az 1978-as puccs után az ország kivonta erőit, lemondva minden, a terület feletti jogáról. Azóta Marokkó a területet saját, integráns részének tekinti, a fegyveres küzdelmet pedig belügynek.¹⁹

A koncentrált belső hatalom, magának II. Hāsannak a személye és a külső kihívások azonban nem kevés belső feszültséget szültek. Számos puccskísérletre került sor, elsősorban a hadsereg felső vezetése köréből, amelyek azonban sikertelenek voltak. A puccsokat kísérő tisztogatások megtörték azt az udvar körüli csoportot, amely addigra az egyetlen komoly ellensúlyt jelentette az uralkodóval szemben. Ennek és az 1980-as években stabilizálódó külkapcsolatoknak köszönhetően II. Hāsán hatalma megszilárdult, majd az 1990-es évekre a gazdasági fejlődés is beérett. Ezzel lehetőség nyílt a rendszer lassú reformjára, amelynek jegyében 1992-ben ismét tartottak választásokat, és összeült a parlament. Ezzel a rendszer belső bázisa is növekedett. Amikor 1999-ben II. Hāsán meghalt, fiára egy stabil országot hagyott.²⁰

A ma uralkodó VI. Muḥammad alatt ez a liberalizációs folyamat tovább folytatódott, a parlamentáris demokrácia keretei folyamatosan bővültek. A választásokat rendszeresen, különösebb gondok nélkül megtartották. E tekintetben egy folyamatos eltolódást figyelhetünk meg a vallásos-konzervatív pártok felé. A legerősebb közülük az Igazságosság és Fejlődés Pártja (Parti de la justice et du développement, PJD), amely első sikerét az úgynevezett arab tavasz után, annak hatására aratta a 2012-es választásokon, 2016-ban pedig tovább növelte befolyását. Ez a folyamat, illetve a viszonylag fiatal uralkodó tapasztalatlansága komoly kétségeket ébresztett a rendszer fenntarthatóságában, azonban pár tényező árnyalja a képet. Először is, amióta újra vannak választások, egyetlen párt sem tudott abszolút többséget szerezni, így általában 4-5 párt koalíciója adja a kormányt, amelyben eddig mindig helyet kaptak kifejezetten monarchista elkötelezettségű szereplők. Másrészt megfigyelhető, hogy a király tanácsadói köre az ország valódi kormánya, a stratégiai döntések ura, míg a választott kormány sokkal inkább ügyvezető szerepet tölt be. Épp így megfigyelhető az is, hogy bár nem volt könnyű a hatalmat karizmatikus apja után átvennie, VI. Muḥammad jól beletanult munkakörébe, és mára komoly szerepet tölt be az államirányításban.

A rendszer minden intő előjel ellenére a 2000-es években is megtartotta integritását. Jól mutatja ezt, hogy az arab tavasznak nevezett jelenség Marokkó esetében egy reformcsomaggal levezethető volt. A tömeges tüntetések nyomán az uralkodó 2011. július 1-jére népszavazást írt ki az általa javasolt reformprogramról, amely a legfontosabb követeléseket

¹⁹ Čabhat al-Būlīsāriyū (2013).

²⁰ MATTAR et al. 2004, 1004–1006., 1743.; *Al-Muḥāwala l-Inqilābiyya ǧidd al-Ḥasan at-Tānī wa Muḥāwalat Iǧtiyāl al-Yāzǧī wa Rifāqahu. Tafāšilu l-Ḥarb al-Ma'ana min al-Qasr* (2014).

tartalmazta. Ennek főbb eredményeiként a király formális jogait korlátozták a parlament javára. Immár kötelező a miniszterelnököt a választásokon nyertes párt soraiból kinevezni, a parlamentet az uralkodó nem oszthatja fel, és amnesztiát sem adhat. Szintén a társadalmi bázis növelése érdekében a legbeszéltebb berber nyelv, a tamazig az államnyelv rangjára emelkedett.²¹

Bár VI. Muḥammad alatt a belső rend megőrizhető maradt, a gazdaság pedig stabilan fejlődik, a korábbi korszak nem kevés kihívást is hagyott maga után, főként a külkapcsolatokban. Nyugat-Szahara kérdése megmaradt, Spanyolországgal szemben pedig máig területi követelése van, amelyek Ceuta és Melilla városokat, illetve az alborán-tengeri szigeteket illetik. A városok előtt feltorlódott migránsok komoly szociális és belbiztonsági terhet jelentenek Rabatnak, amely a városok visszatérével enyhíthető lenne.²²

Ugyanakkor Rabat komoly külpolitikai sikert könyvelhetett el 2017. január 30-án, amikor visszafogadták az Afrikai Unióba, amelynek elődszervezetéből 1984-ben lépett ki.

Marokkó külpolitikája és kilátásai

Marokkó függetlensége óta külkapcsolataiban területi integritása megőrzésére, nyugati partnerségi kapcsolatokra, a bipoláris világban pedig az el nem kötelezett országok mozgalmán belül semlegességre koncentrált. Kapcsolatai azonban Nyugat-Szahara, Ceuta és Melilla, illetve a Polisario okán terheltek. Elsősorban szomszédaival problémás a viszony, mivel azok aktív részeseivé váltak a nyugat-szaharai kérdésnek. Rabat az arabközi térben nem számít aktív félnek, a nagyobb kérdésekben passzív szerepet játszott és játszik ma is, jelenléte azonban nem formális. Partnerei elsősorban az Öböl-monarchiák, ennek legszembeütőbb jele, hogy az Öböl-menti Együtműködési Tanács (Gulf Cooperation Council, GCC) 2011. decemberi rijádi ülésén határozatot fogadott el, hogy Jordániát és Marokkót meghívja tagjai közé, a köztes időben pedig fejlesztési támogatást nyújt.²³ Bár Marokkó részéről erre komoly készség mutatkozik, a GCC-n belüli, 2017 óta megfigyelhető éles szembenállás illuzórikussá teszi a valós társulást. A másik alapvető szervezet Marokkó számára az 1989. február 17-én Marrákesben alapított Arab Magrab Unió, amelynek tagjai Marokkó, Algéria, Mauritánia, Tunézia és Líbia. A kezdeményezés fő célja a regionális kapcsolatok rendezése, a marokkói külpolitikai kezdeményezés megtartása és a nagyobb gazdasági együttműködés volt. A tagok közötti konfliktusok az 1990-es évekre a szervezetet gyorsan formálissá tették, majd 2011 után ellehetlenítették. Ezzel együtt a szervezet máig él.²⁴

Marokkó a régióhoz mérten kifejezetten stabil ország. Sem az 1990-es évek algériai eseményei, sem az arab tavasz nem jelentettek komoly megrázkódtatást. Franciaországhoz és az Egyesült Államokhoz való jó viszonya pedig pozitív nyugati kapcsolatokat jelentenek, a Spanyolországgal való 2002-es összeütközések ellenére. E tényezők és fejlődő gazdasága pozitív kilátásokat ígérnek. A fundamentalista jellegű pártok megerősödése egyelőre még csak távlati problémaként jelentkezik, az uralkodó viszonylag fiatal kora és népszerűsége pedig stabilitást jelent.

²¹ AL-MAJDI – AL-TOHAMY 2011.

²² EL-KHALAFI 2004.

²³ *At-Ta'āwun al-Iqlīmī ma' al-Mamlaka l-Urduniyya al-Hāšimiyya wa l-Mamlaka l-Magrabīyya* (2017).

²⁴ *Ittiḥād al-Magrab al-'Arabī* (s. a.)

Két kérdés azonban joggal merül fel problémaként. Az első 2016. október 30-ára vezethető vissza, amikor az északi al-Ĥusayma városában egy halkereskedő ellentmondásos körülmények között meghalt, majd az eset tömegtüntetéseket váltott ki. A tüntetések november és december folyamán átterjedtek a Rif legtöbb városára, sőt elérték Rabatot és Marrákest is. 2017 januárjában rendvédelmi erők vonultak fel, ami összecsapásokat, egy rendőrös felgyújtását és több mint 30 rendőr sérülését okozta. 2017. március 28-án al-Ĥusayma régió kormányzója kénytelen volt lemondani. Bár a hatóságok április 27-én 11 embert ítéltek el a halász haláláért, a tüntetések Nāšir Zafzāfī aktivista vezetésével tovább folytatódtak, egyre inkább társadalmi elégedetlenség képét öltve. Május 29-én Zafzāfīt a hatóságok letartóztatták, miközben ígéreteket tettek a térség fejlesztésére. A helyzet alapvetően normalizálódott, ám több dolog aggodalomra ad okot.²⁵ A tüntetéseken igen gyakori szimbólumok lettek a tamazigd és a Rifi Köztársaság zászlói, amelyek az eseményeknek erős szeparatista felhangot adtak.²⁶ Másrészt a tüntetések – békés jellegük állandó skandalása az erőszak ellenére – erős hasonlatosságot mutattak az arab tavasz felkeléseivel, bár a marokkói hatóságok nem tudták kitapintani az eseményeket mozgató esetleges hátsó erőket. Bár a helyzet 2018 első felében nyugodtnak látszik, figyelemreméltó, hogy Marokkónak e – gazdaságilag igen fontos – területén kitapintható szeparatista érzület van, még ha ez nem is tömeges.

A másik problémát a nagyjából 260 ezer km²-es Nyugat-Szahara jelenti. Lakossága alig több mint félmillió fő – ennek is közel fele a térség egyetlen nagyobb városában, al-‘Uyūban él –, politikai és gazdasági súlya mégis óriási. Utóbbit foszfátlelőhelyei, tengeri halássterülete, illetve feltételezett olajkincsei adják. A területre Marokkó először 1957-ben jelentette be igényét, majd 1965-ben az ENSZ közgyűlése határozatot fogadott el, felszólítva Spanyolországot a kiűrésre.²⁷ Erre azonban csak 1975-ben került sor, amikor Spanyolország kétoldalú egyezményben 2/3–1/3 arányban Marokkóra és Mauritániára hagyta a területet. Eddigre azonban már a spanyol fennhatóság ellen aktív ellenállás zajlott a Polisario (*Frente Popular de Liberación de Saguía el Hamra y Río de Oro* – El Hamra és Río de Oro Felszabadításának Népi Frontja) részéről, amely már ekkor az algír Tindūfban központot létesített és támogatást kapott. A spanyol kivonulás után a szervezet gerillaharcot folytatott a két bevonuló állam erői ellen. Ennek eredményeként Mauritánia 1978-ban kivonult, egy évvel később pedig minden jogáról lemondott Nyugat-Szahara kapcsán, így Marokkó ezt is saját területének tekintette. Az ENSZ közgyűlése az évi határozata elismerte a Polisariót a saharai lakosság hivatalos képviselőjének, egyben felszólította Marokkót a közvetlen tárgyalásokra.²⁸ A háború azonban folytatódott, amelynek keretében a marokkói erők egy védelmi rendszert hoztak létre (Marokkó fal), kettéosztva a területet egy marokkói részre és egy Polisario ellenőrizte részre. 1991-ben fegyverszünet jött létre a felek között, amelynek ellenőrzésére a MINURSO ENSZ-misszió állt fel.²⁹

A fegyverszünet patthelyzetet hozott. Bár az ENSZ elismerte a Polisariót és a terület sorsát népszavazás útján kívánta eldönteni, mivel mindkét fél erős támogatókat szerzett, nem lett elmozdulás a helyzetben. Bizonyos államok elismerik a Polisario által kikiáltott

²⁵ *Ahamm ahdāt fī l-ħarīki l-iħtiġāġiyya li-minṭaqat ar-Rif al-Maġrab* (2017).

²⁶ *Muzāharāt Hāšida bi-Ĥasmiyya wa Ĥukūmatu l-Maġrab tabdī tafahhumāhā* (2017).

²⁷ *ENSZ Közgyűlés 2072. határozata, 1965. december 16.* (1965).

²⁸ *ENSZ Közgyűlés 34/37. határozata. 1979. november 21.* (1979).

²⁹ *Az ENSZ BT 690. határozata, 1991. április 29.* (1991).

Sahrāwī Arab Demokratikus Köztársaságot. Bár egy állam sem ismeri el Marokkó kizárólagos jogát a területre, Rabatnak komoly támogatói vannak, és a népszavazás csúszik. Marokkó álláspontja, hogy a spanyol uralom elől elmenekült, majd 1975 után visszatért lakosságnak joga van részt venni a szavazáson, a Polisario illegitim, és Algériának be kell fejeznie a szervezet finanszírozását. Algéria ezzel szemben fenntartja, hogy nem formál jogot a területre, csupán a helyi lakosságot támogatja, illetve a nála tartózkodó menekültek visszatérését szorgalmazza. A Polisario álláspontja ugyanakkor az, hogy 1975-ben Marokkó masszívan megváltoztatta a lakosság összetételét, így csak a korábbi spanyol census alapján lehetne népszavazást tartani.³⁰

Magyarország részt vesz a MINURSO munkájában, álláspontjában igyekszik semleges szerepet játszani, és mindenben csakis az ENSZ-határozatokat ismeri el. Ez mindkét fél megértésével találkozik.

Marokkó kapcsolatai Magyarországgal³¹

A két ország kapcsolatai történelmiek, hiszen a Marokkói Szultánátus állandó megbízottal képviseltette magát az Osztrák–Magyar Monarchiában, ám a modern kapcsolatok kezdete Marokkó felszabadulásától számítható. Magyarország kiemelt figyelmet fordított a gyarmatosítás alól felszabaduló Észak-Afrika iránt, ám inkább csak Algéria és Líbia élvezett elsőbbséget. Az 1960-as években Magyarország külképviseleti irodát nyitott Rabatban, ami fokozatosan emelkedett nagykövetségi szintre. 1973-ban kereskedelmi iroda, majd 1991-ben gazdasági konzulátus nyílt Casablancában, ám ez 1998-ban bezárt. Marokkó csak 1988-ban nyitott nagykövetséget Budapesten.

Az ezredforduló után a kapcsolatok új lendületet vettek. 2004-ben alakult meg a Magyar–Marokkói Gazdasági Vegyesbizottság, amely 2017 novemberében tartotta 3. ülését Rabatban. Ezen Magyar Levente államtitkár és Raqiyya ad-Dirham külkereskedelmért felelős államtitkár asszony elnökölt. Államfői vagy kormányfői szinten eddig hivatalos látogatás nem történt, ám 2016 májusában VI. Muḥammad személyében először látogatott marokkói uralkodó hazánkba, igaz, magánúton. 2014-ben a jelenlegi marokkói kormányfő, Sa‘ad ad-Dīn al-‘Utmān külügyminiszterként járt Budapesten, és tárgyalásokat folytatott kollégájával, ugyanezen évben pedig a Magyar Kereskedőház nyitott irodát Rabatban. A legaktívabb év 2017 volt, amikor is áprilisban Szijjártó Péter külügyminiszter járt Marokkóban. A frissen megalakult rabati kormány első találkozója volt ez európai diplomáciai vezetővel. Májusban Fazekas Sándor vidékfejlesztési miniszter járt a mekneszi mezőgazdasági fórumon, ahol együttműködési nyilatkozat született a felek között. Szeptemberben al-Ḥabīb al-Mālikī, a képviselőház elnöke járt Budapesten, aki tárgyalásokat folytatott Szijjártó Péterrel, Balog Zoltánnal, Kövér László házelnökkel és Németh Zsolt külügyi bizottsági elnökkel. Októberben Muḥammad Sāgīd turizmusért felelős miniszter járt hazánkban, aki szintén találkozott Szijjártó Péterrel. Tárgyalásaik eredményeképpen közvetlen légijárat létesült a két ország között: a Ryanair üzemeltetésében Marrákes, a Wizzair útján pedig Agadir vált közvetlenül elérhetővé.

³⁰ *Ġabhat al-Būlīsāriyū* (2013).

³¹ A fejezet a Kamāl ‘Arīfī marokkói első beosztottal folytatott interjúm (2018. március 27.) alapján készült.

Kereskedelmi tekintetben erős kétoldali érdekeltség van jelen. Marokkó turizmusának és mezőgazdasági terményeinek piacaként tekint Magyarországra, például Agadir közelében külön a magyar piacra termelnek paprikát. Ugyanakkor Marokkó érdekelt a magyar technológiában is, így szabadkereskedelmi zónájában immár 10 magyar elektronikai cég van jelen.³² Magyarország afrikai kivitelének kapujaként tekint Marokkóra. A két ország közti kereskedelmi mérleg 2017-ben elérte a 200 millió dollárt, amivel Marokkó Magyarország harmadik legnagyobb partnere a kontinensen. A kapcsolatok tehát jók, fejlődnek, és nagy igény van mindkét oldalon azok fejlesztésére. Az érdeklődés pedig mindkét részről túlmutat a kétoldalú kapcsolatokon, mindkét fél regionális központi szerepet szán a másiknak külkereskedelmében.

A tudományos kapcsolatok ezidáig visszafogottak. Magyarország évi száz ösztöndíjat biztosít Marokkónak, amely 60–70%-os kihasználtságú. Másik oldalról ez a szám évi 10–15 ösztöndíj, amellyel eddig csak hét esetben éltek.

Felhasznált irodalom

- Ahamm ahdāt fī l-ḥarīki l-iḥtiğāğīyya li-minṭaqat ar-Rīf al-Mağrabī [A marokkói Rif-térség tüntetési fellángolásának főbb eseményei] (2017). *France 24*, 2017. 05. 25. Elérhető: www.france24.com/ar/20170529-المغرب-الريف-احتجاجات-الحسيمة-اعتقالات-مطالب-أحداث (A letöltés dátuma: 2018. 01. 14.)
- Al-Bunya wa Tawziyat as-Sukkān bil-Mağrab* [A lakosság felépítése és megosztása Marokkóban] (2017). Elérhető: www.habous.gov.ma/البنو-الديمغرافي-1879-وتوزيع-السكان-بالمغرب.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- AL-MAJDI, Abdul Rahman – AL-TOHAMY, Ayman bin (2011): *Aktar min 98% Šawwatū l-Mašlahati d-Dustūri l-Mağrabī l-Ġadīd* [Több mint 98% szavazott az új marokkói alkotmány mellett]. Elérhető: <http://elaph.com/Web/news/2011/7/666018.html> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Al-Muḥāwala l-Inqilābiyya ǧidd al-Ḥasan at-Tānī wa Muḥāwalat Iğtiyāl al-Yāzğī wa Rifāqahu. Tafāšilu l-Ḥarb al-Ma‘ana min al-Qasr* [A puccskísérlét II. Ḥasan ellen és merényletkísérlét al-Yāzğī és társai ellen. Részletek a palotából az ellenzéki háborúról] (2014). Elérhető: https://youtu.be/MJhf-zR_Npo (A letöltés dátuma: 2018. 03. 21.)
- At-Ta‘āwun al-Iqlīmī ma‘ al-Mamlaka l-Urduniyya al-Hāšimiyya wa l-Mamlaka l-Mağrabiyya* [Együttműködés a Jordán Hasemita Királysággal és a Marokkói Királysággal] (2017). Elérhető: www.gcc-sg.org/ar-sa/CooperationAndAchievements/Achievements/Regionalcooperationandeconomicrelationswithothernationsandgroups/Pages/CooperationwithTheHashemiteKin.aspx (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- Az ENSZ BT 690. határozata, 1991. április 29.* (1991). Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/595/42/IMG/NR059542.pdf?OpenElement> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 16.)
- EL-KHALAFI, Mustafa (2004): Ġazīrat Layla... Al-Azama wa Ātāriḥā ‘alā l-‘Allāqāti l-Mağrabiyyati l-Isbāniyya [A Petrezselyem-sziget... A válság és annak hatásai a marokkói–spanyol kapcsolatokra]. *Al Jazeera*. Elérhető: www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions//3/10/2004-جزيرة-ليلى-الأزمة-وأثارها-على-العلاقات-المغربية-الإسبانية (A letöltés dátuma: 2018. 02. 08.)

³² *WebGarden magyar ICT-cég marokkói lehetőségei* (2018).

- ENNSZ Közgyűlés 2072. határozata, 1965. december 16. (1965). Elérhető: <https://daccess-ods.un.org/TMP/4767266.80994034.html> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- ENNSZ Közgyűlés 2072-es számú határozata (1969). Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/218/35/IMG/NR021835.pdf?OpenElement> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 14.)
- ENNSZ Közgyűlés 34/37. határozata. 1979. november 21. (1979). Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/376/64/IMG/NR037664.pdf?OpenElement> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 14.)
- Faces of Africa – King Hassan II. Building Morocco* (2015). Elérhető: www.youtube.com/watch?v=n4-HaClqat-E (A letöltés dátuma: 2018. 03. 30.)
- Ġabhat al-Būlīsāriyū [A Polisario Front]* (2013). Elérhető: https://youtu.be/Q9tpyMEC_hg (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- Ḥarbu r-Rimāl bayna l-Maġrab wa l-Ġazā'ir. Al-Asbāb wa an-Natā'ir* [A homok háború Marokkó és Algéria között. Az okok és az eredmények] (2013). Elérhető: <https://youtu.be/7yOgCKBnw6o> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 30.)
- HASAN, Masudul (1995): *History of Islam. 1.* Delhi, Adam Publisher.
- Ittihād al-Maġrab al-'Arabī* [Az Arab Maġrab Unió hivatalos weboldala] (s. a.). Elérhető: www.umaghrebarabe.org/?q=ar/فكرة_التأسيس (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- LAPIDUS, Ira M. (1988): *A History of Islamic Societies.* Cambridge, Cambridge University Press.
- MATTAR, Philip et al. eds. (2004): *Encyclopedia of Modern Middle East & North Africa.* New York, Thonson Gale.
- Morocco – Trade Balance* (2017). Elérhető: https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/mar/#Trade_Balance (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- Morocco* (2016). Elérhető: <https://data.albankaldawli.org/country/morocco> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 15.)
- Morocco* (2018). Elérhető: <https://en.climate-data.org/country/181/#example0> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- Muzāharāt Ḥāšida bi-Ḥasmiyya wa Ḥukūmatu l-Maġrab tabdī tafahhumahā [Masszív tüntetések, a marokkói kormány, úgy tűnik, érti őket] (2017). *Al Jazeera.* Elérhető: www.aljazeera.net/news/arabic/2017/5/18/مظاهرة-حاشدة-بالحسيمة-وحكومة-المغرب-تبدي-تفهمها/ (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- ROGERSON, Barnaby (2009): *The Last Crusaders: East, West, and the Battle for the Center of the World.* London, Abacus.
- Ta'rif 'alā... Ḥarbu r-Rimāl* [Ismerd meg... A homok háború] (2015). Elérhető: https://youtu.be/DQBe_UDwV5g (A letöltés dátuma: 2018. 01. 22.)
- Union De Consuls Honoraires Au Maroc* (2017). Elérhető: www.uchm.ma/ar/pays-d-accueil/geographie/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 31.)
- WebGarden magyar ICT-cég marokkói lehetőségei* (2018). Elérhető: <https://rabat.mfa.gov.hu/news/webgarden-magyar-ict-ceg-marokkoban> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)

Algéria

Sógor Dániel

Algéria elhelyezkedése és természetrajza

Algéria területe 2,381 millió km², ezzel Afrika és az arab világ legnagyobb, míg a világ 10. legnagyobb méretű állama. Ez a kép ugyanakkor csalóka lehet, hiszen területének 4/5-e sivatag. Történelmi és földrajzi szempontból Algéria két különböző részre oszlik: a nagyjából 1/5-öt kitevő északi, tengerparti sávra, amely a történelmi Algéria, illetve a másik 4/5-öt jelentő középső, illetve déli részre, amely már a Szahara, illetve a Száhel-övezet. Az északi tengerpart, illetve a mögötte elterülő hegyes terület mezőgazdaságilag hasznos, sűrűbben lakott vidék. Itt helyezkednek el a nagyobb városok is. Ennek a területnek a klímája mediterrán, itt él az ország lakosságának döntő többsége. A hegyvidéktől délre sík, sivatagi terület található, amely mezőgazdasági termelésre, illetve nagyobb letelepült lakosság ellátására szinte teljesen alkalmatlan, ugyanakkor gazdasági súlya meghaladja az északit. Itt, elsősorban a tunéziai és a líbiai határ mentén találhatóak ugyanis az Algéria fő bevételét adó kőolaj- és földgázmezők.¹

Algéria nyugaton Marokkóval és annak nyugati-szaharai területével, illetve Mauritániával, délen Malival és Niggerrel, kelet felé pedig Líbiával és Tunéziával határos. Ez a földrajzi elhelyezkedés döntően határozza meg az algír külpolitikai gondolkodást, amely egyszerre arab és afrikai. Algéria egyszerre látja magát döntő fontosságú arab államnak, illetve a fekete-afrikai eseményekben érdekelt, azokat befolyásolni képes tényezőnek.

A klíma tekintetében Algéria, köszönhetően hatalmas kiterjedésének is, igen változatos képet mutat. Az északi partvidéki rész mediterrán, forró nyarakkal, esős téllel és tavasszal. A mögötte elterülő hegyvidéki sáv éghajlata mérsékelt kontinentális, meleg nyarakkal, de jóval egyenletesebb és bővebb csapadékkal. A hegyvidéktől délre elterülő terület sivatagos, nagy napi hőingással és csak kevés esővel.²

Algéria gazdasága

Bár a függetlenség utáni erőszakos iparosítás komoly eredményeket ért el az önellátás terén, a petrokémiai cikkekre épülő monolit gazdaság paradigmáját nem sikerült megtörni. A szocialista gazdaságfejlesztés nagy károkat okozott a mezőgazdaságban, amelyben máig komoly potenciál van. Az 1980-as évektől kezdődő liberalizálás a kereteken oldott, majd az 1990-es években megjelentek a külföldi, elsősorban európai tőkebefektetések.

¹ Algéria belügyminisztériumának honlapja a tartományi felosztásról. Elérhető: www.interieur.gov.dz/index.php/ar/الجماعات-الإقليمية/تنظيم-الجماعات-الإقليمية.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)

² *Algeria* (2018).

A gazdaság szocialista mintára ötéves tervekre épül, jelenleg a 2015–2019-es ciklusban járunk, amelyre a kormány 286 milliárd USD-t különített el. Makroszámok tekintetében Algéria alapvetően pozitív képet mutat. A GDP 166,8 milliárd dollár, a gazdasági növekedés 3,9%-kal, az infláció 4,8%-kal zárt 2015-ben. Az GDP-hez mért államadósságot az 1995-ös 116%-ról 2015-re 8,7%-ra faragták le, s 2010 óta stabilan 10% alatt is tartják. Az ország olajtartaléka a harmadik legnagyobb a kontinensen, míg gáztartaléka a világ tíz legnagyobbja között van. Mindezt azonban árnyalja, hogy a GDP/fő csak 4700 dollár körül van, az államháztartás hiánya pedig 12%-os rekordot zárt 2015-ben. A munkaerőre vetített munkanélküliség 11,2%, és foglalkoztatottnak 58%-át adja csak a magánszektor. A munkaerő 61%-át foglalkoztatja a szolgáltató szektor, 16,8%-ot a közzféra, 13%-ot az ipar és 8,7%-ot a mezőgazdaság. Az export 95%-át a petrokémiai cikkek teszik ki, ami a Sonatrach állami vállalat monopóliuma. Ennek az erősen monokulturális exportnak pedig több mint a fele három államba, Spanyolországba, Olaszországba és Franciaországba irányul.³ Ebből következőleg az algír gazdaság nemcsak rendkívül kitért az olaj és gáz ára nemzetközi alakulásának, de egyben kapcsolatainak is az államok szűk köre felé. Ilyen helyzetben nehéz hosszú távú fejlesztési terveket készíteni, hiszen azt az ármozgás bármikor alááshatja, kompenzálására pedig nincs lehetőség. Súlyosabb, hogy a 2000-es évek óta a kormányzat több diverzifikációs programot indított be, amelyek sorra elbuktak. Ennek oka, hogy a fejlesztések elsődleges mozgatója maga az állam, amelyben a nepotizmus olyan kiterjedt, hogy a befektetett összegek épp az ellentétes hatást érik el.⁴

A mezőgazdaság aránya kicsi, erősen szorítkozik a cikkek egy szűk, exportorientált körére. Ezek a gabona, a bor és a datolya. Minthogy épp ez az a szektor, amelyben komoly potenciál van, és nagyban növelheti a vidék lakosságmegetartó képességét, itt – Marokkóhoz hasonlóan – Magyarországnak komoly szerepe lehet, elsősorban a technikai tudás átadásával és a fejlesztési programokban való részvétel útján.⁵

A demográfiai adatok szintén vegyes képet mutatnak. A lakosság összlétszáma 2016. január elsejével elérte a 40,4 millió főt. A népességnövekedés 2014-ben 2,1% volt, a lakosság 28%-a 15 év alatti, míg a 15–59 közötti korosztályba 63%-a tartozik. Bár a halálozások száma enyhén nő, az élve születések aránya gyorsabban emelkedik. Mindehhez a biztonsági és gazdasági helyzet viszonylagos javulásával az Európában élő algírok visszatérése társul.⁶ Ezek alapvetően pozitív tények, mégis komoly kihívást jelentenek az állam számára. A lakhatás biztosítása ugyanis állami feladat, így a kormányzat folyamatos lakásépítési programokat indít a repatriáció érdekében, és ez jelentősen megterheli a jelenleg gyengélkedő államháztartást. A növekvő népesség pedig a mezőgazdaság gyenge színvonala miatt folyamatosan áramlik a városokba, foglalkoztatása pedig egyre nehezebb.

A Transparency International 2012-es korrupciós jelentése Algériát a 105. helyre tette. Bár 2004-ben csatlakozott az ENSZ korrupció elleni egyezményéhez, az erre felállított testület tagjait az államfő csak 2010-ben nevezte ki. Mindehhez erős nepotizmus, az állami és katonai szereplők gazdasági érdekeltségei és erős állami korlátozások társulnak. Azaz bár a külföldi vállalkozásoknak Algéria kiváló terep lehet és a külső tőkebehozatal egybe is esik az állam hivatalos céljaival, erős ismeretségi – főként állami – háló nélkül a befektetés igen kockázatos.⁷

³ *Hašila t-Tiğāriyya l-Hāriğiyya* (2015).

⁴ *Algeria 2017; An-Našāt al-Iqtisādī wa t-Tašgīl wa l-Baṭāla – 2015* (2017).

⁵ *Algerian agriculture* (2017).

⁶ *Dimogrāfiyā al-Ġazā'ir – 2014* (2012).

⁷ *Iqtisādu l-Ġazā'ir wa l-fağwa bayna l-mawārid wa l-inğāzāt* (2013).

Mindezek alapján megállapítható, hogy ugyan Algéria lakossága növekszik, s gazdasága óriási kincsekkel rendelkezik, monokultúrás szerkezete miatt mégis sérülékeny, míg a túlzott állami szerepvállalástól kevésbé képes szerkezetváltásra. A rövid távú kilátások stabilak, még akár biztatók is lehetnek, ám ha az olaj és a gáz világpiaci ára tartósan alacsony marad – amivel számolni lehet –, akkor komoly problémák jelentkezhetnek. Minthogy a költségvetést óriási szociális kiadások és magas katonai költségek terheli, illetve a gazdaság és a foglalkoztatás fő motorja maga az állam, egy költségvetési megingás komoly hullámokat vethet. Magyarország számára – amennyiben ehhez átgondolt állami segítség társul – a mezőgazdaság és a turizmus lehet érdekes, amely szektorok fejlesztése Algéria vállalt célja. Ez utóbbit jól mutatja, hogy az Algír Légitársaság 2016 szeptemberében közvetlen járatot indított Budapest és Algír között.⁸

Algéria közigazgatása és társadalma

Algéria hivatalos neve Algériai Demokratikus Népköztársaság, fővárosa Algír. Neve az arab „sziget” szó többes számából származik. Közigazgatásilag az ország 48 tartományra és 553 kerületre oszlik. A tartományi kormányzókat a központi kormány jelöli ki, míg a tartományi gyűlések tagjai helyi választásokon nyerik mandátumukat. Így a tartományok csak részleges önkormányzatisággal rendelkeznek, az arab országok hagyományait követve döntően centralizált az államigazgatás. Emiatt a tartományi kormányzók és a gyűlések tagjai sokkal jobban kötődnek Algírhoz, semmint a helyi lakossághoz.⁹

Etnikailag óriási különbséget figyelhetünk meg a származás és az öntudat, ezzel együtt pedig a nyelvhasználat közt. Éppen ezért a hivatalos statisztikákat is erős öntudati, felfogásbeli tényezők szövik át, így fenntartásokkal kezelendők. Hivatalosan a lakosság 80%-a arab, 10–15%-a berber, 1–2%-a afrikai, míg a fennmaradó része európai. Származás tekintetében azonban – bár erre vonatkozó megbízható kimutatás nem létezik – erősen vélelmezhető, hogy a lakosoknak csupán 10–15%-a arab, míg több mint 80%-a berber vagy berber–arab származású. Az ellentmondás magyarázata, hogy a függetlenség után – nem kis részben a francia gyarmatosítás és az azt felszámoló függetlenségi háború brutalitása miatt – az algír állam erőteljes arabosításba, az arab öntudat erősítésébe kezdett.¹⁰ Ez döntően sikeres, hiszen ez volt a viszonylag heterogén algír lakosság összefogó ereje.

Algéria történelme

A mai Algéria területe a Kr. e. 4. évezredtől fogva lakott térség: barlangrajzok bizonyítják, hogy már akkor nomád lakosság élt a ma sivatagos területen, amikor ott még szavanna volt. A Kr. e. 1. évezredből már adataink vannak berber lakosságról, amely az északi, hegyvidéki területen telepedett le, és kereskedelmet folytatott a sivatagon keresztül Belső-Afrika és a tengerpart között. Kr. e. 46-ban a berber Numidia királyságot Róma bekebelezte, és a mai Tunéziával

⁸ *Al-Huŷūt al-Ġawwiyya l-Ġazā'iriyya taftaḥ haŷŷ al-Ġazā'ir Budābist* (2016).

⁹ Forrás: www.interieur.gov.dz/index.php/ar/الجماعات-الإقليمية/تنظيم-الجماعات-الإقليمية.html (A letöltés dátuma: 2019. 07. 21.)

¹⁰ *Ethnic Groups in Algeria* (s. a.). Fontos felhívni a figyelmet, hogy erről hivatalos kimutatás nem létezik, nem is létezhet, így a számok megbízhatatlanok, csupán egy általános képet jeleznek.

együtt az egyik legfontosabb római tartománnyá tette. A római betelepülés olyan mértékű volt, hogy ma Olaszország után Algéria rendelkezik a legtöbb római kori emlékekkel. Kr. u. 429-ben az Ibériai-félsziget felől germán vandálok törtek be, és alapítottak a mai Tunézia központtal államot, amely az algír hegyvidékre is kiterjedt. Ennek a germán kornak a hagyatéka mégis fontos, hiszen az Algériában élő kabila berberék európaias vonásait gyakran vezetik rájuk vissza.¹¹

Minthogy komoly bizánci helyőrséggel rendelkező nagyváros itt nem volt, a mai Tunézia arab uralom alá kerülése után, a 680-as években, Algéria sorsa is eldőlt. 690 után a mai Algéria az Umayya-dinasztia uralma alá, az egységes arab–iszlám birodalom keretei közé került. A kisszámú betelepülő miatt a frissen berendezkedő arab uralom együttműködött a berber lakossággal, és bizonyos értelemben közös irányítás állt fel.

Az arab hódítást mindenhol két párhuzamos, ám egymástól jól elválasztható folyamat kísérte, az arabizáció és az iszlamizáció. Az arabizáció az arab nyelv, szokások és társadalmi keretek átvételét, míg az iszlamizáció az iszlám vallás, annak jogi, morális követelményeinek felvételét jelenti. Ez sehol, ahol az arab iszlám birodalom a 7–8. században megjelent, nem zajlott kéz a kézben. Észak-Afrikában, különösképpen a keresztény fellegvárnak számító Tunézia eleste után, az iszlamizáció egy-két generáció alatt teljessé vált, ám az arabizáció még a 20. században is joggal kérdőjelezhető meg. Ez figyelhető meg Algéria esetében is, ahol a partvidék szinte azonnal, míg a berber törzsek önállósági harcaik elvesztése után vették fel az iszlám vallást.¹²

A 10–11. században a keleti területeket a Fátimidák utódai, a Zīrī, illetve a Ḥammādī állam uralta. Ekkor, az 1040-es évek után, éri el Algériát is egy arab népvándorlás Egyiptomból, a Banū Hilāl arab törzs nyugatra vonulása. Bár az útjukba eső legtöbb államot destabilizálták, a régió jelentős számú arab népelemmel töltődött fel. Az arabizáció részleges folyamata is igazából ekkor kezdődik. A nyugati területek ugyanakkor folyamatos marokkói hatásnak voltak kitéve. Először az al-Murābiṭūn (1040–1147), majd az al-Muwahhīdūn (1121–1269) berber dinasztiái terjesztették ki ide uralmukat, majd ez utóbbi szétesésével mind Marokkóban, mind Tunéziában helyi államok alakultak. Ebben a vákuumban jött létre a Zayyānī állam (1236–1556) Tlemcen központtal, egy berber klán irányítása alatt. A szomszédok gyengeségét mutatja, hogy bár a Zayyānī állam egy erősebb törzsszövetség volt, nem egy szervezett állam, mégis három évszázadig fennmaradt. Ennek a kornak azonban messze ható jelentősége van, hiszen a fennálló észak-afrikai hatalmi helyzet, Marokkó és Tunézia túlsúlya mellett, ekkor kristályosodott ki. Ekkor jön létre az a felosztás, amit ma is ismerünk Marokkó, Algéria és Tunézia közt. Ezek a határok tehát nem tisztán gyarmati hagyatékok.¹³

A Zayyānī államra komoly fenyegetést nem is a gyenge szomszédok, hanem a reconquista után Észak-Afrikára is kiterjedő spanyol támadások jelentették, amelyek során számos part menti várost el is foglaltak. Ez a külső fenyegetés volt az, ami bizonyos egységet tudott képezni a folyamatos beháborúktól szenvedő Zayyānī államnak. Ám épp ez készítette arra a helyi muszlim lakosságot, hogy segítség után nézzen, s a horizonton feltűnő muszlim nagyhatalom, az Oszmán Birodalom oltalmát keresse. Az egész Földközi-tengert meghatározó muszlim–keresztény szembenállás közepette az Oszmán Birodalom támogatta a különböző – vegyes

¹¹ NAYLOR–HEGGOY 1994, 5–6.

¹² NAYLOR–HEGGOY 1994, 7–10.; LAPIDUS 1988, 37–45.

¹³ NAYLOR–HEGGOY 1994, 7–10.; LAPIDUS 1988, 390–409.

hátterű – muszlim kalózkodók, akik sorra megtelepedtek a mai Algéria part menti városaiban. Köztük a leghíresebb Hayr ad-Dīn Barbarossa volt,¹⁴ aki Algériában valódi nemzeti hőssé vált. Amikor 1554-ban Tlemcen is elfogadta az oszmán fennhatóságot, a helyi állam megszűnt. Az oszmánok segédcsoportokat küldtek Algériába, amely észak-afrikai hatalmuk hídfője lett, a kalózkodók pedig sikerrel tartóztatták fel a keresztény terjeszkedést.¹⁵

Egy új igazgatási és társadalmi struktúra jött ekkor létre, lefektetve a későbbi fejlődés alapjait. Az egész algír tengerpart egyetlen oszmán kormányzó, a dej irányítása alá került. Az ő uralma az arab tartományi kormányzókon és oszmán parancsnokokon, a bejeken nyugodott, akik a part menti városokban általában a hajóskapitányok voltak. Ők együtt képezték a Dīwānt, az államtanácsot. Vidéken és a déli területeken a lakosság saját vezetőik irányítása alatt élt, akik vagy valamely berber törzs fejei voltak, vagy adott szúfi rendek mesterei. A 13. századtól ugyanis mind több szúfi – az iszlám ezoterikus, népi ág – rend alakult a központi irányítást nélkülöző belső területeken. 1689-ig Hayr ad-Dīn Barbarossa és leszármazottai irányították Algériát, amikor is a helyi előkelők fellázadtak. Innentől a dīwān saját tagjai közül választotta a dejt, az oszmán fennhatóság névlegessé vált, a központi államigazgatás is szétesett. Egészen a francia hódításig a terület a kalózkapitányok és helyi hatalmasságok irányítása alatt álló városok laza halmaza volt.¹⁶

Az 1830-ban kezdődött francia expanzióknak számos oka volt. A francia gazdasági igények motiválták a gyarmatosítást, amely új, könnyen elérhető és jövedelmező területeket keresett. Erős központi hatalom hiányában az észak-afrikai partvidék könnyű célpontot jelentett. A restaurált francia monarchiát ugyanakkor belső pangása is motiválta a könnyű sikert ígérő katonai vállalkozásra.

Mint ahogy azonban a megelőző századokban Algéria híján volt a központi állami intézményeknek, ez szükségképpen sporadikus, a franciák által megosztható volt. Az érdemi ellenállás a szúfi Qādiriyya rend és annak feje, ‘Abd al-Qādir Muḥī d-Dīn irányításával kezdődött 1832-ben. Vezetése alatt – számos helyi törzset megnyerve – sikeres ellenállás bontakozott ki, amelyet Marokkó is támogatott. Az ellenállás egészen 1847-ig tartott. Ekkor ‘Abd al-Qādir elfogták, és Franciaországba, majd Damaszkuszba száműzték. Történelmi szerepe megkerülhetetlen, mert bár az általa irányított függetlenség rövid életű volt, az első modern kori példája az önálló algír állami gondolatnak: első alkalommal egyesült ugyanis arab és berber az iszlám zászlaja alatt. Ugyanakkor az algír nemzeti gondolat – később sokszor visszakösző – hiányossága is jól kitapintható volt: az egységet ugyanis az ellenséggel szembeni összefogás, nem pedig egy közös vízió jelentette, s az átmeneti győzelmek után szükségképpen jelentkezett a belső megosztottság és a pangás.¹⁷

‘Abd al-Qādir bukása után a francia hatóságok folyamatosan törtek előre. 1848-ban Algériát Franciaország részének nyilvánították, a közösségi földeket elkobozták. Több kisebb próbálkozás után 1870–1871 folyamán általános felkelés kezdődött, amelyet a francia erők letörtek. A francia berendezkedés ekkor kezdődött meg a maga teljességében. Az addig kivételezett törzsek privilégiumait és földjeiket elvették. Óriási számban jöttek európai telepesek, akiknek csak egy része volt francia, nagy számban költöztek ide olaszok, spanyolok és máltaiak.

¹⁴ Valójában egy testvérparról, Urūğ és Hiḍr Barbarossáról van szó, akik közül a fiatalabb, Hiḍr szerzett nagyobb hírnevet magának bátyja halála után.

¹⁵ NAYLOR–HEGGOY 1994, 7–10.; ROGERSON 2009, 7–10.

¹⁶ LAPIDUS 1988, 409–413.; ROGERSON 2009, 148–164., 273–288., 341–366.

¹⁷ NEYLOR–HEGGOY 1994, 10–13., 51–55.; LAPIDUS 1988, 680–682.

Az őslakosság a 19. század végére harmadára esett vissza a háborúk, az éhínség és a betegségek miatt. Minthogy a földeket elvették, az oktatási rendszert addig működtető szúfi rendek elvesztették gazdasági létalapjukat, így a hagyományos muszlim alap- és középfokú oktatás gyakorlatilag megszűnt. 1883-tól kezdték meg a helyi, francia mintájú alapfokú oktatás megszervezését, amely a francia jelenlét egész ideje alatt rendkívül gyenge volt. Arra azonban ez a rendszer alkalmas volt, hogy kineveljen egy új helyi értelmiséget, amely – elveszítve gyökereit – francia mintájú oktatásban részesült, majd szakmát szerezve a gyarmati közigazgatás és infrastruktúra működtetője lett.¹⁸

Az algír politikai gondolkodás csak a 20. század elején indult el újra, három jól megkülönböztethető irányvonal mentén. Az első csoportot a francia iskolákban tanult új elit képezte, s célja eredetileg a francia társadalomba való teljes beolvadás volt, és csak ennek sikertelensége után kezdte el megszervezni önmagát.¹⁹

A második csoport a diaszpórában tanult algír értelmiségből alakult meg, amely 1926-ban hozta létre a L'Étoile Nord Africaine-t Mašālī al-Hāġ, egy oszmán értelmiségi vezetésével. A francia kommunisták támogatásával ez a mozgalom sokkal inkább egy társadalmi programot hirdetett, elsősorban a középosztályra és munkásságra építve, s csak idővel nyert pánarab színezetet. Ők sem Algériában, hanem sokkal inkább egy önálló, arab identitású Észak-Afrikában gondolkodtak. 1937-ben jött létre belőlük kiválva a Parti du Peuple Algérien, amely eredetileg önálló algír parlamentet és a teljes közigazgatás arab kézbe vételét követelte, majd folyamatosan tolóddott el a függetlenség és a katonai jelenlét felszámolásának igénye felé. Az ideológiai ellentétek ellenére a fentebbi csoportok összeolvadása alapozta meg a függetlenséget kivívó fiatal nacionalisták mozgalmát. Ők 1943-ban tették közzé Farhāt ‘Abbās művét, az Algír Nép Kiáltványát, amely már nyíltan független Algériát és arab irányítást követelt. 1947-ben Mašālī al-Hāġ vezetésével létrejött a Mouvement pour la Triomphe des Libertés Démocratiques, amely már sikerrel egyesítette az algír nép szélesebb köreit és az értelmiséget. A francia hatóságok kompromisszumra való készsége és a kialakult politikai állóháború miatt azonban – a második világháború utáni pánarab és a gyarmatosítás elleni hangulatot meglovagolva – a mozgalom szétszakadt, és létrejött belőle a Front de Libération Nationale (FLN), amely fegyveres úton akarta elérni a függetlenséget.²⁰

A harmadik csoport külön úton haladt, és vallási jelleget öltött ‘Abd al-Ĥamīd bnu Bādīs vezetésével, aki a tuniszi Zaytūna, majd a kairói al-Azhar egyetemen tanult, később pedig Mekkában. Itt találkozik először a salafi nézetekkel, amelyeket részlegesen magáévá tett, majd visszatérve Algériába 1932-ben saját mozgalmat alapított. Ez volt a Muszlim ‘Ulamā’ Szövetsége, amely saját arab nyelvű lapot és széles körű társadalmi mozgalmat indított. Elítélte a hagyományos szúfi vallási elitet, a franciákkal való együttműködést és a beolvadást. Ő fogalmazta meg először Algériában, hogy a muszlim lakosság semmiképpen sem lehet francia, így szükségképp le kell válnia Franciaországról. Gondolkodásának alapját azonban a vallás és – eltérően az első két csoporttól – nem a nemzet vagy egy társadalmi üzenet adta. A mozgalom igazi hatásai később mutatkoztak meg, az 1980-as és 1990-es években, amikor – felváltva a hagyományos szúfi felfogást – az a szárba szökkenő fundamentalizmus bázisává vált.²¹

¹⁸ NEYLOR–HEGGOY 1994, 13–17.; LAPIDUS 1988, 682–684.

¹⁹ NEYLOR–HEGGOY 1994, 18.; LAPIDUS 1988, 686–687.; ABBAS 1984.

²⁰ NEYLOR–HEGGOY 1994, 18.; LAPIDUS 1988, 687.

²¹ NEYLOR–HEGGOY 1994, 18–19.; LAPIDUS 1988, 687–690.

Bár az 1954 és 1962 közt tartó függetlenségi és polgárháború olyan kiterjedt téma, amelynek érdemi kifejtésére itt nincs keret, mégis kiemelendő pár mozzanat. Az FLN és katonai szárnya már sorai között tudott minden olyan fontosabb személyt, aki Algériában 1962 után politikai szerepet játszott. A politikai szárny vezetője Bin Balla, míg az ellenállási hadsereg feje Bū Madyan volt, akik később mindketten Algéria elnökei lettek. A felkelők gerincét a francia hadseregben szolgált, majd onnan elmenekült algír katonák adták, akik Tunéziában és Marokkóban szervezték meg központjaikat, majd csapataik Egyiptomban és Szíriában kaptak kiképzést. A küzdelem tehát széles arab támogatást tudott maga mögött. Szokás ezt a harcot egysíkúan arab–francia küzdelemként leírni, ez azonban hamis képet ad. A függetlenségi háború ugyanis egy kétirányú polgárháború is volt. Az FLN nemcsak a francia hatóságok és telepések ellen küzdött, de egyben a velük együttműködő arab riválisaival is. Ez szabályos polgárháború volt az arab–berber lakosságon belül is, s tétje részben már a függetlenség utáni hatalom volt.²²

A brutális harc eredménye az 1961-es népszavazás, majd az 1962-es éviani egyezmény lett az FLN képviselői és a francia állam közt. Ennek értelmében Algéria független állammá vált. A függetlenségi háború óriási hegeket hagyott mindkét társadalomban, megalapozva ezzel az algírok ellenérzését – és olykor gyűlöletét – a franciákkal szemben.

A függetlenség kivívásakor az FLN és a régi vezetők személyében egy alapvetően szekuláris, francia neveltetésű baloldal uralta a politikai teret. A teljes államgépezetet és a gazdaságot alapjaitól fogva úgy kellett felépíteni – ellentétben Tunéziával és Marokkóval –, hogy nem voltak folytatható intézményi hagyományok, sem pedig francia segítség. Az országban hamar kettős hatalom alakult ki: az állam és a párt élén Aḥmad Bin Balla és egy radikális idealista kör állt, míg a hadsereg élén Huwārī Bū Madyan és a pragmatisták.

1963 végén Bin Balla átvette a hatalmat, kiszorítva, majd hamarosan letartóztatva a régi elitet. Válaszul a hadsereg 1965-ben puccsal leváltotta Bin Ballát, aki házi őrizetbe került, és az új elnök Bū Madyan vezérkari főnök lett (1965–1978).²³ Vele a pragmatisták és a reformisták vegyes szövetsége vette át a hatalmat. Az új irányvonal célja egy erős hazai gazdaság, egy stabil hadsereg és a szilárd arab identitás kiépítése volt. Ezek érdekében egypárti uralom jött létre. A hadsereget átszervezték, folyamatosan kiszorítva a függetlenségi háború veteránjait, helyüket pedig Franciaországból hazatérő algír tisztek vették át. A mezőgazdaság talpra állítása érdekében felhagytak az erőszakos kollektivizálással. 1971-ben államosították az addig a franciák által birtokolt olajszektor, az így befolyó jövedelmeket iparosításra fordították. Mint-hogy azonban az ennek alapját jelentő szakképzett munkaerő és vállalkozói réteg hiányzott, a fejlesztések motorja egyre inkább a hadsereg, bizonyos tábornoki körök és holdudvaraik lettek. Amíg Bū Madyan élt, ezek a csoportok ellenőrizhetők voltak, ám a jelenség hátulütője világosan látszott 1978 után, s ez mind a mai napig kísérti Algériát. Megindult az oktatás széles körű kiépítése, vele pedig az arabosítás.²⁴

Amikor Bū Madyan meghalt, az FLN megosztott volt a keményvonalas baloldaliak és a nyitást szorgalmazó liberálisabb ág között. A királycsináló Bū Taḥfīqa lett, így 1978-ban elnökké választották a függetlenségi háború egyik veteránját, a gyengének, de liberálisnak ismert Šadlī bin Ġadīd-ot (1978–1992), aki ideális kompromisszumnak tűnt. Ám az 1970-es évek végén már jelentkeztek a gondok. Amikor az olajválságok után az olaj ára zuhanni kezdett,

²² LAPIDUS 1988, 691–694.; NEYLOR–HEGGOY 1994, 21–30.

²³ NAYLOR–HEGGOY 1994, 30–32., 100–102.

²⁴ NAYLOR–HEGGOY 1994, 32–35., 133–136.; *Huwārī Bū Madyān... tā'ir tabnī dawla* (2014).

az állam hirtelen óriási jövedelemkieséssel találta szemben magát, ez pedig erősen sújtotta a szociális rendszert. A szocialista, szekuláris és államközpontú építkezés csődjé az 1970-es években az egész arab világot elérte, helyzetbe hozva a fundamentalizmust. A vezetés az 1980-as években a politikum és a gazdaság liberalizációjával próbálkozott, s amikor 1988-ban kitortek az első tömegtüntetések, eljött a cselekvés ideje. 1988-ban az ország új alkotmányt kapott, amely immár megengedte más pártok működését és a szabad választásokat. Bár rengeteg új párt alakult, az FLN nem tartott konkurenciától. Úgy fogta fel, hogy az 1989-ben alakult Iszlám Üdvfrontot (Front Islamique du Salut, FIS)²⁵ maga mellé emelheti, növelve társadalmi bázisát. Az 1990-es önkormányzati választások azonban sokkoló eredményt hoztak. A FIS többségbe került, és hirtelen nyilvánvaló lett, hogy a fundamentalista körök beágyazottsága igen erős. A FIS nemhogy nem lett az FLN másodhegedúse, de még az is kétségessé vált, hogy az FLN egyáltalán kormánytényező maradhat-e. Amikor az 1991-es választások első fordulójában a FIS ismét tarolt, igazán közel-keleti válasz született: a változástól leginkább fenyegetett hadsereg átvette a hatalmat, törölte a választásokat és betiltotta a FIS-t. Vezetőit letartóztatta, az elnököt lemondatták, és rövid átmenet után létrejött a Legfelsőbb Államtanács, Muḥammad Bū Diyāf vezetésével. Amikor ő 6 hónappal később merénylet áldozata lett,²⁶ kitorrt a polgárháború a hadsereg és a FIS támogatói között. Tömegesen áramlottak haza az Afganisztánt megjárt algír fiatalok, velük pedig a muszlim világ minden részéből érkező fundamentalisták. Bár az elnöki posztot 1995-ben al-Yamīn Zarwāl tábornok (1995–1999) vezetésével helyreállították, a rendkívüli állapot 2011-ig, a kaotikus viszonyok pedig a 2005-ös amnesztia-népszavazásig fennmaradtak. A válság elsődleges oka volt, hogy a hadsereg, amely átszötte a gazdaságot, semmiképpen nem engedhetett meg egy teljesen más vezetést. Ugyanakkor csak katonai eszközökkel az ellenállást nem lehetett felszámolni, még akkor sem, ha a liberalizálás 1991 után nem tűnt reálisnak. A FIS vezetősége ugyanakkor 1991 eredményein felbuzdulva nem érte be kevesebbel a teljes győzelemnél, a szélsőségesek számára pedig a harc maga lett a cél. A lakosság mérhetetlen szenvedése után a feleknek ki kellett merülniük a kompromisszumhoz. Komoly segítséget jelentett az is, hogy a jugoszláv, majd csecsen háborúk miatt a terroristacsoportok és szponzorai számára Algéria elvesztette vonzerejét.²⁷

1999-ben Bū Taflīqa a konszolidáció jegyében lett elnök. A FIS vezetőinek és támogatóinak nagy része amnesztiában részesült, a hadsereget pedig visszafogták. Ennek érdekében több korábbi tábornokot nyugdíjazott az elnök, vagy félreállított, ugyanakkor a tábornoki kar létszámát sokszorosára emelte, főként fiatal, hozzá hűséges tiszték kinevezésével. A többpártrendszer és a viszonylagos politikai szabadság helyreállt, ugyanakkor a kontroll megmaradt azon a szinten, hogy az elnök és az FLN helyzete továbbra is kikezdetlen. 2004 és 2009 között indult el a gazdasági helyreállítás, amelyre az ismét megnövekedett olajbevételek teremtettek alapot. Ezek a programok komoly sikereket mutatnak, ugyanakkor a tábornoki kar szerepe mind a mai napig komoly ballaszt. 2009-ben még módosították az alkotmányt, hogy Bū Taflīqa harmadszor is elnök lehessen, de ez a ciklus már egyértelműen a hanyatlásról szólt: romló egészsége miatt a napi ügyeket egyre inkább a testvére, Sa'īd vette át, míg a hatalom a tábornokok kezébe csúszott vissza. 2011-ben az arab tavasznak nevezett fundamentalista

²⁵ A FIS-ről és az algériai terrorszervezetek kialakulásáról kiváló ismertetőt ad al-Mabrūk 'Abaša, aki maga is aktív tagja volt a tunéziai an-Naḥḍa iszlamista pártnak. Lásd: ABAŠA 2012.

²⁶ A merénylet egy nyilvános előadáson történt, háttere máig vitatott. A merénylet felvétele: <https://youtu.be/BEVpkr4h2fQ> (A letöltés dátuma: 2019. 07. 21.)

²⁷ NAYLOR–HEGGOY 1994, 35–41.; WERENFELS 2007, 44–79.

hullám új polgárháborúval fenyegetett. 2014-ben bejelentették Bū Taffīqa visszavonulását, ám mégis indult a választásokon, és megkezdte negyedik ciklusát. Mindez a politikai osztály tehetetlenségét mutatja, hiszen a konszolidációhoz szükség volt rá, ám utódlása megoldatlan. A tábornokok közt a felszín alatt megindult a küzdelem az utódlásért, amire utal az is, hogy 2015-ben a titkosszolgálatokat 1991 óta irányító Muḥammad Madyan lemondott.²⁸ A gazdasági és fejlesztési programok is lelassultak az utolsó ciklusra, és féltő, hogy Bū Taffīqa halálával olyan belharc indul a hadseregen belül, ami polgárháborúba viheti az országot.

Algéria külpolitikája és kilátásai

Az algír külpolitikának három meghatározó, egymással szorosan összefüggő dimenziója van. Ezek az algír–francia kapcsolatok, az arabközi politika, illetve az afrikai szerep. Ezek prioritásait elvben a köztársasági elnök, ám a valóságban a mögötte álló katonai és gazdasági érdekkörök határozzák meg.

A francia kapcsolatokat 1978-ig ellenséges és hideg viszony jellemezte. Történelmi okokból a retorika ellenséges volt, ám minthogy Franciaország és Olaszország voltak a legfontosabb kereskedelmi partnerek, így a velük való szakítás sosem volt teljesen lehetséges. Bin Ġadīd elnöksége óta ez egy hideg pragmatikus viszonyra szelődött, amelynek értelmében megengedik a francia befektetéseket. Algéria mára nemcsak Franciaország legfontosabb energetikai ellátója, de egyben fegyveriparának egyik legkomolyabb piaca is. A francia technikai segítség mára elfogadottá vált, tetten érhető a fegyvervásárláson túl az olajiparban vagy az algíri metróépítésben. Ez azonban nem egyirányú függőség, mert mind ipari, mind haditechnikai eszközökben komolyan vásárol, mégpedig a legkülönbözőbb piacokról. Mindezt ma Algír két irányban hasznosítja. Minthogy tudatában van olyan francia szándékoknak,²⁹ amelyek fenyegetik az állam stabilitását, így ezek a kapcsolatok egyben azt a célt is szolgálják, hogy inkább tegyék érdekeltté Párizst a stabilitásban, mint a politikai átalakításban. Algériát a függetlenség óta minden francia aktivitás aggasztja, azt a gyarmati jelenlét meghosszabbításaként értelmezi. Már a líbiai beavatkozás és a tunéziai politikai átalakulásban való részvétel is aggasztó volt – ahogy minden térségbeli államot aggaszt a 2010 óta megélénkült nyugati jelenlét a Közel-Kelet egész térségében –, de a mali misszió, és az azt kísérő nyomás, azt jelezte Algírnek, hogy Párizsnak komoly regionális tervei vannak. A mali missziót követő migrációs hullám komoly nehézség. Ám a 2017-es terv, amely szerint a Száhel-országok terrorellenes szövetsége keretében Franciaország és az Egyesült Államok katonai támaszpontokat telepít az algír határra, már közvetlen fenyegetésként jelenik meg.³⁰ Komoly aggodalmat okoz, hogy – diplomáciai forrásokra alapozva – hírek kaptak szárnyra, amelyek szerint e két ország Algéria feldarabolásával, vagyis a szíriai forgatókönyvvel számol.³¹ A feltételezések arra koncentrálnak, hogy a terrorellenes akciók növelik a migrációt Algéria felé, és ez gyengítené, válságba taszítaná az országot, ami újraindíthatná az 1990-es évek belső válságát. Ez pedig külső beavatkozást hozhatna magával. E tervben többször is felmerült Izrael neve, amely – ismerve Algéria hagyományosan stabil kiállását a palesztin kérdésben – különösen meggyőzőnek, egyben

²⁸ *Al-Ġazā'ir: Maḡā al-Ġanarāl Tawfīq... fa-mādā 'an al-Marḡala al-Muqbila* (2015).

²⁹ FAKIH 2017.

³⁰ *Huddirat minhu l-Ġazā'ir: Muḡaḡaḡat fīransī lit-Taḡarruk al-'askarī fī s-Sāḡil al-Ifriqī* (2018).

³¹ *Muḡaḡaḡat Amrīkī li-Taḡsīm al-Ġazā'ir* (2018).

riasztónak hat.³² Bár ezt sokat hajlamosak paranoiaként szemlélni, mindenképpen fontos megérteni, hogy Algéria ma így számol, lépéseit ez vezérli. A 2018 nyarán pedig hirtelen megélenkült a médiafigyelem, amely a migráció elősegítését, egyben a határörizet fellazulását szorgalmazza, alátámasztani látszik ezt az aggodalmat.³³ Ezek a folyamatok pedig immár a szomszédokat is foglalkoztatják.³⁴ Algéria tehát ma egyrészt a fegyvervásárlásokkal és a befektetések elfogadásával a „jó és stabil vásárló” képét igyekszik nyújtani, amivel érdekeltté teheti az esetleges beavatkozókat a jelen helyzet fenntartásában, másrészt rohamosan fegyverkezik arra az esetre, ha ez a számítás nem válik be.

Az arabközi politikában Algéria 1965–1991 között, illetve 2008 után játszott igen aktív szerepet. Algír meghirdetett politikai célja a stabilitás fenntartása, az arabközi ügyek felkarolása és a be nem avatkozás voltak. Ennek jegyében az algír diplomácia minden arabközi konfliktusban igyekszik aktív közvetítő lenni. Ez számos esetben igen eredményes volt. Ilyen volt az 1975-ös algír egyezmény Irak és Irán között, az algír közvetítés az iráni túszedrámban 1980-ban vagy a legutóbb, Aḥḍar Ibrāhīmī volt külügyminiszter főtárgyalói szerepe (2012–2014) a szíriai konfliktusban. A legtöbb esetben az algír felfogás a megegyezést, az arabközi egyeztetést és lehetőleg a külső hatalmak kizárását célozza. 2011 óta e szerep homlokterébe az arab tavasz került. Algéria a tunéziai és a marokkói változásokat semlegesen kezelte, míg Líbiában nem volt hajlandó elismerni kormánynak a lázadó csoportokat. Ugyanígy a gyors eredményt hozó egyiptomi változást is semlegesen, majd a 2013-as katonai váltást örömmel nyugtázta. Szíriában stabilan kiállt a kormány mellett, számos alkalommal segélyeket küldve a lakosságnak.³⁵ Mindezen lépések mögött az a felfogás áll, hogy meg kell akadályozni a káoszt, amely idővel begyűrűzhet Algériába. Ez a félelem 2014 óta fokozottan igazolódik. Folyamatos betörésekkel kell szembenéznie Tunézia³⁶ és főként Líbia felől, ám a távolabbi válságócok – mint amilyen Szíria vagy Irak – is azzal fenyegetnek, hogy szélsőséges algír elemek szerveződnek ott komoly erővé, akik idővel hazatérhetnek. 2013. január 16-án az al-Káida helyi szárnya, egy algír terrorista, Muhtār Bil-Muhtār vezetésével, megszállta az ország egyik legfontosabb gázkitermelő központját, ‘Ayn Amināst, számos algír munkást és külföldi mérnököt ejtve túsul. Négy nappal később a különleges erők lerohanták a telepet. Bár a túsok javát kiszabadították, külföldi meghalt, a terroristák egy része pedig el tudott menekülni.³⁷ Az incidens jól mutatta, hogy a destabilizáció újra aktivizálhatja az 1990-es években gondot jelentő fundamentalista csoportokat.

Algéria Afrika-politikája szinte azonos az arabközivel, ám bizonyos országok és ügyek prioritást élveznek. Az 1990-es években megélenkülő mali és nigéri berber válságok alatt Algír kiemelt és sikeres közvetítő szerepet vállalt.³⁸ Ezek a kérdések szintén kiújultak a 2012-es mali válság után, amikor a tuareg csoportok önálló államot próbáltak meg létrehozni. Algéria, bár komoly francia nyomás alá került, hogy katonailag támogassa Párizst a beavatkozásban, ennek nem tett eleget. Ennek oka kettős. Egyrészt el akarta kerülni, hogy hadseregét egy

³² FAKIH 2017.

³³ Algeria halts refugee expulsions to Sahara after outrage 2018. Ez ugyan csak egy példa, 2018 nyarán azonban a brit, de főleg az Arab-öböl arab nyelvű sajtóját gyakorlatilag napi szinten árasztották hasonló beszámolók.

³⁴ LAMZOUWAQ 2017.

³⁵ *Irsāl awal daf’a musā’adā ḡazā’iriyya ilā Sūriya* (2013).

³⁶ *Al-ḡayš al-ḡazā’irī yatašaddī li-muḥāwalat tasallul irhābiyya min Tūnis* (2016).

³⁷ *Al-Qiṣṣa l-Kāmila lil-Huḡūm ‘ala Qā’idat ‘Ayn Aminās* (2013).

³⁸ ACHOU (s. a.)

olyan válságban kösse le, amely sok erőt igényel, ám az eredményeket a francia jelenlét miatt nem tudja irányítani. Ugyanakkor nem akarta megosztani erőit, amikor a líbiai és a tunéziai határok biztosítása elsődleges prioritás. Így fokozta jelenlétét a mali határ mentén, utat engedett a francia csapatoknak, de érdektelenséget jelentett be.

Az ország regionális ügyekben mindig igyekezett Marokkó ellen megnyerni Tunézia és Mauritánia támogatását, ám amikor az 1980-as években az állam meggyengült, Marokkó sikerrel javította helyzetét, és hozta létre 1989-ben az Arab Magrab Uniót, amely egy laza gazdasági szövetség lett, alapvetően a marokkói külpolitikai érdekek szolgálatában. Ennek realitása azonban az utóbbi években már igen kétséges, és még Marokkó is kifejezte annak céltalanságát.³⁹

A 2010-es évektől Algéria legkomolyabb regionális partnere Törökország lett, amely növekvő mértékben valósít meg tőkeberuházást az egész térségben. Ankara gazdasági térnyerésének legfontosabb szigete ugyanakkor egyre inkább Algéria. Az egyre szorosabbá váló kapcsolatot jól mutatja a TIKA – Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı, Török Együttműködési és Egyeztetési Hivatal – fokozódó aktivitása és Recep Tayyip Erdoğan török elnök 2018. márciusi látogatása. Ennek során a két fél több tucat egyezményt kötött a katonai együttműködéstől a gazdaság számos szektoráig.⁴⁰

Összességében elmondható, hogy a Szovjetunió összeomlásával Algéria elvesztette a szocialista blokkal ápolat kapcsolatait, majd saját belső gondjai miatt kénytelen volt újraértékelni kapcsolatait. Mára célja elsősorban biztonságának megőrzése és a konfliktusoktól való távolmaradás. Ezért tért ki a líbiai és mali kalandok elől és igyekszik segíteni a tunéziai stabilitást. Politikájának kettőssége 1962 óta abban áll, hogy hangoztatott céljai és felfogása szöges ellentétben állnak gazdasági realitásaival. Gazdasága ugyanis szinte teljesen az olaj és gáz exportjára épül, és csupán pár nyugati ország felé. Algéria tehát a vihar elvonulását várja, és eddig sikerrel veszi az akadályokat. A hadsereg létszáma, felszereltsége, morálja és társadalmi támogatottsága olyan szinten van, ami biztató képet mutat.⁴¹ Ugyanakkor, akár csak a belpolitika terén is, itt sem tudni, mi következik Bū Tafīqā halála után. A hatalomváltást övező esetleges belső gyengeség ugyanis teret adhat a fundamentalizmus megerősödésének. Feltételezvé pedig, hogy komoly külső szándékok vannak Algéria ellen, mindez a mostani stabilitásra negatív fényt vet. Függetlenül attól, hogy ebből mennyi látszik és mennyi látszik reálisnak, Algéria a fenyegetéssel számol, ami erősen foglalkoztatja is az algír sajtót és politikai közbeszédet.

Algéria kapcsolatai Magyarországgal⁴²

Magyarország közel-keleti politikáját a második világháború után alapvetően határozta meg a bipoláris szembenállás. Az Algériával való viszony éppen ezért kifejezetten szoros, sokszor

³⁹ Ittihād al-Mağrab al-‘Arabī... al-Ahdāf wa al-Haykal at-Tanzīmī (2018).

⁴⁰ *Ardoğān: “Makān al-Ġazā’ir kabīr fī qulūbinā”* (2018).

⁴¹ LOUATI 2017.

⁴² Ez az alfejezet Nagy Georgina – a témában hiánypótló – doktori disszertációján és a szerző dr. ‘Abd al-Qādir Dehendī-vel, az Algériai Demokratikus Népköztársaság nagykövétével – 2018. március 12-én – folytatott interjúján alapszik. A térség és kifejezetten Algéria tekintetében kiemelendők J. Nagy László munkái, aki számos kötetet publikált Észak-Afrika és az ottani magyar jelenlét témájában. Lásd: NAGY 2016.

bizalmi jellegű volt, és ez nem merült feledésbe algír oldalon, ezért máig jól kamatoztatható (lenne). Magyarország már az 1950-es évektől aktív támogató szerepet vállalt Algéria kérdésében. 1954 májusában a Magyar Rádió arab nyelvű műsorokat indított, amelyeket kifejezetten az észak-afrikai országok felé sugárzott, támogatandó az az évben kezdődött algír forradalmat. Szoros kapcsolat épült ki a magyar kormány és az FLN között, aminek következtében Magyarország algír közkatonákat és tiszteket fogadott be, ezek orvosi ellátását biztosította. Ugyanezen időszakban számos diák érkezett hazánkba, akik csak a felszabadulás után térhettek haza. A hivatalos diplomáciai kapcsolat felvételére azonban csak 1962 márciusában került sor, a hivatalos elismerésre pedig április 7-én, hiszen Budapest nem hozhatta kellemetlen diplomáciai helyzetbe Moszkvát egy illegitim szervezet felkarolásával. A magyar vezetés elsődleges szövetségese Bin Balla lett, ezért 1962. november 5-én kormánydöntés született magyar nagykövét kinevezéséről, Mátyás László személyében, aki még december 15-én átadta megbízólevelét. Magyarország tehát már a függetlenség évében követséget nyitott Algériában.

Az első hivatalos delegáció magyar részről látogatott Algériába 1962 októberében, s meg egyezés született 30 algír szakmunkás kiképzéséről, illetve egy 72 fős magyar orvosi személyzet Algériába küldéséről. Algír részről az első látogatásra 1966-ban került sor egy kulturális delegáció formájában. A kétoldalú kapcsolatok a szocialista időszak alatt végig szorosak voltak. 1971-ben született döntés egy algír–magyar vegyesbizottság felállításáról, amely kétévente ülésezett 1984-ig. Ekkortól, egészen 2012-ig, nem működött vegyesbizottság. A kapcsolatok az 1980-as években folyamatosan lazultak, majd 1991-től névlegessé váltak, amelyben mindkét oldalnak komoly felelőssége volt. A magyar rendszerváltás lekötötte a belső erőket, és az arab világ prioritása a külpolitikai átrendeződésben teljesen elveszett, komoly gazdasági károkat okozva. Algír oldalon pedig az 1991-től kezdődő polgárháború kötötte le az erőket.

A helyzet a 2000-es évek végén, kifejezetten 2010 után, indult ismét rohamos javulásnak. 2007. június 2-án Sólyom László személyében először járt magyar államfő Algériában, ami már a kapcsolatok javulását jelezte. A köztársasági elnököt a legnagyobb katonai tisztelettel fogadták.⁴³ 2012-ben született döntés a magyar–algír vegyesbizottság újbóli felállításáról, amelyet mindkét oldalról a vidékfejlesztési, illetve a mezőgazdasági miniszter elnökölt. Ennek első ülésére 2015. szeptember 8–9-én került sor, majd a másodikra 2017. december 5-én, illetve 6-án. 2016. szeptember 15-én az Algír Légitársaság közvetlen járatot indított Budapest és Algír között. 2017 januárjában pedig Szijjártó Péter személyében 34 év után először járt magyar külügyminiszter az arab országban.⁴⁴ A jelenlegi kapcsolatok folyamatosan javulnak. Gazdaságilag elsősorban a mezőgazdaság, a vízgazdálkodás és a technológia áll a kapcsolatok homlokterében, míg politikailag a biztonsági együttműködés. Magyarország ugyanis biztonsági partnerként tekint Algériára, mint olyan országra, amely hatékonyan képes fékezni az Európára nehezedő migrációs nyomást.

Fontos az oktatási és kulturális együttműködés is. Nagyszámú magyar orvos és mérnök dolgozott Algériában a szocialista segítségnyújtás jegyében, és számos algír diák tanult Magyarországon. Az oktatás 2015 után új lendületet kapott a Stipendium Hungaricum ösztöndíjjal. Egyelőre azonban algír részről az ösztöndíjak kihasználtsága 50%-os, míg Magyarországról az évi 100 ösztöndíjat még senki nem pályázta meg. A kapcsolatok bővítésére tehát bőven van tér, algír részről pedig komoly fogadókészség is mutatkozik erre.

⁴³ *Kiemelt tisztelettel fogadták Sólyom Lászlót Algériában* (2007).

⁴⁴ *Gazdasági és biztonsági érdek is az együttműködés erősítése Algériával* (2017).

Felhasznált irodalom

- ABAŠA, al-Mabrūk (2012): *Al-Ḥarakāt al-Islāmiyya fī l-Ġazā'ir bayna 1931–1991. Ma' muqārāna bayna ḥarakat an-Nahḍa at-Tūnisīyya wa l-Ġabha l-Islāmiyya lil-Inqād* [Az iszlamista szervezetek Algériában 1931 és 1991 között. Összehasonlítással a tunéziai an-Nahḍa és az Iszlám Üdvfront között]. Tunisz, aš-Šūrūq.
- ABBAS, Ferhat (1984): *L'indépendance confisquée (1962–1978)*. Párizs, Flammarion.
- ACHOUL, Ali (s. a.): *Ġūstratīġiyyat as-Sāhil al-Ifriqī* [A Száhel-övezet geopolitikája]. Algír.
- Al-ġayš al-ġazā'irī yatašaddī li-muḥāwalat tasallul irhābiyya min Tūnis* [Az algír hadsereg meghiúsítja egy terroristacsoport beszivárgási kísérletét Tunézia felől] (2016). Elérhető: www.almayadeen.net/news/politics/34789/الجيش-الجزائري-يصدى-لمحاولة-تسلل-مجموعة-ارهابية-من-تونس (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Al-Ġazā'ir: Maḍā al-Ġanarāl Tawfīq... fa-mādā 'an al-Marḥala al-Muqbila* [Algéria: Elment Tawfīq tábornok... ám miről szól a következő fázis] (2015). Elérhető: <https://youtu.be/7M3eqf87Xnw> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 31.)
- Algeria (2017). Elérhető: www.albankaldawli.org/ar/country/algeria/overview (A letöltés dátuma: 2017. 12. 30.)
- Algeria (2018). Elérhető: <https://en.climate-data.org/region/1114/> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)
- Algeria halts refugee expulsions to Sahara after outrage (2018). *Al Jazeera*, 2018. 07. 13. Elérhető: www.aljazeera.com/news/2018/07/algeria-halts-refugee-expulsions-sahara-outrage-180713095948485.html (A letöltés dátuma: 2018. 07. 13.)
- Algerian agriculture* (2017). Elérhető: www.minagri.dz/despositif%20de%20soutien.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 12.)
- Al-Huṭūṭ al-Ġawīyya l-Ġazā'iriyya taftaḥ haṭṭ al-Ġazā'ir Budābist* [Az algír légitársaság Algír–Budapest járatot indít] (2016). Elérhető: www.aps.dz/ar/economic/33958-الخطوط-الجوية-الجزائرية-تفتتح-خط-الجزائر-بودابست (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Al-Muḥābarāt al-Ġazā'iriyya wa taqāfat al-wa'ī l-musbaq* [Az algír titkosszolgálat és a korábbi bölcsesség kultúrája] (2017). Elérhető: www.almayadeen.net/articles/blog/51525-المخابرات-الجزائرية-وثقافة-الوعي-المسبق (A letöltés dátuma: 2018. 01. 10.)
- Al-Qiṣṣa l-Kāmila lil-Huġūm 'ala Qā'idat 'Ayn Aminās* [Az 'Ayn Aminās támaszpont megtámadásának teljes története] (2013). Elérhető: www.echroukonline.com/ara/articles/154758.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 11.)
- An-Našāṭ al-Iqtisādī wa t-Tašġīl wa l-Baḳāla – 2015* [A gazdasági aktivitás, foglalkoztatás és munkanélküliség – 2015] (2017). Elérhető: www.ons.dz/IMG/pdf/emplar0915.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 21.)
- Ardoġān: “*Makān al-Ġazā'ir kabīr fī qulūbinā*” [Erdoġān: „Algéria nagy helyet foglal el a szívünkben”] (2018). Elérhető: <https://tv.echroukonline.com/article/اردوغان-مكانة-الجزائر-كبيرة-في-قلوبنا> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 10.)
- Dimoġrafīyā al-Ġazā'ir – 2014* [Algéria demográfiaja] (2012). Elérhető: www.ons.dz/IMG/pdf/DonneesStatEmploarab2012_-2.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 22.)
- Ethnic Groups in Algeria* (s. a.). Elérhető: www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-in-algeria.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 22.)
- ФАКИН, Muhammad Ali (2017): *Mu'āmara Firansiyya-Isrā'īliyya li-Iġrāq al-Ġazā'ir bi-Malāyīn al-Lāġ'iīn bi-Ḥudūd 2030* [Francia–izraeli összeesküvés, Algériát sok millió menekülttel árasztják el nagyjából

- 2030-ra]. *Al Mayadeen*, 2017. 07. 22. Elérhető: www.almayadeen.net/news/politics/716525/مؤامرة-فرنسية-إسرائيلية-لإعراق-الجزائر-بملايين-اللاجئين-بح (A letöltés dátuma: 2017. 07. 22.)
- Gazdasági és biztonsági érdek is az együttműködés erősítése Algériával (2017). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/gazdasagi-es-biztonsagi-erdek-is-az-egyuttmu-kodes-erositese-algeriaval (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Hašila t-Tiğāriyya l-Hāriğiyya* [A külkereskedelmi mérleg eredménye] (2015). Elérhető: www.andi.dz/index.php/ar/statistique/bilan-du-commerce-exterieur (A letöltés dátuma: 2018. 04. 11.)
- Huddirat minhu l-Ġazā'ir: Muhaṭṭaṭ firansī lit-Taḥarruk al-'askarī fī s-Sāhil al-Ifrīqī* [Felkeltette Algéria figyelmét: francia terv katonai mozgolódásra a Száhel-övezetben] (2018). Elérhető: <http://archive.alchourouk.com/288381/675/1/مخطط-فرنسي-للتحرك-العسكري-في-الساحل-الافريقي> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 20.)
- Huwārī Bū Madyān... tā'ir tabnī dawla* [Huwārī Bū Madyān... egy forradalmár államot épít] (2014). Elérhető: <https://youtu.be/xJ59vxjW7Nk> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 22.)
- Iqtišādū l-Ġazā'ir wa l-fağwa bayna l-mawārid wa l-inğāzāt* [Algéria gazdasága és a szakadék az erőforrások és az eredmények között] (2013). Elérhető: www.alhayat.com/OpinionsDetails/571023 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 10.)
- Irsāl awal daḥ'a musā'adā ġazā'iriyya ilā Sūriya* [Az algír segélyek első részletének kiküldése Szíriába] (2013). Elérhető: www.djazair.com/elkhabar/328915 (A letöltés dátuma: 2017. 12. 30.)
- Ittiḥād al-Mağrab al-'Arabī... al-Ahdāf wa al-Haykal at-Tanzīmī [Az Arab Magrab Unió... Célok és a szervezeti struktúra] (2018). *Al Jazeera*. Elérhető: www.aljazeera.net/specialfiles/pages/da8782d7-a52a-446b-b55e-7e5dae19d48c (A letöltés dátuma: 2018. 01. 31.)
- Kiemelt tisztelettel fogadták Sólyom Lászlót Algériában (2007). *Magyar Nemzet Online*, 2007. 06. 02. Elérhető: <https://mno.hu/kulfold/kiemelt-tisztelettel-fogadtak-solyom-laszlot-algeriaban-452468> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 03.)
- LAMZOUWAQ, Saad Eddine (2017): Algeria Suspicious of Macron's Sahel Counter-Terror Plans. *Morocco World News*, 2017. 07. 07. Elérhető: www.morocworldnews.com/2017/07/222251/algeria-suspicious-macrons-sahel-counter-terror-plans/ (A letöltés dátuma: 2017. 07. 07.)
- LAPIDUS, Ira M. (1988): *A History of Islamic Societies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- LOUATI, Mohamed (2017): Isrā'il wa tanāmī l-quwwa l-'askariyya l-ğazā'iriyya [Izrael és a szunnyadó algériai katonai erő]. *Al Mayadeen*, 2017. 02. 16. Elérhető: www.almayadeen.net/articles/blog/778479/اسرائيل-وتنامي-القوة-العسكرية-الجزائرية (A letöltés dátuma: 2018. 04. 10.)
- Muhaṭṭaṭ Amrikī li-Taqsīm al-Ġazā'ir* [Amerikai terv Algéria felosztására] (2018). Elérhető: <http://aljazair.com/مخطط-أمريكي-لتقسيم-الجزائر> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 06.)
- Muhaṭṭaṭ Firansī Qadir lil-Zağğ bil-Ġazā'ir fī l-Azama* [Megátalkodott francia terv Algéria válságba tasztítására] (2017). Elérhető: www.dzairpresse.com/33481/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 14.)
- NAGY Georgina (2016): *A független Algéria első évtizede és a magyar kapcsolat, 1962–1971*. (PhD-értekezés) Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
- NAYLOR, Philip Chiviges – HEGGOY, Alf Andrew (1994): *Historical Dictionary of Algeria*. London, The Scarecrow Press.
- ROGERSON, Barnaby (2009): *The Last Crusaders: East, West, and the Battle for the Center of the World*. London, Abacus.
- WERENFELS, Isabelle (2007): *Managing Instability in Algeria: Elites and political change since 1995*. London, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203964682>

Tunézia – a legeurópaibb afrikai ország

Szigetvári Tamás

Általános jellemzők

Tunézia Észak-Afrika legkisebb állama, területe másfél Magyarországnyi (163 610 km²), népessége 2017-ben 11,5 millió fő volt.¹ A Földközi-tenger partján fekvő országot északon és keleten 1148 km hosszú tengerpart határolja, míg nyugaton Algériával (1034 km), délkeleti irányban pedig Líbiával (461 km) határos.

Az ország északi részén a mediterrán, déli részén a sivatagi éghajlat dominál. Az Atlasz keleti nyúlványai északkeleti irányban keresztezik az országot, és a keleti részen az 1000 méter fölötti magasságot is elérik (a legmagasabb pont 1544 méter). Itt télen sokszor hó is előfordul. Míg az északi országrészt télen csapadékosabb és nyáron is kellemesebb, mediterrán időjárás jellemzi, a keleti tengerpart (Száhel) jóval szárazabb, déli irányban pedig fokozatosan átmegy félsivatagi, sivatagi tájba. Az ország legjelentősebb folyója a Medzserda, amely az algériai Atlaszból ered, és 450 km hosszan keresztezi az országot.

A gazdasági fejlődéssel járó társadalmi átalakulásnak, és a korábbi évtizedek családpolitikájának, köszönhetően a népességnövekedés üteme évi 1% körüli van, míg a termékenységi ráta kettőre csökkent, amely nagyjából Franciaországéval van egy szinten. A tunéziai lakosság etnikai összetételét tekintve viszonylag homogén. Bár az arab és berber mellett elég sok más nép is keveredett itt, ennek ellenére ma a népesség 98%-a arabnak vallja magát, és mindössze 1%-a tiszta berber etnikumú. A 19. század végétől betelepülő nagyszámú francia és olasz, illetve a szintén jelentős zsidó kisebbség jelentős részben már a függetlenné válás előtt – vagy röviddel azt követően – elhagyta az országot. Elsősorban az arab nyelvet, illetve a közbeszédben annak helyi változatát használják, de az oktatásban, a sajtóban és az üzleti életben is elterjedt a francia, a lakosság 60–70%-a beszéli.

Vallásilag szintén homogénnek tekinthető az ország, hiszen 98% a szunnita muszlimok aránya. Ezen belül is elsősorban az Észak-Afrikára jellemző maliki irányzat az elterjedt, bár az oszmán hódítással a hanafi irányzat is megjelent, sokan pedig szimplán muszlimnak tartják magukat, elutasítva a valláson belüli szektarianizmust. Új, kevésbé pozitív fejlemény a szalafita/vahhabita irányzat terjedése Tunéziában. Bár az alkotmány alapján az iszlám államvallás, és az elnöki posztot is csak muszlim töltheti be, a szabad vallásgyakorlás alkotmányban rögzített jog. Általánosságban is elmondható, hogy Tunézia az arab világ egyik legszekulárisabb társadalmával és kultúrájával rendelkezik, bár a 2011-es forradalom óta érzékelhető változás következett be e téren.

Az írástudók aránya a lakosságon belül 81% (2015), ami jelentős fejlődés az 1980-as évek 50% körüli arányához képest. Az analfabetizmus elsősorban az idősebb, azon belül

¹ *Tunisia* (s. a.).

is a női lakosság körében magas, a fiatal (15–24) népesség szinte teljes mértékben (97,4%) írástudó. Az oktatási rendszer a francia oktatási szisztémához hasonlóan épül fel.

Tunézia területének 65%-a áll mezőgazdasági hasznosítás alatt, ebből 18,3% szántó, 15,4% fás szárú ültetvény (elsősorban olajfa), 31% pedig legelő. Az erdőtakaró nagysága mindössze 6,6%, és jelentős, 30% körüli a nem hasznosított (elsősorban sivatagi) területek aránya. A száraz éghajlat miatt az öntözés elsőrendű fontosságú, az ország vízkészleteinek 80%-át erre használja fel. A mezőgazdasági terület 7%-át öntözik, de ez biztosítja a termés 55%-át és az export 25%-át.²

A tunéziai népesség 17%-a a mezőgazdaságban dolgozik, a szektor mintegy 10%-át adja a GDP-nek. Az elmúlt évtizedben 5%-os átlagos növekedést ért el a mezőgazdaság, ami kicsit meghaladja a teljes gazdasági növekedés ütemét. A korábbi önellátó kisgazdaságok helyett a nagygazdaságok terjedtek el. Megnőtt a gabonatermékek (búza, árpa) aránya a kibocsátásban, a nem öntözött gazdaságokban azonban a termésmennyiség erősen időjárásfüggő, és sokszor importra kényszerül az ország.³

Az agrárexport dinamikusan fejlődik, és hosszú évtizedek negatív mérlege után 2015-ben pozitívvá vált az egyenleg: az élelmiszerexport meghaladta az élelmiszerimportot. 2015-ben a fő exporttermékek az olívaolaj (983 millió dollár), a datolya (231 millió dollár), haltermékek (131 millió dollár) és a citrusfélék (12 millió dollár). Az importban a búza (616 millió dollár), és a kukorica (212 millió dollár) a fő termék.⁴

Tunézia a világ négy legnagyobb olívaexportőre közé tartozik. Az EU-ba szállított export jelentős részét újrafinomítják, palackozzák, és olasz, illetve spanyol terméként árusítják. 2016-ban az olívaolaj-termés 55%-kal alacsonyabb volt, mint az előző évben, de ez inkább a termékre jellemző természetes kibocsátáshullámnak volt köszönhető. Az ágazat termelékenysége, összehasonlítva más mediterrán termelőkkel, alacsony. A termés alultőkésített, az ültetvények nagy része elöregedett, és a feldolgozás is alulfejlett. Az olíva-termelés 80%-át exportálják, de csak 6%-át palackozva.⁵

A szomszédos Algériától és Líbiától eltérően Tunézia viszonylag szerény mennyiségű kitermelhető szénhidrogénkincsel rendelkezik, kőolajtermelése napi 100 ezer hordó körüli, ami nem fedezi a hazai felhasználást. Az 1990-es évektől kezdődött el a földgáz kitermelése, ez a hazai szükségleteket fedezi, de az exporthoz nem elegendő. A Tunézia és Szicília közötti gázvezeték elsősorban az algériai földgáz exportjára szolgál, Tunézia ebből csak tranzitdíj formájában részesedik.

Az ország legfontosabb ásványkincse a foszfát. A kitermelt foszfát tizedét exportálják, a többit a vegyipar hasznosítja, elsősorban műtrágyagyártásra. A foszfát adja a tunéziai GDP 2%-át, a kitermelés közel 30 ezer embert foglalkoztat.⁶ A bányászat teljes mértékben állami kézben van (Gafsa Phosphate). A 2010 előtti évi nyolcmillió tonnáról 2015-re hárommillióra esett vissza az évi átlagos kitermelés, elsősorban a rendszeres sztrájkok miatt. A vegyiparban szintén az állami vállalatok dominálnak, a műtrágyaexport 2016-ban 213 millió euró

² HORCHANI 2007, 88–96.

³ *Tunisia – Agricultural sector* (2017).

⁴ *Tunisia – Agricultural sector* (2017).

⁵ *Tunisia – Agricultural sector* (2017).

⁶ *Tunisia to address risk and secure new phosphate production* (2017).

volt, elsődleges célországai Banglades, Irán és Brazília. A növekvő termelési költségek miatt a tunéziai foszfátszektornak egyre jelentősebb nemzetközi versennyel kell szembenéznie.⁷

A feldolgozóipar a tunéziai GDP hatodát állítja elő, és a foglalkoztatottsági részesedése is hasonló. Az ipar fejlődését a nyersanyag és az olcsó energiaforrások hiánya, illetve a kis belső piac is akadályozta. A függetlenséget követően létrehoztak néhány nagy volumenű ipari projektet (például Bizerte mellett egy nagy vasművet), de az ipari termelés inkább a textil-, ruházati és bőriparban, illetve az élelmiszeriparban volt jelentős. Az 1990-es évektől meginduló reform diverzifikálta a feldolgozóipart, megjelent a gépipar és az elektronikai termékek gyártása, illetve a vegyipar. A textilipar azonban továbbra is jelentős maradt, és az ipar koncentráltasága sem csökkent, a kibocsátás harmada a fővároshoz kötődik. Megjelentek a külföldi befektetők is, ami nemcsak tőkét jelentett, de modern technológiát, a szolgáltató- és pénzügyi szektor modernizációjának szükségletét és a külkapcsolatok erősödését is. A privatizáció folyamata kevésbé volt sikeres, sokáig inkább csak kisebb, profitábilis textilipari vállalatokat adtak el.

A szolgáltató szektor ágazatai közül a turizmus jelentősége nőtt számottevően, ez a GDP 7–8%-át teszi ki. A szektor a külföldi devizabevételek egyik fő forrása, egyben jelentős a szerepe a munkaerőpiacon: 300–400 ezer állás kapcsolódik közvetlenül a turizmushoz, és a helyi kézművesiparra is komoly kihatása van. A politikai bizonytalanság visszavetette a szektort, és ennek helyreállítása hosszabb időt vesz igénybe.

Tunézia méreténél fogva is nyitott, exportorientált gazdasággá vált az elmúlt évtizedekben. 42 milliárdos GDP-jével Afrika 10. legnagyobb gazdasága, 3730 dolláros egy főre jutó GDP-je alapján pedig a 8. helyen áll. A World Economic Forum versenyképességi rangsorában a 95. helyen áll, de az afrikai kontinensen a 7.⁸ Az Európai Unió az elsődleges kereskedelmi partnere, 2015-ben külkereskedelmi forgalmának 65,5%-át bonyolította az EU-val, a kétoldalú árukereskedelem 19,8 milliárd eurót tett ki, 1,2 milliárd dolláros európai többlettel. Az exportja 78,1%-ban irányult az EU-ba, míg importjának 56,9%-át szerezte be innen. Az EU pozícióját az 1995-ben aláírt társulási egyezmény is erősíti, amely szabadkereskedelmi kapcsolatot hozott létre az unióval.⁹ A szolgáltatás-kereskedelem 4,7 milliárd dollárt tett ki, de elsősorban az ide érkező európai turistáknak köszönhetően itt a tunéziai többlet 2,5 milliárd dollár volt.

Történeti előzmények

Tunéziát a Kr. e. 1. évezred fordulóján berberék, illetve a tengerparti sávban föníciaiak (punok) lakták. Karthágót Kr. e. 9. században alapították a punok, akik a Kr. e. 5. századtól uralták a Földközi-tenger nyugati medencéjét. A rómaiakkal folytatott háborúkat követően a terület Kr. e. 149-től római provincia és a birodalom egyik fő gabonatermő régiója lett, de olívaolaj-exportja is jelentős volt.

A hódító arabok a Kr. u. 7. század közepén foglalták el a területet. Az omajjádok által 670-ben alapított város, Kajraván a szunnita iszlám egyik szellemi központja lett. A nomád

⁷ *Global Competitiveness Ranking 2016* (2016).

⁸ *Tunisia to address risk and secure new phosphate production* (2017).

⁹ European Commission 2017.

Banu Hilal törzsek pusztítása után a 12. században rövid ideig a szicíliai normannok is elfoglalták a partvidéket, de 1159-től a marokkói Almohád Kalifátus része lett. 1230-ban a helyi kormányzó fia kikiáltotta az elszakadást, és megalakította a hafszida dinasztiát, amely 1574-ig uralta a Kelet-Algériát és Nyugat-Líbiát is magában foglaló területet. Ebben az időszakban az Európával való kereskedelem, de ezzel párhuzamosan a kalózkodás is, felvirágzott. A terület fokozatosan a spanyol–oszmán hatalmi harc színtere lett, a hafszidák a spanyolok vazallusaivá váltak 1535 után, hogy védelmet kapjanak az oszmánokkal szemben. Az oszmánok végül 1574-ben foglalták el a területet, az utolsó hafszida uralkodót a spanyolokkal való kollaborálásért kivégezték.¹⁰

Az oszmán uralom alatt a tuniszi bej gyakorlatilag függetlenséget élvezett, sőt a husszeini dinasztia 1705-től egészen 1957-ig megőrizte a beji pozíciót. Területileg azonban fokozatosan a mai Tunézia területére csökkent le fennhatóságuk. Az Oszmán Birodalomhoz és az egyiptomi Mohamed Alihoz hasonlóan a tuniszi bej is megpróbálkozott a gazdaság és a társadalom modernizálásával, azonban ez komoly eladósodáshoz vezetett. 1869-ben Tunézia csődbe jutott, és a hitelezőkből álló nemzetközi bizottság vette át a gazdaság fölötti ellenőrzést. A franciák 1881-ben megszállták a területet, a bejjel aláírták a bardói szerződést, amely francia protektorátussá (gyarmattá) tette Tunéziát. A gyarmati időszakban mintegy 150 ezer francia és 100 ezer olasz költözött az európaiak számára is kellemes éghajlatú gyarmatra.

1920-ban létrejött az Alkotmányos Szabadság Pártja (PLC vagy Desztúr), amely Tunézia függetlenségéért küzdött. A párt elsősorban a helyi értelmiségre és a diákokra támaszkodott. Az 1938-as zavargások után a franciák egyre komolyabban felléptek a párt ellen, bebörtönözve vagy száműzve vezetőit.¹¹

A második világháború alatt a terület a Vichy-kormány uralma alatt maradt, a németek megszállták az országot, amelyet így érintettek az észak-afrikai hadműveletek – a 1943. májusi szövetséges győzelemig. Az ország semlegessége mellett kiálló Monszef bejt a franciák leváltották, s utódjának Lamin bejt neveztek ki, akit sok tunéziai egészen Monszef 1948-ban bekövetkezett haláláig nem fogadott el legitimnek. 1948 után szorosabbá vált a bej és a nacionalista erők kapcsolata, ami a nagyobb önállóságra és végső soron a függetlenségi törekvések támogatására irányult. 1951-ben a franciák elfogadtak egy meglehetősen korlátozott, de a belső autonómia felé mutató reformcsomagot, azonban ekkor még elleneztek minden további törekvést.

A helyzet 1953-tól kezdett enyhülni, amikor a franciák hozzájárultak a további reformokhoz, 1954-ben pedig belső autonómiát adtak Tunéziának. 1955-ben a száműzetésben levő Habib Burgiba, a nacionalista Desztúr párt elnöke visszatérhetett, 1956 áprilisára pedig kiírták az alkotmányozó gyűlés választását. A franciák fokozatosan átadták a hatalmat, az 1956. március 20-án aláírt francia–tunéziai protokollal Tunézia függetlenné vált. Az ország miniszterelnöke Habib Burgiba lett, az államforma pedig alkotmányos monarchiából 1957-ben köztársassággá változott, míg a rövid ideig VIII. Mohamed néven a királyi posztot betöltő Lamin bej megfosztották minden hatalmától, Burgiba pedig köztársasági elnök lett.

¹⁰ LAPIDUS 2002.

¹¹ J. NAGY 2014.

A következő 30 esztendő t Burgiba egyeduralma fémjelezte. Örökös elnökké nyilvánította magát, személyi kultuszt épített ki, a politikát az általa vezetett Szocialista Desztúr Párt uralta. Burgiba kezdetben jelentős modernizációt hajtott végre, amelynek az oktatási rendszer és a gazdaság fejlesztése, a nők egyenjogúsítása és a semleges külpolitika is központi elemei voltak. Az idősödő elnök azonban egyre kevésbé volt képes megbirkózni a politikai és gazdasági kihívásokkal, így miniszterelnöke, Zin el-Abidín Ben Ali 1987 novemberében vértelen puccsal eltávolította a hatalomból. Burgiba 2000-ben bekövetkezett haláláig – monasztíri rezidenciájában – gyakorlatilag házi őrizetben élt.

Ben Ali kezdetben politikai demokratizálást és gazdasági reformokat ígért. A sajtó korlátozását enyhítették, az alkotmányban korlátozták a köztársasági elnök újráválaszthatóságát. Az állampárt nevét Demokrata Alkotmányos Gyűlésre (Rassemblement constitutionnel démocratique, RCD) változtatták. Bár 1981 óta lehetett ellenzéki pártokat alapítani, ezek alig jutottak politikai szerephez, így az RCD gyakorlatilag egyeduralkodó maradt. Az 1994-es választásokon ugyan – első alkalommal az ország történetében – ellenzéki pártok is bekerültek az országgyűlésbe (19 képviselői hely a 163-ból), a politikában azonban fokozatosan visszatértek a korábban megszokott elemek, a személyi kultusz felerősödött, míg a sajtó szabadságát hamarosan ismét korlátozták. A 2002-es alkotmányos népszavazáson nemcsak kétkamarássá alakították a parlamentet, de a köztársasági elnöki poszt ismét korlátlan számú újráválasztással vált betölthetővé. Ben Ali így 2004-ben és 2009-ben is 90% körüli eredménnyel választhatták újra. 2010 decemberében azonban a növekvő munkanélküliség és a romló életkörülmények miatt kitörő lázongások az úgynevezett jázminos forradalomhoz vezettek, amelynek hatására 2011. január közepén Ben Ali családjával Szaúd-Arábiába menekült, és Tunézia történelmi fordulóponthoz ért.

A jelenlegi politikai helyzet

Az észak-afrikai és közel-keleti autoriter államok alapvetően hasonló berendezkedéssel működtek, korlátozott szabadságjogok mellett viszonylag széles körű szociális biztonságot teremtettek, az alapvető szükségletek elérhetőségét jelentős szubvencionálással biztosították. Ha mindenképpen megszorítások váltak szükségessé, akkor ügyes alkukkal őrizték meg a társadalmi békét. A korábban működőképes modell 2011 elején azonban váratlanul bedőlt, ami mögött több tényezőt is felfedezhetünk. Az élelmiszer- és energiaár-emelkedés hatásait egyre kevésbé lehetett negligálni. Az 1990-es évektől megkezdődő „piacgazdasági átmenet” hatására a politika a tömegek helyett egyre inkább egy szűk elitet támogatott, új klientúrát épített ki, akiket a privatizáció révén jelentős gazdasági befolyáshoz juttatott, ami azonban fokozatosan csökkentette legitimitását a tömegek szemében.

A lázongások kezdetén az első reakció a korábban megszokott volt: a bérek, a szociális juttatások és az állami árszubszenciók növelése. A korábban bevált autoriter alku – miszerint az ember tele szájjal nem beszél – azonban nem működött tovább. Részen azért, mert a vezetés nem tudta biztosítani a tömegek számára a megfelelő megélhetést (munkát, tisztességes jövedelmet vagy ezek hiányában a szükségleti cikkek alacsony árát). Másrésről, mert a fiatalabb (tájékozottabb) generációk számára az alku amúgy is elfogadhatatlan volt,

nem volt összeegyeztethető a szabadságról, a méltóságról, a társadalmi igazságségról alkotott elképzeléseikkel.¹²

A 2011. januári forradalmi változások alapjaiban átrajzolták Tunézia politikai térképét. Ben Ali távozását követően szükségállapotot hirdettek ki, és ideiglenesen Fuád Mebaza, a képviselőház elnöke vette át az államfői posztot. Ügyvivői kormányt alakítottak – a korábbi kormányfő, Mohamed Gannúsi vezetésével –, amelyben néhány ellenzéki és szakszervezeti vezető mellett többségben voltak az állampárti (RCD) politikusok. A tiltakozások hatására azonban néhány hét múlva lemondott a kormányfő, és az 1981 és 1986 között a külügyminiszteri posztot betöltő Mohamed Bedzsi Kaid esz-Szebszi lett a miniszterelnök. Az RCD-t 2011 márciusában betiltották, vezető kádereit eltávolították a politikai életből. A 2011. október 23-ára kiírt alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat a korábban betiltott, mérsékelt iszlamista Ennahda nyerte meg, 89 mandátumot szerezve a 217 fős parlamentben (37%), amelyben további 18 párt szerzett mandátumokat. Az Ennahda a balközép szekuláris Kongresszus a Köztársaságért (Conference pour la République – CPR) és Ettakatul párttal alkotott kormánykoalíciót, az ideiglenes államfői posztot pedig a jogvédőként ismertté vált CPR-vezető, Monszef Marzúki vette át, aki a kormányfői posztra az Ennahda főtitkárát, Hamadi Dzsabalit nevezte ki.¹³

Az Ennahda (Újjászületés) elődszervezete, az Iszlám Irányzat Mozgalom, 1981-ben jött létre az egyiptomi Muszlim Testvérektől és az iráni forradalom győzelmétől inspirálva. A mozgalom az erőszakmentes iszlámot hirdette. Vezetője a kezdetektől Rasid Gannúsi volt, akit a mozgalom más vezetőivel együtt már az alapítás évében letartóztattak, és 11 év börtönre ítélték. 1984-ben ugyan kiengedték, de 1987-ben ismét életfogytiglani börtönre ítélték. 1988-ban szabadon engedték, és a következő 22 évet Nagy-Britanniában töltötte száműzetésben. Gannúsinak meghatározó szerepe volt abban, hogy nem engedte az Ennahda radikalizálódását, és a demokratikus kereteket elfogadva kívánta az iszlám értékeit terjeszteni. A CPR (vagy El Mottamar) 2001-ben jött létre, de 2002-ben betiltották. Vezetője, Monszef Marzúki, Párizsba ment száműzetésbe, és a szervezet is itt működött tovább. Elsődleges törekvésüknek az alapvető szabadságjogok érvényesülését tekintették. Az Ettakatul szociáldemokrata irányultságú erő volt, amely 1994-ben jött létre, és 2002-től hivatalosan is pártként működött.

A „trojkakormány” népszerűsége azonban hamar csökkenni kezdett, hiszen a gazdaság továbbra is stagnált, a líbiai polgárháború miatt közel egymillió menekült értekezett az országba, ráadásul felerősödtek az Ennahdán belüli, sőt az azon kívüli radikális iszlamista erők. A 2013 februárjában, Sokri Belaid szekuláris politikus ellen elkövetett merénylet országos tiltakozásokhoz vezetett, Hamadi Dzsabali lemondott, és Ali Larajed, az Ennahda új főtitkára vette át a kormányfői posztot. A kormányzati pozíciók felét technokratákra bízta, így a kül-, a bel- és a védelmi miniszteri posztot is. 2013 júliusában egy újabb merénylet, a szekuláris képviselő, Mohamed Brahimi ellen, ismételt belpolitikai válsághoz vezetett. 2014 januárjában a trojka lemondott, és egy teljes mértékben technokrata gárdának adta át a kormányt, amelyet a korábbi ipari miniszter, Mehdi Dzsoma' vezetett.

2014 januárjában népszavazáson elfogadták az új alkotmányt. A 2014 októberi parlamenti választásokon a Mohamed Bedzsi Kaid esz-Szebszi vezette Nidá' Túnisz a mandátumok

¹² SZIGETVÁRI 2012, 85–102.

¹³ A párt karizmatikus vezetője, Rasid Gannúsi nem akart kormányzati pozíciót vállalni.

37,6%-át szerezte meg, míg az Ennahda 27,8%-ot. További 13 párt jutott még be a parlamentbe. A Nidá' Túnisz a forradalom után felerősödő radikális iszlám irányzatok elleni szekuláris összefogás vezető erejévé vált, amely magához vonzotta a korábbi állampárt híveit és tagjait, a szekuláris baloldal erőit és a liberálisokat is. Novemberben Bedzsi Kaid esz-Szebszit megválasztották új államfőnek.¹⁴

A viszonylag kiegyensúlyozott, mind a vallásos, mind a szekuláris oldal érdekeit és elképzeléseit figyelembe vevő alkotmány megszüvegezése nem volt egyszerű feladat.¹⁵ Kulcsszerepet játszott a folyamatban a Nemzeti Párbeszéd Kvartett, amely meghatározó módon járult hozzá a politikai átmenet sikeréhez, és ezért 2015-ben Nobel-békedíjat is kapott.¹⁶ A Kvartett 2013 nyarán alakult, amikor a politikai merényletek a demokratizálódási folyamat megrekedését eredményezték. A négy résztvevő a civil társadalom fontos szereplője volt: a legnagyobb tunéziai szakszervezet, a tunéziai kereskedelmi és iparkamara, a tunéziai emberi jogi liga és a nemzeti ügyvédi kamara.

Kihívások és lehetőségek

Tunéziának – természeti erőforrásokkal és katonai kapacitással is csak korlátozottan rendelkező kis országgént – alapvető érdeke a jó kapcsolat fenntartása mind a nyugati világgal, mind két nagy szomszédjával, Algériával és Líbiával. Ennek megfelelően mindig is ügyes diplomáciára kényszerült. Az utóbbi években azonban részben a tunéziai, de még inkább a líbiai változások komoly kihívások elé állították Tuniszt. Az új, az iszlamista Ennahda által vezetett kormány, főként a 2012 és 2013 közötti időszakban, „forradalmi diplomáciát” folytatott, amely megrontotta kapcsolatait az arab világ számos országával, leginkább a szomszédos Algériával, amely tartott a forradalom algériai továbbterjedésétől. A 2014-es választások után azonban Tunézia visszatért a hagyományos jószomszédsági politikához, amelyben a politikai motívumok helyett a gazdasági és biztonsági megfontolások domináltak.

Algériával megnőtt a biztonsági együttműködés jelentősége, hiszen a tunéziai szélsőséges iszlamista erők jó kapcsolatokat építettek ki az algériaiakkal. A tunéziaiak számára ugyanakkor aggasztóbb, hogy az algériaiak „nagyobb testvérként” olykor dominánsan viselkednek ezen együttműködésekben. A kétoldalú kapcsolatok gyakran váltak feszültté az utóbbi időben: 2016-ban a Tunéziába belépő algériaiakra kivetett különadó,¹⁷ 2017 májusában egy tunéziai miniszter nyilatkozata¹⁸ okozott diplomáciai konfliktust.

Líbia továbbra is elsőrendű külpolitikai kihívás maradt az ország számára. A folytatódó líbiai polgárháború miatt több 100 ezer líbiai menekült az országba, és a konfliktus ellenére ma is több 1000 tunéziai dolgozik Líbiában – bár számuk jelentősen csökkent a 2011 előtti időszakhoz képest. A 2012–2013-as időszaktól eltérően, amikor egyértelműen a tripoli székhelyű vezetéssel szimpatizáltak, 2014 óta kiegyensúlyozottabb, a tobruki erőkkal is kapcsolatot tartó és békés megoldást szorgalmazó tuniszi diplomáciát láthatunk.

¹⁴ QUAMAR 2015.

¹⁵ OMRI 2014.

¹⁶ *The Nobel Peace Prize for 2015* (2015).

¹⁷ *Algérie/Tunisie: des relations chaotées par une histoire de taxe* (2016).

¹⁸ ATTAR 2017.

Az informális gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok rendkívül erősek,¹⁹ amit Tunézia és Líbia is sokszor büntetővámokkal és határlezárásokkal igyekeznek csökkenteni, növelve a feszültséget. A líbiai szélsőségesek komoly biztonsági kihívást jelentenek, ezért 2016 elejére Tunézia 200 km hosszú kerítést épített a határon, elektronikus ellenőrző-rendszert telepített, sőt biztonsági zónát is kijelölt, ami a határmenti településeken komoly ellenkezést váltott ki, hiszen sokak megélhetését megnehezítette.²⁰ Ugyanez volt jellemző a többi regionális kapcsolat esetében: a 2012–2013-as időszakban elsősorban Törökország és Katar számított fő szövetségeseinek a régióban, míg Szaúd-Arábiával és más arab államokkal feszült volt a viszony, 2014 után azonban itt is egy jóval együttműködőbb politika vált dominánssá.

Európa – az EU – elsődleges fontosságú partnere Tunéziának, hiszen exportjának közel 80%-a ide irányul, és közel egymillió tunéziai él az unióban, akiknek a hazautalásai szintén jelentős bevételt jelentenek. Az 1996-ban aláírt euro-med megállapodás létrehozta a kétoldalú szabadkereskedelmet, ennek továbbfejlesztése – egy kiterjedtebb, több területet és jogi harmonizációt is magában foglaló (úgynevezett Deep and Comprehensive Free Trade Area, DCFTA) megállapodással – tárgyalás alatt van. A 2011-es változások után Tunézia úgynevezett privilegizált partnerségi státuszt kapott az EU-tól, ami kiemelt pénzügyi támogatást jelentett. 2011 és 2016 között több mint két milliárd eurónyi forrás érkezett különböző gazdasági, társadalmi és biztonsági programok és célok finanszírozására.²¹ Az EU Tunéziát térségbeli mintaállamként kezeli, ahol meg tudott valósulni a demokratikus átmenet, ezért igyekezik minden eszközzel támogatni ennek fennmaradását. Ennek keretében például könnyített vízumszerzési lehetőséget biztosít tunéziai diákoknak, kutatóknak, üzletembereknek. Franciaország mellett egyre jelentősebb partnerre válik Olaszország és Németország is.²²

Tunéziának – az arab tavasz eseményeinek bel- és külpolitikai következményei miatt – komoly biztonsági, politikai és gazdasági kihívásokkal kell megbirkóznia a következő években és évtizedben. Az átmenet várható hatásaival, felmerülő dilemmáival kapcsolatban felhozhatjuk analógiaként a közép-kelet-európai átmenetet, illetve az abból leszűrhető tanulságokat. Az egyik legfontosabb teendő a politikai stabilitás és biztonság megteremtése – ez Tunézia esetében is beigazolódott. Ez nélkülözhetetlen előfeltétele a továbblépésnek, hiszen a politikai menetrend meghirdetése és megvalósulása csökkentette az átmenettel járó bizonytalanságot.

Amint láttuk, a forradalom után nem szűntek meg a gazdasági problémák, sőt, inkább fokozódtak. A gazdasági növekedés alacsony, az elmúlt években 1–2% körüli szinten volt. Az OECD előrejelzése kis javulást vár, 2017-re 2,5%-os, 2018-ra 3%-os növekedést prognosztizálnak. A gazdasági növekedést ugyanakkor részben a belső fogyasztás generálja, aminek a bérek növelése adja az alapját. A szakszervezetek, így elsősorban a Tunéziai Általános Munkaszövetség (Union Générale Tunisienne du Travail, UGTT) által erőltetett béremelésnek vannak ugyan politikai előnyei, ugyanakkor nem segíti a munkanélküliség csökkentését, és a fenntarthatósága is kétséges. Az államadósság a 2010-es 35,5%-ról

¹⁹ BENTAMANSOURT 2014.

²⁰ AMARA 2016.

²¹ European Commission 2016.

²² CHERIF 2015.

2017 elejére 62,1%-ra nőtt, és várhatóan tovább emelkedik, hiszen a költségvetés hiánya rendre évi 4–6% közötti.²³

Tunézia egyik elsődleges bevételi forrása a turizmus, amely már a 2008-as világgazdasági válság következtében visszaeső forgalom miatt is komoly károkat szenvedett, de ezt tovább rontotta a forradalom, a kaotikus líbiai helyzet, illetve turisták ellen 2015-ben elkövetett két terrortámadás.²⁴ A turisták száma a 2010-es 6,9 milliőről 2011-ben 4,7 millióra esett vissza, majd miután 2014-re fokozatosan 7,2 millióra emelkedett, a 2015-ös események miatt ismét 5,3 millióra esett vissza.²⁵ 2016-ban ugyan a külföldi vendégek száma enyhén emelkedni tudott, de az ebből származó bevételek csökkentek, mivel erőteljes árcsökkenéssel tudták csak az országot a turisták számára vonzóvá tenni. Így is elsősorban algériai (1,2 millió) és orosz (570 ezer) beutazásokat regisztráltak, az európai turisták jóval lassabban mernek csak visszatérni. 2017 első féléve egyelőre pozitív trendet ígér, de a helyzet továbbra is rendkívül ingatag, és egy újabb terrortámadás bármikor megfordíthatja azt.²⁶

A tunéziai gazdaság sok szálon kapcsolódik Líbiához, a már említett turizmus mellett (korábban évi kétmillió líbiai beutazást regisztráltak) a külkereskedelem, a külföldi befektetések esetében is komoly kiesést jelentett a líbiai válság. Jelentős számú munkavállaló tért haza a konfliktus miatt: a Líbiában dolgozó vendégmunkások 12%-a Tunéziából érkezett, ám a harcok hatására mintegy 100 ezren hagyták el az országot, és tértek haza.

Rövid távon szintén rontja a gazdasági teljesítményt, hogy a korábbi vezetéssel összefonódó klientúra kezében volt a jelentősebb cégek irányítása. Az újonnan létrejövő hatalom egyik célja ennek a klientúrának a megtörése, saját klientúra kiépítése, ami bizonytalanságot kelt a vállalatok sorsával kapcsolatban, és folyó termelésük, beruházásaik csökkenését eredményezi. A helyi mellett a külföldi tőke is elbizonytalanodott: bár a gazdaságban jelentős az FDI szerepe, hiszen az export harmada és a foglalkoztatás 15%-a köthető hozzá, a bizonytalan politikai és gazdasági környezet miatt az elmúlt években csökkent a beáramlása, 2016-ban már az egymilliárd dolláros szintet sem érte el.²⁷

Az egyik legkomolyabb kihívás, ami részben a 2011-es forradalom kiváltója is volt, az elégtelen és romló foglalkoztatás. A munkanélküliség csökkentésére tartós stratégia kell, nem elég az ad hoc megoldások alkalmazása. Megoldást jelenthetnek a kormányzati infrastruktúra-fejlesztések (közlekedés, víz- és csatornahálózat, energetika), amelyek viszonylag gyorsan jelentős számú munkahelyet tudnak teremteni; a hatásuk viszont csak rövid távon érvényesül – igaz, a fejlettebb infrastruktúra a hosszú távú növekedési kilátásokat javítja. Átképzési programokkal már az elmúlt években is próbálkoztak, itt a munkaadókkal közösen lehet új munkahelyeket teremteni. A harmadik lehetőség a magánszektor támogatása a munkahelyteremtésben: a korábbi években leginkább a turizmus szívta fel a felesleges munkaerőt, ez azonban erős konjunktúraérzékenysége, illetve korlátozott szakképzettségi igénye miatt önmagában szintén nem jelent tartós megoldást a munkaerőpiaci gondok megoldására.

²³ OECD 2017.

²⁴ A Bardo Múzeumban elkövetett támadásnak 22, a sousse-i tengerparti támadásnak 38, javarészt európai halálos áldozata volt.

²⁵ *Realizations of the tourist sector in 2016* (2016).

²⁶ *Realizations of the tourist sector in 2016* (2016).

²⁷ *Country fact sheet: Tunisia* (2017).

Ha az arab tavasz hosszú távú gazdasági hatásait kívánjuk vizsgálni, az elsőként felmerülő kérdés az, hogy vajon a demokrácia elősegíti-e a gazdasági növekedést. Ennek kapcsán a szakirodalom nem tud egyértelmű választ adni: számos példát találhatunk arra, amikor autoriter berendezkedésű államok tartós, gyors növekedést érnek el, míg a demokratikus berendezkedés nem jelent garanciát a jobb gazdasági teljesítményre. A hosszú távú növekedési stratégia alapját egyértelműen egyfajta inkluzív növekedési modell jelentheti, amely a gazdasági mutatók javulása mellett a foglalkoztatást és az igazságosabb elosztást is magában foglalja és egyensúlyba hozza. Emellett kiemelt hangsúlyt kell hogy kapjon az oktatás és képzés területe is – a nagyszámú fiatal népesség és a gazdasági versenyképesség javítása szempontjából.

A 2016–2020-as tunéziai gazdaságfejlesztési terv²⁸ részben ezeket a problémákat kívánja orvosolni, hazai és külföldi befektetési forrásokkal pörgetve fel a gazdasági növekedést. A terv az ötéves időtartam alatt 60 milliárd dollárt kíván mobilizálni, 40%-ban közpénzekből, de számos, a magántőkét is bevonó köz- és magánegyütműködés (public-private partnership, PPP) projektet is terveznek. A projektek kétségkívül ambiciózusak, és megvalósulásuk valóban hasznos lenne, azonban a finanszírozási források előteremtése, illetve a jelentős korrupció miatt a hatékonyságuk kérdéses.

Magyar érdekek

Magyarország szempontjából Tunézia perspektivikus észak-afrikai partnernek tekinthető. Részben azért, mert földrajzi közelsége miatt könnyen elérhető, és az 1990-es évektől megélénkülő turistaforgalom miatt Magyarországon is szélesebb körben ismert országról van szó. Szintén növelheti a kétoldalú kapcsolatok kiépítésének lehetőségeit a két állam – bizonyos területeken megnyilvánuló – hasonlósága. Ezek lehetőséget nyújthatnak a külpolitikai, védelmi, biztonságpolitikai együttműködésekre is egyes esetekben. Tunézia nemcsak EU-s programokban vesz részt, de az utóbbi években egyre intenzívebb az együttműködése a NATO-val, amely szintén teret nyújthat a magyar–tunéziai együttműködésre.

Magyarország számára az arab, és ezen belül az észak-afrikai, országok a rendszerváltást megelőzően jelentős külkereskedelmi partnerek voltak, bár Tunézia ekkor nem tartozott a privilegizált partnerek közé (Líbia, Algéria és Egyiptom fontosabbak voltak). Az 1980-as évek közepétől, és különösen a rendszerváltás után, azonban számos tényező miatt meggyengültek kapcsolataink. Ennek ellenére az arab reláció továbbra is aktívumteremtő régióknak számít, így kapcsolataink fejlesztése mindenképpen kívánatos lenne a térséggel.

Az 1990-es években alapvetően megváltozott a magyar külgazdaság kapcsolati struktúrája a fejlődő országok viszonylatában is. A korábbi hagyományos partnerek (így például az arab országok vagy India) helyét egyre inkább a távol-keleti, gyorsan iparosodó államok vették át, a legfontosabb kereskedelmi partnereink között így nincsen egyetlen arab ország sem. Az arab országokkal fenntartott kapcsolatok hanyatlásának számos oka volt: a korábbi évtizedeket aktív állami szerepvállalás jellemezte, amelyben az arab országokkal bonyolított kereskedelmünk többnyire államközi kereskedelem volt. Az állam „kivonulása” erről a területről a forgalom visszaesését eredményezte. A külkereskedelem liberalizálása

²⁸ *Tunisia 2020* (2016).

(és a gazdasági szerkezet átalakulása) révén sok új, kis- és közepes (tőkeerejű) vállalat próbált meg az arab országokkal kereskedni, de a magas szállítási költségek, a hiányos szakértelem és nyelvismeret miatt tartósan nem tudtak jelen lenni ezeken a piacokon (különösen az exportra igaz ez). A kereskedelmi eszközrendszer változása nem tartott lépést az átalakulással: az állami garancia és hitelnyújtás hiányosságai sem segítették termelőink számára a kivitel. Az arab országokban is keresett alapanyagok (acélgyártmányok, alumíniumtermékek, vegyipari alapanyagok) és mezőgazdasági termékek termelésének csökkenése, áruhiánya szintén a kivitel visszaesését okozta.²⁹

Az elmúlt évek tapasztalatai is azt bizonyítják, hogy a magyar áruk felvevői köre – és ezzel együtt a vállalataink piaci aktivitása – elsősorban Európára koncentrált, az exportőrök csak akkor jelentek meg a térségben, ha a hagyományos partnerek nem tudták a felajánlott árumennyiséget szállítani. Ez a megállapítás különösen érvényes a tömegárukra és élelmiszeripari termékekre. Nem új jelenség az sem, hogy a magyar árukat nyugat-európai közvetítők bevonásával értékesítik, ezáltal a magyar termelők kisebb haszonnal, de gyorsabban juthatnak termékeik ellenértékéhez.

Az elmúlt évek új magyar külgazdasági politikája, a keleti és déli nyitás stratégiája felerősítette a tunéziai kapcsolat jelentőségét is. Magyarország foszfátot, zöldséget, gyümölcsöt, valamint gépeket importál, kivitelünkben pedig a gépek és a technikai berendezések dominálnak.

1. táblázat

Magyar behozatal és kivitel, millió Ft

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
<i>Import</i>	679,4	1093,7	7381,5	5141,1	4507,8	6855,8	10 366,3	10 637,3
<i>Export</i>	9954,7	12 405,0	14 911,9	13 604,0	16 536,0	19 872,5	28 697,1	27 633,5

Forrás: KSH 2010–2017

Az élénkülő kapcsolatokra utalnak az elmúlt évek külügyminiszteri szintű találkozói: míg 2016 novemberében Hemaisz Dzsinaui látogatott Magyarországra, 2017 áprilisában Szijjártó Péter magyar külügyminiszter folytatott tárgyalásokat Tunéziában. A találkozók gazdasági és biztonsági szempontból is fontosnak nevezte a két ország együttműködését. Biztonsági szempontból az Észak-Afrikán keresztül Európába áramló migráció megállítása miatt Magyarország számára is elsődleges a béke, a nyugalom és a stabilitás fenntartása Tunéziában. Magyarország belügyi és terrorelhárítási együttműködésről írt alá megállapodást, ennek keretében határrendészeti tapasztalatokat ad át az észak-afrikai partnernek, elsősorban a líbiai határszakasz védelmének megerősítése érdekében.³⁰

Perspektivikus területe az együttműködésnek a vízgazdálkodás, a vasútfejlesztés, valamint a mezőgazdasági technológia. Magyarország 255 millió eurós hitelkeretet nyit a kétoldalú gazdasági kapcsolatok fejlesztésére. Magyar részről elsősorban a mezőgazdasági, élelmiszeripari és vízügyi területeken vannak jó lehetőségek. A nagy érdeklődésre való

²⁹ SZIGETVÁRI 2007, 117–135.³⁰ *Kiemelt témákról tárgyalt Tunéziában Szijjártó Péter* (2017).

tekintettel Magyarország 100-ról 150-re emelte a tunéziai diákoknak nyújtott ösztöndíjak (Stipendium Hungaricum) számát.³¹

Fontos eleme a kétoldalú kapcsolatoknak a turizmus, itt azonban különösen érezte hatását a növekvő bizonytalanság. A 2010 előtti 20 ezer feletti magyar turistaszám 2013-ra érte el ismét ezt a szintet, a 2015-ös merényletek miatt azonban abban az évben mindössze 4000, 2016-ban 5000 magyar turista választotta Tunéziát úticélként.³² A 2017-es javuló perspektívát mutatja, hogy a heti két helyett akár heti öt charterjárat is indulhat, illetve a Tunisair 2018-ban közvetlen járat indítását is fontolgatja a két főváros között.

Összességében, bár Tunézia nem tartozik hazánk legjelentősebb EU-n kívüli partnerei közé, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésére több területen is lehetőség nyílik, és az ország földrajzi közelsége, jogi környezete, EU-s és NATO-s együttműködési programjai jó lehetőséget nyújtanak a kapcsolatok további fejlesztésére.

Felhasznált irodalom

- Algérie/Tunisie: des relations chahutées par une histoire de taxe (2016). *Le Matin d'Algérie*, 2016. 08. 16. Elérhető: www.lematindz.net/news/21553-algerie-tunisie-des-relations-chahutees-par-une-histoire-de-taxe.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 18.)
- AMARA, Tarek (2016): Tunisia finishes Libya border fence intended to keep out militants. *Reuters*, 2016. 02. 06. Elérhető: www.reuters.com/article/us-tunisia-security-idUSKCN0VF0VR (A letöltés dátuma: 2018. 02. 28.)
- ATTAR, Ali (2017): Crise diplomatique entre la Tunisie et l'Algérie. *Le Nouvel Afrik*, 2017. 05. 08. Elérhető: www.afrik.com/crise-diplomatique-entre-la-tunisie-et-l-algerie (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- BENTAMANSOURT, Nadia (2014): Tunis: L'économie informelle accapare un tiers de l'économie tunisienne. *African Manager*, 2014. 01. 20. Elérhető: <https://africanmanager.com/tunis-l%C2%92economie-informelle-accapare-un-tiers-de-l%C2%92economie-tunisienne/> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 10.)
- CHERIF, Youssef (2015): Tunisia's Foreign Policy: A Delicate Balance. *Atlantic Council*, 2015. 03. 23. Elérhető: www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/tunisia-s-foreign-policy-a-delicate-balance (A letöltés dátuma: 2018. 01. 10.)
- Country fact sheet: Tunisia* (2017). Elérhető: http://unctad.org/sections/dite_dir/docs/wir2017/wir17_fs_tn_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- European Commission (2016): *Joint Communication to the European Parliament and the Council – Strengthening EU Support for Tunisia*. Brussels, JOIN(2016) 47 final. 2016. 09. 29. Elérhető: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/communication_from_commission_to_inst_en_v6_pl_859678-2.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 10.)
- European Commission (2017): *Tunisia*. Elérhető: <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/tunisia/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 04.)
- Global Competitiveness Ranking 2016* (2016). Elérhető: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/competitiveness-rankings/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)

³¹ Szijjártó Péter: *Tunézia stabilitása Magyarország és az unió érdeke* (2016).

³² SZABÓ 2016.

- HORCHANI, Ameer (2007): Water in Tunisia: A National Perspective. In HOLLIDAY, Laura ed.: *Agricultural Water Management: Proceedings of a Workshop in Tunisia*. Washington D. C., The National Academies Press. 88–96.
- J. NAGY László (2014): *A Magreb-országok története a 20. században*. Szeged, JATE Press.
- Kiemelt témákról tárgyalt Tunéziában Szijjártó Péter (2017). *Hirado.hu*, 2017. 04. 24. Elérhető: www.hirado.hu/2017/04/24/tuniszban-targyalt-szijjarto/# (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- LAPIDUS, Ira M. (2002): *History of the Islamic Societies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- OECD (2017): Tunisia. *OECD Economic Outlook*, No. 101. Elérhető: www.oecd.org/eco/outlook/economic-forecast-summary-tunisia-oecd-economic-outlook-june-2017.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 15.)
- OMRI, Mohamed-Salah (2014): *The Tunisian Constitution: The process and the outcomes*. Elérhető: www.academia.edu/6166557/The_Tunisian_Constitution_The_process_and_the_outcomes (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)
- QUAMAR, Muddassir (2015): Tunisia: Presidential and Parliamentary Elections, 2014. *Contemporary Review of the Middle East*, Vol. 2, No. 3. 269–288. DOI: <https://doi.org/10.1177/2347798915603277>
- Realizations of the tourist sector in 2016* (2016). Elérhető: www.tourisme.gov.tn/en/achievements-and-prospects/tourism-in-figures/figures-2016.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 10.)
- SZABÓ László (2016): Visszátérnek a turisták Tunéziába. *Ujszo.com*, 2016. 10. 21. Elérhető: <https://ujso.com/utazz/visszaternek-a-turistak-tuneziaba> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 22.)
- SZIGETVÁRI Tamás (2012): Az „arab tavasz” gazdasági vonatkozásai. *Külgügyi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 85–102.
- SZIGETVÁRI, Tamás (2007): Hungarian economic relations with the Arab world. *Hungarian Statistical Review*, Special number 11. 117–135. Elérhető: www.ksh.hu/statszemle_archive/2007/2007_K11/2007_K11_117.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 22.)
- Szijjártó Péter: Tunézia stabilitása Magyarország és az unió érdeke (2016). *Magyar Hírlap*, 2016. 11. 02. Elérhető: http://magyarhirlap.hu/cikk/70362/Szijjarto_Peter_Tunezia_stabilitasa_Magyarorszag_es_az_unio_erdeke (A letöltés dátuma: 2018. 04. 02.)
- The Nobel Peace Prize for 2015* (2015). Elérhető: www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2015/press.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 03.)
- Tunisia – Agricultural sector* (2017). Elérhető: www.export.gov/article?id=Tunisia-agriculture (A letöltés dátuma: 2018. 03. 29.)
- Tunisia* (s. a.). Elérhető: <http://data.worldbank.org/country/tunisia> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 31.)
- Tunisia 2020* (2016). Elérhető: www.tunisia2020.com/en/plan-2016-2020/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- Tunisia to address risk and secure new phosphate production* (2017). Elérhető: www.oxfordbusinessgroup.com/analysis/cautiously-optimistic-addressing-risk-and-securing-new-production-can-safeguard-country%E2%80%99s-position (A letöltés dátuma: 2018. 01. 25.)

Vákát oldal

Líbia

Marsai Viktor

Az ország fő földrajzi és demográfiai jellemzői

A közel kétmillió km² (1 759 540) kiterjedésű Líbia az afrikai kontinens negyedik legnagyobb területű állama.¹ Az ország nyílt határai (1770 km tengerpart és 4339 km szárazföldi határ), alacsony népsűrűsége, illetve a Szahara végtelen és folyton mozgó homoksivataga jórészt ellenőrizhetetlenné teszik a Nyugat-Európanyi területet. Mindez még az erős államapparátust fenntartó Kaddáfi-rezsim számára is komoly kihívást jelentett, az összeomlás után pedig kiváló lehetőséget biztosított a csempészcsoportok számára. Ugyanakkor a sivatag legalább akkora akadályt jelent az árucikkek, radikális csoportok és migránsok szabad áramlása előtt, mint amekkora lehetőséget rejt: nem véletlen, hogy a transz-szaharai kereskedelem napjainkban is – csakúgy, mint a történelem más korszakaiban – az azt ismerő kis létszámú, de tapasztalt népcsoport – tebuk, tuaregek – kezében van. A Szaharán való átkelés ma is rendkívül kockázatos: sokak szerint jóval több migráns hal meg a sivatagi átkelés során, mint a Földközi-tengeren.²

A líbiai államiság legnagyobb kihívása valószínűleg az, hogy 1951 előtt az ország jelenlegi formájában lényegében nem létezett. A különféle földrajzi/kulturális egységek integrációja csak az 1911-es olasz megszállással kezdődött meg.³ A jelenlegi kereteket egy ENSZ-határozat alakította ki három, egymástól jelentősen eltérő entitás, Tripolitánia, Kireneika és Fezzán egyesítésével. A terület a történelem során mindig birodalmak, érdekszférák peremén feküdt – lényegében senkiföldje volt. Kireneika Egyiptom és a tág értelemben vett Közél-Kelet vonzásában fejlődött, és itt húzódott az Oszmán Birodalom határa is. Tripolitánia a Maghreb és a nyugati arab világ részét képezte, míg Fezzán Fekete-Afrika felé húzott, nemcsak kultúrájában, de gazdaságában és részben népességével is.⁴ Mindez megnehezítette egy közös „líbiai” identitás kialakítását, bár mint látni fogjuk, ez nem zárult teljes kudarccal.

A hatalmas terület ellenére az ország népessége viszonylag alacsony számú, az ENSZ becslései alapján 6,28 millió fő.⁵ A lakosság 30%-a 15 év alatti, a medián életkor 27,5 év, az egy nőre jutó élve születések aránya 2,53.⁶ Mindez azt jelenti, hogy – szemben Afrika legtöbb országával – Líbiában már lezajlott a demográfiai robbanás. Ez Muammar Kaddáfi modernizációs programját dicséri: 1975 és 1980 között az ország termékenységi rátája

¹ CIA 2017.

² MILES 2016.

³ BÚR 2011, 70.

⁴ AHMIDA 2009, 11–13.

⁵ ENSZ 2015, 15.

⁶ ENSZ 2015, 29–40., 49.

7,67 volt,⁷ a szociális reformok, a növekvő jólét és a középosztály megerősödése azonban csökkentette a fenntarthatatlan születési mutatókat.

A Nemzetközi Migrációs Szervezet (IOM) adatai szerint 700 ezer és egymillió fő közötti a migránsok száma (11–16%) Líbiában.⁸ Ezt a World Factbook 12%-ra teszi,⁹ ami nagyjából megegyezik a polgárháború előtti szinttel. Más források szerint ugyanakkor a valós számok a kétmilliót is elérhetik.¹⁰ A migránsok a Kaddáfi-rezsim bukása előtt is meghatározó szerepet játszottak a líbiai gazdaság működésében, és ez így maradt a központi hatalom összeomlása után is. Ez nem csupán a fekete- és illegális gazdaság működtetését, vagyis az embercsempészetet és bevételeit jelenti: a Líbiában tartózkodó bevándorlók zöme – 56%-a – ma sem akarja elhagyni az országot, dacára a polgárháborúnak, hanem azon belül igyekszik megtalálni számítását.¹¹

A líbiai lakosság több mint 90%-a az ország szűk tengerparti sávjában él, a Szahara sivatagos területeinek oázisai a népesség néhány százaléka számára szolgálnak csak otthonul.¹² Ebben nagy szerepet játszottak Kaddáfi modernizációs törekvései, amelynek keretében – köszönhetően az olajbevételeknek – a zömében nomád lakosságot az 1970-es, 1980-as években letelepítette a tengerparti városok frissen fölépített lakónegyedeibe. Az így létrejött lakosságkoncentrációt jól szemlélteti, hogy a két legnagyobb város, Tripoli és Bengázi, agglomerációjukkal együtt a teljes lakosság közel 40%-ának szolgálnak otthonul.¹³ 2015-re a líbiaiak közel 80%-a már városokban élt.¹⁴

Identitásformáló tényezők Líbiában

Az ország zömében arabul beszélő lakosságának 97%-át az arab és berber lakosok különféle szintű keveredése adja, akiknek identitását alapvetően a törzsi keretek határozzák meg. Különféle becslések szerint mintegy 140 törzs él az országban, közülük 30–40 meghatározó politikai szereppel rendelkező,¹⁵ azonban ezek identitásformáló ereje nem kizárólagos.¹⁶ A polgárháborús évek megmutatták, hogy a lakosság egyre erősebben ragaszkodik lakóhelyéhez. Ezek a lokális identitások gyakran kapcsolódnak egy-egy helyi szúfi szent sírjához, kultuszához vagy épp ahhoz a gazdasági egységhez, amely megszervezi az ott élők életét (mint Miszráta esetében a kereskedelem és a csempészet). Ezek sok esetben képesek felülírni még a törzsi kötelékeket is.¹⁷ A törzsi és helyi identitás mellett – bár jóval gyengébben – máig tetten érhető a nagyobb följajzi egységek – Fezzán, Kireneika, Tripolitánia – identitás szervező ereje is. Ez jól megmutatkozik az Általános Nemzeti Kongresszus (General National Congress, GNC) és a Képviselők Háza (House of Representatives, HoR)

⁷ ENSZ 2015, 39.

⁸ *Libya Brief* (2016).

⁹ CIA 2017.

¹⁰ *Elektronikus interjú az egyik EU-tagállam diplomatájával*, 2016. február.

¹¹ ZAPTIA 2016b.

¹² CIA 2017.

¹³ BESENYŐ–MARSAI 2012, 17.

¹⁴ CIA 2017.

¹⁵ VARVELLI 2013, 4.

¹⁶ COLE–MANGAN 2016.

¹⁷ BESENYŐ–MARSAI 2012, 18–19.

közi ellentétben, amely alapvetően – bár nem kizárólagosan – a Tripolitánia és Kireneika közti feszültségek lecsapódása.¹⁸

Mindezek mellett Kaddáfi egységesítő törekvéseinek köszönhetően egyfajta halovány nemzeti identitás is formálódott az országban. Bár látszólag ez a leggyengébb az összes közül, Cole és Mangan felmérése mégis azt mutatják, hogy jóval erősebb, mint azt korábban feltételeztük: a polgárháború, az államigazgatás és a gazdaság összeomlása sok líbiaiban szülte meg azt a felismerést, hogy csak a közös nemzeti összefogás emelheti ki az országot a káoszról.¹⁹ Mindez azért is elgondolkodtató, mert N. Rózsa Erzsébet írásában hasonló következtetésekre jut a 2014-es iraki háború kapcsán: bár a külvilág ennek kapcsán elsősorban a vallási, felekezeti és etnikai ellentétekre koncentrál, számos helyi nyilatkozat mutatott rá arra, hogy a baaszista arab nacionalista ideológia igenis rajta hagyta nyomát a lakosság gondolkodásán.²⁰ Mindezt azért fontos leszögeznünk, mert bár a legtöbb elemzés Líbia kapcsán egyáltalán nem számol a területi államhoz fűződő „nemzeti” identitással, a lokális, a törzsi és a regionális tudat mellett ennek bizonyos elemei igenis fellelhetők a lakosság körében.

Az erős arabizáció alól csak néhány sivatagi népcsoportnak sikerült kivonnia magát, a korábban már említett tebuknak és tuaregeknek. A keleti Kufra városa körül élő tebuk elsősorban nomád állattartást folytatnak, számuk néhány tízezerre tehető az országban. A tuaregek az állattartás mellett másfél ezer év óta működtetik a transz-szaharai kereskedelmet és csempészetet.²¹ Utóbbi két népcsoport esetében továbbra is az etnikai és a törzsi identitás a meghatározó, és az általuk lakott sivatagi területek integrációja alig lépett előre az elmúlt évtizedekben. Súlyosbítja a helyzetet, hogy Kaddáfi haderejében számos tuareg, illetve szubszaharai zsoldos harcolt, ami fokozta az eleve meglévő előítéletet a sötétebb bőrű déli népekkel szemben.²²

Líbia lakosságának döntő többsége muszlim (96,7%), de kis számban keresztények (2,7%), buddhisták, hinduk és zsidók is élnek az országban.²³ A keresztények többsége az egyiptomi koptok közül kerül ki, de két katolikus püspökség is létezik Tripoliban és Bengáziban, amelyek a polgárháborús állapotok ellenére mind a mai napig aktívan működnek.²⁴ Az ő híveik elsősorban az országban élő olaszok, illetve máltaiak közül kerülnek ki. Kaddáfi uralma alatt az egyes felekezetek, amennyiben nem törtek politikai babérokra, és hitüket magánügyként kezelték, szabadon gyakorolhatták vallásukat.²⁵ Figyelembe kell vennünk ugyanakkor, hogy az adatok bizonytalanok: fogalmunk sincs, hogy az országba érkezett migránsok, különösen az egyiptomi koptok és más feketeafrikai – etióp, dél-szudáni, nigériai – keresztények miként változtatnak ezen az arányon.

Bár a diktátor uralma alatt elméletben az iszlám is a politikai rendszer részét képezte a szocialista és arab nacionalista építőelemek mellett, ez nem nagyon ment túl a hangzatos nyilatkozatok szintjén. A líbiai lakosság zöme különféle szúfi rendek tanításait

¹⁸ Lásd erről: *The Libyan Political Agreement: Time for Reset* 2016.

¹⁹ COLE–MANGAN 2016, 3.

²⁰ N. RÓZSA 2014, 58.

²¹ FAGE–TORDOFF 2004, 54–57.

²² *Gaddafi amasses army of African mercenaries* (2011).

²³ CIA 2017.

²⁴ FORNAJI 2017.

²⁵ BESENYŐ–MARSAI 2012, 21.

és vallásgyakorlatát követte, Kireneikában például a szanúsi rendét, amely az ország első uralkodóját, Idrisz királyt is adta. Ehhez kapcsolódóan a líbiai lakosság számára az iszlám a mindennapok szerves részét képezi, és identitásszervező elemként is működik: a helyi közösség kohézióját gyakran adja egy-egy szúfi szent sírja és a hozzá kötődő kultusz. Nem véletlen, hogy még a külföldi sajtóban gyakran „liberálisnak” elkönyvelt Mahmúd Dzsibril is többször azt nyilatkozta, sosem volt kérdés, hogy az új Líbia alkotmánya számára az iszlám és a saría jogrendje meghatározó alap lesz.²⁶

Mindezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert az egyik legkonzervatívabb arab társadalom számára az eleve meglevő gyakorlat mellett nehezen értelmezhető a dzsihádisták radikális ideológiája: a líbiaiak zöme nem érti, hogy miért lennének rossz muszlimok, és a fennálló vallási szokásaikkal mi a baj. Másrészt, a szalafita törekvések épp identitásuk meghatározó elemét, a szúfi szentek kultuszát támadja a legvehemensebben.²⁷ Nem véletlen, hogy a 2011-es forradalom utáni első évek támadásait követően²⁸ a radikálisok sokkal óvatosabbak a hasonló akciókkal, mert azok jórészt kontraproduktívak a számukra. Az is megfigyelhető, hogy a Líbiában tevékenykedő radikális csoportok soraiban kiemelkedően magas a külföldi – észak- és szubszaharai afrikai – harcosok aránya.²⁹ Ebben fontos szerepet játszik, hogy a régióban működő katonai műveletek (Operation Serval, Panther, Barkhane) következtében számos dzsihádisták harcos húzódott át a – legalábbis számukra – viszonylag könnyű terepnek számító Líbiába.³⁰

A gazdaság

A líbiai gazdaság máig meghatározó eleme a kőolaj. Az ország 48,36 milliárd hordónyi bizonyított kőolajtartalékkal rendelkezik, amely a 9. legnagyobb készlet a világon és a legnagyobb Afrikában.³¹ A Kaddáfi által végrehajtott modernizáció számára is a kőolajkészletek jelentették a forrást – mint ahogy az ország közigazgatási át-, illetve megszervezését is ez hajtotta. A forradalom és a polgárháború kitörése előtt a kitermelés napi 1,5–1,6 millió hordó körül mozgott. 2012–2013 időszakában – bízva a gyors újjáépítésben és konszolidációban – a termelés ismét megközelítette ezt a szintet, 2013 nyarától azonban a belpolitikai válság hatására gyorsan hanyatlani kezdett, és 300–400 ezer hordó között ingadozott. 2016 őszétől a felek közötti megállapodások hatására a kitermelés ismét növekedésnek indult, és 2017 elejére már elérte a 675 ezer hordós napi szintet.³² Az államháztartás számára nem csupán a kieső mennyiség, de a kőolaj világpiaci árának zuhanása is komoly kihívást okoz, amelyek összesített hatásaként a bevételek még a jelenlegi kitermelés mellett is csak a 2011-es szint alig negyedét érik el.

²⁶ SALVIN 2012.

²⁷ *Elektronikus interjú az egyik EU-tagállam diplomatájával*, 2015. február.

²⁸ *Libya Islamists destroy Sufi shrines, library: military* (2012).

²⁹ *Elektronikus interjú az egyik EU-tagállam diplomatájával*, 2015. február.

³⁰ Lásd: *British jihadists fighting for Isis in Libya* (2016); *Libyan official: 'Foreign fighters smuggled into Libya, Egypt, via Sudan'* 2015; CHANDLER 2016.

³¹ CIA 2017.

³² *Libya Crude Oil Production* (2017).

Az olaj egyszerre átok és áldás Líbia számára. A fekete arany hihetetlen életszínvonal-emelkedést és életmódváltást hozott a lakosság számára. Hosszú távon azonban megakadályozta az egyéb szektorok fejlődését: egyes adatok szerint 2017-ben a kőolaj a líbiai export 95%-át, az állami bevételek 90%-át és a GDP 70%-át adta.³³ Mindez hihetetlen kiszolgáltatottságot jelent az ország számára, amit az elmúlt évek gazdasági makroszámai is mutatnak: a kőolajtermelés összeomlásával a GDP folyamatosan csökken, a gazdaság 2014-ben az előző évhez képest 24%-kal (!) zsugorodott, és a következő évben is recesszióban volt 6,4%-os, illetve 3,6%-os hanyatlással. 2016-os árfolyamon számolva a 2014-es 100 milliárd USD-ről 2016-ra 90,1 milliárdra apadt a bruttó hazai össztermék.³⁴ Annak érdekében, hogy a kormányzat(ok) pótolni tudják a kieső bevételeket, az ország korábban tekintélyes méretű valutatartalékait élék fel. Megdöbbentő, hogy Líbia egészen 2014 végéig képes volt növelni külföldi valutaállományát, ezt követően azonban drámai zuhanás következett: 2016 végére a készletek megfeleződtek, nem egész 70 milliárd USD-ra.³⁵ Nem véletlen, hogy a Világbank jelentése szerint az ország gazdasága a teljes összeomlás szélén állt.³⁶ Nem szabad ugyanakkor megfeledkeznünk arról sem, hogy a központi hatalom gyengesége rendkívül kiszolgáltatottá tette az észak-afrikai országot: a Goldman Sachs például 1,2 milliárd USD-nyi líbiai vagyonnal nem tudott elszámolni, és ez csupán a jéghegy csúcsa.³⁷ Az elveszett pénzek felkutatását nehezíti, hogy jelentős részüket Kaddáfi és családja saját vagyonaként kezelte, ami kétszeresen is megnehezíti a Líbiai Befektetési Hatóságnak (Libyan Investment Authority, LIA) felfedezésüket: egyrészt a volt diktátor tudatosan elrejtette azt, másrészt az azt gondozó befektetési vállalatok számára ezek jelentős ingyenzárak, amelyeket nem sietnek visszaforgatni az állami kasszába.³⁸ Egyes becslések szerint Kaddáfi vagyona elérte a 200 milliárd dollárt,³⁹ így annak felkutatása és visszautalása a líbiai állam számára komoly segítséget jelentene az országnak.

Az elmúlt éveken újabb és újabb optimista nyilatkozatok láttak napvilágot arról, hogy a kitermelés hamarosan ismét eléri a polgárháború előtti szintet. Ennek infrastrukturális feltételei egyébként többé-kevésbé adottak, mivel a vezetékek, szivattyúk, terminálok zöme sértetlen maradt, ráadásul – változó ütemben ugyan, de – részt vett a kitermelésben, így karban is volt tartva. Vagyis a politikai rendezés valóban rövid idő alatt utat nyithatna a kőolajexport növekedésének.

Hosszabb távon ugyanakkor szükséges lenne a monokulturális gazdaság diverzifikálása. Erre a Kaddáfi-érában is történtek erőfeszítések, de szerény eredményt hoztak: az olajexport túl könnyű és egyszerű megoldást kínál az országnak. Ráadásul Líbia a tágabb geostratégiai megfontolásokban is fontos szerepet játszott: a forradalom előtt az Európai Unió részben az észak-afrikai ország energiahordozóira építve – ne feledjük, a szintén jelentős földgázkészletek kitermelése lényegében még meg sem kezdődött⁴⁰ – képzelte el

³³ *Libya Export* (2017).

³⁴ CIA 2017.

³⁵ *Libya – Foreign exchange reserves* (2017).

³⁶ ZAPTIA 2016a.

³⁷ CAMPBELL–CHELLEL 2016.

³⁸ CRITCHLOW 2015.

³⁹ LUBIN 2011.

⁴⁰ Az ország nagyobb bizonyított földgáztartalékkal rendelkezik (1505 milliárd m³), mint Azerbajdzsán (991 milliárd m³), ez a végül megbukott uniós Nabucco vezeték egyik potenciális feltöltője lehetett volna (CIA 2017).

az Oroszországtól való energiafüggőség csökkentését. 2011 hosszú időre aláásta ezeket a terveket. Mindenesetre nem véletlen, hogy Moszkva nem feltétlenül érdekelt a líbiai állapotok konszolidálásában.

Rövid történeti áttekintés

Líbia – leszámítva talán a Kr. e. 2. évezredben létrehozott és egészen a Kr. u. 5. századig létező Garamanta Birodalmat – mindig különféle birodalmak határvidékén helyezkedett el, nem létezett egységes történelmi entitásként. A területet – elsősorban a part menti sávban – berberék, punok, görögök, rómaiak népesítették be, majd Bizánc fennhatósága alá került. Az arab hódítók már a 7. század középső évtizedeiben megérkeztek, de elsősorban átvonulásra használták a területet nyugat felé. A következő évszázadok során különféle dinasztiák – az omajjádok, az abbászidák és a fátimidák – határozták meg a régió sorsát. A gyors iszlamizációval szemben az arabizáció jóval lassabban haladt, csak a 11. században, a második arab expanzió során következett be.⁴¹ A 16. században rövid spanyol, majd máltai megszállás után a területek az Oszmán Birodalom fennhatósága alá kerültek, amely a három nagy térségnek megfelelően három vilájetet alakított ki a területen. A 18. században hatalomra került, Tripoliban székelő Karamanli-dinasztia adófizetéssel tartotta fel viszonylagos autonómiáját. Mivel az uralkodócsalád politikai, kulturális és gazdasági hatása Kireneikában és Fezzánban is megmutatkozott, sokan az egységes Líbia előképét látták államukban.⁴²

Az 1911–1912-es olasz–török háború során Róma szerezte meg a területet, és először a két északi tartományra, majd az 1920-as években Fezzánra is kiterjesztette fennhatóságát. Róma 1934-ben nevezte el az egyesített gyarmatot Líbiának. A helyi lakosság nem fogadta osztatlan lelkesedéssel az európai hódítókat, a területet csak véres háborúban sikerült pacifikálni.⁴³ A második világháborúban a régió hadműveleti terület lett, majd az északi terület brit, a déli francia megszállás alá került. A szövetséges hatalmak először a volt gyarmat feldarabolását fontolgatták, azonban ettől – elsősorban amerikai nyomásra – álltak el, mert a Szovjetunió is bejelentette gyámsági igényét egyes tengerparti területekre, amelyekkel földközi-tengeri haditengerészeti jelenlétét szerette volna megalapozni. Így jött létre a három tartomány egyesüléséből a modern líbiai állam, a Szanuszi-dinasztiához tartozó Idrisz király vezetése alatt. Az ország 1951. december 24-én nyerte el függetlenségét, ezzel Líbia lett az első harmadik világbeli állam, amely az ENSZ közreműködésével nyerte el önálló államiságát.⁴⁴

Idrisz király nem volt képes, nem is nagyon próbálta egyesíteni a megosztott területeket, amelyek nagyfokú autonómiát élveztek. A felfedezett olajkészletek azonban – egyenlőtlen területi elosztásuk miatt – szükségessé tették a magasabb fokú integrációt. Ez azonban már az Idriszt megbuktató és 42 éven át hatalmon levő katonatiszt, Muammar Kaddáfi alatt folytatódott. Kaddáfi négy évtizedes uralma alatt a líbiai lakosságot – legalábbis életmódjában – átvezette az archaikus, nomád életmódból a modernitásba. Ugyanakkor – különösen

⁴¹ AHMIDA 2009, 10–11.

⁴² FAGE–TORDOFF 2004, 160.

⁴³ BÚR 2011, 70.

⁴⁴ VANDEWALLE 2012, 32.

az utolsó két évtizedben – a hatalmi egyensúly fenntartását egyre inkább csak a különféle törzsekkel, politikai csoportokkal szemben alkalmazott „oszd meg és uralkodj”-elvnek köszönhetően tudta fenntartani.

Az országot különösen súlyosan érintette diktátora extravagáns külpolitikája. Kaddáfi a Fülöp-szigetektől Ausztráliáig, a libériai őserdőktől Slobodan Milošević Szerbiájáig minden mozgalmat, pártot, politikust, terrorszervezetet támogatott, amely borsot tört a Nyugat orra alá. Ennek eredményeképpen az 1990-es évek elejére Líbia külpolitikailag elszigetelődött – nem csupán a nyugati államoktól, de az arab világtól is (az ENSZ BT szankciói elfogadásakor az ott ülő arab államok is Tripoli ellen szavaztak), amit Kaddáfi különösen nagy árulásnak tartott. Ezt követően kezdődött a diktátor „afrikai nyitása”, amely az Afrikai Egységszervezet alapjain létrehozott Afrikai Unió megalakításában csúcspontot ért el.⁴⁵

A 2001. szeptember 11-i terrortámadások után Kaddáfi bölcsen felismerte, hogy változtatnia kell az általa követett külpolitikai irányvonalon, és mind politikai, mind gazdasági értelemben kiegyezett a Nyugattal.

A 2011-ben kezdődő arab tavasz ezt a folyamatot döntötte romba. Miközben a külső szereplők elégedettek voltak a Kaddáfi által biztosított stabilitással és befektetési lehetőségekkel, a lakosság – különösen a keleti területeken – egyre nagyobb ellenérzéssel figyelte a diktátor és családjának extravagáns dolgait. A február közepén kibontakozó eseményekre a rendszer erőszakkal reagált, és rövid időn belül kitört a polgárháború. 2011 márciusában – brit és francia nyomásra – az ENSZ BT 1973-as számú határozata lehetővé tette a külső beavatkozást a civil lakosság védelmében. A koalíciós, majd NATO-vezetésű műveletek 2011 októberére a rezsim bukásához és Kaddáfi halálához vezettek. Bár a nyugati intervenció kapcsán – amelyre az Arab Liga is áldását adta – számos kritika látott napvilágot, fontos leszögezünk, hogy – szemben például a szíriai eseményekkel – a líbiai társadalom zöme támogatta azt, és kívánta a rendszer bukását.⁴⁶ Ezt jól mutatta, hogy a megalakuló Nemzeti Átmeneti Tanács mögött kezdetben komoly politikai és lakossági konszenzus állt.

Kaddáfi bukása után azonban a központi hatalom gyorsan erodálódott. A különféle frakciók nem tudtak megegyezni a politikai rendezésben, a felfegyverzett milíciák pedig egyre nagyobb befolyást gyakoroltak az országban. Bár a 2012 nyarán tartott választások több szempontból is példaértékűen zajlottak – elmaradt például a környező országokban tapasztalható iszlamista előretörés –, a Nemzeti Átmeneti Tanácsot váltó Általános Nemzeti Kongresszust (GNC) belső ellentétek jellemezték. A politikai krízis állandósult, és 2013 nyarától ez mind a kőolaj-kitermelésben, mind a migrációs számokban megmutatkozott. A milíciák nem csupán az erőforrásokat, hanem egyre inkább a politikai intézményeket és a közigazgatást is ellenőrizték. Az egyes frakciók azonban túl fragmentáltak voltak ahhoz, hogy országos szinten éreztessék hatalmukat, és nem volt olyan szereplő, amely – akár erővel is – képes lett volna egyesíteni Líbiát. 2014 tavaszára két nagyobb hatalmi tömb alakult ki az országban, amelyek milíciái egyre véresebb összecsapásokban – például a tripoli nemzetközi repülőtérért vívott harcokban⁴⁷ – igyekeztek megszilárdítani hatalmukat. Az Ahmed Maitik körül gyülekező csoport a Muszlim Testvérek líbiai ága körül

⁴⁵ BESENYŐ–MARSAI 2012, 50–57.

⁴⁶ MARSAI 2017, 1–3.

⁴⁷ *Libya airport hit by heavy fighting between militias* (2014).

szerveződött, de a földrajzi tényezők – támogatóik zöme Tripolitániából került ki –, a pillanatnyi politikai konstelláció, illetve a külső szereplők – Törökország, Katar – geopolitikai-ideológiai alapú támogatása is meghatározta a csoport jellegét. Ugyanez vonatkozott az Abdullah asz-Szinní vezette formációra, amely a Maitik-körnél valamivel szekulárisabb irányvonalat képviselt, fő szervező erejét azonban a kireneikai politikai kötődés jelentette, illetve az elkötelezett egyiptomi és emírségi támogatás. A földrajzi tényező a 2014 nyári választásokkor vált még egyértelműbbé, amikor a nyugati csoportok – korábbi ígéretük ellenére – nem fogadták el a voksolás eredményét és a Képviselők Házának (HoR) megalakulását. A HoR ezt követően a keleti Tobrukba tette át székhelyét, míg a GNC Tripoliban maradt. Ezzel a líbiai kormány kettészakadt. A megosztottságot súlyosbította Khalífa Haftar tábornok 2014 tavaszi felbukkanása is, aki a *méltóság művelet* keretében saját maga igyekezett katonai eszközökkel egyesíteni az országot és megtörni az iszlamista csoportok növekvő hatalmát.⁴⁸

A líbiai válság jelene⁴⁹

A líbiai belpolitika integrálására és az ország újraélesztésére az ENSZ vezetésével indultak kísérletek 2014 végén. Az egyéves, zsákutcákkal, botrányokkal és politikai bakikkal tarkított tárgyalások Bernardino Leonnak, az ENSZ-főtitkár líbiai különmegbízottjának távozásával és egy keretegyezmény, a Líbiai Politikai Megállapodás (Libyan Political Agreement, LPA) megkötésével végződtek, amelynek részleteit már az új különmegbízott, Martin Kobler igyekezett kidolgozni. A 2015. decemberi szkhíri megállapodásban a felek, a GNC és a HoR elvileg ugyan elismerték a megalakuló új Nemzeti Egyetértés Kormányának (GNA) és az új miniszterelnöknek, Fáiz Szarrádzsznak a fennhatóságát, de ez nem járt gyakorlati eredményekkel: mind a GNC, mind a HoR továbbra is fennmaradt, és önálló hatalmi központként politizált. A szkhíri megállapodás kudarca akkor vált nyilvánvalóvá, amikor 2016 nyarán a HoR képviselői szavazásban utasították el az új kabinetet. Ennek ellenére a GNA maradt az ország nemzetközileg elismert kormánya. A politikai törésvonalak némiképp átrendeződtek: a korábbi GNC–HoR ellentét után felerősödtek a Szkhíratot támogató és abból profitáló személyek, csoportok, illetve az azt elutasítók közti ellentétek. Ezt jól mutatja, hogy a két formáció, amely korábban hallani sem akart egymásról, 2015 végén hirtelen tárgyalásokba kezdett egymással.⁵⁰

A játékeret nemiképp egyszerűsítette, hogy 2016-ra a HoR szinte teljes egészében Haftar ellenőrzése alá került, aki az általa ellenőrzött keleti területeken megkezdte a katonai adminisztráció kiépítését. A tábornok politikai építkezését segítette, hogy bár a külső szereplők szóban mind kiálltak a szkhíri megállapodás mellett, valójában tovább folytatták patronáltjaik különálló támogatását. A színpalak mögött egyre több ország fogadta el azt az egyiptomi, orosz és – furcsa mód – amerikai nézőpontot, hogy Haftar nélkül nincs megállapodás, és ő az egyetlen politikai szereplő, aki képes egyesíteni az országot. Tették ezt annak ellenére, hogy a tábornok 3 évvel katonai fellépése után még arra sem volt képes,

⁴⁸ A 2011–2014 közötti időszakról lásd: MARSÁI 2014a; MARSÁI 2014b.

⁴⁹ A 2014 nyara és 2016 vége közötti líbiai folyamatokról részletesen lásd: MARSÁI 2017.

⁵⁰ *The Libyan Political Agreement: Time for Reset* (2016).

hogy Bengázit megtisztítsa a radikális csoportoktól – nemhogy egyesítse Líbiát. A lakosság jelentős része ráadásul rendkívül elutasító Haftarral szemben, ami a tábornok előéletét ismerve nem meglepő: sokan úgy vélik, az önjelölt vezető még Kaddáfinál is rosszabb lenne. Bármi legyen is a valóság, nehéz elképzelni, hogy egy ennyire megosztó személyiség képes lehet megteremteni a várva várt egységet.⁵¹ Mindezek ellenére 2017 elején úgy tűnt, hogy a teljes nemzetközi közösség ezt az utat választja: maga Martin Kobler is azt nyilatkozta, hogy Szkhírat „nincs kőbe vésvé”.⁵² 2017 során – külső nyomással – végül annyit sikerült elérni, hogy Szarrádzs és Haftar kétszer is tárgyalóasztalhoz ült. A fordulók során a felek beleegyeztek abba, hogy 2018 során választásokat tartanak az országban, és a harcok intenzitása is csökkent a megkötött tűzszüneteknek köszönhetően. Mindezek ellenére továbbra sincs megnyugtató megoldás a belpolitikai helyzetre.

Végül, de nem utolsósorban szólnunk kell a radikális iszlamista csoportok líbiai térnyeréséről is. A rezsím bukását és a központi hatalom összeomlását kihasználva nagy számban érkeztek külföldi harcosok az országba még olyan, viszonylag távolabbi területekről is, mint Szomália vagy Nigéria,⁵³ ami a helyi csoportokra is ösztönzőleg hatott. A keleti Derna városában – építve a 2000-es évek elején felerősödő iszlamista és rezsím-ellenes hagyományra – már közvetlenül a rezsím bukása után megalakult az első szalafita önkormányzat, amely bevezette a sariát a 80 ezres városban. Mivel Dernából már három évtizede áramlottak ki a harcosok Afganisztánba és más dzsihadista hadszínterekre, sőt a város fontos gyűjtőpont és átutazóhely volt más csoportok számára is,⁵⁴ ideális hídfőnek tűnt a dzsihadisták líbiai terjeszkedéséhez, amit mind a külföldi szervezetek (AQIM), mind a helyi formációk (Anszar as-Saría) igyekeztek kihasználni. Az elmúlt hat év perspektívájában azonban jól látszik, hogy ezek az erőfeszítések felemás eredményt hoztak. A csoportok kétségkívül megvetették az országban a lábukat, és Dernán kívül is szert tettek bizonyos fokú lakossági támogatásra, például Bengáziban vagy Szirtben. A radikálisok térnyerését jelzi a terrortámadások terjedése is: 2001 és 2011 között mindössze egyet követtek el az országban. 2012-ben ez a szám hat volt, 2013-ban 145,⁵⁵ 2014-ben pedig már 201. Bár 2015-re csak száz támadást regisztráltak az országban,⁵⁶ ez sokkal inkább ahhoz volt köthető, hogy a dzsihadista csoportok az általuk ellenőrzött térségekben konszolidálták hatalmukat, illetve hogy akcióik jelentős része átkerült a gerilla-hadviselés és felkelés kategóriájába. Riasztó volt, hogy nagy számban jelentek meg Észak-Afrikában a más hadszínterekről ismert öngyilkos merényletek, improvizált robbanóeszközök, autóba rejtett pokolgépek, illetve komplex támadások. A keleti partvidék városaiban, majd Szirtben kialakított dzsihadista központok pedig azt mutatták, hogy küszöbön áll ezen erők nagyobb méretű, stratégiai szintű térnyerése.

Az elmúlt másfél év mégis inkább a radikálisok kudarcairól szólt. A lakossági támogatás mögött legtöbbször nem ideológiai elkötelezettséget találunk, hanem azt az ügyes

⁵¹ *The Libyan Political Agreement: Time for Reset* (2016); *Elektronikus interjú egy EU-tagállam diplomatájával*, 2017. január.

⁵² *One year on and the Skirhat deal is still waiting* (2016).

⁵³ *Interjú az ENSZ egyik munkatársával*, 2012. január, Nairobi; *Tunisian, Algerian and Somalian fighters arrived in Sirte* (2016).

⁵⁴ FORDHAM 2012.

⁵⁵ ALEXANDER 2014, 13.

⁵⁶ ALEXANDER 2016, 6–7.

politikai manővert, amivel a dzsihádisták a helyi politikai és gazdasági sérelmeket, ellentéteket kiaknázva a maguk oldalára állítanak bizonyos formációkat. Jól látszott ez Szirtben, ahol a polgárháború legnagyobb vesztese, a Kaddádfa törzs – Kaddáfi törzse – él: az Iszlám Államnak valószínűleg az ország egyetlen más helyén sem sikerült volna területeket ellenőriznie, itt azonban erre megvolt a terük. A helyi kötődésű csoportok, mint az Anszár as-Saría nem tudták szélesíteni befolyásukat, és komoly nyomás alatt vannak a mérsékeltebb fegyveres csoportok részéről. A szirti bázist a miszrátai milíciák – amerikai légcsapások támogatásával – a Bunján Marszús művelet keretében, 6 hónapig tartó elkeseredett harcok és 4 ezer ember elvesztése árán szétzúzták.⁵⁷

A legfontosabb tényező azonban az, hogy a helyi lakosság döntő többsége nem szimpatizál ezen csoportokkal. A konzervatív líbiaiak nem értik, hogy mit várnak még tőlük ezek a külföldi hitszónokok, és miért kellene külső érdekek mentén feláldozni egyéni javaikat és céljaikat. A dzsihádisták zömének el kellett menekülnie Bengáziból; Tripoliban az esetenkénti merényletek ellenére nem sikerült megvetniük a lábukat; az egyetlen érdemi központ Derna, de ennek hatása területileg rendkívül korlátozott. Ráadásul utóbbi csoportok a kezdeti együttműködés után nyíltan megtagadták a további kooperációt az Iszlám Állam líbiai ágával, és elűzték őket területükről.⁵⁸ Mindezek alapján tehát úgy tűnik, hogy a Szomáliához vagy Szíriához hasonló nagyarányú dzsihádistá hatalomátvétel és állam-szervezés – szemben sok szakértő és e sorok szerzőjének korábbi félelmeivel⁵⁹ – egyelőre elmarad.

Az európai uniós érdekek

A Líbiával kapcsolatos stratégiai szintű európai és magyar érdekek négy nagy kérdéskör köré csoportosíthatók: ezek a politikai stabilitás, a gazdasági ügyek, a migráció kérdése – összekapcsolva az egyéb csempésztevékenységgel –, illetve a radikális szervezetek problémája.

A politikai stabilitás megteremtése kulcsfontosságú a többi kihívás kezeléséhez. 2018 nyarán azonban úgy tűnt, hogy ennek továbbra sem látszanak a keretei. A Khalífa Haftar, illetve a tripolitániai politikai erők közti ellentétek, valamint a tábornok kompromisszumképtelensége egyelőre újtját állta az érdemi megállapodásnak. Ebben döntő szerepet játszott, hogy a külső hatalmak lényegében helyettesítőkkal vívott háborút folytatnak az országban, és sokuk számára csak a szavak szintjén fontos a líbiai stabilitás kérdése: Egyiptom vagy az Egyesült Arab Emírségek például inkább tartaná fenn a jelenlegi diffúz viszonyokat, minthogy egy, a líbiai Muszlim Testvérekhez köthető politikai vezetést lásson az egységes Líbia élén.

A gazdaság területén az európaiak számára kulcsfontosságú az energiaszektor konszolidációja. A polgárháború dacára ezen a területen az elmúlt másfél évben pozitív fejleményeknek lehetünk tanúi, a kitermelés növekedett, a korábbi 300 ezerről 600–700 ezer hordóra. A nem várt események – mint például Esz-Szider és Rasz Lanúf 2017. márciusi

⁵⁷ *After 4,000 dead and wounded Bunyan Marsous finally beats IS in Sirte* (2016).

⁵⁸ LAESSING–AL-WARFALLI 2015.

⁵⁹ Lásd: MARSAI 2015.

váratlan elfoglalása⁶⁰ – azonban jelzik, hogy ennek a bővülésnek a belpolitikai bizonytalanság miatt megvannak a maga korlátai.

A migráció terén szükséges lenne a líbiai migrációs kapu minél előbbi lezárása. A 2017 elején kötött EU–Líbia és Olaszország–Líbia megállapodások ezt céloznák, és a 2017-es összesített adatok alapján ezen a területen a nemzetközi közösség komoly eredményeket tudott felmutatni, amikor az előző évi 181 ezerről nem egészen 120 ezerre esett vissza az érkezők száma.⁶¹

A legkisebb fejfájást – egyelőre – az iszlamista radikálisok jelentik, akiknek perspektívájában – az elmúlt hónapok vereségei és fokozódó katonai nyomása után – továbbra is elsősorban a lokális ügyek vannak jelen, nem pedig valamiféle globális terjeszkedés. Utóbbi kockázatát természetesen még középtávon sem zárhatjuk ki, amire több európai kormányzat is figyelmeztetett.⁶²

A magyar–líbiai kapcsolatok

A két ország közötti diplomáciai kapcsolatok felvételére 1967-ben került sor. A viszony Kaddáfi hatalomra kerülése után még szívélyesebbé vált, amit mind a kölcsönös látogatások, mind a bővülő kereskedelmi kapcsolatok jeleztek (ennek legfőbb elemét a magyar fegyverexport adta). 1971-ben önálló magyar nagykövetség nyílt Tripoliban. Hazánk először 1977–1978-ban kötött megállapodást Líbiával hadiipari cikkek szállítására a Technika Külkereskedelmi Vállalaton keresztül. Magyarország és Líbia 1981-ben aláírt egy majd 300 millió dollár értékű, katonai híradástechnikai cikkek szállításáról szóló szerződést, a vállalat teljesítését azonban megnehezítették a fizetési és anyagbeszerzési gondok. 1985–1986-ban végül egy-egy zászlóalj felderítő és zavaró rádiótechnikai berendezést adtunk át Tripolinak.⁶³ Az 1974 és 1988 közötti együttes külkereskedelmi forgalom értéke elérte az egymilliárd USD-t. Ebben a már említett fegyverexport mellett fontos szerepet játszott a vegyipar, illetve az oktatás és az egészségügy.⁶⁴

A hidegháborút és a lockerbie-i merényletet követő ENSZ-szankciók után a gazdasági kapcsolatok jelentősen csökkentek, és csak a 2000-es évek hoztak ebben érdemi változást, amikor a magyar áruexport ismét elérte az évi 17–25 millió USD-t.⁶⁵ 2008-ban arról is felröppentek hírek, hogy a MOL is líbiai koncessziókat szerez,⁶⁶ de ezek végül nem realizálódtak.

Az ígéretes trendnek az arab tavasz kitörése vetett véget, ami nem minden szereplőt érintett negatívan: a MOL-nak például közvetve segített, mivel legfőbb regionális vetélytársa, az OMV kitermelésének 10%-a származott az észak-afrikai országból, amelyet így az ideiglenesen elvesztett.⁶⁷ A többség számára azonban súlyos csapás

⁶⁰ AL-WARFALLI 2017.

⁶¹ WINTOUR 2018.

⁶² CASQUEIRO 2015.

⁶³ BÉKÉS 2011.

⁶⁴ *A magyar–líbiai kapcsolatok* (2014).

⁶⁵ *A magyar–líbiai kapcsolatok* (2014).

⁶⁶ *Közel-keleti partnereket keres a Mol* (2008).

⁶⁷ *Líbia besegít: a Mol lenyomta az OMV-t* (2011).

volt a polgárháború: a Nemzetközi Vegyépszer Zrt. egy – az-Zavijja városában elindított – közel 100 milliárd forintos infrastrukturális projektet bukott el a forradalom kitörése miatt. A közvetlen anyagi károk mértéke a már elvégzett, de ki nem fizetett munka miatt 6–7 milliárd forint körül lehetett.⁶⁸ Nem véletlen, hogy a MOL a kiadott új koncessziók ellenére óvatossá vált az észak-afrikai befektetésekkel kapcsolatban. Így bár Líbia szinte mindent importból szerez be, jelenleg a magyar gazdasági szereplők óvatosak Tripolival kapcsolatban.

A magyar diplomácia fontos szerepet játszott a 2011-es válság során: Marton Béla nagykövet és Galli László első beosztott példás helytállással – és bátorsággal – nem csupán hazánk, de az Európai Unió, az Egyesült Államok, Olaszország, Kanada, Horvátország és Görögország képviselőit is ellátta.⁶⁹ A nagykövetség ezenkívül fontos szerepet játszott a nyugati állampolgárok kimenekítésében is. A biztonsági helyzet miatt a nagykövetség 2014-ben Tunéziába tette át székhelyét, de 2017 során ismét felmerült a visszaköltözés lehetősége,⁷⁰ ami aztán napjainkra realizálódott is.

Hazánkat egyelőre alig érinti az észak-afrikai migrációs hullám, annak ellenére, hogy az észak-afrikai migránsok egy része hazánk felé veszi az irányt, számuk nagyon alacsony: 2016-ban mintegy 2000-en érkeztek, köztük líbiaiak.⁷¹ Nem véletlen, hogy Líbia kérdése foglalkoztatja a magyar kormányzatot,⁷² és Budapest álláspontja szerint – már csak a szövetségi szolidaritásból fakadóan is – elengedhetetlen egy működő egységkormány felállítása, a migráció mérséklése és Líbia stabilizálása.⁷³

Felhasznált irodalom

- A magyar–líbiai kapcsolatok* (2014). Elérhető: www.mfa.gov.hu/kulkepviselet/LY/hu/Bilateralis/bi_gazdasagi.htm (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- After 4,000 dead and wounded Bunyan Marsous finally beats IS in Sirte (2016). *Libya Herald*, 2016. 12. 15. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/12/05/after-4000-dead-and-wounded-bunyan-marsous-finally-beats-is-in-sirte/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- AHMIDA, Ali Abdullatif (2009): *The Making of Modern Libya: State Formation, Colonization, and Resistance, 1830–1932*. Albany, State University of New York Press.
- ALEXANDER, Yonah (2014): *Terrorism in North Africa and the Sahel in 2013*. Elérhető: www.potomac-institute.org/images/TerrorismNAfricaSahel2013.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- ALEXANDER, Yonah (2016): *Terrorism in North Africa and the Sahel in 2015*. Elérhető: www.potomac-institute.org/images/TerrNASahel2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- AL-WARFALLI, Ayman (2017): East Libyan forces recapture oil ports. *Reuters*, 2017. 03. 15. Elérhető: www.reuters.com/article/us-libya-security-oil-terminals-idUSKBN16L2TG (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)

⁶⁸ *Több milliárdot bukott a Vegyépszer Líbiában* (2012).

⁶⁹ *Magyar marad az EU líbiai képviselője* (2011).

⁷⁰ *Hungary looks to reopen Tripoli embassy* (2017).

⁷¹ *Afrika és Magyarország 2017–2025: lehetőségek, trendek és kihívások* című workshop, 2017. március 9.

⁷² MÉSZÁROS 2016.

⁷³ Lásd még erről: N. RÓZSA 2011; 2015.

- BÉKÉS Márton (2011): Szívélyes kapcsolat. *Magyar Nemzet Online*, 2011. Elérhető: http://mno.hu/migr_1834/szivelyes_kapcsolat-178142 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- BESENYŐ János – MARSAI Viktor (2012): *Országismertető. Líbia*. Székesfehérvár, MH Összhaderőnemi Parancsnokság.
- British jihadists fighting for Isil in Libya (2016). *The Telegraph*, 2016. 06. 19. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/2016/06/19/british-jihadists-fighting-for-isil-in-libya/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- BÚR Gábor (2011): Káosz vagy rend? Líbia Al-Kaddáfi után. *KBH – Szakmai Szemle*, 3. sz. 69–73.
- CAMPBELL, Matthew – CHELLEL, Kit (2016): Hot Mess: How Goldman Sachs Lost \$1.2 Billion of Libya's Money. *Bloomberg Businessweek*, 2016. 09. 29. Elérhető: www.bloomberg.com/features/2016-goldman-sachs-libya/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- CASQUEIRO, Javier (2015): Spain fears jihadists may enter country alongside asylum seekers. *El País*, 2015. 09. 09. Elérhető: http://elpais.com/elpais/2015/09/09/inenglish/1441789938_965441.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- CHANDLER, Adam (2016): Libya, ISIS, and the Flow of Foreign Fighters. *The Atlantic*, 2016. 03. 11. Elérhető: www.theatlantic.com/international/archive/2016/03/isis-libya-un-report/473475/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- CIA (2017): *The World Factbook – Libya*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- COLE, Peter – MANGAN, Fiona (2016): *Tribe, Security, and Peace in Libya Today*. United States Institute of Peace. Elérhető: www.usip.org/sites/default/files/PW118-Tribe-Security-Justice-and-Peace-in-Libya-Today.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- CRITCHLOW, Andrew (2015): Gaddafi's missing billions shows risk of sovereign wealth funds. *The Telegraph*, 2015. 06. 12. Elérhető: www.telegraph.co.uk/finance/comment/11671850/Gaddafis-missing-billions-shows-risk-of-sovereign-wealth-funds.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- ENSZ (2015): *World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision*. Elérhető: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- FAGE, John D. – TORDOFF, William (2004): *Afrika története*. Budapest, Osiris.
- FORDHAM, Alice (2012): Derna, the sleepy town of Islamist extremism. *The National*, 2012. 09. 20. Elérhető: www.thenational.ae/news/world/middle-east/derna-the-sleepy-town-of-islamist-extremism (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- FORNAJI, Hadi (2017): Catholic bishop in Tripoli retires. *Libya Herald*, 2017. 02. 08. Elérhető: www.libyaherald.com/2017/02/08/catholic-bishop-in-tripoli-retires/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Gaddafi amasses army of African mercenaries* (2011). Elérhető: www.alarabiya.net/articles/2011/03/03/140004.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- Hungary looks to reopen Tripoli embassy (2017). *Libya Herald*, 2017. 02. 12. Elérhető: www.libyaherald.com/2017/02/12/hungary-looks-to-reopen-tripoli-embassy/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Közel-keleti partnereket keres a Mol (2008). *Origo*, 2008. 05. 27. Elérhető: www.origo.hu/gazdasag/befektetes/20080527-kozelkeleti-partnereket-keres-a-mol-farkas-ferenc-libia.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- LAESSING, Ulf – AL-WARFALLI, Ayman (2015): Expulsion from Derna bastion may show limits for Islamic State in Libya. *Reuters*, 2015. 07. 24. Elérhető: www.reuters.com/article/us-libya-security-idUSKCN0PY1A620150724 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)

- Libia besegít: a Mol lenyomta az OMV-t* (2011). Elérhető: www.vg.hu/vallalatok/energia/libia-besegit-a-mol-lenyomta-az-omv-t-341748 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Libya – Foreign exchange reserves* (2017). Elérhető: <https://knoema.com/atlas/Libya/topics/Economy/Short-term-indicators/Foreign-Exchange-Reserves> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- Libya airport hit by heavy fighting between militias (2017). *The Guardian*, 2014. 07. 13. Elérhető: www.theguardian.com/world/2014/jul/13/libya-airport-heavy-fighting-militias-tripoli-islamist-zintan (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- Libya Brief* (2016). Elérhető: www.iom.int/countries/libya (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- Libya Crude Oil Production* (2017). Elérhető: www.tradingeconomics.com/libya/crude-oil-production (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Libya Export* (2017). Elérhető: www.tradingeconomics.com/libya/exports (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Libya Islamists destroy Sufi shrines, library: military. *Reuters*, 2012. 08. 25. Elérhető: www.reuters.com/article/us-libya-islamists-idUSBRE87004E20120825 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- Libyan official: 'Foreign fighters smuggled into Libya, Egypt, via Sudan'* (2015). Elérhető: www.dabangasudan.org/en/all-news/article/libyan-official-foreign-fighters-smuggled-into-libya-egypt-via-sudan (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- LUBIN, Gus (2011): Qaddafi Was Worth More Than \$200 Billion – By Far The Richest Person In The World. *Business Insider*, 2011. 10. 22. Elérhető: www.businessinsider.com/qaddafi-200-billion-richest-2011-10 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- Magyar marad az EU líbiai képviselője (2011). *hvg.hu*, 2011. 07. 08. Elérhető: http://hvg.hu/itthon/20110708_magyarország_kepviselo_libia (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- MARSAI Viktor (2014a): A líbiai válság elmúlt két és fél éve európai szemszögből. *Nemzet és Biztonság*, 7. évf. 3. sz. 82–104.
- MARSAI Viktor (2014b): A líbiai helyzet és az európai nagystratégia hiánya. *SVKK Elemzések*, 13. sz. Elérhető: www.grotius.hu/doc/pub/QFWHNM/2014-08-26_masai_viktor_a_l%C3%AD-biai_helyzet_%C3%A9s_az_eur%C3%B3pai_nagystrat%C3%A9gia_hi%C3%A1nya.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- MARSAI Viktor (2017): A migrációs diskurzus margójára III. A líbiai válság az európai migráció tükrében. *SVKK Elemzések*, 1. sz. Elérhető: http://netk.uni-nke.hu/uploads/media_items/svkk-elemzesek-2017-1-a-migracios-diskurzus-margojara-iii-a-lib.original.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- MARSAI, Viktor (2015): Libya – Somalia at the gates? *The Copernicus Journal of Political Studies*, Vol. 7, No. 1. 102–123. DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/cjps.2015.01.07>
- MÉSZÁROS Tamás (2016): Orbán gigantikus menekültvárost építene. *Index*, 2016. 09. 24. Elérhető: http://index.hu/belfold/2016/09/24/orban_gigantikus_menekultvarost_epitene/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- MILES, Tom (2016): More Europe-bound migrants may be dying in Sahara than at sea: report. *Reuters*, 2016. 07. 15. Elérhető: www.reuters.com/article/us-europe-migrants-sahara-idUSKCN0ZV22C (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)
- N. RÓZSA Erzsébet (2011): Libya and the Hungarian EU Presidency. *Külpolitikai tanulmányok*, No. 14. 1–3.
- N. RÓZSA Erzsébet (2014): Az Iszlám Állam előretörése Irakban és az amerikai válaszcsepások. *Nemzet és Biztonság*, 7. évf. 4. sz. 56–61.
- N. RÓZSA Erzsébet (2015): *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest, Osiris–KKI.

- One year on and the Skirhat deal is still waiting (2016). *Libya Herald*, 2016. 12. 17. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/12/17/one-year-on-and-the-skirhat-deal-is-still-waiting/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- SALVIN, Barbara (2012): Former Prime Minister Mahmoud Jibril: Libya Is a 'Stateless Society'. *Al-Monitor*, 2012. 11. 08. Elérhető: www.al-monitor.com/pulse/originals/2012/al-monitor/libya-jibrilinterview.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- The Libyan Political Agreement: Time for Reset* (2016). Elérhető: www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/libyan-political-agreement-time-reset (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- Three thousand migrants rescued in a single day (2016). *Libya Herald*, 2016. 03. 19. Elérhető: www.libyaherald.com/2017/03/19/three-thousand-migrants-rescued-in-a-single-day/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Több milliárdot bukott a Vegyépszér Líbiában (2012). *NOL*, 2012. Elérhető: http://nol.hu/gazdasag/20110922-tobbmiliardos_bukas_libiaban-1212581 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 23.)
- Tunisian, Algerian and Somalian fighters arrived in Sirte (2016). *Hiiraan Online*, 2016. 04. 03. Elérhető: http://hiiraan.com/news4/2016/Apr/104852/tunisian_algerian_and_somalian_fighters_arrived_in_sirte.aspx (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- VANDEWALLE, Dirk (2012): *A History of Modern Libya*. Cambridge, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139094580>
- VARVELLI, Arturo (2013): *The Role of Tribal Dynamics in the Libyan Future*. Elérhető: www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/analysis_172_2013.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 21.)
- WINTOUR, Patrick (2018): Rise in migrant arrivals to Italy raises fears over Libyan lawlessness. *The Guardian*, 2018. 01. 25. Elérhető: www.theguardian.com/world/2018/jan/25/january-sees-rise-in-number-of-people-reaching-italy-from-libya (A letöltés dátuma: 2018. 04. 04.)
- ZAPTIA, Sami (2016a): Libyan economy is near collapse: World Bank. *Libya Herald*, 2016. 10. 11. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/10/11/libyan-economy-is-near-collapse-world-bank/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 26.)
- ZAPTIA, Sami (2016b): 56 percent of migrants in Libya not heading for Europe: IOM. *Libya Herald*, 2016. 11. 22. Elérhető: www.libyaherald.com/2016/11/22/56-percent-of-migrants-in-libya-not-heading-for-europe-iom/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 20.)

Vákát oldal

A sokszínű Egyiptom

N. Rózsa Erzsébet

Földrajzi adottságok és népességi adatok

Az Egyiptomi Arab Köztársaság stratégiai fontosságát földrajzi elhelyezkedése adja, amit a 2014-ben elfogadott alkotmány preambuluma is kiemel: „Egyiptom a világ arab szíve. A civilizációk és kultúrák találkozási pontja, a tengeri kereskedelem és kommunikáció kereszteződése. Afrika feje a Mediterráneumban, és torkolata a leghosszabb folyónak: a Nílusnak.”¹

Az Egyiptomi Arab Köztársaság Afrika északi sávjának legkeletibb részén található. Az afrikai kontinens felől a Szahara, északról a Földközi-tenger, keletről a Vörös-tenger határolja. A két tengert a Sínai-félsziget választja el egymástól, és ez köti össze Afrikát Ázsiával. A tengerek között az átjárást a Szuezi-csatorna biztosítja. Az ország északkeleten Izraellel, délen Szudánnal, nyugaton Líbiával határos. Az ország egyfajta kulturális hidat képez, az arabok lakta két nagy régió, a Masrek és a Magreb között, de történelmi múltjából fakadóan Afrikához is kötődik Szudánon keresztül, amely egykor uniót alkotott Egyiptommal.

A mintegy egymillió km² kiterjedésű² Egyiptom természeti adottságait a Szahara sivataga és egyetlen folyója, a Nílus határozza meg. Az ország nagy részét sivatag borítja. Mezőgazdasági művelésre a folyó menti övezet (és néhány oázis), Egyiptom teljes területének mindössze 2,8%-a alkalmas.³ A lakosság túlnyomó többsége ezért a Nílus deltájában és a folyó 20 km-es sávjában, valamint a Földközi-tenger partja mentén él. Mindebből következik, hogy a Nílus gyakorlatilag az élet és megélhetés forrása az egyiptomiak számára, stratégiai jelentősége megkérdőjelezhetetlen.

A demográfiai adatok szerint Egyiptom a legnépesebb arab ország, Afrika harmadik legnépesebb állama. Lakosságának száma megközelítőleg 100 millió fő, és még mindig növekvő tendenciát mutat, ami az Abdel-Fattáh al-Szizsi vezette kormány egyik legnagyobb kihívása. 2004–2014 között a népesség 46%-kal nőtt. A növekedési ráta jelenleg 2,45%, ami azt jelenti, hogy az egyiptomi társadalom évente mintegy kétmillió fővel gyarapszik.⁴ A lakosság átlagéletkora 23,9 év, a népesség több mint harmada 15 év alatti, míg alig 5% a 65 év feletti korosztály aránya.⁵ A népességrobbanás az 1960-as években indult, majd a Mubarak-kormányzat alatt némileg csökkent, de az arab tavaszt követően ismét növekedni kezdett a születések száma. Bár a Szizsi-kormányzat a közelmúltban

¹ *Constitution of The Arab Republic of Egypt 2014* (s. a.).

² CIA 2017.

³ CIA 2017.

⁴ CIA 2017.

⁵ CIA 2017.

ambiciózus családtervezési programot indított el a kétgyermekes családmódel érdekében („kettő elég!”), ennek hatása még évekig nem lesz érezhető. Így a népességrobbanás hatásai az elkövetkező évtizedekben érezhetőek maradnak. A mai előrejelzések szerint – az új programmal együtt is – 2030-ra az egyiptomi lakosság lélekszáma 119 millióra nőhet.⁶

A népességi adatokat tovább árnyalja a migráció és emigráció kérdése. Az ország szárazföldi határai – döntően a Szahara sivatagos területein – szinte ellenőrizhetetlenek. A nyitott határok korábban is biztonsági kockázatot jelentettek, de az arab tavasz és a líbiai összeomlás, a szíriai és jemeni polgárháborúk, valamint az Iszlám Állam térnyerése, majd térvesztése után, még komolyabb kihívássá váltak, az ehhez kapcsolódó illegális fegyver- és embercsempészettel és a terrorizmus terjedésével együtt.

Egyiptom elhelyezkedése okán – Afrika és Ázsia határán, Európától mindössze a tenger által elválasztva – az ókor óta fontos migrációs útvonal, mégis inkább tranzitország, mint célország. A nagy népmozgások egyik fő oka, a fegyveres konfliktusok, az utóbbi évtizedekben Egyiptom közvetlen közelében is sokakat arra kényszerítettek, hogy elhagyják hazájukat. Bár az egyiptomi kormányzat szerint ötmillió menekült van az országban,⁷ az ENSZ Menekültügyi Hivatalának adatai ezt nem támasztják alá: a 2016-ban az összes regisztrált menekült és menedékjogot kérő száma hozzávetőlegesen 250 ezer fő volt, ebből 114 ezer szíriai, 2017-ben pedig mintegy 32 ezer menekült regisztrált Egyiptomban.⁸ A menekültek Szíria mellett elsősorban Irakból, Etiópiából, Szomáliából, Dél-Szudánból és Eritreából érkeztek. A nem regisztrált menekültek és bevándorlók száma azonban vélhetően sokkal magasabb, és ez – valamint az akár évtizedek óta már Egyiptomban élő bevándorlók jelenléte – támaszthatja alá a hivatalos egyiptomi adatokat.

A különleges szudáni kapcsolat

A Szudánból érkezők és letelepedők száma nehezen meghatározható. Közülük sokan már évek óta élhetnek Egyiptomban. Szudán különleges szerepet játszik, hiszen a két ország 135 évig uniót alkotott, egészen Szudán 1956-os függetlenségéig. Ennek a történelmi és hagyományos kapcsolatnak köszönhető az az 1976-os megállapodás is, amely szerint a betelepült szudániak nem számítottak menedékkérőnek, az egyiptomi állampolgárokkal szinte azonos jogok illeték meg őket. 1995-ben azonban Kartúmban merényletet kíséreltek meg az oda látogató Hoszni Mubárák egyiptomi elnök ellen, aminek következményeként a betelepült szudániak különleges helyzete megszűnt, és a szudániak a többi külföldivel azonos kategóriába kerültek.

2004-ben Egyiptom és Szudán aláírta a négy szabadság megállapodást, így a szudániak ismét könnyített eljárással telepedhettek le Egyiptomban, de már nem kaptak az állampolgárokkal azonos jogokat.⁹ Nincsenek pontos adatok arról, hogy hány szudáni él Egyiptomban, de számuk elérheti akár a 2–3 milliót is. Ezzel együtt már reálisnak tekinthető, hogy ötmillió menekült és bevándorló él az országban.

⁶ AMIN 2018.

⁷ KARASAPAN 2016.

⁸ *Egypt* (2017).

⁹ KARASAPAN 2016.

Egyiptom, a kibocsátó állam

Egyiptom ugyanakkor a térség egyik legnagyobb kibocsátó országa is. A tartósan vagy ideiglenesen külföldön élő és dolgozó egyiptomiak száma meghaladja a betelepültek és menedékkérők számát, a nettó migrációs ráta emiatt negatív tartományban van. Az arab tavaszt megelőző években 6,5 millió egyiptomi dolgozott külföldön, de 2013-ra az arab forradalmak miatt ez a szám visszaesett 4,3 millióra.¹⁰ Először az 1971-es alkotmány szólt a szabad elvándorlás jogáról, és tette lehetővé az egyiptomiak számára, hogy másikk országban éljenek és vállaljanak munkát. Ennek háttérében az 1970-es évek gazdasági problémái és az urbanizáció hatására beindult népességrobbanás állt, miközben az Öböl-államokban megindult az olajkitermelés, és hirtelen megnőtt a munkaerő iránti igény. Így az egyiptomi kivándorlók többsége az Öböl olajban gazdag államaiban és Irakban települt le.

Az 1990–1991-es Öböl-háború alatt szinte az összes egyiptomi hazatért Irakból és Kuvaitból. Az 1990-es években csökkent az elvándorlási kedv is, amint az egyiptomi munkaerőt olcsóbb ázsiai munkásokkal váltották fel, de a 2000-es évekre ismét változott a trend. 2009-es adatok szerint kétfélmillió egyiptomi dolgozott Líbiában, 1,3 millió Szaúd-Arábiában, a kis Öböl-államokban további közel egymillió, miközben a nyugatra vándorlók száma 1,6 millió volt.¹¹ Líbia szétesése után, sokan visszatértek Egyiptomba, de még mindig közel 700 ezren maradtak. A számadatokból látható, hogy az egyiptomi emigráció 75%-a a környező arab és leginkább az olajban gazdag országokba irányul. A külföldön élők hazautalásai fontos bevételt jelentenek az ország számára. Azonban az olajkészletek kimerülése után nem zárható ki, hogy az egyiptomiak nagyobb számban visszatérnek hazájukba.

Gazdaság

A lakosságszám tükrében az ország számára a legfontosabb és egyre nagyobb terhet jelentő kihívás, hogy korlátozott erőforrásai ellenére el tudja látni növekvő népességét. Hét évvel az arab tavasz után Egyiptom gazdaságilag nem tudott megerősödni, a forradalmat kiváltó problémák továbbra is fennállnak, a fiatal munkanélküliek aránya magas, a társadalom egyre szélesebb rétegeinek megélhetési gondjai vannak.

Egyiptom gazdasága történelmileg a földhöz és a Nílushoz kapcsolódik, amelynek a mai napig meghatározó jelentősége van. Az állami bevételek döntő hányadát a mezőgazdaságból, az idegenforgalomból, a Szuézi-csatorna üzemeltetéséből, valamint a külföldön élők hazautalásaiból származó jövedelmek teszik ki. Ezért igen nagy kihívás, hogy Etiópiában hamarosan elkezdik feltölteni a Nílus felső folyására épített Nagy Újjászületés Gátat, amelynek hosszú távú hatásai lehetnek Egyiptomra, mivel várható a vízhozam csökkenése.¹² Az etióp gát nemcsak a lakosság közvetlen vízszükségletének kielégítésére jelent veszélyt, hanem a Nílushoz kötött egyiptomi mezőgazdaság számára is.¹³

¹⁰ MPC Team 2013.

¹¹ ZOHRY 2013.

¹² JOSEPHS 2014.

¹³ A kézirat lezárása után érkezett a hír, hogy Egyiptom, Etiópia és Szudán megállapodott a Nílus vízének megosztásáról (a szerk.).

Egyiptom mezőgazdaságból származó bevételei 2017-ben a GDP 11,9%-át adták, ami nem kiemelkedő, azonban a munkaerő harmadának megélhetését biztosítja. A fő termékek a gyapot, a rizs, a kukorica, a búza, a zöldség és gyümölcs, míg az állattenyésztésben a marha, a kecske és a birka a legfontosabb.¹⁴

Az ország legfontosabb bevételi forrásának az arab tavaszt megelőző években a turizmus számított. 2005–2010 között látványos fellendülés volt ebben a szektorban, 2005-ben hétmilliárd dollárnyi bevételt hozott, 2010-re ez 12,5 milliárd dollárra emelkedett.¹⁵ 2007-ben a turizmus a GDP 9%-át tette ki, és a munkaerő 12%-át foglalkoztatta 2010-ben.¹⁶ A 2011-es tüntetési hullám és rendszerváltás, majd az azt követő instabil belpolitikai helyzet visszaesést eredményezett az idegenforgalomban: 2011-ben 8,7 milliárd dollárra csökkent. 2012-ben Mohamed Murszi megválasztását követően a belpolitika stabilizálódni látszott, az idegenforgalom lassan növekedésnek indult, és tízmilliárd dolláros bevételt hozott. De a fellendülés nem tartott sokáig, 2013-ban ismét csak 5,9 milliárd dollár bevételt eredményezett, a második rendszerváltás, Mohamed Murszi leváltása miatt.¹⁷ 2014 óta a belpolitikai helyzet stabilizálódott, a Szízi-kormányzat megkezdte második elnöki ciklusát. A kormány egyik legfontosabb célja a terrorcselekmények felszámolása, amelyek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy 2016-ban a turizmus mindössze 3,8 milliárd dollárnyi jövedelemhez juttatta az országot.¹⁸

A külföldön élők hazautalásaiból származó állami bevétel jelentős részét képezi a költségvetésnek: 2017-ben mintegy 6 milliárd dollár volt, és annak ellenére növekedett, hogy a Líbiában élő és dolgozó 1–2 millió egyiptominak több mint fele visszatért hazájába a polgárháborús helyzet miatt.

A Szezei-csatornát 1869-ben adták át, Egyiptom 1956-ban államosította, azóta is állami kézben van. A Szezei-csatornának kiemelkedő jelentősége van a nemzetközi áruszállításban, de a tengeri kereskedelmi útvonal fontos része, egyben sarkalatos pontja az egyiptomi gazdaságnak is. A csatorna a Vörös-tengert és a Földközi-tengert köti össze, így a tengeri szállítás során nem kell megkerülni Afrikát, ami jócskán lerövidíti a hajózási útvonalat.¹⁹ Stratégiai jelentősége van a világ kőolaj- és cseppfolyósított földgáz kereskedelme szempontjából is.²⁰ 2016-ban kőolajból 3,9 millió hordót szállítottak naponta a Szezei-csatornán.²¹ A 2017-es évben ez 5,3 milliárd dollár bevételt jelentett Egyiptom számára.²²

Egyiptom gazdasága történelmi gyökerű, strukturális problémákkal küzd. A 2011-es egyiptomi forradalom is visszavezethető erre. Az ország függetlenedését követően, a szocialista gazdaságpolitika hatására, az állami dominancia érvényesült. Bár a szadati *infítáh* után Hoszni Mubárak elnöksége alatt az 1990-es években ismét kezdett nyitottabbá válni az egyiptomi gazdaság, de a jelentősebb reformokra 2004-ig kellett várni. A gazdaság megújítására irányuló program célja az volt, hogy Egyiptomot egy piacorientáltabb,

¹⁴ CIA 2017.

¹⁵ KHAN–MILLER 2016.

¹⁶ *Egypt Tourism Revenues* (s. a.).

¹⁷ *Egypt Tourism Revenues* (s. a.).

¹⁸ *Egypt Tourism Revenues* (s. a.).

¹⁹ *Canal History* (s. a.).

²⁰ *Suez Canal, Sumed Pipeline are key parts of Egypt's role in international energy markets* (2013).

²¹ *Three important oil trade chokepoints are located around the Arabian Peninsula* (2017).

²² *Egypt's Suez Canal revenues rise to \$5.3 bln in 2017 – statement* (2018).

magánszektor által vezérelt gazdasággá formálja, amely rugalmasabb és vonzóbb befektetési környezetet teremt. Ennek hatására 2005–2010 között látványos növekedésnek indult a gazdaság, miközben 2008-tól világgazdasági válság volt. Árnyalta a helyzetet, hogy a magánszektor a politikai elithez közel álló körök uralták. A kis- és középvállalkozások számára továbbra sem volt támogató a gazdasági környezet. A fiatal munkanélküliek aránya csökkent, de így is 25%-os volt. A gazdasági fellendülés a társadalom szélesebb rétegeit nem érintette.²³ A 2011-es egyiptomi forradalom a gazdasági reformok végét is jelentette, és zuhanni kezdett a gazdaság teljesítménye. Az átmeneti időszakban a Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsa (SCAF) állami beavatkozással próbálta kezelni a súlyosbodó gazdasági problémákat, újabb munkahelyeket teremtettek az állami szektorban, és növelték az állami támogatásokat. 2012-ben a Muszlim Testvérek kerültek hatalomra, Mohamed Murszi lett az elnök. Murszi rövid elnöklése alatt a kormányzat és a katonai vezetés ellentéte dominált, miközben a gazdasági kérdések háttérbe szorultak. 2013-ban a hadsereg eltávolította a hatalomból Murszit és a Muszlim Testvéreket. Az Öböl-államok Murszi eltávolítását követően jelentős támogatásokat ígértek Egyiptomnak. 2014-ben választották meg elnöknek, a hadsereg volt vezetőjét Abdel-Fattáh al-Sziszit, aki elnöki kampányában két éven belüli gazdasági fellendülést ígért.²⁴ A Sziszi-kormányzat első évében nagyszabású gazdaságfejlesztő és -élénkítő programot hirdetett, ennek keretében több gigaberuházás került napirendre: a Szezei-csatorna második vonalának megépítése, a csatorna mentén egy ipari és logisztikai csomópont kialakítása, valamint egy új adminisztratív főváros létesítése Kairón kívül.²⁵ 2015 márciusában egy, a gazdaság élénkítésére külföldi partnereket is behívni kívánó konferenciát szerveztek Sarm al-Sejkben, ahol Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Kuvait 12,5 milliárd dolláros befektetésre tett ígéretet Egyiptomnak.²⁶ A kisbefektetők számára meghirdették a Szezei-csatorna részvényeket, hogy a belső piacot is élénkítsék. 2015 augusztusában, alig egy éven belül, átadták a Szezei-csatorna második sávját.²⁷ A másik óriásprojekt, az új adminisztratív főváros, is készül, a tervek szerint az első minisztérium 2018-ban költözik be, és 2020-ra készül el teljesen.²⁸

2016-ban Egyiptom megállapodott a Nemzetközi Valutaalappal (International Monetary Fund, IMF), és 12 milliárd dolláros kölcsönt vett fel. Az IMF-szerződés olyan kötelezettségeket szabott, amelyek a társadalom számára népszerűtlenek voltak, de a gazdaság strukturális fejlesztéséhez elengedhetetlen változtatásokat tartalmazott. Megvonta az állami szubvenciót az alapélelmiszerekről, az üzemanyagról, az elektromos áramról, valamint előírta az állami alkalmazottak számának csökkentését, s további különadókat irányzott elő.²⁹ 2016 novemberében az Egyiptomi Nemzeti Bank ismét leértékelte a nemzeti valutát, és hagyta lebegni, ami magas inflációhoz vezetett.³⁰ A gazdasági megszorítások és az egyiptomi font értékvesztése az egész társadalmat érzékenyen érinti,

²³ KHAN–MILLER 2016.

²⁴ Sisi promises better life in Egypt in 2 years, though street kids may need longer (2014).

²⁵ *One Year On: The Economy Under Sisi June* (2015).

²⁶ *One Year On: The Economy Under Sisi June* (2015).

²⁷ DIAB 2015.

²⁸ AL TAWY 2017.

²⁹ IMF 2017.

³⁰ FETEHA et al. 2016.

de a legszegényebb rétegek számára jelenti a legnagyobb gondot. Szísi elnök jelenleg második elnöki ciklusát tölti, de a gazdasági fellendülés még várat magára.

A modern Egyiptom múltja és jelene

Egyiptom több ezer éves múltra tekint vissza. Az Egyiptomi Arab Köztársaság mai formájának gyökerei az 1952-es forradalomig nyúlnak vissza, amikor fiatal tisztok egy csoportja eltávolította a hatalomból Farúk királyt. A Szabad Tisztek Mozgalmát nemzeti érzelmű, értelmiségi tisztok alkották.³¹ A modern Egyiptom létrejötték az ideológiák sokszínűsége jellemezte a világot, ezek egyvelegéből építkezett az új Egyiptom. A politikaformálásban ütközött a nyugati eszmerendszert támogató városi értelmiség, az alkalmazkodó iszlám, valamint a modernizációt hirdető hadsereg. Az 1952-es forradalom alkalmával végül katonai puccsal a hadsereg vette át a hatalmat. A katonai vezetés modern szekuláris állam létrehozását tűzte ki célul. Egyiptom térségbeli meghatározó szerepét szemlélteti, hogy a Szabad Tisztek Mozgalmának mintájára a környező arab országokban, Irakban, Szíriában, Líbiában is hasonló csoportok alakultak, amelyek szintén katonai puccsal jutottak hatalomra. Az ország megalakulása óta a hadseregnek fontos szerepe van az állam életében.³² Az egyiptomi hadseregnek nagyarányú részesedése van az egyiptomi gazdaságban, és a háttérből befolyást gyakorol a politikára is.³³

Egyiptom legkarizmatikusabb vezetője, Gamál Abdel Nászér 1954-ben vette át a hatalmat. Nászér nemcsak Egyiptom történelmére volt hatással, az arab nacionalizmus és pánarab eszme megteremtőjeként, hanem az egész arab világot formálta és egységesebbé kovácsolta, ami megnyilvánult az arab–izraeli háborúk során és az Egyesült Arab Köztársaság létrejötték (Egyiptom és Szíria egyesülése 1958–1961) is.³⁴ Nászér az egyiptomi gazdaságot a szocialista elvek szerint modernizálta, ez lett az arab szocializmus mintája. Bevezette a földreformot, amelynek keretében az állam áron alul elbirtokolhatta a földet, valamint az iparosítás jegyében a gyárak államosításába kezdett.³⁵ A Nászér vezette Egyiptom része volt az el nem kötelezettek mozgalmának, amelyben afrikai és ázsiai országok a békés együttműködés, a be nem avatkozás mellett kötelezték el magukat, és nem akartak a bipoláris világrend egyik tömbjének sem a tagjai lenni.³⁶ Az egyiptomi külpolitikát Nászér stratégiaként alakította, érdekei szerint kihasználta a bipoláris világrendben a két nagyhatalom szembenállását, miközben Egyiptom vezető szerepet játszott az arab országok között, és kapcsolatokat épített az afrikai és ázsiai államokkal is.

A hadsereg állami szerepét a nászeri vezetés alapozta meg, Mohamed Murszin kívül az egyiptomi elnökök mindegyike a hadsereg soraiból érkezett a hatalomba. A nyugati

³¹ N. RÓZSA 2015, 112.

³² CSICSMANN 2010.

³³ A 2016. évben az egyiptomi haderő 30–40%-os súllyal volt jelen az egyiptomi gazdaságban (EL-DAHSHAN 2016, 201–218.).

³⁴ N. RÓZSA 2015, 114.

³⁵ VATIKIOTIS 1969, 449.

³⁶ Az el nem kötelezettek mozgalma (Non-Aligned Movement) az 1955-ös bandungi konferencián merült fel, első találkozójukat 1961-ben, Belgrádban tartották. Jugoszlávia elnöke, Joszíp Broz Tito kezdeményezte, megalakulása óta 160 ország csatlakozott.

államszervezési eszmékben a hadsereg állami szerepvállalása nem elfogadható, azonban a konfliktusokkal terhelt térségekben lévő államoknál a stabilitás hordozója, valamint a hierarchikus társadalmi berendezkedésekben kitörési lehetőséget biztosít. Az instabil közegben a hadseregnek van meg az az ereje és eszközrendszere, amellyel stabil kereteket biztosít a modernizációs folyamatoknak, ahogy ez az egyiptomi arab tavasz kapcsán is érzékelhető volt.

A nászerezimust, vagyis a nacionalista, szocialista eszméken nyugvó kormányzást a szádáti nyitás (infitáh) váltotta fel 1970-ben, ami politikai és gazdasági értelemben is fordulatot jelentett.³⁷ 1971-ben új alkotmányt vezettek be. Az alkotmány szerint az Egyiptomi Arab Köztársaság demokratikus állam. Ezzel megnyitotta a politikai teret, plurálisabbá tette a rendszert, de megerősítette az elnöki pozíciót is, így valójában Szádát egyszemélyi vezetése megmaradt. Az egyiptomi jogrend forrása a saría lett.³⁸ A nászerei időszakban a Muszlim Testvérek terrorista csoportként voltak számon tartva, tagjai közül sokakat bebörtönöztek, illegálisan működött. Szádát szabadon engedte a Muszlim Testvérek tagjait, támogatta a vallási oktatást és az Azhar mecsetet, azonban továbbra sem engedélyezte számukra, hogy politikai pártot hozzanak létre.³⁹ A Szádát által vezetett Egyiptom külpolitikája is új irányt vett, elfordult a Szovjetuniótól, s az Egyesült Államok és a nyugati hatalmak felé közeledett.

Szádát elnökségének idejére a nászerei gazdasági modell sem volt már fenntartható. A városiasodás népességnövekedést eredményezett, a szocialista állami dominancián alapuló és iparosított gazdaság nem tudta eltartani a lakosságot, valamint az Izraellel folytatott háborúk is megterhelték az ország költségvetését. Az infitáh programja a gazdaságban is megjelent, a gazdaság élénkítésére külföldi tőke bevonásra volt szükség. A gazdasági liberalizáció keretében az állami támogatásokat is csökkenteni kellett, ami 1977-ben kenyérlázadáshoz vezetett. A külföldi befektetők mellett nagyobb szerepet kapott a magántulajdon, megjelent az új egyiptomi gazdasági elit. Többnyire a hatalomhoz közel álló katonai elit részesült a gazdasági nyitás nyújtotta előnyökből. 1981-re Szádát népszerűsége egyre csökkent, majd az 1973-as jom kippuri háború után, az 1979-ben Izraellel megkötött békével elszigetelte Egyiptomot az arab országoktól, amelyek kiközösítették Egyiptomot. Végül katonái követtek el 1981-ben végzetes merényletet az elnök ellen.⁴⁰

Egyiptom modern kori történelmében Hoszni Mubárak töltötte a leghosszabb időt az elnöki pozícióban (1981–2011). Elődeihez hasonlóan katonai múlttal került az elnöki székbe, ezt megelőzően Anvar Szádát mellett elnökhelyettesi pozíciót töltött be, politikai gyakorlattal is rendelkezett. Mubárak politikájában felfedezhetők a nászerei és a szádáti elemek is. Elnöksége ideje alatt ért véget a hidegháború, megváltozott a világpolitikai környezet, megszűnt a kétpólusú világrend. A közel-keleti térségben is az Egyesült Államok maradt az egyetlen patrónus. A Mubárak-kormányzat harcba szállt az iszlamista szervezetekkel, az 1981-ben bevezetett szükségállapotot 30 éves kormányzása végéig fenntartotta, ennek keretében hatékonyan tudott harcolni a terrorizmus ellen.⁴¹ A Muszlim Testvérek

³⁷ A nyitás politikája tulajdonképpen egy elfordulást jelentett a nászerei úttól és a nacionalista, szocialista elvektől, egy plurálisabb politika és nyitottabb gazdaság felé.

³⁸ *Constitution of the Arab Republic of Egypt, 1971* (s. a.).

³⁹ ALTERMAN 1998.

⁴⁰ *The assassination of Egypt's President Sadat* (2015).

⁴¹ AL-ATRUSH 2010.

pártként nem vehettek részt a hatalomban, azonban a 2005-ös választás alkalmával független jelöltjeik nagy számban kerültek be a parlamentbe (88 mandátumot szereztek).⁴² A 2010-es választások előtt azonban a Muszlim Testvérek jelöltjeinek nagy részét letartóztatták.

Mubárák gazdasági lépései a szádáti mintát követték, a korábban már említett, 2004-ben kezdett reformok nyomán jelentős gazdasági fellendülés volt Egyiptomban 2005 és 2010 között. Továbbra is jellemzően a politikai és katonai elit szűk köre részesült az előnyökből, de kiemelkedett egy fiatalabb technokrata generáció, akik láthatóan felemelkedtek, köztük volt Hoszni Mubárák fia, Gamál Mubárák is. A régi elitek fokozatosan háttérbe szorultak.

A mubáráki külpolitika is sok tekintetben a szádáti örökséget követte: egyrészt az arab országok között Egyiptom továbbra is az Egyesült Államok egyik legfontosabb szövetségese volt, gazdasági és katonai területen is együttműködött a két ország. Az USA évente közel 1,5–2 milliárd dolláros gazdasági és katonai támogatást nyújtott Egyiptomnak – az Izraellel megkötött béke „honorálásaként”.⁴³ Izraellel is fenntartotta a békés viszonyt. Az arab államokkal is rendeződött Egyiptom kapcsolata, miután több más arab állam is elfogadta Izrael létét. Mubárák azonban nem tudta Egyiptom – a nászeri időszakban fennálló – vezető szerepét helyreállítani, de gyakran vállalt közvetítő vagy békéltető szerepet az izraeli–palesztin konfliktusban, és a békefolyamatok során is.

2010 novemberében parlamenti választásokat tartottak Egyiptomban, amelyeken nemzetközi megfigyelők nem vehettek részt, a Muszlim Testvérek függetlenként induló tagjait pedig bebörtönözték. Nagyon alacsony részvételi arány mellett az 504 tagú parlamentből 420 tagot a kormányzópárt delegálhatott.⁴⁴ Mindemellett a közvéleményben felmerült, hogy Hoszni Mubárákot, a 2011 szeptemberében esedékes elnökválasztáson fia, Gamál Mubárák váltja elnökjelöltként.⁴⁵ 2011. január 25-én azonban tömeges tüntetések kezdődtek, Mubárák leváltását követelve. A társadalmi elégedetlenség kifejezésre juttatta, hogy a gazdasági fellendülés ellenére strukturális változások szükségesek az országban. Az elitváltás kikényszerítése mellett a társadalmi problémák megoldásának igénye is felszínre került. A gazdasági növekedés nem jutott el a társadalom szélesebb rétegeihez, mert ezzel párhuzamosan a lakosság száma is növekedett, a fellendülés nem volt akkora ütemű, hogy ez érzékelhetővé váljon. Továbbra is magas volt a munkanélküliség, és a foglalkoztatott többségének megélhetését az állami szektor biztosította. Az egyiptomi arab tavasz sikeressége a hadseregen múlt, amely nem avatkozott be a tüntetések során, hanem „a nép mellé állt”. Végül Hoszni Mubárák lemondott az elnöki posztról.

Egyiptom az arab tavasz után

Az arab tavasz – közvetve vagy közvetlenül – az egész arab térséget érintette, destabilizálódott a régió, a meglévő regionális konfliktusok mellett új válságócok keletkeztek, ami átalakította a hatalmi struktúrát a térségben. Egyiptomban az arab tavasz sikeresnek

⁴² SEHATA–STACHER 2007.

⁴³ DUNNE 2017.

⁴⁴ GAZDIK 2011.

⁴⁵ *Complications with Egypt's Succession Plan* (2010).

mondható, mert bár áldozatok árán, de megtörtént a hatalomváltás, és nem fulladt polgárháborúba a törekvés, mint Líbiában vagy Szíriában. A környezet és a belső átalakulással járó folyamatok határozzák meg Egyiptom bel- és külpolitikáját, regionális szerepét, stratégiai irányait.

Mubárák lemondását követően két rendszerváltás is lezajlott az országban, amit a közvélemény „két forradalomként” tart számon. Mindkettő tanulságokkal szolgál az ország modernizációjával kapcsolatban. Az első alkalmával – a modern Egyiptom történelmében először – demokratikus elvek szerint megtartott választások útján a Muszlim Testvérek kerültek hatalomra. Alig egy évvel később a hadsereg – az ismét milliós számban utcára vonulókra hivatkozva – megfosztotta a hatalomtól a Muszlim Testvéreket. A nemzetközi és az egyiptomi közvélemény ennek tükrében eltérően értékelte a hadsereg beavatkozását.

A Muszlim Testvérek Mubárák lemondását követően rövid időn belül pártot alakítottak Szabadság és Igazságosság Pártja néven (Freedom and Justice Party, FJP).⁴⁶ A 2011. november és 2012. január között lezajlott, 3 forduló parlamentari választások alkalmával bebizonyosodott, hogy a vallási pártoknak van a legnagyobb támogatottsága. Az FJP 47%-kal került be a parlamentbe.⁴⁷ Az elnökválasztáson a Muszlim Testvérek által támogatott Mohamed Murszi szerezte meg a szavazatok 51%-át,⁴⁸ így Murszi lett Egyiptom első szabad és demokratikus választások keretében megválasztott elnöke. A választási kampány időszakában a Muszlim Testvérek programja azt ígérte, hogy kormányzásuk alatt a demokratikus elveket szem előtt tartva alakítják át az állami berendezkedést, teret engednek a civil szerveződéseknek, emellett az alkotmányba foglalják, hogy az iszlám az állam vallása és a saría a jog forrása.⁴⁹ Hatalomra kerülésüket követően azonban a Muszlim Testvérek gyorsan veszítettek népszerűségükből. Az alkotmányozás folyamatában egyértelművé vált, hogy az iszlám szerepét növelnék, miközben az alapvető jogokat korlátozni kívánják, leginkább a szólás- és a gyülekezési szabadságot. Az alkotmányozás folyamata lassan haladt, ezt kihasználva az elnök – a 2012. november 22-én kihirdetett alkotmányos deklarációval – centralizációba kezdett, amelynek értelmében az új alkotmány elfogadásáig egyedüli irányítója lett volna a törvényhozó és a végrehajtó hatalomnak.⁵⁰ Ezt követően ismét tüntetések kezdődtek. A Muszlim Testvérek egyre jobban elszigetelődött a politikai térben. Az új alkotmány elfogadásáról döntő népszavazáson nagyon alacsony volt a részvétel, ami a társadalom kiábrándultságát jelezte.⁵¹ A belpolitikai válság mellett a Muszlim Testvérek a társadalmi és gazdasági problémákat sem tudták megoldani.

A Muszlim Testvérek a győzelmük előtt a hadsereg és a rendvédelmi erők átalakítását is kilátásba helyezték, annál is inkább, mert a katonai vezetés nem támogatta kormányra kerülésüket. Ennek keretében megválasztásukat követően leváltották a fegyveres erők parancsnokát, Tantávi tábornokot, akinek helyére Abdel-Fattáh al-Szíszi tábornok került.⁵² Kezdetben a Szíszi által vezetett hadsereg megpróbált együttműködni a Muszlim

⁴⁶ GAZDIK 2012.

⁴⁷ GAZDIK 2012.

⁴⁸ GAZDIK 2015.

⁴⁹ GAZDIK 2012.

⁵⁰ GAZDIK 2017, 211.

⁵¹ Az alkotmánytervezetet a 2012. decemberében megtartott népszavazáson 32,9%-os részvétel mellett 63,8%-kal fogadták el.

⁵² GAZDIK 2017.

Testvérekkel, de politikai gyakorlat híján nem tudták kezelni a belpolitikai, gazdasági és társadalmi kihívásokat. A társadalmi elégedetlenség ismét országos utcai tüntetésekben és összecsapásokban nyilvánult meg. Több ellenzéki csoportosulás mellett a Tamarrod (Lázadj) nevű mozgalom aláírásgyűjtésbe kezdett, és megpróbálta kikényszeríteni az előrehozott választásokat, hogy lemondassák az elnököt.⁵³ A céljuk 15 millió aláírás összegyűjtése volt, amit jócskán túlteljesítettek: mintegy 22 millióan írták alá a kezdeményezést.⁵⁴ Az egyiptomi fegyveres erők vezetése ezt követően felszólította Murszit, hogy 48 órán belül mondjon le. Murszi azonban – legitimitását hangsúlyozva – nem tett eleget a hadsereg felszólításának. Ezért 2013. július 3-án Abdel-Fattáh al-Szíszi televíziós beszédben jelentette be, hogy a hadsereg eltávolította a hatalomból Mohamed Murszit, valamint felfüggesztették az alkotmányt.⁵⁵ Az átmeneti kormány élére a Legfelsőbb Alkotmánybíróság elnöke, Adli Manszúr került.

Máig vitatott, hogy Mohamed Murszi eltávolítása hogyan értelmezhető: a demokratikusan megválasztott elnököt a hadsereg elmozdította a hatalomból, azaz katonai puccsra került sor, vagy a népakarat demokratikus megnyilvánulása volt ez is („második forradalom”), amelynek kivitelezésére a hadseregnek voltak meg a lehetőségei. A nemzeti akarat egységét megjelenítve Szíszi tábornok az egyiptomi politikai, vallási és katonai elit gyűréjében jelentette be Murszi elmozdítását. Az eseményen jelen volt Mohamed Ahmed al-Tajjib, az Azhar mecset nagysejke, II. Tavadrosz, a kopt egyház feje, Mohamed El-Baradei, az Alkotmány Párt vezetője (rövid ideig alelnök), a Tamarrod mozgalom vezetője, Mahmúd Badr és a fegyveres erők képviselői, ezzel is kifejezve, hogy nem pusztán a hadsereg akaratán nyugodott a rendszerváltás.⁵⁶

Az arab tavasz eseményeit követően az állandó utcai zavargások, a gazdasági problémák és a bizonytalanság kimerítette az egyiptomiakat, nyugalomra és egy karizmatikus vezetőre vártak, aki elhossa és megtestesíti a stabilitást. Az országot 2014. június 8-ig átmeneti kormány vezette, amelyben az elnök, Adli Manszúr mellett Szíszi is részt vett alelnökként, miközben a hadsereg vezetői posztját is megtartotta. Az alkotmányozás tervezett menetrendjét megváltoztatva került sor az újabb elnökválasztásra. Bár Szíszi sokáig nem fedte fel, hogy jelölteti-e magát, de a bejelentéskor már sejteni lehetett, hogy fölényes győzelemre számíthat. A részvétel viszonylag alacsony volt, ami a társadalom politikai apátiájának erősödését jelezte. Azonban így is a választásra jogosultak 47%-a részt vett a voksoláson, amelyet Abdel-Fattáh al-Szíszi a szavazatok valamivel több, mint 93%-ával nyert meg.⁵⁷ Egyiptom hatodik elnökének népszerűségét, illetve a Muszlim Testvérek politikai kudarcát is szemlélteti, hogy a szalafista mozgalmak és a szekuláris-liberális nézetű csoportok is Szíszi mögé álltak a hatalomváltáskor.⁵⁸

Szíszi elnökjelölti programja nagyívű terveket vázolt Egyiptom jövőjét illetően, politikai, gazdasági és szociális téren is. A társadalmi problémák terén a szegénység és munkanélküliség kezelését, a lakhatási problémák megoldását, az oktatás és egészségügy fejlesztését ígérte. A gazdasági problémák megoldására a turizmus helyreállítását kínálta, új

⁵³ KINGSLEY 2013.

⁵⁴ AL-YOUM 2013

⁵⁵ KIRKPATRICK 2013.

⁵⁶ TŰSKE 2014.

⁵⁷ N. RÓZSA 2014.

⁵⁸ *Sisi defies Salafist support with secular pledge* (2014).

turistaközpontok létrehozásával, infrastruktúra-fejlesztéssel, a kis- és középvállalkozások megerősítésével. Kilátásba helyezte az adók és állami szubvenciók újragondolását is. Politikai tervében egy modern Egyiptom létrehozását vizionálta, amely demokratikus keretek között működik. Ennek megteremtéséhez a rend helyreállítását látta elsődlegesnek, míg a prioritások között a terrorizmus elleni küzdelem, valamint Egyiptom regionális hatalmi befolyásának helyreállítása is megjelent.⁵⁹

Szíszi megválasztásakor népszerű volt, azonban az elmúlt négy évben egyértelművé vált, hogy Egyiptomnak nem sikerült túllépnie a történelmi beidegződéseken, a politikai rendszer továbbra is erősen autoriter képet mutat. A hadsereg – mint gyakorlatilag az egyetlen szervezett erő – politikai befolyása minden korábbinál nagyobb, a katonák jelentik a hatalom bázisát, aminek szükségességét a politikai elit a terrorizmus fenyegetésével magyarázza. A Muszlim Testvéreket ismét betiltották, és terrorista szervezetnek nyilvánították. A kormányzat társadalmi támogatottsága ugyan csökken, bizonyos emberi jogokat korlátoznak, miközben a civil szervezetek működését megnehezítik, és a sajtószabadság is korlátozott. Mindez azonban a terrorveszélyre való hivatkozással történik, és célja az új, erős Egyiptom megteremtése. Azonban ezek a lépések a nyugati szövetségesek körében is aggodalmat keltenek, és egyre erősödő kritikát váltanak ki.

Külkapcsolati irányváltások az arab tavasz után

A hidegháború lezárultával Egyiptom és tágabb környezete az Amerikai Egyesült Államok befolyási övezetévé vált, ahol egyfajta *Pax Americana* érvényesült. Bár a hatalmi egyensúlyok folyamatosan változtak, és több esetben az amerikai hatás is megkérdőjeleződött, az arab tavaszt követően megváltozott a régió hatalmi struktúrája. A szétesett Líbiában a NATO és szövetségesei támogatják a tripoli vezetést. A szíriai polgárháborúban Oroszország, Törökország és Irán támogatja a kormányerőket. Jemenben a Szaúd-Arábia vezette koalíció lép fel a lázadókkal szemben. Miközben az izraeli–palesztin ellentét is egyre inkább megold(hat)atlannak látszik. Az Egyesült Államok és Oroszország viszonya a hidegháborús időszakot idézi. Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek Iránban látják a legfőbb ellenséget, és ezért még Izraellel is hajlandók együttműködni. Ebben az összetett viszonyrendszerben kell a belpolitikai és gazdasági nehézségekkel küzdő Egyiptomnak megtalálnia a helyét és érvényesíteni saját érdekeit, amelyeket egyre inkább az immár 100 millióra duzzadt lakosság ellátása határoz meg.

Felhasznált irodalom

AL TAWY, Ayat (2017): Egypt's Sisi officially launches new administrative capital project. *Ahram Online*, 2017. 10. 11. Elérhető: <http://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/278593/Egypt/Politics-/UPDATED-Egypt-Sisi-launches-new-capital-project-.aspx> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)

⁵⁹ WILLIAMSON 2014.

- AL-ATRUSH, Samer – SPENCER, Richard (2010): Egypt ‘lifts’ emergency laws after 30 years. *The Telegraph*, 2010. 05. 11. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandin-dianoocean/egypt/7711589/Egypt-lifts-emergency-laws-after-30-years.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- ALTERMAN, Jon B. ed. (1998): *Sadat and His Legacy: Egypt and the World, 1977–1997*. Washington D. C., Washington Institute for Near East Policy. Elérhető: www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SadatandHisLegacy.pdf.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- AL-YOUM, Al-Masry (2013): Tamarod petition has 22 million signatures. *Egypt Independent*, 2013. 06. 29. Elérhető: www.egyptindependent.com/tamarod-petition-has-22-million-signatures/ (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- AMIN, Shahira (2018): Can Egyptian families be persuaded that less is more? *Al-Monitor*, 2018. 06. 12. Elérhető: www.al-monitor.com/pulse/originals/2018/06/will-two-be-enough-for-egyptian-families.html#ixzz5IZodcCWj (A letöltés dátuma: 2018. 10. 06.)
- Canal History* (s. a.). Elérhető: www.suezcanal.gov.eg/English/About/SuezCanal/Pages/CanalHistory.aspx (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- CIA (2017): World Factbook 2017. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/download/download-2017/index.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Complications with Egypt’s Succession Plan (2010). *Stratfor*, 2010. 10. 11. Elérhető: <https://worldview.stratfor.com/article/complications-egypts-succession-plan> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Constitution of The Arab Republic of Egypt 2014* (s. a.). Elérhető: www.sis.gov.eg/Newvtr/Dustor-en001.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Constitution of the Arab Republic of Egypt, 1971* (s. a.). Elérhető: www.constitutionnet.org/sites/default/files/Egypt%20Constitution.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- CSICS-MANN László (2010): Egyiptom: A Mubárák-rezim liberalizációja és deliberalizációja. In Csicsmann László szerk.: *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten. Az államiság eltérő modelljei*. Budapest, Aula. 167–208.
- CSICS-MANN László (2012): A mérsékelt iszlamista mozgalmak szerepe az „arab tavaszt” követő politikai átmenetben. *Külvügyi Szemle*, 11. évf. 1. sz. 103–127.
- DIAB, Khaled (2015): Suez Canal II: The sequel that impresses no one. *Al Jazeera*, 2015. 08. 06. Elérhető: www.aljazeera.com/indepth/opinion/2015/08/suez-canal-ii-sequel-impresses-egypt-sisi-150806072157374.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- DUNNE, Michele (2017): *The United States’ Assistance for Egypt*. Elérhető: <http://carnegieendowment.org/2017/04/25/united-states-assistance-for-egypt-pub-68756> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Egypt* (2017). Elérhető: <http://reporting.unhcr.org/sites/default/files/UNHCR%20Egypt%20Operational%20Update%20-%20November%20and%20December%202017.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Egypt Tourism Revenues* (s. a.). Elérhető: <https://tradingeconomics.com/egypt/tourism-revenues> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Egypt’s Suez Canal revenues rise to \$5.3 bln in 2017 – statement. *Reuters*, 2018. 01. 04. Elérhető: www.reuters.com/article/egypt-economy-suezcanal/egypts-suez-canal-revenues-rise-to-5-3-bln-in-2017-statement-idUSL8N1OZ3UO (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- EL-DAHSHAN, Mohamed (2016): The Egyptian Economy. In HOKAYEM, Emile – TAHA, Hebatalla eds.: *Egypt After the Spring: Revolt and Reaction*. London – New York, The International Institute for Strategic Studies – Routledge. 201–218.

- FETEHA, Ahmed – SHAHINE, Alaa – EL-TABLAUWY, Tarek – ELYAN, Tamim (2016): Egypt Free Floats Pound, Raises Lending Rates to Spur Economy. *Bloomberg*, 2016. 11. 03. Elérhető: www.bloomberg.com/news/articles/2016-11-03/egypt-free-floats-pound-raises-lending-rates-to-spur-economy (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- GAZDIK Gyula (2011): Az egyiptomi választások előzményei, eredményei és a politikai gátszakadás. *Nemzet és Biztonság*, 4. évf. 1. sz. 73–87.
- GAZDIK Gyula (2012): Politikai erővonalak, választási földcsuszamlás a posztmubáraki Egyiptomban. *Nemzet és Biztonság*, 5. évf. 3. sz. 89–115.
- GAZDIK Gyula (2015): A Muszlim Testvérek hatalomátvételi kísérlete Egyiptomban, 2011–2013 (II.). *Nemzet és Biztonság*, 8. évf. 5. sz. 89–114.
- GAZDIK Gyula (2017): *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből. 1805–2013*. Budapest, Dialóg Campus.
- IMF (2017): *Arab Republic of Egypt*. Elérhető: www.imf.org/external/country/egy/ (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- JOSEPHS, Jeremy (2014): Grand Designs North Africa: Impact of Ethiopia’s Renaissance Dam. *Water World*, 2014. 03. 19. Elérhető: www.waterworld.com/articles/wwi/print/volume-29/issue-1/regional-spotlight/ethiopia-impact-of-renaissance-dam/grand-designs-north-africa-impact-of-ethiopia-s-renaissance-dam.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KARASAPAN, Omer (2016): WHO are the 5 million refugees and immigrants in Egypt? Future Development. *Brookings*, 2016. 10. 04. Elérhető: www.brookings.edu/blog/future-development/2016/1/04/who-are-the-5-million-refugees-and-immigrants-in-egypt (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KHAN, Mohsin – MILLER, Elissa (2016): *The economic decline of Egypt after the 2011 uprising*. Elérhető: www.atlanticcouncil.org/in-depth-research-reports/report/the-economic-decline-of-egypt-after-the-2011-uprising-2/ (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KINGSLEY, Patrick (2013): Tamarod campaign gathers momentum among Egypt’s opposition. *The Guardian*, 2013. 06. 27. Elérhető: www.theguardian.com/world/2013/jun/27/tamarod-egypt-morsi-campaign-opposition-resignation (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- KIRKPATRICK, David D. (2013): Army Ousts Egypt’s President; Morsi Is Taken Into Military Custody. *New York Times*, 2013. 07. 03. Elérhető: www.nytimes.com/2013/07/04/world/middleeast/egypt.html (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- MPC Team (2013): *Egypt*. Elérhető: www.migrationpolicycentre.eu/docs/migration_profiles/Egypt.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- N. RÓZSA Erzsébet (2014): *Elnökválasztás Egyiptomban. Az elnökválasztás tanulságai*. Előadás a Magyar Külügyi Intézetben, 2014. május 30.
- N. RÓZSA Erzsébet (2015): *Az arab tavasz. A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest, Osiris–KKI.
- One Year On: The Economy Under Sisi June* (2015). Elérhető: www.atlanticcouncil.org/blogs/mena-source/one-year-on-the-economy-under-sisi (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- SEHATA, Sameh – STACHER, Josuha (2007): *The Brotherhood Goes to Parliament*. Elérhető: www.merip.org/mer/mer240/brotherhood-goes-parliament (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Sisi defies Salafist support with secular pledge (2014): *Middle East Eye*, 2014. 05. 06. Elérhető: www.middleeasteye.net/news/sisi-defies-salafist-support-secular-pledge-1690259730 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)

- Sisi promises better life in Egypt in 2 years, though street kids may need longer (2014). *Mada*, 2014. 05. 11. Elérhető: <https://madamasr.com/en/2014/05/11/news/u/sisi-promises-better-life-in-egypt-in-2-years-though-street-kids-may-need-longer/> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Suez Canal, Sumed Pipeline are key parts of Egypt's role in international energy markets* (2013). Elérhető: www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=12371&src=email (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- The assassination of Egypt's President Sadat (2015). *BBC News*, 2015. 10. 07. Elérhető: www.bbc.com/news/av/world-radio-and-tv-34424880/the-assassination-of-egypt-s-president-sadat (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- Three important oil trade chokepoints are located around the Arabian Peninsula* (2017). Elérhető: www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=32352 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- TÜSKE László (2014): *Adalékok a 2013-as egyiptomi átalakulás értelmezéséhez. Esettanulmány a szimbolikus politizálásra*. Előadás a XI. Vámbéry-konferencián, Dunaszerdahely, 2014. október 10.
- VATIKIOTIS, Panayitois Jerasimof (1969): *The Modern History of Egypt*. New York, Praeger
- WILLIAMSON, Scott (2014): *Sisi's Vision for Egypt*. Elérhető: <https://carnegieendowment.org/2014/06/30/sisi-s-vision-for-egypt-pub-56045> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)
- ZOHRY, Ayman (2013): *Egypt's International Migration after the Revolution: Is There Any Change?* Elérhető: www.cairn.info/revue-confluences-mediterranee-2013-4-page-47.htm (A letöltés dátuma: 2018. 05. 06.)

Szudán

Borza Szená

Szudán általános földrajzi jellemzői

Szudán az afrikai kontinens keleti régiójában helyezkedik el. Az ország a maga 1,86 millió km²-nyi területével jelenleg a földrész harmadik legnagyobb állama. Az országot kilenc szomszéd veszi körül: nyugaton a Közép-afrikai Köztársasággal, Líbiával, Csáddal, északon Egyiptommal, keleten Eritreával, Etiópiával, délen pedig az újonnan megalakult Dél- Szudánnal határos. A Vörös-tenger mentén jelentős, mintegy 853 km hosszú partszakasszal rendelkezik az ország.¹

Szudán lakossága 37 millió fő, népsűrűsége 17 fő/km². Fővárosa Kartúm, ahol ötmillió ember él. Hivatalos nyelve az arab és az angol. Az észak-szudáni terület, amely az egyiptomi határ és Kartúm városa között található, két részre oszlik: a sivatagra és a Nílus völgyére. A Nílustól keletre fekszik a Núbiai-sivatag, míg nyugatra a Líbiai-sivatag.² Észak-Szudánban a települések a Nílus völgyét követik, a művelt terület alig két kilométer széles, és termőképessége a mindenkori áradások nagyságától függ.³ A központi fennsík északkeleti részén fekszik Kelet-Szudán, ahol egymást váltják a sivatagos és félsivatagos területek. A központi fennsík belsejében található az arab félszigetnek hívott terület, amely a Kék- és a Fehér-Nílus között található (Jazirah).⁴ A Jazirah területe termékeny vidék, ez az ország legsűrűbben lakott területe. Az ország déli határvidékén a Núba-hegység fekszik. A hegyek többsége egyedül áll, alig néhány kilométeres területet elfoglalva. A területet különlegesen gazdag növény- és állatvilág jellemzi.

Nyugat-Szudán egy megközelítőleg 85 ezer km²-es terület, ahol nem igazán vannak folyók, ezért az itt élő törzsek az állataikkal együtt a kutak vonzáskörzetében élnek. A Darfúr közel felét kitevő keleti részt síkságok fedik kisebb dombokkal, homokos talajjal, amit goznak neveznek. A goz zömében víz nélküli terület, település csak ott alakult ki, ahol természetes vizek vagy források vannak.

Darfúr nyugati része szöges ellentéte az északi és a keleti részen található sivatagos és félsivatagos tájnak. Itt található az ország legmagasabb pontja is. A hegyláncolatok hosszúsága 240 km, és a hegység eldugott völgyeiben több vízesés és vulkáni eredetű tó is található. A kedvező időjárás miatt ez az ország gyógynövény-kereskedelmének a központja, több mint 950 fajta növény lelhető itt fel.⁵

¹ CIA 2017.

² CLAMMER 2009, 5.

³ BESENYŐ 2010, 4.

⁴ FADLALLA 2004, 57.

⁵ BESENYŐ 2010, 4.

Szudán a trópusi éghajlati övben található.⁶ A Föld legszárazabb vidékei közé tartozó Szahara benyúlik az ország északi részére. Az extrém szárazság a kevés és ritka csapadék mellett az esőzések szabálytalansága, az alacsony légnedvesség és a magas párolgás miatt alakult ki. Szudánt az egyperiódusú esős évszak jellemzi. A legjelentősebb klimatikus különbségeket az eső mennyisége és a száraz évszak időtartama okozza.

Januártól márciusig az ország időjárását az északkeleti szelek határozzák meg. Ekkor gyakorlatilag az egész országban szárazság van. Az esős évszak rendszerint zivatarok kísérté hatalmas felhőszakadásokkal köszönt be, nem ritka ilyenkor a 200–300 mm-es napi esőzések előfordulása sem. A csapadék éven belüli erős koncentrációját jelzi, hogy a legcsapadékosabb 3 hónap alatt az évi összcsapadék 60–80%-a is lehull.⁷

Az évi középhőmérséklet 25–30 °C között változik, az évi közepes hőingás pedig délről észak felé haladva fokozatosan 7 °C-ról 12 °C-ra növekszik. A folyamatos átmenetet csak a domborzat hatásai módosítják. A száraz évszakban jelentős a napi hőmérsékleti ingadozás. Kartúmban a legmelegebb hónapokban, áprilistól májusig, a havi átlaghőmérséklet 41 °C, de mértek már 51 °C-ot is. Az arid (száraz) klímájú Észak-Szudán a legmelegebb, kivéve az északnyugati területeket, ahol a Földközi-tenger irányából érkező szelek hűsítő hatása is érvényesül, illetve északkeleten a hegyvidék miatt van valamivel enyhébb időjárás.⁸

Sok problémát okoz a klímaváltozás és az elsivatagosodás, különösen Darfúrban. Az esős időszak átlagosan 2–3 héttel rövidebb lett az elmúlt 50 évben, a csapadék nagymértékű ingadozása és évi átlagos mennyiségének csökkenése (30%) az ország félszáraz területeinek elsivatagosodását eredményezte. A Szahara évente 2–2,5 kilométerrel délebbre húzódik, s az elmúlt 40–50 év alatt a sivatag 100 kilométert halad előre. A hosszabb szárazság miatt a földművelők tönkrementek, s a pásztornépek kénytelenek voltak a nedvesebb területek legelői felé, messze délnek terelni állatállományukat. Ennek természetesen az ott élő népek nem örültek, és hevesen tiltakoztak a megjelenő új állattartók ellen.⁹

Szudánban a trópusi esőzések következtében általában minden évben előfordulnak árvizek, főleg a mai Dél-Szudán területén. Azonban 2007-ben olyan áradásra került sor, ami 500 ezer embert érintett. Az épületekben és a termésben okozott óriási károk mellett az árvizek után visszamaradt sekély tavak és vizek számos betegség (kolera, malária) kialakulását idézték elő. A helyzet különösen Kassala, Kartúm, Észak-Kordofán, Unity és Felső-Nílus államokban volt súlyos. Ebben a természeti katasztrófában közel 100 ezren veszítették életüket, sokan megsérültek.¹⁰

Szudán természetes növényzete az éghajlatnak megfelelően észak–dél irányban övezetes. Észak-Szudánban a szárazság miatt kopár, foltokban gyér növényzetű a vidék, ahol csak az oázisokban dús és változatos a vegetáció. Ezen a területen hiányoznak a kaktuszok, helyüket egyes kutyatejfélek vették át. A száraz szavanna (trópusi töviszavanna, bozóterdő) olyankor jelenik meg, amikor a száraz időszak 8–10 hónapos, és a talaj gyakran sekély. A füves szavannákon csupán a folyókat kísérik áltéri galériaerdők. A fák gyökerei egész évben eléri a folyó táplálta talajvizet. A területre jellemzők az elszórtan álló majomkenyérfa. Az örökzöldek teljesen hiányoznak, a füves szavanna szinte sohasem erdősül be.

⁶ FADLALLA 2004, 61.

⁷ PROBÁLD 2002, 18–20.

⁸ BESENYŐ 2010, 8.

⁹ PROBÁLD 2002, 186–189.

¹⁰ *Sudan: Floods* (2007).

Átmenete az erdős szavanna felé a nyílt lombkoronájú, ligeterdős társulás. Uralkodó növényei a különböző lágyszárúak, főleg az évszakosan elszáradó pázsitfűfélék. Az erdős szavanna átmeneti zónája (az úgynevezett „miombó” erdő) ott alakul ki, ahol a száraz évszak már csak 6–8 hónap és az éves csapadék eléri a 900–1000 mm-t. Erdeje összefüggő, de lombkoronaszintjük alig zár. A legtöbb fa csak 4–8 méter magas, még a legmagasabbak sem érik el a 40 métert. Különösen gyakoriak a pálmafajok. Ezen a területen honos a szenegáli akácfa, amelynek termése a gumiarábikum, amely Szudán egyik fontos exportterméke. A Nílus lapos partjai mentén hatalmas mocsarak alakultak ki (Sudd-vidék), ezen a vidéken bőséges mennyiségű papirusznövény terem.¹¹

Az UNESCO Szudán területén elsőként a Nílus 60 kilométeres szakaszát, a Napata-völgyet nyilvánította a világörökség részévé. A tájat már messziről a Gebel Barkal-hegy uralja. A hegy nyugat felé tekintő oldalán piramismezők, míg lábánál kelet felé tájolja templomok és szentélyek romjai őrzik az egykori lakók emlékét. A második kus királyság részét képező napata (Kr. e. 9–3. század) és meroé (Kr. e. 4–3. század) kultúrák leletei valójában egy 5 részből álló (Gebel Barkal, El-Kurum, Nuri, Sanam és Zuma) régészeti együttest képeznek, ahol síremlékek (piramissal vagy piramis nélkül), lakóépület-komplexumok és paloták maradványai találhatók. Gebel Barkal hegyéhez már az ősidőktől vallási és népi hagyományok kötődnek. A hegy az ókori egyiptomiak hite szerint Amon napisten lakhelyéül szolgált. A legnagyobb templomot az itt élő emberek napjainkban is szent helynek tekintik.¹²

Szudán északi térsége, a Szahara (a Nílus-völgy kivételével) a szárazság következtében lefolyástalan, a vádik, az időszakos folyók medrei nem érik el a tengert, hanem elvesznek a kisebb-nagyobb medencék időszakos sós tavaiban. A felszín alatti vizek alig játszanak szerepet a vízfolyások kialakításában, a döntő tényező a csapadék: az esővíz mennyisége, intenzitása, megoszlása alapvetően befolyásolja Észak-Szudán folyóinak tulajdonságait. A folyamatos víznyerési lehetőséget a felszín alatti vizek és a Nílus jelentik. A mélyedések, medencék talajvizét, felszín közeli rétegvizét hasznosítják a csekély hozamú forrásokból, illetve ásott kutak segítségével. Ősi módszer a földalatti alagút, az úgynevezett foggara építése, amely nagy távolságból vezeti a vizet a felhasználás helyére. A térségben az elszívatosodás és a népesség növekedése folytán a vízkivitel egyre intenzívebbé vált, a felszín alatti vízkészlet jelentős része pedig nem képes a természetes utánpótlásra.

Az ország fő folyója a 6850 km hosszú Nílus, amelynek vízgyűjtő területén összesen 11 ország osztozik.¹³ A vízhozam 80%-a Etiópia vidékéről, a Tana-tóból eredő Kék-Nílusból származik, míg további 20%-a Közép-Afrika tavaiból. A folyó Afrika területének tizedét szeli át, a fő ága Kartúm városánál alakul ki, ahol a Kék- (Al Bahr Al Azraq) és a Fehér-Nílus (Al Bahr Al Abyad) egyesül. Ettől kezdve főként már csak olyan, gyakran időszakos folyók táplálják a folyót, mint az Atbara, amely az esős időszakban meglehetősen bővizű, azonban a nyári hónapokban majdnem teljesen kiszárad.¹⁴ Az ország területén áthaladó folyón több nagy gát is található, ahol vízerőműveket is építettek (Dzsebel Aulia, Sennar, Roseires és Kashm el Girba), azonban a víz energiájának csak 25%-át használják ki. A Fehér-Nílus vizének fele elszívárog vagy elpárolog a Dél-Szudán területére eső hatalmas mocsárvilágban. A mocsárvidéktől délre halad a Fehér-Nílus fontos mellékfolyója,

¹¹ PROBÁLD 2002, 29–31.

¹² *Napata expedíció* (2003).

¹³ FADLALLA 2004, 59.

¹⁴ BESENYÓ 2010, 6.

az Etióp-magasföldön eredő, 740 km hosszú Szobat. A Kék-Nílus duzzasztóművei a Gezira alföldjének mezőgazdasági hasznosításában segítenek.¹⁵

Több olyan időszakos folyó is van Szudán területén, amelyek nem tartoznak a Nílus vízgyűjtő területéhez (Al Gash, Khor Baraka), és bár némelyiken kisebb hajókkal közlekedni is lehet, alacsony vízhozamuk miatt csak az átvonuló, időszakosan itt élő nomád pásztorok használják.¹⁶

Szudán vízrajzi elemzésében még meg kell említenünk a Vörös-tenger fontosságát. Mindamellett, hogy csodálatos természeti kincsekkel és a bűvárok számára ideális merülőhelyekkel rendelkezik, stratégiaileg igen fontos a partszakasz, hiszen itt fekszik Port-Szudán. A várost 1906-ben alapították mint kikötőt, és mára Szudán legfontosabb tengeri kijáratává, kereskedelmi és logisztikai központjává nőtte ki magát. A hatalmas kikötőben óriási konténerterminálokban tárolják, majd teszik hajóra a különböző áruk sokaságát. A város határában ér véget az a vezeték, amelyen keresztül a dél-szudáni kőolaj eljut a világpiacra, s az olaj feldolgozásához kőolaj-finomítót is építettek. A nagyobb városokkal autópálya- és vasúthálózat köti össze a kikötőt. Itt található az ország második legnagyobb repülőtere, amely egyben nemzetközi repülőtér is. A városban 1994-ben egyetemet alapítottak Vörös-tengeri Egyetem néven. Lakossága megközelíti az 500 ezer főt.¹⁷

A Nílus mint biztonságpolitikai kérdés

A Nílus a föld leghosszabb folyója, 6850 km hosszú, és alapvető fontosságú a folyó völgyében élő 200 millió körüli lakos számára. Ezen a hosszú folyón napjainkban 11 ország népessége osztozik. Vízgyűjtő területe közel három és fél millió km². A Nílus már az ókorban meghatározó szerepet töltött be Egyiptom gazdasági és kulturális életében. A folyó vízeseit (katarakta) a sekély meder és számos, vízi közlekedést nehezítő akadály jellemzi. A Nílus hat vízese vált híressé, annak ellenére, hogy számos hasonló képződmény található a folyón.

A 20. század második felében, párhuzamosan a lakosság számának ugrásszerű növekedésével, drasztikusan emelkedett a kommunális, valamint a mezőgazdasági és ipari vízfelhasználás a Nílus menti országokban. A megnövekedett népesség egyre több élelmet igényelt, valamint ehhez kapcsolódóan az öntözés fokozása is mind több vízforrást követelt meg.¹⁸

A Nílus vize körüli kérdésekben a tét Egyiptom számára a legnagyobb. Az országnak gyakorlatilag nincs egyéb édesvízforrása. A népesség gyarapodása szükségessé tette a mezőgazdasági területek növelését és ennek érdekében egy nagy gát megépítését, amely szovjet segítséggel készült el 1960 és 1971 között. A Nílus évi közepes vízhozama Asszuán-nál kerekén 80 milliárd m³, csapadékos években ennek a duplája, szárazabb években csak a fele. Az 1971-ben felavatott Asszuáni-gát mögött a Szudánba is átnyúló Nasszer-tó több mint nyolcszor akkora vízfelületű, mint a Balaton. Egykoron négy évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a hatalmas, több mint 157 milliárd m³ víz befogadására alkalmas tározó

¹⁵ FADLALLA 2004, 60.

¹⁶ BESENYŐ 2010, 7.

¹⁷ *Port Sudan* (2017).

¹⁸ VÉGH 2008, 34–39.

megteljen. „A duzzasztógáthoz tartozó erőműnek 12 (egyenként 170 MW teljesítőképességű) turbinája van, melyek az ország áramtermelésének (40 md kWh) 1/5-ét szolgáltatják. Az itt termelt áram jó részét Felső- és Közép-Egyiptom öntözőrendszereinek működtetésére, illetve az asszuáni bányák és ipari övezet üzemeinek ellátására használják fel.”¹⁹

A gát haszna szinte felbecsülhetetlen Egyiptom számára. A duzzasztógát távol tartja a Nílus völgyétől a pusztító árvizeket, így jelentősen bővült a vetésterület, biztonságosabbá vált a gazdálkodás és az energiagondok is enyhültek. Viszont a hatalmas víztározó felborította a Nílus völgyének ökológiai egyensúlyát. Az egyik ilyen következmény, hogy a folyam által szállított termékeny iszap a mesterséges tóban marad, ott ülepedik le, és hosszabb távon annak alapfunkcióját is veszélyezteti. A termőterület 1971 óta nem kap természetes trágyát, új iszapréteg nem rakódik rá. Napjainkban Egyiptom az egyik legnagyobb műtrágya-felvásárló a világon. Az öntözéssel is jártak előre nem látott problémák, a túlóntozás következtében elmocsarosodás, illetve szikesedés lépett fel. A folyamatos halpusztulás, a parterrózió és a sós víz előrenyomulása Nílus-deltában mind a gát számlájára írható.²⁰

Ma már nem az Asszuáni-gát a legnagyobb a Níluson. A Szudánban lévő Merowe-gát a világ egyik legnagyobb vízi létesítménye. Kartúmtól 350 kilométerre északra épült, a Nílus negyedik kataraktájánál, 2003 és 2009 között. Az 1,8 milliárd dollárból készült vízierőmű Szudán történelmének egyik legnagyobb hidrológiai és energetikai beruházása, amelyet a China Exim Bank és arab részvényesek finanszíroztak. A projektben kínai, szudáni, német és francia cégek vettek részt, amelyek nemcsak magát a gátat, hanem utakat, különböző intézményeket és egy új repteret is építettek.²¹

A Merowe-gát 9,2 km hosszú és 67 méter magas, s tíz Francis-turbinával szerelték fel. Egy Francis-turbina 125 MW energia termelésére képes, és minden egyes turbinán 300 m³ víz áramlik át másodpercenként, 43 méter esési magasságból. A gáthoz tartozó víztároló területe közel 800 km², az átlagos mélység 26 méter, és 12,5 km³ víz tárolására alkalmas. Feltételezve az 50%-os hatékonyságot, amely 5,5 TWh-t eredményez, az erőmű Szudán éves elektromosenergia-termelését közel megduplázza.²² A gát környékéről és az elöntésre váró területekről megközelítőleg 50 ezer embert telepítettek ki, akik elhelyezéséről és áttelepítéséről a szudáni kormány gondoskodik.

A történelem során több szerződést, egyezményt kötöttek és írtak alá a Nílus vízének hasznosításáról, de a viták alapvetően két szerződésre vezethetők vissza. Az első megállapodást, a Nílus vízegyezményt még a gyarmati időkben, 1929-ben kötötte Egyiptom és Nagy-Britannia. „Az 1929-es egyezményben Szudán számára a Nílus 4 milliárd köbméternyi (mm³) vízének fennhatóságát jelölték ki évente, a január 20. és július 15. közötti időszak – vagyis 48 mm³-nyi víz – azonban teljes mértékben Egyiptom tulajdona lett. A szerződés egy szóval sem említette a folyó menti más térségeket. Az 1959-es egyezményben évi 55,5 mm³ vízmennyiséget jelöltek ki Egyiptom számára, míg Szudánnak be kellett érnie évi 18,5 mm³-rel. Egyiptom és Szudán ekkor megegyezett továbbá abban is, hogy a többi folyómenti ország közös szükségletei nem haladhatják meg az évi 1–2 mm³-t, és minden további követelés az egyesített egyiptomi–szudáni pozícióval találja szemben magát.”²³

¹⁹ PROBÁLD 2002, 223.

²⁰ PROBÁLD 2002, 223.

²¹ Merowe Dam Project (2017).

²² MOUSSA–BETHMANN 2007.

²³ LANGOLE 2009, 156.

A folyó alsó szakaszánál lévő államok szerint Egyiptom túl nagy befolyással rendelkezik, és illegitimnek tartják a megállapodásokat. A Nílus-régió országai hosszú évek óta keresik a vitás kérdések tárgyalásos úton történő megoldásának lehetőségét. 1967-ben egy komolyabb kezdeményezés indult Műszaki Együttműködési Fórum néven, majd jó pár évtizeddel később, 1992-ben, 6 ország részvételével alakult meg a Nílus-medence Államainak Vízügyekért Felelős Miniszteri Tanácsa (Nile-COM). A Nile-COM egy évvel később megalakította a környezetvédelmi és fejlesztési együttműködésre épülő bizottságot, a TECCONILE-t. Ennek keretein belül és szervezésében indult útjára 1995-ben a Nílus-medence akcióterv, amelyben a kezdetektől mind a tíz, majd Dél-Szudán függetlenségével tizenegy Nílus menti ország képviselteti magát. 1998-ban folytatódtak a tárgyalások, amelynek eredményeképpen 1999 májusában létrejött a Nílus-medencei Kezdeményezés (Nile Basin Initiative, NBI). A tizenegy Nílus menti állam közül tíz teljes jogú tagja az együttműködésnek, míg Eritrea megfigyelői státusszal rendelkezik. A szervezet székhelye az ugandai Entebbében található.

Az NBI fő célja a víz okozta nézeteltérések megvitatása, a problémák kiküszöbölése és a hatásosabb energiapolitika kialakítása.²⁴ Az NBI 2003-ban felismerte azt a tényt, hogy a Nílus vize Egyiptom számára az egyetlen édesvízforrás, és semmiképpen sem veszélyeztetik a rendhagyó helyzetben lévő országot. 2008 júliusában az NBI kidolgozott egy tervet az éghajlatváltozás Nílus-medencére gyakorolt hatásának kezelésére.²⁵ Mindezek ellenére az elmúlt évek tárgyalásai sem hoztak egyértelmű megoldást a helyzetre.

A szudáni politika

Az ország hivatalos államformája köztársaság, erős prezidenciális rendszerrel. Az elnök az államfő, a kormány vezetője és a fegyveres erők főparancsnoka. A többpártrendszerű országban a végrehajtó hatalmat a kormány, a törvényhozói hatalmat pedig a kétkamarás parlament gyakorolja. Az országnak föderalista kormányzati rendszere van. Az országban működik alkotmánybíróság, amelynek kilenc tagja van. A központi kormányzat, a Nemzetgyűlés, továbbá az egyes államok vezetőinek nagy része az Omar al-Basír elnök által 1996-ban alapított és a 2010-ben a legtöbb szavazatot szerzett párt, a National Congress Party (NCP) tagjaiból került ki. A kormányban jelenleg részt vevő pártok száma 14. Míg 1999-ben összesen 17 párt volt, jelenleg 68 működik Szudánban. Az ország jogrendjében keverednek a brit és a muszlim elemek (saría).

Az elnököt 50%-ot meghaladó többséggel, ötéves időtartamra, közvetlenül választják a 17. életévüket betöltött állampolgárok. Mindezek azonban erősen formális: a jelenlegi, puccsal hatalomra került elnök, Omar al-Bashir 1989 óta áll az ország élén. Ő az egyetlen hivatalban levő államfő, aki ellen a Nemzetközi Büntetőbíróság elfogatóparancsot adott ki a darfúri népirtás miatt. A Nemzetgyűlésből (National Assembly) és az Államok Tanácsából (Council of States) álló kétkamarás törvényhozást pedig Basír lényegében kézi vezérléssel működteti. Szudán jelenleg 18 tagállamból áll, az Államok Tanácsába minden tagállam két-két képviselőt delegál.²⁶

²⁴ VÉGH 2008, 38.

²⁵ LANGOLE 2009, 160.

²⁶ CIA 2017.

Az ország irányítása központi, tartományi, állami és helyi szinten valósul meg. A központi kormány feladata az ország nemzeti szuverenitásának és területi egységének védelme, a népjólét elősegítése, az ország fejlődésének előmozdítása. Funkciójuk és feladataik alapján három csoportra osztják a minisztériumokat: állami, gazdasági és állampolgársági. A tartományi minisztériumokat kormányzók irányítják, és minden állam önálló törvényhozással és végrehajtói hatalommal rendelkezik. Ugyanakkor a szövetségi kormány, amennyiben úgy rendelkezik, bármely államot megszüntetheti, és új közigazgatási felosztásról dönthet. A szövetségi államok saját költségvetéssel gazdálkodnak, bár a bevételeik nagyobb részét a központi kormányzat által biztosított keretektől kapják. A tagállamok körzetekre (district) tagozódnak, amelyek száma változó, három és kilenc közötti. A körzeteket önálló képviselő-testület és választott vezető (District Commissioner) irányítja, költségvetésüket az adott szövetségi állam biztosítja. A körzetek önálló településekből és járásokból állnak, amelyek saját jövedelemmel nem rendelkeznek, hanem a tagállami költségvetésből kapnak pénzt.

Az ország jövője szempontjából meghatározó kérdés az Omar al-Basír elnök pozíciójáért folyó örökösödési küzdelem. Az elnök egészségi állapota sokak szerint romlik – bár ezt évek óta lehet hallani. Egyes hírek szerint a döntés alapvetően a hadsereg és a biztonsági szolgálatok kezében van, és ők mindent el fognak követni a stabil átmenet érdekében. Ez azt is jelenti, hogy a nyomás alatt álló ellenzéki csoportok esélyei csekélyek a hatalomra kerülésre.

Gazdasági helyzet

Pontos adatokkal csak az 1990-es évek végétől rendelkezünk az ország gazdasági életéről. Az éves GDP 1999-ben 38 milliárd USD volt (1991-ben 12,1 milliárd, 1993-ban 21,5 milliárd), emelkedésének mértéke pedig megközelítőleg 4%. A szudáni belügyminiszter budapesti látogatásán elmondta, hogy országa 2000–2010 között évi 10%-os növekedést produkált. Az ország legfontosabb kereskedelmi partnerei Kína, Egyiptom, Szaúd-Arábia, Japán és Olaszország. Mivel az Egyesült Államok a terrorizmus támogatása miatt szankciós listára tette Kartúmot, a korábban jelentős amerikai gazdasági kapcsolatok jórészt elhaltak.

Az ország gazdasága a mezőgazdaságon alapul: 2008-ban a munkaképes lakosság hozzávetőlegesen 80%-a dolgozott ebben a szektorban. A dél-szudáni kőolajkészletek elvesztésével az export jelentős részét a mezőgazdaság biztosítja, míg az ipar a GDP 34,7%-át adja.²⁷ A főbb mezőgazdasági exporttermékek a gyapot, a szezám, a földimogyoró, a gumiarábikum, a köles, a cirok, a búza, az árpa, a datolya és a cukornád.²⁸ A művelhető területek nagysága megközelítőleg 85 millió hektár, a csapadékosabb vidékeken fekvő területek nagysága pedig megközelítőleg 66 millió hektár, amelyek többnyire a Kék- és a Fehér-Nílus mentén, illetve azok vízgyűjtőrendszerénél találhatók.

Az állattenyésztés biztosítja az ország második legnagyobb termelékenységű ágazatát. Szudán a 2000-es évek elején mintegy 124 milliós állatállománnyal rendelkezett

²⁷ CIA 2017.

²⁸ BESENYŐ 2010, 32.

az alábbi megoszlás szerint: 38,325 millió marha, 47,043 millió juh, 39,952 millió kecske és 3,203 millió teve.²⁹ A marhaállomány az 1930-as évekig viszonylag kis létszámú volt a cecelegyek és a marhapestis pusztításai miatt. A védőoltásoknak köszönhetően az állomány hamar növekedésnek indult. A juhtartás főleg Darfúr és Kordofán államok területein terjedt el. A legnépszerűbb az úgynevezett sivatagi juh, amelynek mind a húsa, mind a tejtermelő képessége igen jó. A tevetartás a sivatagi és félsivatagi régiókra korlátozódik, többnyire szállító és hátaállatként tenyésztik. A halászat az ország lakosságának ellátásában fontos szerepet játszik, bár még komoly kiaknázatlan potenciálok rejlenek benne. A halászat központja a Kék- és Fehér-Nílus, illetve Szudán középső és északi területein a mesterséges tavak.³⁰

A gumiarábikumot már Kr. e. 4000-ben is gyűjtötték. A fákat általában október környékén csapolják meg, és 6 héten keresztül gyűjtik a kifolyó mézgat. A helyiek két fajtáját állítják elő, az egyiket többnyire a telepített, a másikat a vadon termő fákból. A gumiarábikumnak nincs szaga, íze vagy színe, nem okoz allergiát, ezért az ipar több helyen is hasznosítja. Szudán a világ gumiarábikum-termelésének 80%-át adja.³¹

Az ipar többnyire a mezőgazdaság igényeit elégíti ki (cukorfinomító, illetve feldolgozó üzemek, konzervgyárak, bőripar, étolaj-finomítók, gyógyszeripar). Emellett a kőolaj- és a földgázkitermelés és a bányászat tartozik ide. Jelenleg öt cukorfinomító található az ország területén, amelyek évente közel 700 ezer tonna cukrot állítanak elő. Az üzemek a cukor mellett más termékeket is előállítanak, például nádmézet és melaszt. A cukoripar jelenleg az egyik legsikeresebb termelői szektor Szudánban.

Mivel az ország az afrikai kontinens második legnagyobb állatállományával rendelkezik, rengeteg nyersanyag áll a különböző bőrtermékeket előállító vállalatok rendelkezésére. A szektorban 1945 után kezdték el a gépesítést, az 1970-es években pedig több, államilag finanszírozott, akkor korszerűnek számító cserzőüzemet hoztak létre. Hasonlóan fontos az étolajgyártás. Az üzemeket főleg azokra a területekre telepítették, ahol olajos magvakat termesztettek. A szeszamagot nemcsak olajkinyerésre használják, hanem nagy mennyiségben importálják külföldre is.

Az ország komoly ásványkincstartalékkal rendelkezik: arany, króm, réz, vasérc, mangán, azbeszt, mészkő, alabástrom, márvány, csillámkő és uránium található a területén. Aranyat már a fáraók idejében is bányásztak a Vörös-tengernél található hegységekben. Az 1970-es években a Szudáni Földtani Intézet jelentése alapján az országban 50 olyan bánya létezett, ahol az arany kitermelése gazdaságosnak ígérkezett. Az éves aranytermelés meghaladja a 70 tonnát.³²

A krómércet az Ingenessa-hegységben bányásszák, ahol jó minőségű azbesztet is találtak. Viszonylag későn, az 1970-es évek végén fedezték fel a nagyobb kiterjedésű, kiváló minőségű, kis kéntartalmú olajat rejtő mezőket. Az ország területén végrehajtott 96 próbafúrásból 47 volt sikeres. A vállalatok ugyan elkezdték a kitermelést, de a polgárháborúk miatt többször csökkenteni, illetve szüneteltetni kellett a tevékenységüket.³³

²⁹ AKLILU 2002.

³⁰ World Bank 2003, 88.

³¹ CIA 2017.

³² SCHWARTZSTEIN–CECCO 2015.

³³ SHANKLEMANN 2007, 132.

A kitermelés zömét két nagy és több kisebb, nemrégiben termelés alá vont mező szolgáltatja. Az első a Greater Nile Oil Petroleum Operating Company, kínai–szudán érdekeltségű vállalat által üzemeltetett Block 1, 2 és 4 mezők. A másik nagy olajmező a malajziai Petrodar vezette konzorcium által működtetett Block 5a és 6 területeken található. 2010-ben volt olyan nap, amikor a termelés itt meghaladta az 500 ezer hordós értéket. Dél-Szudán függetlenné válásával azonban az olajkészletek háromegyede az új államalakulathoz került.

A szolgáltatóipar adja a GDP 34,3%-át, ebbe beleértendők a következő ágak: éttermek, szállodák, kereskedelem, turizmus, pénzügyi-biztosítási szektor, befektetési és bankszektor, közlekedés és hírközlés.³⁴

Az úthálózat nem nevezhető kielégítőnek, a szállítási lehetőségek korlátozottak, elsősorban a szélsőséges időjárás, illetve a termelők és a piacok közötti óriási távolságok miatt. Az 1,8 millió km²-nyi Szudánban mindössze 55 ezer km út áll rendelkezésre, amelyből csak 6240 km aszfaltozott, a fennmaradó 48 760 km pedig időszakos, nem minden évszakban járható.³⁵ Afrikát és az arab országokat tekintve Szudán rendelkezik az egyik legnagyobb vasúthálózattal, amely 5978 km hosszú, egy sínpárú, keskeny nyomtávú vasúti hálózat. Mivel régen, főleg a gyarmatosítás idején épült, a vasúti hálózat nagy része igen rossz állapotban van. A kormány megkezdte a vasút helyreállításának programját, és célul tűzte ki a Sudan Raliway Corporation privatizációját.

Az ország három nagy tengeri kikötővel rendelkezik a Vörös-tenger partján, ezek Port Szudán, Suakin és Bashair. Port Szudán forgalmának körülbelül 20%-át a 65 km-re délre található Suakin kikötőjébe irányítják, amelyet 1991-ben korszerűsítettek és nyitottak meg újra.

Szudán a távközlés területén Észak-Afrika vezető országai közé tartozik, a szolgáltatás dinamikusan fejlődik és bővül. Afrikai mércével mérve az ország távközlési rendszere fejlettnak mondható.

Szudán külpolitikája

Szudán külpolitikájának alappilléret az arab és muszlim országokkal való jó kapcsolat képezi. Mindemellett törekszik a világ országaival a kiegyensúlyozott viszony fenntartására. Elmondható, hogy – Dél-Szudán kivételével – Szudán napjainkban már jó viszonyban van az öt határoló országokkal. Egyiptomot és déli szomszédját erős történelmi és kulturális kapcsolat köti össze. A két ország viszonya kielégítő, annak ellenére, hogy vannak vitás területek, mint például a Halaib Háromszög.³⁶ Egyiptom az egységes Szudán elvét támogatja, ezért nem vett részt a polgárháborút lezáró tűzszüneti és béketárgyalásokon. Kartúm viszonya Eritreával nem volt felhőtlen a déli fegyveres csoportoknak nyújtott támogatás miatt, de 2005-ben a kapcsolatok rendeződtek. Etiópia egyike volt azoknak az országoknak, amelyek az elsők között létesítettek diplomáciai kapcsolatot Szudánnal 1956-ban. Az eritreai háborút követően a kikötő nélkül maradt Etiópia egy 2005-ben kötött egyezmény

³⁴ World Bank 2003, 39.

³⁵ World Bank 2003, 20.

³⁶ Egy körülbelül 20 ezer km² nagyságú, „háromszög alakú” terület, amely Szudán északkeleti és Egyiptom délkeleti csücskének találkozásánál fekszik a Vörös-tenger mellett. Ezt a területet mindkét fél magáénak vallja (Most akkor valójában kié is a Hala'ib Háromszög? [2009]).

alapján használati jogot kapott Port Szudánra, és mára a viszony meglehetősen szívélyes lett. Kenyával már közel sem olyan felhőtlen a viszony, hiszen szoros kapcsolatot ápol Dél-Szudánnal, és minden területen segíti az új országot. Ugyanez a helyzet Ugandával is. Uganda támogatja Dél-Szudánt, sőt kijelentette, hogy katonai, védelmi segítséget nyújt szomszédjának, ha szükséges. A Kongói Demokratikus Köztársaság és Szudán kapcsolatai rendezettek. A Közép-afrikai Köztársaság határait a polgárháború idején többször megsértette az SPLA,³⁷ a háborúban a fegyveresek többször is itt találtak menedéket. A szomszédos országban közel 40 ezer menekült élt, akik a békekötés után hazatérhettek. Csáddal is feszült a viszony, mindkét ország támogatta egymás ellenzéki mozgalmait. Árulkodó, hogy a szudáni kormányzat ellen lázadó JEM³⁸ katonái felügyelik Kelet-Csád területeinek jelentős részét. A két ország 2008-ban egyezményt kötött az agresszív cselekmények felszámolásáról, igaz, ez kevés eredménnyel járt. A szudáni–líbiai kapcsolatok a kezdeti ellenségeskedések után az 1990-es években normalizálódtak.

Kartúm legnagyobb bírálója az Egyesült Államok. Washington több ízben vezetett be szankciókat Szudán ellen, majd 1999-ben enyhített ezeken, és bevezette az „élelmiszert a békéért” programot. Később az USA az észak–déli békeszerződés létrehozásában is közreműködött, és segélyszervezetek útján humanitárius támogatásban részesítette Szudánt.³⁹

Kartúm legfontosabb külkapcsolati partnere Kína. Rendszeresek a magasszintű politikai, gazdasági és katonai találkozók. Igen jelentősek az országban a kínai beruházások. 2009-ben az export 58%-a, az import 22%-a az ázsiai nagyhatalommal bonyolódott le. A legfontosabb együttműködési területek a kőolajkutatás és -kitermelés, továbbá az energiaszektor. Kínaiak építették a hegligi és unity-i kőolajmezőket a vörös-tengeri Port Szudánnal összekötő, 1600 km hosszú csővezetékét, és a kínai nemzeti olajvállalat birtokolja a szudáni kőolaj-kitermelés 78%-át. Dél-Szudán különválását követően Kína felvette a kapcsolatot a dzsúbai vezetéssel is.⁴⁰

Magyarország és Szudán kapcsolata

Magyarország és Szudán már az 1960-as években felvette egymással a diplomáciai kapcsolatot. Az 1960-as években két jelentős egyezmény is kötöttetett, s a tudományos együttműködés folytán az 1970-es és az 1980-as években közel ezer szudáni diák jött hazánkba tanulni.

Egyetemeinken 120 szudáni állampolgár szerzett diplomát, főleg mérnöki és orvosi karokon. Közülük ma sokan töltenek be vezető tisztségeket a szudáni államigazgatásban és az üzleti életben. A magyar–szudáni kapcsolatok csúcspontja az 1970-es évek eleje volt, amikor kölcsönös elnöki találkozókra is sor került. Az 1980-as évek végétől kezdődően az eltérő fejlődési tendenciákból, korlátozott gazdasági-kereskedelmi lehetőségekből, illetve Szudán változó külpolitikai orientációjából eredően az országaink közötti kapcsolatok minimális szintre csökkentek. A korábban Magyarországon végzett szudáni diákok 1995. augusztus 20-án megalakították a Szudáni–Magyar Baráti Társaságot Kartúmban.

³⁷ Szudán Népének Felszabadító Hadserege, amely napjainkban Dél-Szudánban a kormányon lévő párt.

³⁸ Az Igazság és Egyenlőség Mozgalma nevű darfúri felkelőcsoport.

³⁹ BESENYŐ 2010, 110.

⁴⁰ VÖRÖS 2009, 66–77.

Magyarország 2004 júliusa és 2005 júliusa között egy katonai megfigyelővel járult hozzá az Afrikai Unió darfúri tűzszüneti megfigyelőmisszióját támogató EU-művelethez. Az AMIS II uniós logisztikai támogatásához Magyarország egy logisztikai tervezőt delegált, aki 2005 júliusa és decembere közt töltötte be a misszió táborigazgatójának (Field Support Section) vezetőhelyettesi beosztását. A Magyar Baptista Szeretetszolgálat két orvost és mintegy kétmillió forint értékű egészségügyi segélyt küldött egy dél-szudáni menekült-táborba. Országaink között sajátos kapocs a többségében Szudán északi részén élő, mintegy 20 ezres magyar népcsoport. A magyarok képviselői 1992-ben és 1996-ban is részt vettek a magyarok III. és IV. világtalálkozóján Budapesten. Az elmúlt tíz évben a két ország felújította gazdasági, diplomáciai és kulturális kapcsolatait. Ennek egyik eleme a 2010-es megállapodás a kamarák közötti együttműködésről, amelyet Ali Ahmed Karti szudáni külügyminiszter magyarországi látogatásakor írtak alá.

2011. július 7–10. között hivatalos látogatást tett Szudánban Hóvári János, a Külügyminisztérium globális ügyekért felelős helyettes államtitkára. Az utazás során tárgyalásokat folytatott szudáni partnerével, Rahamtalla Mohamed Oszmán államtitkarral és Ibrahim Mahmúd Hamíd belügyminiszterrel. A magyar helyettes államtitkár és szudáni partnere egy egyetértési nyilatkozatot is aláírt a két ország külügyminisztériuma közötti együttműködésről. Hóvári János Kartumban ünnepélyes keretek közt megnyitotta Magyarország tiszteletbeli konzuli képviseletét, és megbízta Juszuf Ahmed Eltajt annak vezetésével. Hóvári Jánost egy üzleti delegáció is elkísérte útjára, amelynek tagjai a szudáni kereskedelmi és iparkamara által szervezett különprogramon vettek részt, és tárgyalásokat folytattak szudáni partnereikkel vízügyi, informatikai, energetikai és mezőgazdasági projektek megvalósításáról. Hóvári János Dzsúbában, Dél-Szudán fővárosában Martonyi János külügyminiszter képviseletében vett részt 2011. július 9-én a Dél-szudáni Köztársaság megalakulásának ünnepélyes kikiáltásán, amelyen számos állam- és kormányfő, valamint külügyminiszter jelent meg.⁴¹

Még a 2011-es évben Szudán kereskedelmi képviseletet nyitott Budapesten. Ezt Mohamed Salaheldin Hag Ali vezeti, a megnyitón a szudáni külügyminiszter helyettese, Rahamtalla Mohamed Oszman képviselte az afrikai ország kormányát. Mint elmondta, ő is azt várja a képviselettől, hogy a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok elmélyítése mellett erősíti a technológiák, a szaktudás átadását és közös hasznosítását. Hóvári János 2012. április 24–28. között hivatalában fogadta a Budapesten tartózkodó Ibrahim Mahmúd Hamid szudáni belügyminisztert. Hamid megbeszélést folytatott továbbá Pintér Sándor belügyminiszterrel, Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettestel és Lezsák Sándorral, az Országgyűlés ideiglenes elnökével is. Magyarországi tartózkodása alatt Hamid találkozott a szudáni piacon érdekelt magyar vállalatok képviselőivel, akikkel a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozó újabb projektek indításáról, illetve a korábbiak kibővítéséről folytattak eszmecsereket.⁴²

A Szudáni–Magyar Kereskedőház Kft. hosszas előkészítő munka után 2014 januárjában kezdte meg aktív tevékenységét azzal a céllal, hogy elősegítse a két ország kereskedelmi forgalmának növekedését, illetve – a két ország komparatív előnyeit kihasználva – lehetővé tegye az áruk és szolgáltatások cseréjének megvalósulását. A kereskedőház

⁴¹ Hóvári János *szudáni látogatása* (2011).

⁴² Hóvári János *fogadta Ibrahim Mahmúd Hamid szudáni belügyminisztert* (2012).

létrehozása a magyar kormány kiemelt politikai céljaival teljes összhangban valósult meg, annak támogatását élvezte. 2014. szeptember 1-jén megnyílt a Szudáni-Magyar Kereskedőház Kft. kartúmi irodája. Az iroda Kartúm Amarat nevű városrészében található, közel a repülőtérhez és a minisztériumokhoz, külföldi nagykövetségek és egyéb nemzetközi szervezetek képviselőinek a szomszédságában.⁴³

2016 októberében szudáni hivatalos látogatása zárásaként Mikola István biztonságpolitikai és nemzetközi együttműködésért felelős államtitkár találkozott a miniszterelnöki funkciót ellátó Bakri Haszan Szaleh első alelnökkel. A szudáni fél örömet fejezte ki, hogy a magyar delegáció látogatásával több évtizedes szünet után újabb lendületet kapnak a két ország közötti kétoldalú kapcsolatok. A Magyarország által felajánlott 20 Stipendium Hungaricum ösztöndíjjal „a szudáni diákok ismét – a Szudánban nagyra becsült – Magyarországon megszerzett tudással érkezhetnek vissza az országba”.⁴⁴

Felhasznált irodalom

- A Szudáni–Magyar Kereskedőház Kft. megnyitotta kartúmi irodáját* (2014). Elérhető: <http://sudantradehouse.hu/hirek/24-a-szudani-magyar-kereskedohaz-kft-megnyitotta-kartumi-irodajat> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 06.)
- AKLILU, Yacob (2002): *An Audit of the Livestock Marketing Status in Kenya, Ethiopia and Sudan*. Elérhető: www.eldis.org/vfile/upload/1/document/0708/DOC11334.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 06.)
- BESZNYÓ János (2010): *Országismertető. Szudán*. Székesfehérvár, Seregszemle.
- CIA (2017): *Sudan*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/su.html#top (A letöltés dátuma: 2017. 12. 31.)
- CLAMMER, Paul (2009): *Sudan*. Guilfort, Bradt.
- FADLALLA, Mohamed H. (2004): *Short History of Sudan*. Bloomington, Universe.
- HAVASI Eszter (2010): *Vízkonfliktusok: a Nílus*. Elérhető: http://corvinusculture.com/wp-content/uploads/2015/06/bsz_vol_3.3.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 10. 06.)
- Hóvári János fogadta Ibrahim Mahmúd Hamid szudáni belügyminisztert* (2012). Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/globalis-ugyekert-felelos-helyettes-allamtitkarsag/hirek/hovari-janos-fogadta-ibrahim-mahmud-hamid-szudani-belugyminisztert> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 11.)
- Hóvári János szudáni látogatása* (2011). Elérhető: <http://2010-2014.kormany.hu/hu/kulugyminiszterium/globalis-ugyekert-felelos-helyettes-allamtitkarsag/hirek/hovari-janos-szudani-latogatasa> (A letöltés dátuma: 2018. 01. 10.)
- LANGOLE, Stephen (2009): A Nílus vize mint a konfliktusok megoldásának potenciális elősegítője. In CSIZMAZIA Sándor – TARRÓSY István szerk.: *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Pécs, Publikon. 155–162.
- Merowe Dam Project (2017). Elérhető: <http://merowedam.gov.sd/en/index.php> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 08.)

⁴³ *A Szudáni–Magyar Kereskedőház Kft. megnyitotta kartúmi irodáját* (2014).

⁴⁴ *Találkozó Szudán első alelnökével* (2016).

- Most akkor valójában kié is a Hala'ib Háromszög?* (2009). Elérhető: www.mindennapiafrika.info/2009/03/29/most_akkor_valojaban_kie_is_a_hala_ib_haromszog/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 06.)
- MOUSSA, Amgad – BETHMANN, Falko (2007): *Case study: Merowe/Hamdab Dam Project*. Elérhető: www.scribd.com/doc/18361992/Merowe-Dam (A letöltés dátuma: 2018. 01. 06.)
- Napata expedíció* (2003). Elérhető: www.aburamla.hu/napata.htm (A letöltés dátuma: 2017. 10. 02.)
- Port Sudan* (2017). Elérhető: http://encyclopedia.jrank.org/POL_PRE/PORT_SUDAN.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 02.)
- PROBÁLD Ferenc (2002): *Afrika és a Közel-Kelet földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös.
- SCHWARTZSTEIN, Peter – CECCO, Leyland (2015): Sudan's new gold rush: miners risk their lives in search of riches. *The Guardian*, 2015. 12. 27. Elérhető: www.theguardian.com/world/2015/dec/27/sudan-gold-rush-artisanal-miners (A letöltés dátuma: 2018. 02. 06.)
- SHANKLEMANN, Jill (2007): *Oil, Profits, and Peace: Does Business have a Role in Peacemaking?* Washington D. C., United States Institute of Peace.
- Sudan: Floods* (2007). Elérhető: http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/084BFD3366542569C12576EB00308CF1-Full_Report.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 10.)
- Találkozó Szudán első alelnökével* (2016). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulugy-miniszterium/biztonsagpolitikai-es-nemzetkozi-egyuttmukodesert-felelos-allamtitkar/hirek/talalkozo-szudan-elso-alelnokevel (A letöltés dátuma: 2018. 03. 06.)
- VÉGH Dalma (2008): Tíz ország kincse: a Nílus. *Afrika Tanulmányok*, 2. évf. 3. sz. 34–39.
- VÖRÖS Zoltán (2009): Olajban kötött házasság. Kína és Szudán kapcsolatának 50 éve. *Afrika Tanulmányok*, 3. évf. 3–4. sz. 66–77.
- World Bank (2003): *Sudan: Stabilization and Reconstruction*. Elérhető: <http://documents.worldbank.org/curated/en/44009146877571140/pdf/multi0page.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 06.)

Vákát oldal

Etiópia Afrikában

Szélinger Balázs – Marsai Viktor

Etiópia Afrika északkeleti részén található, Afrika szarván. Bár ez utóbbi kifejezés nemigen honosodott meg a magyar nyelvben, a nemzetközi irodalomban leginkább ez a használatos (angolul: Horn of Africa, franciául: Corne de l’Afrique). Nem világos, hogy pontosan melyek Afrika szarvának a határai (mely országok tartoznak bele, és melyek nem, attól függően, hogy Kis vagy Nagy Szarvról beszélünk), de egy valami teljesen biztos: Etiópia a kellős közepén van. Jelenlegi szomszédai: északról Eritrea, keleten és délen Szomália (Szomáli-föld, Puntföld és Szomália) és Dzsibuti, délen Kenya, nyugaton pedig Dél-Szudán.

Földrajzi értelemben Etiópia nagy részét az Etióp-magasföld és az azt kettéosztó Kelet-afrikai árok (Rift Valley), valamint az azt körülvevő mélyebb területek (alföldek és mélyföldek) alkotják. A magasföld nagy része 2000 méter feletti fennsíkokból áll, 3 ezer méter feletti hegycsúcsokkal (Simien-hegység). Etiópia legmagasabb pontja a Rasz Dasen hegy csúcsa, amely 4550 méter magas. A magasföldek éghajlata az Egyenlítő közelsége ellenére a mérsékelt égövöihez hasonló, míg a völgyek és mélyföldek mediterrán, délen pedig trópusi éghajlatot eredményeznek dús vegetációval. Keleten (Ogaden) és északkeleten (Afar) félsivatagok és sivatagok találhatóak. A legmélyebb pont a Danakil (Afar) mélyföld, amely a világ egyik legforróbb vidéke.¹

Afrika szarvát, történelmi és politikai értelemben *Afrika Balkánjának* is szokás nevezni, az Afrikán belül is szokatlan, rendkívül kusza vallási, etnikai és politikai viszonyok miatt, amelyek az elmúlt háromezer évben csaknem szakadatlan háborúkat okoztak.

Etiópia – Abesszínia / etiópok – habesák

Etiópia történetének megértéséhez mindenképp szükséges néhány fogalom tisztázása. A magyar nyelvben is közsímet, hogy az országot hol Etiópiának, hol pedig (főleg régebben) Abessziniának nevezik. A két fogalom azonban nem teljesen azonos egymással. A kettő közül az *abesszin* kifejezés tekint vissza régebbi múltra, minthogy valószínűleg az ókori egyiptomi *hbsztju* kifejezésből származik, amely a hieroglifikus szövegekben általában jellegzetes szakállas embereket jelöl (ábrázol), akik a szövegösszefüggésekben egy Egyiptomtól délre fekvő országban élnek. Ezt sokan Punttal azonosítják, amelyről sokáig azt tartották, hogy valahol a mai szomáli partvidéken kell keresni, ma azonban egyre több a bizonyíték arra nézve, hogy Punt a mai Etiópia Tigráj tartományában volt, vagy azt is magában foglalta. A *hbsztju* kifejezést később átvették a görögök (*abasszineosz*), majd az arabok (*al-habasa*), és innen származnak az európai nyelvekben használt verziók is.

¹ OFCANSKY–BERRY 1993, 72–77.

Történelmi tekintetben Abesszínia alatt nem Etiópia régebbi elnevezését értjük, hanem csupán a térség azon régióit, ahol az ókortól kezdve a középkori hódításokon át, egészen II. Menelik 19. század végi terjeszkedéséig sémi nyelvű népesség élt. Ez nagyjából lefedi a mai Etiópia és Eritrea magasföldi részeit. Ennek megfelelően e térség (Abesszínia) lakói az *abesszinek*, akiknek kultúrája döntően más, mint a régió többi népcsoportjáé. Az abesszinek önmagukat *habesának* nevezik. A *habesa* definíciójában ugyan vannak enyhe különbségek, de általában azokat a népeket jelöli, akik az etióp magasföldeken élnek, keresztények, és hagyományosan ekés földművelést végeznek.² Egyesek beleértik a magasföldi muszlimokat is (*dzseberti*), akik etnikailag teljesen azonosak az előbb említett népekkel, vagyis mindössze vallásukban különböznek. Egyszerűen: habesának általában az amhara és tigrinya nyelvű népeket nevezzük. Fontos megjegyezni, hogy itt egy leegyszerűsített történelmi megközelítést adunk, amely nem feltétlenül azonos a mai Etiópia nemzetiségi politikájának elveivel.

Az „etióp” kifejezés jelentéstartalma ugyancsak sokat változott az idők során. A szó először Homérosznál bukkan fel az Iliászban (Kr. e. 8. század) *aithioposz* formában. A szó „égett arcú” embereket takar, azaz egy sötét bőrű népességet. Homérosz még leírja, hogy az etiópok testesítik meg az egyik legősibb embertípust, szép alkatúak, és közel állnak az istenekhez. Az etiópok tehát ettől kezdve mindazon sötét bőrű embereket jelentették, akik a Mediterráneumtól délre éltek, beleértve afrikai és indiai embereket egyaránt. Sztrabón például (Kr. e. 1. század) azt írja, hogy az egész „déli világot” az etiópok lakják. Hérodotosz (Kr. e. 5. század) különbséget tesz „egyenes hajú” etiópok (talán indiaiak) és „göndör hajú” etiópok között (afrikai feketék). A görög költők és tudósok nyomán a középkori Európa Etiópiának nevezte az egész szubzaharai régiót, és csak a nagy földrajzi felfedezések hoztak új elemeket az egyes földrajzi régiók pontos elnevezésében.³

Az első „etióp” birodalom, Aksum lakosai és királyai sem magukat nem nevezték etiópoknak, sem az országukat Etiópiának. Ez világosan kiderül például Ézana király feliratából (Kr. u. 4. század), amelyben többek között az „etiópok” meghódításáról számol be, ami egyértelműen egy Aksumtól különböző területet jelent. Az aksumi uralkodók magukat a „habesák és az aksumiak” uralkodójának címezték.⁴

Az *etióp* és *Etiópia* elnevezést csak a 13. századtól kezdték használni az akkor hatalomra kerülő és egészen 1974-ig uralkodó Salamon-dinasztia tagjai. A Biblia számos ponton említi Etiópiát vagy az etiópokat. Jóllehet ezek az elnevezések többnyire semmilyen kapcsolatban nincsenek (vagy csak közvetett módon) a mai etiópiai régióval, a középkori uralkodók magabiztosan építették fel rájuk a királyi ideológiát. Etiópiában a közhiedelem máig azt tartja, hogy a Biblia minden alkalommal a mai etiópok őseiről beszél. A 13. századi uralkodók tehát egy, a térségen kívül keletkezett fogalmat adoptáltak, és adtak neki új jelentéstartalmat. A nemzetközi szintéren azonban Etiópia sokáig Abesszínia maradt, ami csak a 19. század végétől kezdett megváltozni, amikor az olasz betolakodók felett aratott áduai győzelemmel (1896) az ország megőrizte függetlenségét, és ezzel magára vonta az egész világ figyelmét. II. Menelik császár (1889–1913) volt az, aki jelentősen kitágította a birodalom területeit, elsősorban déli és keleti hódításokkal, zömmel kialakítva a ma

² Minderről lásd: MARCUS 2002, 1–40.; HARDEN 1926.

³ Lásd az *Encyclopaedia Aethiopica* vonatkozó címszavait: UHLIG 2003–2014.

⁴ Lásd: *The Ezana Stone Inscription* (2013).

ismert országhatárokat. Ekkor olyan területek kerültek a fennhatósága alá, amelyek azelőtt sohasem tartoztak a birodalomhoz. Ezzel az a furcsa helyzet állt elő, hogy Etiópia maga is gyarmatosító hatalomként jelent meg az európaiak mellett, ami mind a mai napig megterheli a szomszédos államokkal, mindenekelőtt Szomáliával való viszonyát.⁵

A világ ekkortól kezdett különbséget tenni Abesszínia és Etiópia között, amennyiben Abesszínia alatt az „ősi” területeket értjük (ahol a habesák élnek), míg Etiópia az egész birodalmat magában foglalja.

A fentieknek nem ellentmondva a valóság az, hogy a legtöbb Etiópiában élő ember elsősorban ma sem a habesa/etióp fogalmak mentén határozza meg az identitását. Ezeknél sokkal erősebb a régióhoz (akár városhoz) és valláshoz való tartozás. Például egy Godzsamban élő amhara nyelvű keresztény elsősorban godzsamiként és keresztényként határozza meg önmagát, míg az amhara kultúra csak ezután következik a sorban. Az identitás azonban mindig környezet- és helyzetfüggő. Ha például ugyanez az ember Addisz-Abeba költözik, ahol a főváros olvasztótégléje magában foglalja Etiópia összes népcsoportját, akkor az amhara tudat az identitás többi rétege fölé kerül. Továbbá ha a példánkban szereplő személy, mondjuk, Európába emigrál, akkor ott az etióp identitás erősödik fel.

Etiópia össznépessége jelenleg valamivel több, mint 100 millió fő (becsült adat).⁶ Ami az ország nyelvi-etnikai összetételét illeti, a legnépesebb etnikum az *oromó*, akiket régebben gallának neveztek. Ez az elnevezés azonban ma politikailag inkorrektnek számít, és használata súlyos következményekkel járhat. Az oromók önmagukban is több népcsoportot alkotnak, amelyeket a közös nyelv és részben a történelmi identitás fűz egybe.⁷ A legutóbbi (2007) népszámlálás, illetve becslések szerint Etiópia népességének mintegy egyharmada (körülbelül 30 millió) oromó, amellyel ők a legnépesebb államalkotó népcsoport. Népesség tekintetében őket követik az *amharák* (27%, körülbelül 27 millió fő), akik évszázadokig az uralkodó nemzetnek számítottak, hiszen egyetlen kivétellel ők adták a császárokat, és az amhara nyelv a mai napig Etiópia közös nyelve (az érvényben lévő alkotmány munkanyelvnek nevezi). Az oromók és az amharák mellett nincs az országban még megközelítőleg sem hasonlóan népes etnikum. A *szomálik* és a *tigrinyák* (vagy *tegaruk*) arányát általában nagyjából egyenlőre becsülik (6–7 %). Ezeken kívül több mint 80 különféle népcsoport él Etiópiában, mint például (a teljesség igénye nélkül): afarok, agauk, anuakok, argobbák, gamók, guragék, szilték, hadiják, kafficsók, kambaták, volaiták stb. A nyelvek, illetve nyelvjárások száma ennél is magasabb.⁸

Az 1995-ös alkotmány az etióp államot államszövetséggé (föderációként) definiálta. E szerint az etióp állam 9, egyenlő jogokkal rendelkező adminisztratív terület szövetsége, amelyhez 2 független önkormányzatú város, Addisz-Abeba (főváros), valamint Dire Dava csatlakozik. A 9 adminisztratív terület (tagállam) a következő (zárójelben a székhellyel): 1. Afar (Szemera), 2. Amhara (Bahir Dar), 3. Benisangul-Gumuz (Aszosza), 4. Gambela (Gambela), 5. Harari (Harar), 6. Orómia (Addisz Abeba), 7. Szomáli (Dzsidzsiga), 8. Déli Nemzetek, Népek és Nemzetiségek (Avasza), valamint 9. Tigráj (Makalé). Bár az alkotmány

⁵ LEWIS 2002, 56–62.

⁶ CIA 2017.

⁷ OFCANSKY–BERRY 1993, 90–104.

⁸ A numerikus adatok a legutóbbi, 2007-es statisztikai felmérésen alapulnak, ezért korlátozottan megbízhatók, inkább csak az arányszámokat mutatják.

szerint ezen egységeket etnikai alapon alakították ki (ami az elnevezésekben is tükröződik), a valóságban mindegyik zónában igen jelentős az etnikai kisebbségek aránya.⁹

Jóllehet az etióp gazdaság az elmúlt 25 évben rohamos léptékben fejlődött, az ország ma is túlnyomóan mezőgazdasági jellegű. Az ország lakosságának mintegy 80%-a él apró falvakban, ahol főként növénytermesztésből és állattenyésztésből élnek. Egyes vidékeken jelentős a nomádok aránya is. A társadalom egésze igen fiatal, a medián életkor 18,6 év.¹⁰ Bár az ország az ottani rendszerváltás (1991) óta jelentős eredményeket tudott felmutatni az egészségügy és az oktatás fejlesztése terén, a 3% körüli éves népszaporulattal nem könnyű lépést tartani. Igen fontos, hogy míg 1991-ben Etiópiának egyetlen egyeteme volt, ma ez a szám 30 fölötti, ami kulcsfontosságú a középosztály megerősödése szempontjából, még akkor is, ha az oktatás szervezeti keretei nem mindig a leghatékonyabbak.¹¹

Az etióp gazdaság rohamos léptékben fejlődik. A pénzügyi szektor, a tömegkommunikáció és a szállítványozás egyes területei (például az ország büszkesége, az Ethiopian Airlines) kivételével jelentős a magántőke jelenléte, illetve valamennyi földterület állami („népi”) tulajdon, a parasztok csupán „bérlik” a földet. A mezőgazdaság adja a GDP 40, illetve az export körülbelül 80%-át.¹² E tekintetben hagyományosan igen jelentős az etióp kávéexport, illetve újabban a vágott virág, amelyet napi charterjáratokkal szállítanak a világ minden részébe. Ugyancsak ide tartozik a hallucinogén anyagokat tartalmazó *csat* (arabul: khat) nevű növény, amely Etiópiában legális, és tömegével exportálják a közel-keleti arab országokba. Az ipar rohamos léptékben fejlődik, elsősorban a mezőgazdaságra épülő textil- és bőripar területén, valamint az építőiparban és az energiaszektorban. Ez utóbbi jelentőségét a fejezet egy későbbi részében fejtjük ki.

Történelmi háttér

Etiópia történetének bemutatása e fejezet keretei között még dióhéjban sem lehetséges, így csak arra szorítkozhatunk, hogy a jelen számára is fontos történelmi fordulópontokra koncentráljunk.¹³

Etiópiát még ma is sokan „ősi keresztény” országgént ismerik. Jóllehet igaz, hogy a kereszténység meghatározó történelemformáló erő volt, ez az iszlámra éppen ennyire igaz, sőt az állam egyes mai területein előbb volt jelen, mint a kereszténység. Ez utóbbi megjelenése a 4. századra tehető, míg az első muszlimok a 7. században jelentek meg a modern Etiópia elődjének tekinthető Akszumi Birodalomban. Ez azonban csak a mai Etiópia északi területeit foglalta magában. Amikor Akszum hanyatlani kezdett, majd végleg eltűnt, az akkori délvidéken (amely a mai államnak inkább közepe) több iszlám államalakulat jött létre. Ilyen volt például Soa, amely ma zömmel amhara keresztények által lakott terület, pedig előbb volt független emírség, és csak később az etióp császárság

⁹ *Ethiopia: Ethnic Federalism and Its Discontents* (2009), 4–5.

¹⁰ *World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision* (2015), 34.

¹¹ WEST 2015.

¹² CIA 2017.

¹³ Az Etiópia történetét összefoglaló munkák közül elsősorban a következő kettőt ajánljuk: HENZE 2000. és a már említett Marcus-kötetet. A modern kori történelemre nézve jó kiindulópont: ZEWDE 1991.

része. Összességében igaz, hogy a középkori Etiópia története az iszlám és a kereszténység váltakozó sikerű küzdelmeiről szól.

Az Aksumi Birodalom bukása (9–10. század) és a középkori etióp császárság újjászületése (13. század) közötti időszakot a források szűkössége miatt sötét kornak is nevezik. Jóllehet a hagyományos keresztény történetírás „újjáalapításról” beszél, semmilyen történelmi bizonyíték nincs arra nézve, hogy Aksum és a középkori Etiópia között bármiféle kapocs lenne. A középkori keresztény császárok hatalmukat mégis erre a kreált jogfolytonosságra alapozták, amelyet egy 14. században született legendárium, a Kebra Nagaszt („a királyok dicsősége”) volt hivatott bizonyítani. Eszerint az etióp uralkodók a bibliai Salamon király egyenes ági leszármazottai, a nép (vagyis a habesák) a választott nép, Etiópia pedig az új ígéret földje (Sion). Ez a teória a mai napig meghatározó a keresztény etióp népesség igen nagy hányadánál. E fejezet keretei között sajnos nincs módunkban kifejteni, hogy mindez milyen jelentős hatással van az etióp identitásra, modernizációra, migrációra stb. nézve. Mivel az uralkodókat Salamon leszármazottainak tartották, és ezáltal közvetve magának Jézusnak is a rokonságába tartoztak, az etióp császároknak mindvégig erőteljes istenkirályi karaktere volt.¹⁴

Ugyancsak meghatározó események zajlottak a 16. században, amikor a középkori állam végül összeomlott az iszlám súlya alatt. Bár az Ahmad Ibráhím al-Gázi (Grany, a „balkezes Ahmad”) vezette szomáli seregeket végül portugál muskétások segítségével sikerült kiverni a magasföldről, ez a trauma a mai napig meghatározza a keresztények és muszlimok viszonyát, és különösen a habesa–szomáli együttélés kérdéseit. Talán ennél is jelentősebb, hogy a meggyengült etióp császárság nem volt képes ellenállni a délről szakadatlanul beáramló oromó népeknek, amelyek egyre nagyobb területeket foglaltak el. Egyes oromó rétegek viszonylag korán (már a 17. században) beépültek a keresztény államba (akár politikaformáló tényezőként is), míg más területen, például Vollóban vagy Dzsimában önálló iszlám államalakulatokat hoztak létre.

A 16–17. század a külkapcsolatok tekintetében is jelentős. Már említettük, hogy a muszlim inváziót végül portugál segítséggel sikerült kivédeni. A katonákat misszionáriusok követték, és egy darabig úgy tűnt, hogy Etiópia a sok évszázados elszigeteltséget követően ismét bekapcsolódik a nemzetközi vérkeringésbe. A jezsuita hittérítés türelmetlensége azonban nem a keresztény nemzetek közti hasonlóságokat kereste, hanem a különbségeket hangsúlyozta. A folyamat végül véres polgárháborúhoz vezetett, amelynek következménye az lett, hogy az etióp ortodox kereszténység megmerevedett, és máig gyanakodva szemlélnek minden külső befolyást. Ez – a már említett „kiválasztott nép” tudat mellett – gyakran még ma is megnehezíti például a segélyszervezetek munkáját.

A mai etiópok többsége előszeretettel tekint úgy az etióp államra, mint amely a középkor óta megszakítás nélkül fennáll. Az etióp történelem valójában uralkodói központok és periférikus hatalmi góccok folytonos, váltakozó sikerű küzdelme volt. A mai értelemben vett modern, központosított állam gondolata csak a 19. században vált parancsoló szükséggá, amikor a térségben megjelentek a gyarmatosító hatalmak. Elsőként Egyiptom, amely a Nílus felső folyását akarta biztosítani. A Nílus vízének kérdése máig neuralgikus pont, és jelentős feszültségforrás Kairó és Addisz-Abeba között. Közismert, hogy Etiópia a gyarmatosító Olaszországgal vívta legnagyobb csatáit. Ezek közül is kiemelkedő

¹⁴ Lásd: MARCUS 2002, 17–20.

az olaszok felett 1896-ban aratott áduai győzelem, amely közel fél évszázadra biztosította Etiópia függetlenségét. Ádua jelentősége mindemellett túlmutat Etiópián, mert világszerte óriási lendületet adott a fekete polgárjogi mozgalmaknak, és így megalapozta azt, hogy Addisz-Abeba később az Afrikai Egységsszervezet, majd az Afrikai Unió székhelye legyen. Az olaszok ugyan később, már Mussolini idején, elfoglalták Etiópia egy részét, de a megszállás annyira rövid ideig tartott (1936–1941), hogy az etióp köztudat szerint Etiópia az egyetlen afrikai ország, amelyet sohasem gyarmatosítottak.

Az etióp történetírás egyik legvitatottabb fejezete az a terjeszkedés, amely II. Menelik császár (1889–1913) uralkodása alatt ment végbe. Anélkül, hogy terminológiai vitába bocsátkoznánk (természetes expanzió vagy európai típusú gyarmatosítás), annyi mindenképpen megállapítható, hogy II. Menelik seregei brutális és véres csaták sorozatában igázták le a déli népeket. Az új etnikumok érvényesülése nem volt lehetséges a kereszténység felvétele és az amhara kultúra adoptálása nélkül, és végső soron a terjeszkedés legfőbb haszonélvezője a központi császári hatalom volt (földek kisajátítása, rabszolga-kereskedelem). A habesák (főként amharák) és a déli népek viszonyát ez a történelmi trauma máig terheli, amit nem könnyít meg például az a tény, hogy az etióp főváros, Addisz-Abeba, Orómia régió kellős közepén van. Mindenesetre ez az expanzió teremtette meg a mai Etiópia ismert határait, a középkori állam területét mintegy háromszorosára tágítva.¹⁵

A 20. századi Etiópia legjelentősebb korszaka Hailé Szelasszié császár nevéhez fűződik, aki a nagyon tehetséges Jaszut puccsal távolította el a trónról 1916-ban, s egészen 1974-ig uralkodott (1928-ban királlyá, 1930-ban császárrá koronázták). Hailé Szelasszié uralkodásának két vonását emeljük ki. Egyrészt az ő uralkodása alatt teljesedett ki a császári hatalom nagyfokú centralizációja, amely egyúttal amharizáció is volt. Másrészt a sikeres külpolitikai manővereknek köszönhetően Etiópia – az ókor óta első ízben – jelentős nemzetközi tényezővé vált (el nem kötelezett országok mozgalma, Addisz-Abeba mint Afrika fővárosa).

Az elaggott császárt 1974-ben szocialista forradalom buktatta meg, Mengisztu Hailémariam hatalomra kerülésével, ám az csakhamar kommunista diktatúrába és vörösterrorba torkollott. Az 1991-ig tartó rémuralom időszakában tízezreket kínoztak meg és végeztek ki; ennek emléke a mai napig eleven az etióp társadalomban. Ugyancsak máig tartó hatása van a tömeges elvándorlásnak, amelynek következményeként csak az Egyesült Államokban több mint egymillió etióp diaszpóra él.¹⁶

Az újkori Etiópia története szorosan összefonódik az északi szomszéd, Eritrea történetével. Bár az etióp köztudat úgy tartja, hogy Eritrea „mindig is Etiópia része volt”, ez meglehetősen történelmietlen megállapítás. Eritrea területének *egy része* időszakosan valóban tartozott Aksumhoz vagy a középkori államhoz, más részei azonban (különösen az északi mélyföldek) soha. A területet végül a 19. század utolsó harmadában kaparintotta meg Olaszország, és csak 1890-ben szervezték meg mint első olasz gyarmatot (*colonia primogenita*), Eritrea néven. A terület lakossága csak részben volt habesa, és még kisebb részben keresztény. Az 50 évnyi olasz fennhatóság, majd a második világháborúhoz kapcsolódó brit katonai megszállás önálló eritreai identitást hozott létre, miközben Etiópiából továbbra is elveszített (és ezért visszaszerzendő) területként tekintettek rá. A második világháborút

¹⁵ DONHAM–JAMES 1986.

¹⁶ *Why is the Ethiopian diaspora so influential?* (2016).

követően az ENSZ végül 1952-ben eritreai–etióp konföderációt hozott létre, amelynek keretében tiszteletben kellett volna tartani Eritrea belső önrendelkezését. Ez azonban a gyakorlatban sohasem történt meg, és sorozatos törvénysértéseket követően Hailé Szelaszsié 1961-ben végül annektálta a területet. Az annexió következtében fegyveres szeparatista mozgalmak bontakoztak ki, amelyek közül az Eritreai Népi Felszabadítási Front (Eritrean People's Liberation Front, EPLF) bizonyult a legerősebbnek. Amikor 1974-ben a császárt letaszították a trónról, hasonló mozgalom bontakozott ki az etiópai Tigráj tartományban, a Tigráji Népi Felszabadítási Front (Tigray People's Liberation Front, TPLF) megalakulásával. Az EPLF és a TPLF más szervezetekkel kiegészítve kezdetben külön-külön, végül összehangoltan küzdöttek a szocialista etióp kormányzat (közkeletű nevén: Derg) és annak hadserege ellen. A véres háború a felkelők győzelmével végződött, és a két szeparatista hadsereg 1991-ben bevonult Addisz-Abebába. Az EPLF és a TPLF közti együttműködésnek Eritrea függetlensége volt az ára. Mivel a TPLF az 1991 utáni etióp kormányzat meghatározó politikai ereje, a mai napig sokan azért vonják kétségbe a legitimitációját, amiért hagyták Eritreát leválni Etiópiáról. (A két állam 1998 és 2000 között vívott háborúja nem tartozik szorosan e fejezet témájához.)¹⁷

Etiópia 1991 után

Bár 1991-ben a Tigráji és Eritreai Népi Felszabadítási Frontok közösen győzték le a kommunista Derg rendszerét, az eritreaiak, közelgő függetlenségük tudatában nem szándékoztak részt venni Etiópia új berendezkedésének kialakításában. A tigrinyák viszont, akik tisztában voltak katonai erejükkel, de etnikai kisebbségi voltakukkal is, kezdetől nagyon határozottan vázolták fel Etiópia általuk elképzelt jövőjét. Már a főváros visszafoglalása előtt létrehoztak egy nagyobb politikai koalíciót Etióp Népek Forradalmi Demokratikus Frontja (Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front, EPRDF) néven. A pártszövetség összesen négy formációt foglalt magában: a TPLF mellett az Oromó Népek Demokratikus Szervezetét (Oromo People Democratic Organisation, OPDO), az Amhara Nemzet Demokratikus Mozgalmát (Amhara National Democratic Movement, ANDM), illetve a Dél-etiópai Népek Demokratikus Mozgalmát (Southern Ethiopian People's Democratic Movement, SEPDM). Az EPRDF, legalábbis elméletben, magában foglalt minden koalícióra kész politikai erőt, amely elfogadta a TPLF elképzeléseit. Ezek az elképzelések a korábbi évtizedek (sőt évszázadok) központosítása helyett az állam decentralizációját tűzték ki célul. Az új állam mottója az „etnikai föderalizmus” lett, amely azt jelentette (és jelenti), hogy Etiópia minden etnikuma azonos önrendelkezési joggal rendelkezik, beleértve az elszakadás jogát is. A TPLF vezetője, Meles Zenawi elég bölcs államférfi volt ahhoz, hogy belássa, az előző évek egy etnikumhoz – zömében az amharákhoz – köthető nyílt centralizációja nem vezetett eredményre. Ezt tigrinyaként egyrészt a saját bőrén is tapasztalta, másrészt azt is felmérte, hogy a TPLF önmagában nem lesz képes a kormányzásra, hiszen a tigrinyák a lakosság alig 6%-át adják. Ugyanakkor az északi etnikum tagjai mind a mai napig domináns pozíciókat foglalnak el az államigazgatásban, különösen a biztonsági erőkből.¹⁸

¹⁷ Ehhez lásd: PRUNIER–FICQUET 2015.

¹⁸ Lásd erről: *Ethiopia: Ethnic Federalism and Its Discontents* (2009), 4–8.

A ma is érvényben lévő alkotmányt 1995. augusztus 21-én fogadták el. E szerint Etiópia hivatalos neve Etióp Szövetségi Demokratikus Köztársaság. Az alkotmány elvekben mindenben megfelel egy modern demokratikus alaptörvény követelményeinek. Ami a törvényhozást illeti, az etióp szövetségi parlament a Szövetségi Házból (felsőház) és a Népképviselők Házából (alsóház) áll. Az alsóház képviselőit ötévente választják, választókerületenként egyet, a közvetlen, általános és titkos választójoggal rendelkező 18 év feletti állampolgárok. E ház felelős a szövetségi szintű, illetve a legalább két szövetségi államot érintő törvények meghozataláért. A felsőházba minden etióp nemzetnek, nemzetiségnek és népcsoportnak joga van egy-egy képviselőt küldeni, illetve minden egymillió fő után még egyet. Ezeket általában a szövetségi államok regionális Államtanácsa (helyi végrehajtó szerve) jelöli ki, amelynek azonban joga van választásokat is kiírni a képviselőségre. A felsőháznak törvényalkotási joga nincs, inkább egyfajta alkotmánybíróságként működik, különösen az etnikai jogok védelme tekintetében. A szövetségi alkotmány elvileg olyan széleskörűen értelmezi az autonómia fogalmát, hogy az egyes szövetségi államok – az etióp terminológiában régiók – még az államszövetségből való kilépésre is jogot kaptak – elvben.¹⁹

Etiópiában az állam elnökének (államfő), akit az alsóház választ meg, hasonlóan Magyarországhoz, tényleges politikai hatalma korlátozott. A végrehajtói hatalom a győztes párt (vagy koalíció) által választott miniszterelnök kezében összpontosul, aki egyúttal a minisztertanács (kormány) elnöke, valamint a fegyveres erők vezérkari főnöke. A bírósági rendszer demokratikus és többszintű, élén a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság áll. Tagjait a miniszterelnök ajánlására az alsóház választja. (Itt kell megjegyezni, hogy az állam számos részén egymással párhuzamosan működik a modern és a tradicionális jogszolgáltatás.)

Bár az országban elvben többpártrendszer működik, és ötévente megtartják a választásokat, Etiópiában lényegében egypártrendszer van – pontosabban egypártszövetség-rendszer. Az EPRDF ugyanis az elmúlt 27 évben mind az öt választást megnyerte. 2005-ben az ellenzék csaknem áttörést ért el, Addisz-Abeában például a városi tanács 138 helyből 137-et megszereztek, és 172 helyet szereztek az alsóházban – ami még mindig meglehetősen messze volt az EPRDF és szövetségeseinek 372 képviselői helyétől. A választások bizonyították, hogy a szavazók 80%-át kitevő vidéki lakosság körében még mindig az EPRDF-szimpatizánsok vannak többségben. A különféle pártokon belüli széthúzás, a kormányzó erőkhöz köthető szabálytalanságok és nyomásgyakorlás, illetve az ellenzéki koalíció, az Egységért és a Demokráciáért (Coalition for Unity and Democracy, CUD) párt, stratégiája azonban rövid úton csaknem romba döntötte az országot. A CUD – kihasználva a szabálytalanságokat – illegitimnek nyilvánította a választásokat, és polgári engedetlenségre szólította fel híveit. A kormányzat brutális fellépése, amelyet az ellenzéki pártok előretörésének sokkja is fűtött, csak olaj volt a tűzre. Az utcai összecsapásokban legalább 300 ember vesztette életét, és több tízezer embert börtönöztek be.²⁰

2005 fordulópontot jelentett az EPRDF gondolkodásában. A kormányzó erőket meglepte, hogy a nyilvánvaló gazdasági eredmények ellenére az ellenzék milyen jól szerepelt a választásokon – még akkor is, ha nagyon messze álltak a győzelemtől. Úgy tűnt,

¹⁹ Lásd az alkotmány 39. cikkelyének első bekezdését: *Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia* (1995).

²⁰ *Ethiopia: Ethnic Federalism and Its Discontents* (2009), 9–10.

a központosított fejlesztő állam koncepcióját egyre nagyobb elégedetlenség övezte, különösen a városi középosztály körében. Az EPRDF és Meles ugyanakkor úgy vélekedtek – és ebben valószínűleg nem tévedtek sokat –, hogy az ellenzék nem áll készen a kormányzásra. Sok, a polgárháborút túlélő veterán gondolta úgy, hogy az ellenzék előretörése mindazon eredményeket veszélyeztetné, amelyre az 1991 utáni stabilitás épült.²¹ Ugyanakkor az ellenzék – nyilván nem függetlenül a hatalom nyomásától – nem volt képes rendezni sorait, és egységes, reális alternatívát felvonultatni a hatalommal szemben.

Éppen ezért a 2005 utáni választásokat 2 elem jellemezte. Egyrészt az EPRDF és a kormányzat minden legális és számos illegális eszközzel igyekezett korlátozni az ellenzék tevékenységét és eredményeit. Másrészt az ellenzék nem volt képes reális alternatívát felmutatni az EPRDF által működtetett fejlesztő állammal szemben. A kettő kombinációjának az lett az eredménye, hogy az EPRDF és szövetségesei mind a 2010-es, mind pedig a 2015-ös választásokat megnyerték – utóbbit olyan „sikeresen”, hogy egyetlen ellenzéki politikus sem került be a parlamentbe.

Ennek kapcsán kétségtelen tény az etióp állam egyre inkább autoriter jellege. Ugyanakkor alá kell húznunk azt is, hogy az EPRDF gazdasági eredményei, a szegénység elleni küzdelem, a társadalmi egyenlőtlenségek viszonylagos mérsékeltége – különösen a szomszédos Kenyával összevetve – sokakat eltántorítanak a frakciókra szakadt ellenzék támogatásától. Nagy hiba lenne tehát csupán az elnyomó tendenciákat látni a kormányzó erők elsőprő győzelme mögött.

Hosszú távon azonban kérdéses, hogy a modell mennyire lesz fenntartható. Ahogy többen rámutattak, az EPRDF soraiban a közel három évtizedes kormányzás és közel fél évszázados hatalmi harc után egyfajta apátia és fáradtság figyelhető meg. Kevés az új ötlet, az érdemi újítás, a vérfrissítés. Márpedig erre égető szükség lenne az egyre több strukturális problémával szembesülő országnak.²²

Ennek tükrében érdemes szemlélnünk a 2015 óta napirenden levő zavargásokat is az országban, Addisz-Abeában és a vidéki területeken. Bár ezek mögött a híradások nagy része az etnikai jelleget emeli ki, különös tekintettel az oromók marginalizációjára, mások azt hangsúlyozzák, hogy sokkal inkább generációs és gazdasági okok húzódnak meg a háttérben. Az EPRDF káderei ezen narráció szerint – ne feledjük, hogy az etióp önkormányzatiságban csaknem kétmillió helyről szavaznak, a legalacsonyabb önkormányzati szintig – túlságosan belekényelmesedtek a hatalomba, és elharapódzott közöttük az eddig mérsékeltlen megnyilvánuló korrupció és nepotizmus. A tiltakozók zöme számára ez jelentette az igazi problémát, nem pedig az, hogy hány oromó vagy tigrinya ül miniszteri pozícióban.²³ Pozitív, hogy az EPRDF vezetése felismerte a problémát, és igyekezett gátat szabni a helyi tisztviselők önkényének – de kérdéses, hogy hosszabb távon mekkora sikere lesz.

Nem szabad azonban lebecsülnünk az etnikai feszültségeket sem. Sok etióp szerint az „etnikai föderalizmus” aláássa az eleve nem túl acélos etióp nemzettudatot, és hosszabb távon az ország dezintegrációjához vezet.²⁴ Ennek kockázatát mutatták a 2017 őszén a szomáli és oromó csoportok között kirobbant összecsapások a két tartomány határvidékén,

²¹ *Interjú egy EU-diplomatával*, Addisz-Abeba, 2017. május.

²² *Interjú az ISS egyik munkatársával*, Addisz-Abeba, 2016. január.

²³ *Interjú egy EU-diplomatával*, Addisz-Abeba, 2017. május; interjú egy etióp doktorandusszal, Budapest, 2017. június.

²⁴ *Interjú egy etióp hallgatóval*, Budapest, 2017. szeptember.

amelyben több száz ember vesztette életét, és tízezrek kényszerültek elhagyni lakóhelyüket.²⁵

Etiópia geostratégiai jelentősége – békemissziók és gátak

A százmilliós Etiópia a térség meghatározó regionális hatalma, nem csupán népessége, de növekvő gazdasági súlya és a kontinens egyik legerősebb hadserege révén is. Ezt a dominanciáját Addisz-Abeba eltérő módokon használja ki. Nagy általánosságban elmondható, hogy Etiópia érdekelt a térség stabilitásának fenntartásában, és elemi érdeke a határainál burjánzó válságok megfékezése, amelyek sok esetben az ország területét is érintik menekültek, átcsapó fegyveres csoportok vagy terrorsejtek formájában. Az etióp fellépés elkötelezettségét mutatja, hogy az ország több tízezer katonával vesz részt a somáliai és szudáni konfliktusok kezelésében, ráadásul konszenzus övezi azt a tényt, hogy az etióp kontingens jelenti a somáliai AU-misszió legütöképesebb elemét.²⁶ Ugyanakkor Etiópia 2017 nyarán 839 ezer külföldi menekültnek adott otthont, és nem áll érdekében, hogy ez a szám növekedjen.²⁷

A másik oldalról nézve ugyanakkor számos berögződés is meghatározza az etióp külpolitikai gondolkodást a szomszédok felé. Szomália esetében például az etiópok emlékezetében élénken él Ahmad al-Gázi hadjárata, illetve az 1977-es ogadeni háború, amikor szintén Szomália volt az agresszor. Így az addisz-abebai döntéshozók sokáig úgy látták, Etiópia ellenérdekelt egy erős Szomália megteremtésében – nem véletlen, hogy sokan a 2006-os etióp beavatkozást tartják az as-Sabáb megszületése fő okának, illetve hogy a kedvező államépítési folyamatok zátonyra futottak.²⁸ Ebben a legtöbb szakember szerint csak 2011-re állt be változás, amikor Addisz-Abeba felismerte, hogy a jelenleginél jóval stabilabb Szomáliára van szüksége, ha nem akar csillagászati összegekért évtizedeken keresztül jelentős erőket állomásoztatni Afrika szarván.²⁹

Hasonlóan rossz a kapcsolat Eritreával. A két ország között lényegében hidegháború folyik, amely esetenként forróvá válik, mint 2016 nyarán, amikor a határ menti összetűzésekben több tucat ember vesztette életét.³⁰ Mindez azzal is jár, hogy a legutóbbi időkig Etiópia csupán a piciny Dzsibutin keresztül képes elérni a világtengereket, és ez csak a két ország között 2018 nyarán megindult enyhülési folyamattal változhat.

Szudánnal és Dél-Szudánnal is problémás Addisz-Abeba viszonya. Kartúm sokáig ferde szemmel nézte a déli felkelőcsoportoknak nyújtott etióp segítséget. A 2011-es kettéválás után aztán a kapcsolatok sokat javultak. Ebben nagy szerepet játszik az, hogy a tervek szerint Szudán jelentős mértékben profitálna az új vízerőművekből származó etióp elektromosenergia-kapacitásokból, amelyeknek Kartúm lenne az egyik fő felvevője.³¹

²⁵ *What is behind clashes in Ethiopia's Oromia and Somali regions?* (2017).

²⁶ *Interjúk különféle diplomátákkal*, Addisz-Abeba, 2016. január, 2017. április–május; Nairobi, 2017. január–február.

²⁷ *Ethiopia: Refugees and Asylum-seekers* (2017).

²⁸ MENKHAUS 2007, 357–390.

²⁹ *Interjú EU-diplomatákkal*, Addisz-Abeba, 2017. január–február.

³⁰ GETTLEMAN 2016.

³¹ GIRMA 2017.

Dél-Szudánnal sokkal több problémája van az országnak. Alig két évvel a függetlenség után az ország belesüllyed a polgárháború mocsarába, amelyből azóta sem tudott kikeveredni. Ez több 100 ezer menekültet jelent Etiópiában, illetve időnként a dél-szudáni fegyveresek az ország Gambela nevű tartományába is át-átcsapnak.³²

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk a Nílus vízhozamának kérdését. A Kék-Nílus ugyanis, amely a világ leghosszabb folyamának fő vízhozamát adja, az Etióp-magasföldön ered. Etiópia már régóta tervezi, hogy a folyó nagy esését kihasználva vízerőművet épít rá, de ezt csak 2011-ben, az arab tavaszt kísérő káoszban kezdte meg. Egyiptom ugyanis ragaszkodik ahhoz, hogy a Nílus vízhozamának zöme őt illetti meg, és a Nagy Etióp Újjászületés Gát (GERD) Kairó szerint veszélyezteti a biztonságos vízellátását. A fenyegetőzésektől sem mentes diplomáciai csörtében egyelőre Addisz-Abeba áll nyeresre: 2018 nyarára a gát már csaknem 60%-ban elkészült,³³ és mint említettük, alapvetően Szudán is támogatja a projektet. Így bár a szudáni–egyiptomi–etióp háromoldalú tárgyalások, egyeztetések zajlanak, ezeknek egyelőre nincs sok gyakorlati eredménye.³⁴ Árulkodó volt az egyiptomi külügyminisztérium munkatársainak véleménye, akik 2016 októberében úgy vélekedtek, bár Kairó nem örül a projektnek, nem kockáztathatja meg a százmillió lakosú Etiópia összeomlását, mert az még a csökkenő vízkészleteknél is jobban veszélyeztetné országuk stabilitását.³⁵

Magyar érdekek

A magyar–etióp kapcsolatok a hidegháború időszakában mind a császárság idején, mind Mengisztu hatalomra kerülése után jók voltak. 1992-ben azonban a költségvetési megszorítások és az euroatlanti integrációs politika jegyében az etiópiai magyar nagykövetséget bezárták. Hazánk hosszú szünet után, 2016 tavaszán nyitotta újra külképviseletét Addisz-Abebában, a kontinens kapujában. Ezzel a magyar külügyminisztérium ismét közvetlen összeköttetést létesített Afrika talán legfontosabb fővárosával. A diplomáciai jelenléttel párhuzamosan megindult a gazdasági szereplők útkeresése is a 100 milliónál is nagyobb etióp piacokon, ami azonban nem ígérkezik könnyű feladatnak. Az ígéretesen induló villamosgyártás például holtpontra jutott, mivel az etióp állami vállalat, a Metals and Engineering Corporation (METEC) nem teljesítette a kifizetéseket.³⁶ Sokan a mezőgazdasági szektorban várnak nagy áttörést, különösen az élelmiszer-feldolgozás terén. Itt a magyar technológiára bőven lenne kereslet, de a hazai vállalatoknak komoly piaci versenyben kell helytállniuk. Problémát jelent, hogy a magyar fejlesztési tevékenység minimális az országban. Emiatt hazánk még alig rendelkezik referenciákkal és kapcsolatokkal, ezek kiépítése most van folyamatban. Jelentős eredmény ugyanakkor, hogy az ország belekerült a Stipendium Hungaricum programba, amelynek keretében évente ötven etióp hallgató kap ösztöndíjat magyarországi egyetemekre. A két ország közötti kapcsolatot erősítette és a magyar fél elkötelezettségét mutatta, hogy 2016 áprilisában Szijjártó Péter

³² *Ethiopian troops close in on hostages taken by South Sudan militia* (2016).

³³ *Ethiopia's Grand Renaissance Dam 60 pct completed* (2017).

³⁴ *Egypt's FM Shoukry expresses concern over delays in Ethiopia's Renaissance Dam studies* (2017).

³⁵ *Interjú az egyiptomi külügyminisztérium munkatársaival*, Kairó, 2016. október.

³⁶ *Interjú egy magyar diplomatával*, Addisz-Abeba, 2018. április.

külgyminiszter Kelet-Afrikába látogatott. A külgyminiszter hangsúlyozta Etiópia szerepét az irreguláris migráció elleni küzdelemben, illetve rámutatott azokra a területekre (vízgazdálkodás, gyógyszeripar, elektronikus szolgáltatások), ahol tere van a magyar vállalkozásoknak.³⁷

Felhasznált irodalom

- CIA (2017): *The World Factbook*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/et.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 18.)
- Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia* (s. a.). Elérhető: www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/et/et007en.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 09. 19.)
- DONHAM, Donald – JAMES, Wendy eds. (1986): *The Southern Marches of Imperial Ethiopia*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Egypt's FM Shoukry expresses concern over delays in Ethiopia's Renaissance Dam studies (2017). *Hiiraan Online*, 2017. 09. 24. Elérhető: https://hiiraan.com/news4/2017/Sept/144322/egypt_fm_shoukry_expresses_concern_over_delays_in_ethiopia_s_renaissance_dam_studies.aspx (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- Ethiopia: Ethnic Federalism and Its Discontents* (2009). Elérhető: www.crisisgroup.org/africa/horn-africa/ethiopia/ethiopia-ethnic-federalism-and-its-discontents (A letöltés dátuma: 2018. 01. 18.)
- Ethiopia: Refugees and Asylum-seekers* (2017). Elérhető: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Infographics_Ethiopiaasof31May2017.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 10. 02.)
- Ethiopia's Grand Renaissance Dam 60 pct completed (2017). *Xinhuanet*, 2017. 08. 08. Elérhető: http://news.xinhuanet.com/english/2017-08/08/c_136506781.htm (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- Ethiopian troops close in on hostages taken by South Sudan militia (2016). *The Guardian*, 2016. 04. 21. Elérhető: www.theguardian.com/world/2016/apr/21/ethiopian-troops-hostages-south-sudan-militia (A letöltés dátuma: 2018. 02. 28.)
- GETTLEMAN, Jeffrey (2016): Border Clashes Between Ethiopia and Eritrea Heighten Fears of War. *The New York Times*, 2016. 06. 13. Elérhető: www.nytimes.com/2016/06/14/world/africa/border-clashes-between-ethiopia-and-eritrea-heighten-fears-of-war.html (A letöltés dátuma: 2017. 12. 02.)
- GIRMA, Zelalem (2017): Ethiopia: Exporting Energy – Exemplary Move to Socio-Economic Development. *Allafrica*, 2017. 05. 04. Elérhető: <http://allafrica.com/stories/201705040603.html> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- HARDEN, John M. (1926): *An Introduction to Ethiopic Christian Literature*. New York – Toronto, The Macmillan Co.
- HENZE, Paul B. (2000): *Layers of Time: A History of Ethiopia*. London, Hurst.
- LEWIS, Ioan M. (2002): *A Modern History of the Somali: Nation and State in the Horn of Africa*. Athens, Ohio University Press.
- MARCUS, Harold G. (2002): *A History of Ethiopia*. Berkeley, University of California Press.
- MENKHAUS, Ken (2007): The Crisis in Somalia: Tragedy in Five Acts. *African Affairs*, Vol. 106, No. 224. 357–390. DOI: <https://doi.org/10.1093/afraf/adm040>
- OFCANSKY, Thomas P. – BERRY, LaVerle B. (1993): *Ethiopia: A Country Study*. Washington D. C., Library of Congress, DA PAM.

³⁷ *Szijjártó: együtt kell működni Etiópiával a bevándorlás megfékezésére* (2016).

- PRUNIER, Gérard – FICQUET, Éloi eds. (2015): *Understanding Contemporary Ethiopia: Monarchy, Revolution and the Legacy of Meles Zenawi*. London, Hurst.
- Szijjártó: együtt kell működni Etiópiával a bevándorlás megfékezésére (2016). *Magyar Hírlap*, 2016. 04. 12. Elérhető: http://magyarhirlap.hu/cikk/52346/Szijjarto_egyutt_kell_mukodni_Etiopiaival_a_bevandorlas_megfekezesere (A letöltés dátuma: 2018. 04. 14.)
- The Ezana Stone Inscription* (2013). Elérhető: www.youtube.com/watch?v=_JewabPJ0rw (A letöltés dátuma: 2017. 09. 18.)
- UHLIG, Siegbert ed. (2003–2014): *Encyclopaedia Aethiopica, I–V*. Wiesbaden, Harrasowitz.
- WEST, George (2015): Ethiopia’s higher-education boom built on shoddy foundations. *The Guardian*, 2015. 06. 22. Elérhető: www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/jun/22/ethiopia-higher-eduction-universities-development (A letöltés dátuma: 2018. 03. 18.)
- What is behind clashes in Ethiopia’s Oromia and Somali regions? (2017). *BBC News*, 2017. 09. 18. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-41278618 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)
- Why is the Ethiopian diaspora so influential? (2016). *BBC News*, 2016. 11. 24. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-38076389 (A letöltés dátuma: 2018. 02. 18.)
- World Population Prospects. Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision* (2015). Elérhető: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 01. 03.)
- ZEWDE, Bahru (1991): *A History of Modern Ethiopia, 1855–1974*. London, James Currey.

Vákát oldal

Kenya a harmadik évezred elején

T. Horváth Attila

Általános földrajzi, demográfiai és gazdasági jellemzők

A Magyarországnál több mint hatszor nagyobb, 580 367 km² területű Kenya Kelet-Afrikában helyezkedik el. Északkeletről Szomália, északról Etiópia és Dél-Szudán, nyugatról Uganda, délről Tanzánia határolja. Keletről az Indiai-óceán mintegy 530 km hosszú partszakasza. Az ország legfontosabb tájegységei a parti síkság, a Nagy Hasadék völgy, a Központi-magasföld (a gyarmati időszakban „Fehér Felföld”), a Viktória-tó és az északkenyai száraz puszták vidéke.

Az ország népessége több mint 47 millió fő, ami az etnikai és földrajzi eloszlás tekintetében is változatos képet mutat. Az ország a 20. század derekán egy ideig a Föld legnagyobb ütemben növekvő népességét mondhatta magáénak. A lakosság több mint 40%-a 15 év alatti. Ugyanakkor mára a népességnövekedés üteme némileg lelassult – részben az Afrikában elsőként bevezetett családtervezési politika és az AIDS miatt –, de így is eléri a 2,8%-ot. A születéskor várható élettartam 64 év, a csecsemőhalandóság visszaszorítása terén Kenya az afrikai országok közül a legeredményesebbek között található.¹ Az AIDS a kormányzati törekvések ellenére még mindig súlyos probléma: a közel 1,5 millió beteg – a lakosság arányait tekintve – Kenyát a világ negyedik legfertőzöttebb országává teszi.² Egyes előrejelzések szerint a lakosság lélekszáma 2039-re meghaladhatja a 80 millió főt.³

Kenyát – sok afrikai országhoz hasonlóan – a szervesen urbanizáció jellemzi. Körülbelül minden negyedik kenyai él városi közegben, többségük nagyon szegény körülmények között. A négymilliós főváros, Nairobi Kibera nevű városrésze – amely a becslések szerint legalább 200 ezer ember lakhelye – hosszú évek óta vezeti Afrika legnépesebb nyomornegyedeinek toplistáját.⁴ Fontos nagyváros még a tengerparti Mombasa, valamint a Viktória-tó partján lévő Kisumu.

Kenyában, egykori brit gyarmat lévén, a hivatalos nyelv az angol és a szuahéli, utóbbi az egész kelet-afrikai régió által beszélt közvetítő nyelv. Több 10 ezer, a gyarmati időkben letelepedett európai, arab és indiai él Kenyában, e csoportok befolyása az üzleti életre számárányukhoz képest még mindig jelentős.

Az ország nyelvi-etnikai képe igen változatos: a lakosság közel 70, többségében helyi eredetű nyelvet beszél.⁵ A helyi eredetű népek 3 fő nyelvi-etnikai csoportba oszthatók: bantu, nilusi és kusita csoportokra, amelyek további alcsoportokba sorolhatók. Bantu

¹ CIA 2017.

² *HIV and AIDS in Kenya* (2017).

³ *Kenya at a glance* (2018).

⁴ *Kibera Facts and Information* (2017).

⁵ *Kenya* (2018).

nyelveket beszélnek a kikujuk, akik az ország legnépesebb csoportját alkotják (22%), a luhják (14%), a kambák (11%), valamint a kisziiik, a meruk és sok más etnikum. Nílusi nyelvű nép a luo (13%), a részben manapság is nomád állattenyésztést folytató, kis létszámú maszáj, a kalendzsin (12%) és sok kisebb nép.⁶ A kusita nyelvű népek közé tartoznak például a Turkana-tó közelében élő, kis létszámú elmolók. Náluk sokkal nagyobb társadalmi súlya van az északi területeken élő szomáli nyelvű (kenyai születésű) lakosságnak, valamint a Szomáliából származó, nagyrészt táborokba kényszerülő menekülteknek. Az ország északi részén található Dadaab menekülttáborban több mint 340 ezer ember él.⁷

Öt kenyaiból átlagosan négy keresztény, közülük is többségben vannak a protestáns-neoprotestáns egyházak tagjai.⁸ A muszlimok nagy része a tengerparti városokban él, ahol sok százéves közösségeik vannak.

Kenya stabil gazdasági, pénzügyi és közlekedési csomópontja az egész kelet-afrikai térségnek és motorja a Kelet-afrikai Közösségnek (East African Community, EAC). 2015-től az ország a közepes jövedelmű országok közé zárkozott fel. A GDP az utóbbi években 5% körüli növekedést ért el, bár a gyenge infrastruktúra és a rossz kormányzásból fakadó problémák megnehezítik a kormány által preferált további növekedést. Az ellentmondásokat jelzi az is, hogy az utóbbi években ugyan növekszik a vállalkozói és középosztályi réteg, de a munkanélküliség így is magas, 40% körüli. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem 3400 dollár körül van, ami a kontinens középmezőnyéhez való felzárkózást jelenti.⁹ A korrupciós botrányok, valamint a politikusdinasztiák és klientúrák gazdaságot befolyásoló törekvései ellenére a szakpolitikusok – más afrikai országokhoz képest – professzionálisabb, technokrata attitűddel dolgozhatnak.¹⁰

Sok afrikai országhoz hasonlóan az informális szektor Kenyában is igen jelentős gazdasági tényező: az erre szolgáló „szuahéli” kifejezés – „jua kali”, jelentése körülbelül „tűző napon” – érzékletesen jeleníti meg az utak mentén, gyakran fedél nélküli műhelyekben dolgozó kisiparosok munkakörülményeit. A kontinensen oly gyakran tapasztalt ellentmondások bizonyítéka, hogy Kenyában az internet- és mobiltelefon-hálózat viszonylag fejlett, ami a kifinomult – és fényes jövőt ígérő – bankrendszer megszületéséhez vezetett. Az utcán dolgozó kisiparos réteget – legalábbis az optimista társadalompolitikai jóváindulások szerint – idővel a növekvő középosztály fogja felváltani.¹¹

Kenyát a kontinentális szinten fejlett bankrendszere mellett az M-Pesa (jelentése „mobilpénz”) nevű sajátos pénzkezelési technika tette világhírűvé, ami mára bizonyos mértékig a bankok konkurenciájává is vált. Az M-Pesa kialakulásának előfeltétele volt a kiemelkedő mobilhálózati lefedettség. A rendszer lényege, hogy a Safaricom – Kenya vezető mobilszolgáltatója – SIM-kártyájával rendelkező telefontulajdonos egyenlegét egyfajta virtuális bankszámlaként használhatja. Az országban található mintegy 40 ezer M-Pesa ügynöknél e virtuális pénzt beválthatják, hazautalhatják, vásárolhatnak vele: a pénzmozgás megtörténtét SMS-értesítés igazolja. A jelenlegi újítások a konkrét célú megtakarítások – például a tandíjbefizetésre gyűjtött összeg –, valamint a bérek átutalásának

⁶ CIA 2017.

⁷ *Dadaab Refugee Complex* (2013).

⁸ CIA 2017.

⁹ CIA 2017.

¹⁰ BTI 2016, 18.

¹¹ *Growth opportunities for Kenya's banking sector* (2016).

szélesebb körű és hatékony menedzselését célozzák.¹² Bár hasonló rendszerek sok helyen működnek a világon, a Kenyában lassan tízéves múltra visszatekintő technika példátlan siker, egyes becslések szerint tavaly a használók a GDP felének megfelelő összeget utalták át ily módon.¹³

A mezőgazdaság kulcsfontosságú a kenyai gazdaság számára, amely közvetlenül a bruttó hazai termék 26%-át, a többi szektorral való kapcsolat révén pedig közvetetten a GDP további 27%-át teszi ki. Az ágazat a teljes népesség több mint 40%-át, a vidéki lakosságnak pedig több mint 70%-át foglalkoztatja, és az exportbevételek mintegy 65%-át adja.¹⁴

A földek jelentős része kis léptékű, öntözés nélküli gazdálkodásra épül. A mezőgazdaság főbb terményei a tea, a kávé, a gabona, a trópusi gyümölcs, a zöldségfélék, a marhahús, a vágott virág, a baromfi és a tojás. A növekvő népesség a mezőgazdasági célra használható földek fogyatkozása miatt törekszik rosszabb minőségű, jobbára legeltetésre alkalmas földek művelésére, ami – tetézte az utóbbi évek aszályait – időnként a földművesek és a pásztorkodó népek közötti feszültségekhez vezet.

A lakosság negyede az iparban és a szolgáltatásokban dolgozik. Az ipar főbb termékei a fogyasztási cikkek (például műanyag áruk, bútorok, textíliák, cigaretta), élelmiszeripari termékek, alumínium, kőolaj-finomítás – az ágazat fejlesztése középtávú cél –, acél-és cementárak, hajójavítás.¹⁵

Az ország egyik fontos ágazata a turizmus, amelyet az elmúlt évek terrortámadásai érzékenyen érintettek.

Rövid történeti áttekintés

Kelet-Afrika tengerparti sávja – így Kenya is – az ókorban az Azánia néven emlegetett, Szomáliától Mozambikig húzódó partvidék része volt. Kenya első lakói koisan, majd kusita nyelvű népek lehettek. Kr. e. 700 körül nilusi nyelvű népek kezdtek vándorolni a mai dél-szudáni határ környékéről. Az Afrika nyugati részéből induló bantu expanzió Kr. u. 1000 körül érthette el a kenyai partokat.

Az Arab-félszigetről származó és a helyi lakossággal keveredő népesség hozta létre a városias, iszlám alapokon nyugvó szuahéli kultúrát.¹⁶ A 15. századra már több jelentős partvidéki városállam – például Lamu, Mombasa, Kilwa – létezett, amelyek ugyan politikai téren különállók, de kulturálisan hasonlóak voltak. Ennek fontos eredménye lett a sok arab eredetű jövevényszót tartalmazó, de a bantu nyelvek közé tartozó szuahéli kialakulása, amely máig a legfontosabb közvetítő nyelv az egész kelet-afrikai térségben.¹⁷

A 16. században az első európaiként megjelenő portugálok is befolyásolták a szuahéli városok fejlődési dinamikáját.¹⁸ A portugálok váltakozó sikerrel járó megmozdulásainak

¹² SÁRVÁRI 2016.

¹³ MUNDA 2017.

¹⁴ *Kenya at a glance* (2018).

¹⁵ CIA 2017.

¹⁶ Az arab etnikai és kulturális elemek kelet-afrikai jelenlétéről lásd: SZOMBATHY 2007.

¹⁷ M'BOKOLO 1992a, 388.

¹⁸ M'BOKOLO 1992a, 389.

a mombasai Mazrui-dinasztia és az ománi uralkodók közötti vetélkedés vetett véget, amely a portugál térvésztestől egészen 1837-ig nyomta rá bélyegét a térség politikai arculatára.¹⁹ A vetélkedésből győztesen kikerülő ománi Busaidi-dinasztia rendkívüli stratégiai képességekkel rendelkező uralkodója, Seyyid Said 1840-ben Zanzibárba tette át birodalmának központját. „Nem vagyok más, csak egy kereskedő” – hangoztatta Said. A kiváló tanzániai történész, Abdul Sheriff szavaival élve Said egy sajátos „kereskedőbirodalmat” hozott létre. E formáció léte a britekkel és a németekkel való együttműködésen, valamint a Saidra kényszerített korlátozó intézkedésekhez – mint például a rabszolga-kereskedelem korlátozásához – a legtöbb haszonnal járó alkalmazkodáson nyugodott.²⁰ A britek által korlátozott, keletre irányuló rabszolga-kereskedelem végül Zanzibár szigetén találta meg bázisát, ahol hatalmas szegfűszeg- és kókuszültetvények jöttek létre. A mai Kenya területéről is nagy számban szállították ide a rabszolgákat.²¹

A britek markáns lépésre szánták el magukat, amikor vasutat építettek a Viktória-tó és Mombasa között. A térségben egyre erősebb németekkel való kompromisszumot a Zanzibár–Helgoland-egyezmény rögzítette: eszerint – több más fontos pont mellett – a britek jogot szereztek a mai Kenya és Uganda bizonyos területeire, s a Német Császárság Zanzibárt az Északi-tengeren lévő Helgoland szigetére cserélte.

A vasút által átszelt, a jórészt a kikujuk által lakott, egészséges éghajlatú magasföldre fehér telepeseket – jórészt leszerelt katonákat – hoztak. A kisajátított földjeik miatt fellázadt kikujukat katonai erővel verték le.²² Részben ennek ellenében szerveződött meg 1924-ben Afrika első bennszülött politikai mozgalma, a Kikuju Központi Szövetség (Kikuyu Central Association, KCA) Harry Thuku vezetésével. A később száműzött vezető mellett a tehetséges fiatal, Jomo (Dzsomo) Kenyatta tűnt fel, aki idővel a pánafrikai és a kenyai függetlenségi mozgalom karizmatikus személyisége lett.²³ A kikuju törzsi vezetői családból származó Kenyatta 1931-ben utazott Angliába tanulni, majd 1946-ban tért vissza hazájába. A háború után megalakult a Kenyai Afrikai Unió (Kenyan African Union, KAU), amelynek elnökévé rövidesen Kenyattát választották. A KAU fő politikai célkitűzése kezdetben a földkérdés megoldása volt a fehér telepések földfoglalása ellenében. 1952 elején fegyveres felkelés és gerillaharc vette kezdetét: a jórészt kikujuk által vezetett Mau-Mau mozgalom ugyan nem ért el jelentős katonai sikereket, de „éket vert az anyaország és a telepések közé”, így elősegítette a függetlenség későbbi elnyerését is.²⁴

A felkelésnek mintegy tízezer, többségében kikuju halálos áldozata volt, sokakat letartóztattak, internáltak. Kenyattát és a KAU vezetőségét szintén letartóztatták. A britek „Afrika évében”, 1960-ban kezdték meg reformokat ígérő tárgyalásaikat, ekkor változtatták vezetői a KAU nevét is KANU-ra (Kenya African National Union). A kikujuk és luók által dominált párt elnöke – az ekkor még börtönben lévő – Kenyatta, elnökhelyettese a luó Oginga Odinga lett. A KANU centralizált politikai rendszert szeretett volna megvalósítani a rövidesen függetlenné váló országban, föderatív jellegű elképzelései pedig az 1960-ban

¹⁹ M'BOKOLO 1992b, 210.

²⁰ M'BOKOLO 1992b, 211.

²¹ M'BOKOLO 1992b, 210–219.

²² BÚR 2011, 239.

²³ BÚR 2011, 240.

²⁴ BÚR 2011, 241.

megalakult Kenyai Afrikai Demokratikus Uniónak (KADU, Kenya African Democratic Union) voltak, amelyet a kalendzsin Daniel arap Moi vezetett.

1963-ban Kenyatta lett a független ország miniszterelnöke. Egy évvel később elnöki rendszert vezetett be: a KADU idővel beolvadt az elnök pártjába, így de facto egypártrendszer jött létre. A szuahéli nyelven a tiszteletet kifejező Mzee (jelentése bölcs öreg) állandó jelzöt kapott államelnök nemzetépítő törekvéseiben a britekkel való kiegyensúlyozott viszony és a kapitalista rendszer elkötelezettje volt. Kenyatta kemény kézzel kezelte az ellenzékieket – Odingával is megromlott a viszonya –, és igyekezett az egész nemzet nevében fellépni. Ugyanakkor ellenzéke gyakran vetette szemére, hogy politikájában valójában a kikuju érdekek érvényesítése dominált.

1978-ban bekövetkező halála után alelnöke, a luó Daniel arap Moi került hatalomra, aki igyekezett a Mzee utáni ürt önálló elképzelésekkel kitölteni, de a korrupció egyre láthatóbbá vált. Politikai filozófiáját a szuahéli Nyayo szóval foglalta össze, amelynek jelentése „lábnyomok”, és a kenyattai elvek – és általában az afrikai (egypárti) politikai tradíciók – követésére utalt. (Az elnök beceneve, gyakori jelzője is ez lett.)

A kétpólusú világrendszer összeomlása, a rossz kormányzás és a korrupció miatt Moi – főként brit és amerikai nyomásra – választásokat volt kénytelen kiírni 1992-ben, majd 5 évvel később is, amelyeket ellenzéke megosztottsága miatt megnyert. Kenyára a szabad pártalapítás lehetősége óta mind a mai napig a – gyakran etnikai háttérű – pártok és pártkoalíciók burjánzása a jellemző.²⁵

2002-ben Moi második (választott) elnöki ciklusa lejártával a kenyai politika nagy öregjeként vonult vissza. A választásokat nem utódjelöltje, Uhuru Kenyatta (Jomo fia), hanem korábbi alelnöke – ekkortól már vetélytársa –, Mwai Kibaki nyerte meg az időközben megalakult, több pártot tömörítő, szociáldemokrata színezetű Nemzeti Szivárványkoalíció (National Rainbow Coalition, NARC) színeiben. Kibaki politikájának egyik központi célkitűzése a korrupciót felszámoló alkotmánymódosító népszavazás megszervezése lett. Az új alkotmány korlátozta volna az elnöki jogkört: a decentralizáltabb rendszertől közvetve a földkérdés igen érzékeny témájának hatékonyabb kezelését is várták. A 2005-ös referendum során azonban a változtatást ellenzők győztek, ami annak is köszönhető, hogy még Kibaki miniszterei között is voltak erős ellenkampányt folytatók.²⁶ Az elnöknek ekkor romlott meg a kapcsolata az ellenkampány egyik legjelentősebb személyével, a NARC pártkoalíció részeként működő Liberális Demokrata Párt vezetőjével, Raila Odingával, Jomo Kenyatta egykori alelnökének fiával, aki támogatóival létrehozta az ellenzéki Narancs Demokratikus Mozgalmat (Orange Democratic Movement, ODM).²⁷

A 2007-es válság

A 2007. decemberi elnökválasztás nem várt erőszakhullámba torkollott. A népszavazást két évvel korábban elvesztő Kibaki elnök meglepetésre a szavazatok 47%-át szerezte meg

²⁵ A nagyon sajátos, történelmi gyökerű kenyai politikai arisztokrácia megszületésének és fejlődési dinamikájának kiváló elemzését adja: MÁTHÉ 2017.

²⁶ *Kenyans reject new constitution* (2005).

²⁷ NYAMORI 2016.

kihívójával, az alig kevesebbet kapó Raila Odingával szemben, aki választási csalásra hivatkozva követelte a szavazatok újraszámolását, valamint az elnök lemondását.

Ezután vette kezdetét az ország függetlenségének elnyerése óta történt legnagyobb erőszakhullám. A főként kikuju és luo milíciák egymás ellen szervezett erőszakos megmozdulásaiban mintegy 500 ezren hagyták el lakóhelyüket, és körülbelül 1300-an haltak meg. A Nairobiban történt erőszakos cselekményekhez kapcsolható az 1980-as években vidéken alakult, majd a fővárosba kerülő, a maffiához hasonló szerveződésű, kikujukat tömörítő Mungiki szekta, amely ekkoriban már illegálisan működött. A sajátos neotradicionalista szerveződés ideológiai munícióját, titkokkal övezett szervezeti felépítését és rituáléit jórészt a Mau-Mau mozgalomból merítette.²⁸ Több kikuju politikust – így Uhuru Kenyattát is – ért vád a szektával való titkos kapcsolattartás és az erőszakra való buzdítás miatt.

A válságot a nemzetközi közösség nemzeti egységkormány kikényszerítésével oldotta meg: Kibaki elnök maradt, Odinga pedig megkapta a korábban nem létező miniszterelnöki posztot. Az alku részeként az alkotmánymódosítás ügye is új lendületet vett: a 2010-ben népszavazáson elfogadott új alkotmány egy szövetségi és 47 különálló földrajzi egység szintjén működő közigazgatási rendszert vezetett be. Az új alkotmány jegyében zajlottak a 2013-as elnökválasztások, amelyen elsőként választották meg a 47 megye (szuahéliül kaunti, az angol county szóból) tisztségviselőit is. Az elnök Uhuru Kenyatta lett, Raila Odinga másodszor sem győzött. A nagy várakozásokat támasztó esemény szerencsére ezúttal komolyabb atrocitások nélkül zajlott. A kampány különlegessége volt, hogy Kenyatta és alelnökjelöltje, William Ruto ellen időközben a hágai Nemzetközi Büntetőbíróság – a 2008-as választások utáni erőszakban játszott kulcsszerep miatt – emberiség elleni bűncselekmények vádjával eljárást indított, ami – bizonyítékok hiányában – végül 2014-ben omlott össze.²⁹ Egyes elemzők szerint sem az Afrikai Unió, sem az Afrikában aktív nemzetközi szereplők nem igazán érdekeltek abban, hogy Kenyatta, az ország erős embere – és nem mellékesen a szomáliai ügyekben potenciális rendteremtő – ellen elmarasztaló ítélet szülessen.

Biztonságpolitikai kihívások

A kenyai kormányok évtizedek óta kiemelt jelentőségű szektorként kezelik a turizmust, ezért a biztonságpolitikai kérdések súlya túlmutat pusztán az ország állampolgárait érintő problematikán. A választások során feltörő erőszak, az északi területek harcos nomádjainak évszázados hagyományokra visszanyúló villongásai vagy a multietnikus adottságokból fakadó szeparatista törekvések mellett az utóbbi 2 évtized már a nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező iszlamista terrorszervezetek térnyeréséről és az ellenük való fellépésről is szólt. Utóbbi problémahalmaz szorosan összefügg Kenya északi szomszédjának, Szomáliának permanens államkudarcaival. Az 1991 óta gyakorlatilag működésképtelen ország menekültekkel „látja el” Kenyát, amely emellett – mint a szomáliai kérdés rendezésében érdekelt, a beavatkozástól nem féltő szomszéd – a szomáliai (vagy azokkal kapcsolatban álló) terroristák válaszcsepásainak is célpontjává vált.

²⁸ FACTBOX: Key facts about Kenya's Mungiki gang (2009).

²⁹ *Mégsem tudják elítélni a kenyai elnököt Hágában?* (2014).

A folyamat első, még nem közvetlenül a szomáliai válsághoz kapcsolódó mozzanata a nairobi és Dar es-Salaam-i amerikai követségek ellen egy időben elkövetett bombamerénylet volt 1998 nyarán, amely évekkel szeptember 11-e előtt „tette a térképre” és ismertette meg az amerikai és a világ közvéleményével is Oszáma bin Ládén és az al-Káida nevét. A szervezet 2002-ben egy mombasai hotelben tucatnyi izraeli turistát ölt meg, és az akcióval szinkronban egy charterjáratot rakétával támadtak meg – sikertelenül.³⁰

Sok kisebb terrortámadást követően a 2011-es év új szakasz kezdetét jelentette. A Kenyai Védelmi Erők a Linda Nchi („védd az országot”) akció keretében októberben bevonultak Szomáliába, hogy támogassák a szomáliai Átmeneti Szövetségi Kormány és az Afrikai Unió békefenntartóinak (African Union Mission in Somalia, AMISOM) tevékenységét, megtisztítsák a Kenyával határos déli területeket az iszlamista as-Sabáb csoportjaitól, elfoglalják Kismajó kikötőjét és helyreállítsák a központi közigazgatást.³¹ Az akció stratégiai célja egy, a biztonságot növelő pufferzóna kialakítása volt, amely segítette volna Kenya, valamint Dél-Szudán szénhidrogénkészleteinek kitermelését és vezetékeken a kenyai kikötőkbe juttatását. További fontos szempont volt az is, hogy Kenya már nem profitált eleget a Szomália bukott államisága miatt az országban tartózkodó nem kormányzati szervezetek (non non-governmental organization, NGOs), ENSZ-szervek, segélyezők és befektetők jelenlétéből. Ehhez járult, hogy a 2011–2012-es évben jelentkező éhínség súlyosbította az egyébként is akut menekültválságot, valamint Kenyának és aktívabb külpolitikai szerepet kellett vállalnia regionális vetélytársával, Ugandában szemben is.³²

A Linda Nchi hadművelet összességében sikeresnek mondható, de Kenya azóta több súlyos, jórészt az as-Sabáb által elkövetett merénylet elszenvedője volt, amelyek közül a 2013-as nairobi Westgate bevásárlóközpont elleni támadás, valamint a Garissa egyetemén történt 2015-ös mészárlás emelkedik ki.³³

A 2014-es terrorizmus elleni törvényt a nemzetközi emberi jogi szervezetek éles bírálatának kíséretében fogadták el.³⁴ A kenyai kormány számára a terrorizmus elleni fellépés univerzális ütőkártyává vált: szervezeteket oszlatott fel, személyeket vehetett őrizetbe, de gyakran a nyomornegyedek lerombolása, a korrupciógyanús építkezések, beruházások esetén is a terror elleni harc lett az indoklása a transzparencia hiányának.³⁵

Kenya: a Kelet-afrikai Közösség motorja

Kenya 2000-ben regionális befolyásának erősítéséért egyik fő kezdeményezője volt a Kelet-afrikai Közösség újjálesztésének. Az eredetileg 1967-ben létrejött szövetség alkotóelemei – a kapitalista Kenya, Nyerere elnök (afrikai) szocialista Tanzániája, valamint Idi Amin ugandai diktatúrája – olyan fortyogó elegyet alkottak, amely mindössze tíz évig maradt fenn. A kétpólusú világrendszer összeomlása után azonban újra tárgyalások kezdődtek

³⁰ IGNATIUS 2002.

³¹ MARSAL 2013, 75.

³² MARSAL 2013, 75.

³³ Lásd: MARSAL 2018.

³⁴ Kenya president signs tough 'anti-terror' law (2014).

³⁵ A bádóvárosokban zajló életről (és e városok időnkénti lerombolásának okairól) lásd: HORVÁTH 2012, 58–67.

a közösség felélesztésére, ezúttal már a globális kihívások és az erősödő Dél–Dél kapcsolat-rendszerek relációját is figyelembe véve, amelyek az ezredfordulóra vezettek eredményre.³⁶

Az eredetileg három tagot – Kenyát, Tanzániát, Ugandát – tömörítő közösség életképességét az időközben csatlakozó tagok felvétele is bizonyítja (Ruanda és Burundi 2007-ben, Dél-Szudán 2016-ban vált taggá). A 150 milliós piacot biztosító államszövetség integrációs pilléreinek a (már megvalósult) vámuniót és a közös piacot, valamint a tervezett közös valutát, végül a föderációt tekintik, utóbbiak időbeli ütemezése még nem látható pontosan. Kenya gazdasági-kereskedelmi súlya meghatározó a szövetségben.

A közösség egyik kiemelt célja az energetikai és a közlekedési infrastruktúra fejlesztése, ami összhangban áll Kína fejlesztéspolitikai törekvéseivel is. Utóbbiak igen látványos eredménye a közelmúltban átadott Nairobi–Mombasa-vasútvonal.³⁷

A kínai jelenlét, az utóbbi évek fokozódó ázsiai aktivitása kézzelfogható Kenyában is. 2013-ban például Uhuru Kenyatta járt a távol-keleti országban, egy évre rá pedig Li Ko-csiang miniszterelnök látogatta meg Nairobót, hogy kétoldalú megállapodásokat írjanak alá, és létrejött a China–Africa Development Bank is. A kínai kereskedelmi vásárok is egyre népszerűbbek, bár a kínaiak fő érdeklődése inkább az esetleges szénhidrogénkincs kiaknázására irányul. A kétoldalú kapcsolatok jelenleg is intenzívek.³⁸

Hosszú távú geopolitikai hatása lehet a több szakaszos, jelenleg is épülő nagyszabású LAPSET-projekt megvalósulásának. Az elnevezés a Lamu, Dél-Szudán és Etiópia közötti közlekedési, energetikai és infrastrukturális folyosó megépítésére utal, és része a kenyai kormány Vision2030 nevű stratégiai tervének is. Az elképzelések szerint e folyosó a kenyai Lamu kikötőjét egy több ezer kilométer hosszú, komplex – országút, vasút, csővezeték – rendszerrel kötné össze a tengerrel nem rendelkező kelet-afrikai országokkal. (Még távolabbi célként egy összefüggő transzkontinentális folyosó jönne létre a nyugat-afrikai Doualával és más kikötőkkel.) A mintegy 25 milliárd dollárba kerülő fejlesztés Kenya északi, elhanyagolt területei számára is lehetőséget teremt, illetve a 2000-es évek elején felfedezett, Turkana-tó környéki, valamint a kenyainál tízszer nagyobb észak-ugandai olajmezők kiaknázását is segítheti, emellett Kenya olajexportőri pozícióit is erősíti.³⁹

A magyar–kenyai kapcsolatok

Az első magyar, aki a mai Kenya földjére lépett, és jelentős munkásságát ma is nagyra értékelik, Teleki Sámuel volt, aki 1887–1888-ban felfedezte a Rudolf- (ma Turkana-) és a mára nagyrészt kiszáradt Stefánia-tavat (a mai Csev-Bahir-tó, Etiópia területén). Az Afrika utolsó nagy fehér feltűntető felfedezőút százéves évfordulóján a Magyar Tudományos Akadémia tudományos expedíciót szervezett.

Magyarországról sokáig főként vadászok és természettudósok révén hallhatott a hazai közönség a térségről, így Kenyáról is. Damaszkín Arzén földbirtokos, Teleki barátja vitte magával első alkalommal Kittenberger Kálmán preparátort, aki az 1920-as évektől kezdve írta magas színvonalú ismeretterjesztő műveit Kelet-Afrika természetrajzáról és népeiről.

³⁶ A kérdés hátteréről lásd: TARRÓSY 2011, 161–177.

³⁷ *Kenya opens Nairobi-Mombasa Madaraka Express railway* (2017).

³⁸ OBALA 2017.

³⁹ *Brief on LAPSET Corridor Project* (2016), 1–3.

Szintén képzett természettudós és jó tollú író volt Széchenyi Zsigmond, Széchenyi István dédunokája is.

A függetlenség elnyerése után Magyarország is megnyitotta követségét Nairobiban. Az ezt követő időszakot a szocialista országok ideológiai alapú tudományos-technológiai segítségnyújtási törekvései dominálták, amelynek háttéréül a kontinens hidegháborúban kialakult stratégiai értéke szolgált. Mivel Kenya a kapitalista tábor részese volt, kevésbé volt érdekes, mint déli szomszédja, a szocialista Tanzánia.

A rendszerváltással ugyan a kontinens iránti érdeklődés csökkent – nem csak magyar részről –, de a nairobi nagykövetség megmaradt, és a legutóbbi időkig az egész kelet-afrikai térség (Dzsibuti, Kongói Demokratikus Köztársaság; Ruanda; Tanzánia, Uganda, Seychelle-szigetek, Szomália) külképviseletét ellátja. Ezekbe az országokba évente több száz magyar turista repül, akik konzuli szolgálatot vehetnek igénybe.

Magyarország 2004-es EU-csatlakozása az afrikai szerepvállalás újragondolását is magával hozta. Az uniós fejlesztési alapba (Európai Fejlesztési Alap, EDF) befizetőként már projektekre pályázhat, emellett az ACP-országokkal (Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Államok Csoportja, African, Caribbean and Pacific Group of States) egyéb kapcsolatok kialakítására is lehetőség nyílik.⁴⁰

A magyar nemzetközi fejlesztési együttműködés több projektjének volt már célországa Kenya: ilyen például a Nairobiban élt sebészprofesszor, Loeffler Imre nevét viselő Erdővédelmi Központ támogatása, vagy a nairobi és mombasai nyomornegyedben – a Magyar Máltai Szeretetszolgálattal közösen – szanitációs központok létesítése.⁴¹

Több mint tízéves múltra tekinthet vissza a Taita Alapítvány, amely Burában, a tanzániai határ közelében működteti árvaházát. Az önkéntesek munkájára építő alapítvány évek óta részesül a Külügyminisztérium nemzetközi fejlesztési együttműködési (NEFE) támogatásában is.⁴²

A déli nyitás keretében Kenya Magyarország legfőbb regionális partnere lehet. Szi-jjártó Péter külügyminiszter 2016 tavaszán Nairobiban írta alá azt az együttműködési szerződést, amely – a gazdaságot érintő szándéknyilatkozat mellett – ösztöndíjprogramot hirdetett. A Stipendium Hungaricum ösztöndíjak keretében 50 kenyai hallgató kezdhetette meg tanulmányait hazánkban.⁴³ 2017–2018 őszén pedig már 75-en tanultak a különböző egyetemeken.⁴⁴

A együttműködést a magyar külgazdasági és külügyminiszter, valamint Amina Mohamed kenyai külügyminiszter által 2017 májusában Budapesten aláírt gazdasági és műszaki együttműködésről szóló megállapodás tovább erősítette. Eszerint gazdasági vegyesbizottság fogja koordinálni a folyamatokat, emellett a magyar vállalatok az Eximbank 85 millió eurós hitelkeretére is pályázhatnak.

Az 50 millió dolláros, kötött segélyhitelprogram keretében pedig – többek között – kórházak, öntözőrendszerek, vágóhídi technológiák létesítésére, szállítására nyílik lehetőség.

⁴⁰ A 11. EDF (Európai Fejlesztési Alap) keretében 435 millió euróra lehet Kenyával kapcsolatos projektekre pályázni 2020-ig (FODOR–SZILASI–RAJACIC 2015, 37).

⁴¹ *Afrikai és közel-keleti projektek* (2017).

⁴² Az alapítvány munkájáról bővebben: www.taita.info (A letöltés dátuma: 2017. 08. 09.)

⁴³ *Ótponos fejlesztési tervről állapodtak meg Kenyában* (2016).

⁴⁴ *Stipendium Hungaricum programhoz kapcsolódó statisztikák* (é. n.).

A magyar külügyminiszter szorgalmazta az EU és a Kelet-afrikai Közösség közötti kapcsolatok erősítését is.

A magyarországi gazdasági szereplők számára a korábban már bevált területek nyújthatnak lehetőséget: ilyen a vízgazdálkodás, a mezőgazdasági technológia, az egészségügyi ipar, illetve a tömegközlekedés.⁴⁵

Mit hozhat a jövő?

2017 nyarán választásokat tartottak Kenyában, amely ezúttal sem zajlott zökkenőmentesen, Uhuru Kenyatta államfő a kampányra készülve erőinek koncentrálásába fogott. Az általa vezetett Jubilee párt a hasonló nevű, tucatnyi pártot tömörítő szövetség összeolvadásából született meg 2016 szeptemberében. A párt történelmi tette volt, hogy 2017 januárjában – a kontinensen elsőként – bevezette tagságának okoskártya (Smart Card) általi digitális nyilvántartását.⁴⁶

A kormány az elmúlt öt év értékelésében az infrastrukturális fejlesztések eredményeit idézte. A villamosítás például imponáló adatokkal szolgált: az árammal ellátott otthonok száma az elmúlt években 27%-ról a duplájára nőtt, de az iskolák nagy része is részesült a fejlesztésekben. Több 1000 kilométernyi utat építettek vagy építenek. Az egészségügy területén szintén nagy volt a fejlődés: új CT- és dialízisberendezéseket helyeztek működésbe, és fejlesztették az ingyenes kismamaellátást is.⁴⁷

2017 januárjában Raila Odinga is létrehozta pártkoalícióját National Super Alliance (NASA) néven, amelynek a korábbi ODM is tagja. Az ellenzéki erők az államadósság növekedését, a korrupciót és a gyakori sztrájkokat említették problémaként.

Mivel Kenyában a szólás- és sajtószabadság – afrikai viszonylatban – nagyon fejlett, a felek heves kampányt folytattak. A felfokozott hangulat ezúttal is erőszakhullámba torkollott: emberi jogi szervezetek mintegy 50 halálos áldozatról, valamint nemi erőszakról és rendőri brutalitásról számoltak be.⁴⁸ A parlamenti és törvényhatósági választásokon Uhuru Kenyatta és szövetségesei győztek, de Odinga megtámadta az eredményt, és végül – formai és egyéb szabálytalanságokra hivatkozva – a Legfelsőbb Bíróság új elnökválasztást írt ki. Ezt az első választáson – 45–54%-os arányban – alulmaradt Odinga bojkottálta, így Kenyattát másodszor is újraválasztották.

A politikai feszültség nem csökkent: 2018 januárjában Odinga egy demonstráció alkalmával „a nép elnökeként” felesküdt a Bibliára, amit Kenyatta természetesen az alkotmány semmibe vételének, így árulásnak tartott.⁴⁹ E sorok írásakor – 2018 márciusában – pedig a választásokat világszerte zavaros eszközökkel befolyásoló Cambridge Analytica cég kenyai ügyei tartják lázban az ország közvéleményét.⁵⁰

A fenti megállapításoknál optimistább és stabilabb forgatókönyvet írhat, és a magyarországi partnerek számára is iránytűként szolgálhat, hogy a 2007-ben elfogadott Kenya

⁴⁵ *Magyar–kenyai gazdasági megállapodást írtak alá Budapesten* (2017).

⁴⁶ *Jubilee to launch membership cards for elections* (2017).

⁴⁷ LANG'AT 2017.

⁴⁸ *Kenya Elections 2017* (2017).

⁴⁹ *Kenya's Raila Odinga 'inaugurates' himself as president* (2018).

⁵⁰ CRABTREE 2018.

Vízió 2030 elnevezésű tervezetben elfogadott stratégiai célok megvalósításáról az eddigi kormányok sem mondtak le.⁵¹

A pillérek alapjait képezi – többek között – a makrogazdasági stabilitás, a kormányzati reform, az esélyegyenlőség növelése, az infrastruktúra fejlesztése, a korszerű energiaszektor (korábban már említettük az ezzel kapcsolatos konkrét fejlesztéseket), a tudományos-technológiai és innovációs szektor támogatása.⁵² Ambiciózus tervekben nincs hiány: lássuk például a turizmust fejlesztő elképzeléseket. Az ország világviszonylatban a tíz legvonzóbb turistacélponttá szeretne válni, és a szektor meg kívánja négyszerezni a GDP-hez való hozzájárulását. Célul tűzték ki a 2006-ban elért 1,6 milliós látogatószám feltornázását – 2012-re – hárommillióra, valamint a fejenkénti költség összegét 40 ezer shillingről közel a duplájára akarták növelni. Mindehhez nagyszabású infrastrukturális beruházásokat terveztek, a szállodai szobák számának növelésével és új üdülővárosok építésével. Emellett céltudatos marketingstratégiával tervezték fejleszteni a kevésbé látogatott nemzeti parkokat, de a luxusigényeket vagy éppenséggel a kulturális turizmus iránti igényeket is ki akarták elégíteni.⁵³

A tervek megvalósításának sérülékenységet a terrorcselekmények hatása igazolja. A Kenyába látogatók száma például már a 2007-es választási erőszak után is – alig egy évvel a fenti stratégia nyilvánosságra kerülését követően – az egyharmadával csökkent.⁵⁴

Mindezekkel együtt Kenya valószínűsíthetően a térség stabil pontja marad, és ez további lehetőségeket nyújthat Magyarország számára is. A kapcsolatok elmélyítéséhez nagy szükség lenne kenyai nagykövetségre Budapesten – ennek szükségességét a közelmúltbeli külügyminiszteri találkozó is megfogalmazta. A hosszabb távú együttműködés legstabilabb oszlopai azonban inkább a humán tőkébe fektetett források, a tudástranszfer lehetnek: a Stipendium Hungaricum kenyai ösztöndíjasai remélhetőleg megerősítik e pilléreket.

Felhasznált irodalom

- Afrikai és közel-keleti projektek* (2017). Elérhető: <https://nefe.kormany.hu/afrika-es-szubszahara>
(A letöltés dátuma: 2017. 06. 06.)
- Brief on LAPSET Corridor Project* (2016). Elérhető: <http://vision2030.go.ke/inc/uploads/2018/05/LAPSET-Project-Report-July-2016.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 05. 01.)
- BTI (2016): *Kenya Country Report*. Elérhető: www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2016/pdf/BTI_2016_Kenya.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 09.)
- BÚR Gábor (2011): A kenyai zavargások történelmi háttere. In BÚR Gábor: *Afrika-történelmi tanulmányok*. Budapest, Mundus Novus. 236–244.
- CIA (2017): *Kenya*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ke.html
(A letöltés dátuma: 2017. 12. 07.)
- CRABTREE, Justina (2018): Here's how Cambridge Analytica played a dominant role in Kenya's chaotic 2017 elections. *CNBC*, 2018. 03. 23. Elérhető: www.cnn.com/2018/03/23/cambridge-analytica-and-its-role-in-kenya-2017-elections.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 29.)

⁵¹ *Kenya Vision 2030 – The Popular Version* (2007).

⁵² *Kenya Vision 2030 – The Popular Version* (2007), 6.

⁵³ *Kenya Vision 2030 – The Popular Version* (2007), 10.

⁵⁴ CRILLY 2008. A turizmus idővel magára talált, de akkor a terrorcselekmények vetették vissza.

- CRILLY, Rob (2008): After violence, Kenya tourism struggles. *The Christian Science Monitor*, 2008. 03. 04. Elérhető: www.csmonitor.com/World/Africa/2008/0304/p07s03-woaf.html (A letöltés dátuma: 2017. 06. 06.)
- Dadaab Refugee Complex (2013). Elérhető: www.unhcr.org/ke/475-dadaab-refugee-complex.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 10.)
- FACTBOX: Key facts about Kenya's Mungiki gang (2009). *Reuters*, 2009. 03. 06. Elérhető: www.reuters.com/article/us-kenya-gang-mungiki-sb-idUSTRE52537620090306 (A letöltés dátuma: 2017. 06. 05.)
- FODOR Erika – RAJACIC Ágnes – SZILASI Ildikó Hermina (2015): *Európai Fejlesztési Alap Kézikönyv*. Budapest, KÜM.
- Growth opportunities for Kenya's banking sector* (2016). Elérhető: www.oxfordbusinessgroup.com/overview/further-scope-sector-robust-and-profitable-and-there-are-growth-opportunities-home-and-region (A letöltés dátuma: 2018. 04. 07.)
- HIV and AIDS in Kenya* (2017). Elérhető: www.avert.org/professionals/hiv-around-world/sub-saharan-africa/kenya (A letöltés dátuma: 2017. 12. 07.)
- HORVÁTH Beáta (2012): Beadogozva. Nairobi riport. *Mozgó Világ*, 38. évf. 4. sz. 58–67.
- IGNATIUS, David (2002): The Mombasa attacks: Al Qaeda's new weapon. *The New York Times*, 2002. 11. 30. Elérhető: www.nytimes.com/2002/11/30/opinion/the-mombasa-attacks-al-qaedas-new-weapon.html (A letöltés dátuma: 2017. 06. 06.)
- Jubilee to launch membership cards for elections* (2017). Elérhető: www.nation.co.ke/news/politics/Jubilee-to-launch-membership-cards-for-elections/1064-3509528-j8h04g/index.html (A letöltés dátuma: 2020. 04. 23.)
- Kenya (2018). Elérhető: www.ethnologue.com/country/KE (A letöltés dátuma: 2018. 03. 07.)
- Kenya at a glance (2018). Elérhető: www.fao.org/kenya/fao-in-kenya/kenya-at-a-glance/en/ (A letöltés dátuma: 2018. 06. 06.)
- Kenya Elections 2017 (2017). Elérhető: www.hrw.org/blog-feed/kenya-elections-2017 (A letöltés dátuma: 2018. 05. 02.)
- Kenya opens Nairobi-Mombasa Madaraka Express railway (2017). *BBC News*, 2017. 05. 31. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-40092600 (A letöltés dátuma: 2017. 06. 05.)
- Kenya president signs tough 'anti-terror' law (2014). *Al Jazeera*, 2014. 12. 19. Elérhető: www.aljazeera.com/news/africa/2014/12/kenya-passes-divisive-anti-terror-law-2014121974313523159.html (A letöltés dátuma: 2017. 06. 06.)
- Kenya Vision 2030 – The Popular Version (2007). Elérhető: www.fao.org/fileadmin/user_upload/drought/docs/Vision%202030-%20Popular%20Version.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 05. 01.)
- Kenya's Raila Odinga 'inaugurates' himself as president (2018). *BBC News*, 2018. 01. 30. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-42870292 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 29.)
- Kenyans reject new constitution (2005). *BBC News*, 2005. 11. 22. Elérhető: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4455538.stm> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- Kibera Facts and Information* (2017). Elérhető: www.kibera.org.uk/facts-info (A letöltés dátuma: 2018. 02. 07.)
- LANG'AT, Patrick (2017): Successes, failures mark Uhuru's presidency. *Daily Nation*, 2017. 03. 11. Elérhető: www.nation.co.ke/news/Uhuru-maintains-Jubilee-deserves-second-term/1056-3845102-kdyx6x/index.html (A letöltés dátuma: 2017. 06. 06.)
- M'BOKOLO, Elikia (1992a): *Afrique Noire: Histoire et Civilisations. I. Des origines à 1800*. Paris, Hatier.

- M'BOKOLO, Elikia (1992b): *Afrique Noire: Histoire et Civilisations. II. Du XIXe siècle à nos jours.* Paris, Hatier.
- Magyar–kenyai gazdasági megállapodást irtak alá Budapesten (2017). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgasztasi-es-kulugyminiszterium/hirek/magyar-kenyai-gazdasagi-megallapodast-irtak-ala-budapesten (A letöltés dátuma: 2017. 07. 05.)
- MARSAI Viktor (2013): A kenyai védelmi erők 2011–12-es szomáliai harcai. *Felderítő Szemle*, 11. évf. 3–4 sz. 65–99.
- MARSAI, Viktor (2018): A radikális iszlamista csoportok Kenyában – az as-Sabáb regionalizációja. *Külügyi Szemle*, 17. évf. 1. sz. 106–122.
- MÁTHÉ László (2017): A kenyai választások margójára: a helyi politikai arisztokrácia jelensége. *Külügyi Szemle*, 16. évf. 3. sz. 42–59.
- Mégsem tudják elítélni a kenyai elnököt Hágában? (2014). *hvg.hu*, 2014. 09. 05. Elérhető: http://hvg.hu/vilag/20140905_Megsem_tudjak_elitelni_a_kenyai_elnokot_H (A letöltés dátuma: 2017. 06. 06.)
- MUNDA, Constant (2017): Transactions through mobile money platforms close to half GDP. *Daily Nation*, 2017. 08. 02. Elérhető: www.nation.co.ke/business/Yearly-mobile-money-deals-close-GDP/996-4041666-dtaks6z/index.html (A letöltés dátuma: 2018. 07. 01.)
- MUTAMBO, Aggrey (2017): Nasa launches six-point manifesto. *Daily Nation*, 2017. 06. 27. Elérhető: www.nation.co.ke/news/politics/Nasa-launches-manifesto/1064-3989916-fb7nmtz/index.html (A letöltés dátuma: 2017. 06. 29.)
- NYAMORI, Moses (2016): How referendum campaigns gave birth to ODM. *Standard Digital*, 2016. 09. 02. Elérhető: www.standardmedia.co.ke/article/2000214339/how-referendum-campaigns-gave-birth-to-odm (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- OBALA, Roselyne (2017): President Uhuru Kenyatta hopes for more deals from China partners. *Standard Digital*, 2017. 05. 15. Elérhető: www.standardmedia.co.ke/business/article/2001239748/uhuru-hopes-for-more-deals-from-china-partners (A letöltés dátuma: 2017. 06. 05.)
- Ötpontos fejlesztési tervről állapodtak meg Kenyában (2016). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgasztasi-es-kulugyminiszterium/hirek/otpontoss-fejlesztesi-tervrol-allapodtak-meg-kenyaban (A letöltés dátuma: 2017. 06. 05.)
- SÁRVÁRI Balázs (2016): A pénz, mely szolgál: M-Pesa. *AfrikaBlog*, 2016. 03. 31. Elérhető: www.afrikablog.hu/a-penz-mely-szolgalt-m-pesa/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- Stipendium Hungaricum programhoz kapcsolódó statisztikák (é. n.). Elérhető: <https://tka.hu/palyazatok/7619/statisztikak> (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)
- SZOMBATHY Zoltán (2007): Waarabu: „Arabok” Kelet-Afrikában. *Africana Hungarica*, 2. évf. 1–2. sz. 55–76.
- TARRÓSY István (2011): *Kelet-Afrika a fejlődés útján*. Pécs, Publikon.

Vákát oldal

Angola

Búr Gábor

Földrajz

Az Angolai Köztársaság az afrikai kontinens délnyugati részén fekszik. Területe Magyarországnál több mint 13-szor nagyobb, 1 246 700 km². Angola Földünk 23., Afrika hetedik legnagyobb kiterjedésű országa. Összesen 5200 kilométer hosszú a határvonala, északon és északkeleten a Kongói Demokratikus Köztársasággal 2286 km-en, keleten Zambiával 1110 km-en, délen Namíbiával 1376 km-en érintkezik. Nyugatról az Atlanti-óceán 1600 km hosszú partvidéke határolja. Északnyugaton az Angolához tartozó Cabinda exklávéja a Kongói Köztársaság és a Kongói Demokratikus Köztársaság területei közé ékelődik be.

Angola területe egy szűkebb, északon 150 km széles, dél felé jelentősen elkeskenyedő parti sávból, egy átlagosan keskenyebb, átmenetet képző, teraszos dombvidékből, valamint a parti síkságot és dombvidéket keletről szegélyező, széles belső fennsíkbeli (planalto) áll, amely az ország déli részén egészen az Atlanti-óceán partjáiig nyúlik. Az ország területének kétharmadát elfoglaló Lunda-hátság 1000–1500 méter átlagmagasságú, túlnyomóan lapos felszínű vidék, amelyből a peremen néhány magasabb, 2 ezer métert is meghaladó tengerszint feletti térség, többek között Afrika egyik fontos vízválasztója, a Bié-fennsík emelkedik ki. Itt található az ország legmagasabb pontja, a 2619 méter magas Moco-hegy. Keletre a magasság fokozatosan lejt a Kongó-medence irányába. A partvidék éghajlatát a hideg Benguela-áramlás határozza meg, északi ötöde csapadékosabb, trópusi éghajlatú, déli négyötöde félsivatagos, a namíbiai határhoz közeledve sivatagos. Északon az esős évszak hét hónapos, szeptembertől áprilisig tart, dél felé a csapadék mennyisége (1500 mm-ről 50 mm-ig) és az esős évszak hossza is jelentősen csökken, novembertől februárig tart csak. A belső fennsíkon az északi trópusi őserdőket délebbre szavannás, füves tájak váltják fel. A csapadék mennyisége éves szinten itt 1500 mm (északon) és 750 mm (délen) között változik, amelynek döntő hányada szintén november és április között hullik. Az áprilistól novemberig tartó száraz évszak a hűvösebb.¹

Az ország folyói – a belső vízválasztónak köszönhetően – az Atlanti- és az Indiai-óceánba is szállítanak vizet. A kisebb partvidéki folyóktól eltekintve Angolában három nagy folyam, a Kongó, a Zambézi és a Cunene (Kunene) vízgyűjtője található. Angola mérete, földrajzi változatossága és tagoltsága, valamint az éghajlati különbségek roppant gazdag állat- és növényvilág kialakulását eredményezték. 11 nemzeti park és további négy természetvédelem alatt álló terület van hivatva az őshonos flórát és faunát megőrizni.

¹ COLLELO 1991, 61.

Társadalom

A mai Angola területének népességéről (a partvidék néhány városát leszámítva) biztos adatok a 20. századig nem állnak rendelkezésre. Az ország területén különösen intenzív volt a rabszolga-kereskedelem, a becslések szerint 2–5 millió embert szállítottak az Újvilágba, legalább felerészben a portugál kézben lévő Brazíliába.² Hatalmas embervesztés volt ez. A portugál gyarmati időkben 1970-ben tartottak utoljára népszámlálást, akkor közel hatmillió ember élt Angolában. Az ország népességét az ENSZ demográfusai 2012 decemberében 20 millió 163 ezer főre becsülték.³ A 2014-ben megtartott népszámlálás 25 789 024 lakost regisztrált, akik közül 6 945 386 fő élt a fővárosban, Luandában.⁴

Angolánál kevés ország lakossága szenvedett nagyobb háborús veszteségeket az utóbbi évtizedekben. Kisebb megszakításokkal 40 éven át folytak a harcok területén. A portugál gyarmatosítók ellen vívott felszabadító háborúnak 30–50 ezer ember esett áldozatul, majd a rivális felszabadítási mozgalmak egymás ellen fordultak. Összesen 1,5 millió ember pusztult el az 1975-től 2002-ig tartó polgárháborúban. Angola mostani gyors demográfiai növekedése a következő évtizedekben sem áll meg, csupán lassulni fog. A következő 25 évben a népesség várhatóan megkétszereződik, amelynek eredményeképpen Angola már 2050 előtt át fogja lépni az 50 milliós küszöböt. Az egy nőre jutó élveszülések száma az 1950–1955 közötti időszak 6,4-es átlagáról az 1975–1980 közötti évekre már 6,8-ra, 2000 és 2005 között pedig 7,2-re nőtt. A mutató az utóbbi évtizedben csökkenésnek indult, de a 2008–2012-es évek átlagában még mindig 5,3 volt. A magas termékenység magas gyermekhalandósággal párosul. Az 5 év alatti halálzásának harmada a maláriára vezethető vissza. Nagy probléma az egészséges ivóvíz és a szennyvízelvezetés hiánya országos szinten. A teljes angolai népesség fele, a vidéki népességnek csupán 38%-a jutott hozzá 2010-ben egészséges ivóvízhez.⁵

Az egész országban elterjedt malária mellett a sárgaláz, az álomkór, a még mindig nem teljesen felszámolt gyermekbénulás, a leptospirosis, a veszettség jelentenek veszélyt az országba érkezők számára. A régióban széleskörűen elterjedt HIV/AIDS-fertőzöttség viszonylag alacsony, alig haladja meg a 2%-ot, ám a jövőben (a mobilitás felerősödése és a védekezés hiánya miatt) nagyobb elterjedése valószínűsíthető. Az AIDS-betegek körében a TBC a leggyakoribb halálzási ok. Az ország a 2008–2012-es évek átlagában a GDP 3%-nál kevesebbet költött az egészségügyre, ez a mutató 2014-re 3,8%-ra nőtt.⁶

A várható átlagos élettartam 2015-ben a nőknél 54, a férfiaknál 51 év volt, ami nemzetközi összehasonlításban egyike a legalacsonyabbaknak a világon. Ugyanakkor a javulás az utóbbi évtizedben szembetűnő, világbanki adatok szerint az utolsó polgárháborús évben, 2002-ben az átlagos életkor 46,7 év volt, ez 2003-ra 47,4 évre, 2010-re 50,7 évre, 2011-re 51,1, 2015-re pedig – a WHO adatai szerint – 52,5 évre nőtt.⁷ Az átlagéletkor jelentős növekedésére lehet számítani a jövőben is. Mindebből egy rendkívül fiatal társadalom következik, Angolában a népesség közel fele 15 év alatti.

² ILIFFE 1997, 137.

³ *Social indicators* (2018).

⁴ *Angola. Final and Preliminary Population results from 2014 census* (2014).

⁵ UNICEF 2012.

⁶ *Angola* (2016).

⁷ WHO 2018.

2015-ben az angolai népesség 62,3%-a volt város lakó. Ez jóval magasabb a régiós és az afrikai átlagnál is, mivel a polgárháború 27 éve alatt a biztonságosabb városokba, mindenekelőtt a fővárosba történt vándorlás volt jellemző. Luanda népességének növekedése viharos gyorsaságú volt, napjainkra São Paulo és Rio de Janeiro után a harmadik legnépesebb portugál nyelvű várossá nőtte ki magát, messze megelőzve Lisszabont. Az angolai urbanizáció további sajátossága, hogy a főváros mellett nincsen igazán jelentős központ.⁸

Angola közel 100 nyelvi-etnikai közösség hazája. A függetlenség elnyerése után a kormány a hivatalos portugál nyelv mellett 6 afrikai (bantu) nyelvet – az umbundut, a kimbundut, a kikongót, az uchokwét, az ukwanyamát (oshiwambo) és a mbundát – „nemzeti nyelvvé” nyilvánított. A legnagyobb létszámú etnikai közösséget Angolában az ovimbunduk alkotják. Ők adják az össznépesség valamivel több mint harmadát. Az ország közép-nyugati részén élnek, őseik a hagyomány szerint kelet felől jöttek. Jelentős közvetítő szerepet játszottak a rabszolga-kereskedelem idején, de ők váltak a gyarmati uralom legádázabb ellenfeleivé is. Sokan az Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom (Movimento Popular de Libertação de Angola, MPLA) vezetésében a függetlenségi háború időszakában kimutatható ovimbundu dominanciát is ennek tulajdonítják. Angola második legnagyobb nyelvi-etnikai közösségét az ambunduk képviselik, ők a teljes népesség negyedét adják. Angola északnyugati részén, főként a fővárosban és Luanda környékén élnek. Mára az ambunduk jelentős részének az anyanyelve a portugál lett. A bakongók Angola népességének megközelítően 13%-át adják. Az ország északnyugati vidékén élnek, három angolai tartomány (Zaire, Uige és Cabinda) népessége lényegében teljesen bakongókból áll.

A chokwe etnikum keleten, délkeleten, főképpen Lunda Sul és Lunda Norte tartományokban domináns. A polgárháborúban nem játszottak fontos szerepet. Egyetlen etnikai csoportként tudtak mindhárom parlamenti választáson, 1992-ben, 2008-ban és 2012-ben is saját képviselőket bejuttatni a luandai parlamentbe. A Társadalmi Megújulás Pártja (Partido da Renovacao Social, PRS) ezeken a választásokon hat, nyolc, illetve három mandátumhoz jutott, erősítve a chokwe közösség etnikai összetartozásának tudatát, ám a formáció 2017-ben már nem indult a választásokon.

Angola keleti részén élnek a lundák, az egykori „Lunda Birodalom” létrehozói. Számuk Angolában 100 ezer körüli. Az angolai–namíbiai határ mindkét oldalán az ovambók élnek, akárcsak a mbundák. Angola délnyugati szegletében, Namibe tartományban élnek a hererók, akik dél felől érkeztek. Angolában csak kis számban, mindössze néhány 10 ezren élnek. Gyakorta vándorolnak ma is állataikkal a határ túlsó oldalára. Ma már csupán néhány 100 ezerre becsülhető a koiszánok együttes létszáma, Angolában mintegy 5–10 ezren élnek, elszórtan az ország déli, száraz és eldugott részein. Az angolai mulattok (mesticos) az össznépesség közel 2%-át adják. A mulattok száma a 20. századig meghaladta a fehérekét, s az 1975-ös nagy portugál exodus után ismét számbeli fölénybe kerültek, mivel a mulattok közül arányaiban sokkal kevesebben távoztak. A békekötés után, 2003-ban Angolában mindössze 21 ezerre volt tehető a portugálok száma. A gyors gazdasági fejlődésnek köszönhetően az utóbbi évtizedben az ország ismét vonzóvá vált a portugálok, valamint az 1975-ben Brazíliába vándoroltak körében, így mára számuk mintegy 100 ezer főre nőtt. A helyi portugált – amelynek „bantuízációja” régen elkezdődött – nem csupán a fehérek beszélik. A statisztikák szerint a teljes népességen belül anyanyelvként 30% használja

⁸ *Angola records high levels of urbanization* (2016).

az umbundut, 26% a portugált, 16% a kimbundut, 8% a kikongót, 6% az uchokwét, s 14% esett az egyéb kategóriába.⁹ A gyors urbanizáció, az oktatási rendszer fejlődése elősegíti a portugál nyelv terjedését.

Az angolaiak többsége keresztény, de sokan, akár a teljes népesség negyede, a hagyományos afrikai hitvilág követője. Az 1990-es évekig az iszlám lényegében ismeretlen volt az országban. Azóta – főként nyugat-afrikai (sokszor illegális) bevándorlók és libanoni kereskedők révén – számuk vélhetőleg megközelíti vagy eléri a 100 ezer főt. Az angolai törvények értelmében ez az a határ a hívők számát tekintve, amely fölött az egyházak hivatalosan bejegyeztethetik magukat, ám az illegális bevándorlók nagy száma miatt ez a muszlimok esetében idáig még nem történt meg.¹⁰

Történelmi háttér, politikai berendezkedés

Angola területét a történelem előtti időkben koiszan népek lakták, akik Afrika Egyenlítőttől délre eső részének őslakóinak számítanak. Az időszámításunk előtti évszázadokban megindult bantu vándorlás a mai Angola területét is elérte, déli irányba szorítva vissza a koiszan népeket. A 15. században a terület meghatározó hatalma a Manikongo „királyság” volt. A 16. századtól elterjedtek a részben Ázsiából és Amerikából származó haszonnövények, a kukorica, az édesburgonya, a manióka, a földimogyoró, a banán, a cukornád. A rafiapálma rostjaiból textil készítették. A vas mellett réz megmunkálásával is foglalkoztak. Az első európai, aki a mai Angola földjére lépett, portugál volt: Diogo Cao 1482-ben érte el a Kongó torkolatát. A portugálok kézműveseket, misszionárius papokat és tudósokat próbáltak letelepíteni az országában, de a keresztény térítés nem volt igazán sikeres. A rabszolga-kereskedelem fellendülése drámai következményekkel járt az egész régióra.¹¹ 1822-ben Portugália legnagyobb gyarmata, Brazília függetlenné vált, így komolyan felvetődött annak lehetősége, hogy az angolai gyarmat Brazíliához csatlakozzék. A 19. század közepére a mai Angola területének még mindig mindössze egytizede volt tényleges portugál ellenőrzés alatt. Magyar László 1848-ban érkezett a területre. Mái ő az egyetlen Afrika-kutatónk, akinek munkássága döntő hányadban a fekete kontinensen végzett kutatói tevékenységből áll. Angola belső területein a portugál területszerzés és a gyarmati konszolidáció folyamata az 1850-as évektől gyorsult fel, de a belső területek tényleges birtokbavétele csak a 20. század elejére fejeződött be. Lisszabon igyekezett Angola minden kincsét magának megtartani. Különösen így volt ez az 1926-os anyaországbeli puccs után, a második köztársaság és az úgynevezett „Estado Novo” idején. Ekkortól Portugália igyekezett a külföldi befektetőket, de még a kereskedőket is távol tartani legértékesebb gyarmatától. Komoly problémát jelentett azonban, hogy Angola nem rendelkezett elégséges létszámú fehér teleppel, akiktől a gyarmat felvirágoztatását várták Lisszabonban.¹²

A 20. század elején Angola területén csupán mintegy tízezer európai élt, ekkor indult meg az anyaországból és Madeiráról a szervezett telepítés. Az afrikaiak asszimilációjának felerősítését szolgálta az a rendelkezés, amely 1919-től megtiltotta, hogy az angolai

⁹ HODGES 2001, 25.

¹⁰ OYEBADE 2007, 45.

¹¹ VANSINA 2005, 27.

¹² BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 45.

iskolákban „bennszülött” nyelveken folyjon a tanítás. A telepítési politika eredményeképpen 1974-re, amikor más afrikai államokból már tömeges volt az európaiak elvándorlása, Angolában a portugál telepesek száma 335 ezerre nőtt. Az 1970-es évekre az ország a trópusi Afrika második legnagyobb gazdaságává nőtte ki magát, csak Nigéria előzte meg.

Az 1960-as években, amikor a kontinens térképét „Afrika éve” és a „változások szele” néhány év alatt újrarajzolta, Portugália egyedül maradt gyarmati politikájával. Az angolai helyzet sajátossága volt, hogy az ellenállás kezdeti szakaszában, az 1950-es években sok mozgalom még nem országos, hanem etnikai-regionális alapon szerveződött meg. 1956. december 1-jén alakult meg Luandában az Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom. Megalakulásakor az MPLA vezetése és legtöbb híve elsősorban Angola északnyugati részén, illetve a főváros körzetében élő ambunduk soraiból verbuválódott. 1962-ben létrejött Angola Felszabadításának Nemzeti Frontja (Frente Nacional de Libertacao de Angola, FNLA). A három angolai felszabadítási mozgalom közül a Nemzeti Unió Angola Teljes Függetlenségéért (Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola, UNITA) alakult meg legkésőbb. Jonas Savimbi mindkét másik szervezetet megjárta, az FNLA-ban főtitkári rangig is vitte, mielőtt UNITA néven saját mozgalmat alapított 1966-ban.

Az 1960–70-es évek fordulójára egyértelművé vált a gyarmati háború megnyerhetetlensége, annak ellenére, hogy a portugál hadsereg négyötöde, 140 ezer katona állomásozott Afrikában, s ez az állami költségvetés felét emésztette fel. A portugál hadsereg vezetése is meghasonlott a háború miatt: 1974. április 25-én Lisszabonban a „szegfűs forradalom” nyomán olyan tisztek kerültek hatalomra, akik a gyarmati rendszer felszámolását is célul tűzték ki.

Angolával az 1975. január 10-e és 15-e között, a dél-portugáliai Alvorban folytatott tárgyalásokon jött létre megállapodás. Portugáliának sikerült egy asztalhoz ültetnie a három angolai felszabadító mozgalom, az MPLA, az FNLA és az UNITA vezetőit. A megállapodás alapján a függetlenséghez vezető átmeneti időszakban egy portugál főbiztos-fő kormányzó és a 3 mozgalom képviselőiből álló kormány irányította az országot. Az átmeneti kormány többszöri felszólítása az európai telepesek maradására hasztalannak bizonyul, a közel 350 ezres közösség elárultnak érezte magát, s szinte minden fehér ember elhagyta az országot. Az elvándorlás a közszolgáltatásoktól az egyetemekig komoly fennakadásokat okozott.¹³

Az alvori megállapodást nem sokkal aláírása után mindegyik angolai fél felrúgta, s az MPLA, az FNLA és az UNITA erői között már 1975 márciusában súlyos összecsapások zajlottak. A harcok hevességére jellemző, hogy mindössze néhány hónap alatt tízezer ember vesztette életét, közel annyian, mint a másfél évtizedig tartó függetlenségi háborúban.¹⁴ Augusztus elejére az MPLA kiszorította a fővárosból riválisait, ám ez azzal a következménnyel járt, hogy Luandát elvágta az ország jelentős részétől – az egykor Afrika Rio de Janeiro-jának nevezett város káoszba süllyedt. A béke helyreállítására tett kísérletek nem tudták megakadályozni, hogy a konfliktus nemzetközivé váljon, hamarosan kubai és dél-afrikai csapatok léptek Angola földjére. Mobutu – zaire-i elnök – saját elitgárdáját és két dandárját küldte az FNLA segítségére. Ilyen körülmények között Lisszabon vonakodott a felszabadító mozgalmak bármelyikét is a lakosság egyedüli törvényes képviselőjének

¹³ BÚR 2011, 168.

¹⁴ BÚR 2011, 169.

elismerni. 1975. november 10-én Luandából távozóban Leonel Cardoso admirális levonatta az anyaország zászlaját, s „a portugál elnök nevében a hatmillió angolai népnek” adta át a hatalmat. Ezzel a lépéssel a háborúzó felekre bízta a hatalom megosztásának kérdését.¹⁵ 1975. november 11-én felvonták az Angolai Népi Köztársaság zászlaját. Az új államnak az MPLA vezetője, Agostinho Neto lett az első elnöke. A luandai stadionban tartott ünnepségen egy szovjet diplomatán kívül alig akadt külföldi vendég. A két másik rivális mozgalom kikiáltotta az Angolai Demokratikus Népi Köztársaságot.

A függetlenség kikiáltásának napján a főváros és közvetlen környéke az MPLA ellenőrzése alatt állt. Az FNLA erői északi irányból, alig 30 kilométerre közelítették meg Luandát, az UNITA oldalán beavatkozó dél-afrikai csapatok előőrsze pedig 200 kilométerre állt a fővárostól délre. Az 1975 októberétől – légihidon és hajókon – folyamatosan érkező kubai csapatok és szovjet nehézfegyverek bevetése azonban fordulatot hozott. A kubai egységek segítségével a luandai kormány 1976 márciusára megsemmisítő csapást mért az FNLA-ra, és megállította a dél-afrikai csapatokat. E győzelem után a kubai csapatok nem hagyták el Angolát, s mellettük mind nagyobb számban civil segélymunkások is érkeztek a szigetországból.

Az MPLA 1977. decemberi kongresszusán marxista–leninista pártnak nyilvánította magát. Egészen 1990-ig ez maradt a párt hivatalos ideológiája. Agostinho Neto 1979-ben bekövetkezett halála után az MPLA vezetését José Eduardo dos Santos vette át, aki elődjénél pragmatikusabb vonalat képviselt. Dos Santos és Savimbi 1991. május 1-jén békét kötöttek egymással. A megállapodással véget ért a „második angolai háború”. 1992 augusztusában megváltoztatták az alkotmányt. Angola népi köztársaságból köztársaság lett, feladva az addig hivatalos állami ideológiát, a marxizmus–leninizmust. Az 1992 szeptemberében a nemzetközi megfigyelők által általában törvényesnek és tisztességesnek ítélt választások első fordulójában az akkor az ország nagyobbik részét ellenőrzése alatt tartó UNITA lemaradt a vetélytárs MPLA-tól. Savimbi a választások elcsalására hivatkozva a második fordulóban már meg sem mérettette magát, újból a háborút választotta. A harcok 1992-től egy újabb évtizeden keresztül folytak. A váltakozó szerencsével vívott polgárháborúnak Savimbi váratlan halála vetett véget 2002-ben. Az UNITA helyzete megrendült, az új vezetés tárgyalásokra kényszerült. Az újabb, immár végleges békeszerződést 2002. április 4-én írták alá Luandában.¹⁶

A kisebb megszakításokkal 1974 óta zajló véres konfliktus Afrika történetének egyik leghosszabb, 27 évig tartó háborúja volt, s emiatt Angola rendkívül szegényen és elmaradottan lépett a 21. századba. Az akár 1,5 millióra is tehető embervesztés mellett 4–4,7 millió ember kényszerült elhagyni otthonát, közülük 500 ezren az ország határain túlra menekültek. Az ország felnőtt népességének 2002-ben csupán 42%-a tudott írni-olvasni, a gyerekek negyede nem érte meg az 5. születésnapját, az átlagéletkor – több mint 10 évet visszaesve – 36 és 42 év közé süllyedt. Ezen felül legalább 70%-ban megsemmisült az infrastruktúra, s taposóaknák tömege szedte áldozatait.

A háború végével megkezdődött az újjáépítés folyamata, amely főként a jelentős olaj-bevételeknek köszönhetően látványos eredményeket hozott. 2002 és 2012 között Angola volt

¹⁵ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 53.

¹⁶ BUTCHER 2002.

a világ egyik leggyorsabban fejlődő országa. Ennek ellenére az újjáépítés még napjainkra sem fejeződött be, s a hosszú ideig tartó rombolás tartós nyomokat hagyott.¹⁷

A békekötés után 2008 szeptemberében tartottak először parlamenti választásokat. Ezen a függetlenség elnyerése óta mindössze második választáson a szavazásra jogosultak 87,36%-a járult az urnákhoz. A kormányzó MPLA a szavazatok 81,64%-át kapta, lényegesen többet, mint 1992-ben (akkor 53%-ot), s így nagy vereséget mért a UNITA pártra, amely csupán a voksok 10,39%-át (1992-ben 34%-át) tudta begyűjteni. Ezáltal a 220 parlamenti képviselői helyből az MPLA 191 helyet szerzett, ami bőven kétharmad feletti többséget jelentett. Az UNITA mindössze 16 helyet tudott biztosítani magának. Dos Santos nem csupán megőrizte, de meg is erősítette saját és pártja pozícióit.

2010. január 21-én a luandai parlament új alkotmányt fogadott el, Angola első, véglegesnek szánt alaptörvényét, amely felváltotta az 1991-ben bevezetett ideiglenes alkotmányt. Az új alkotmány értelmében a törvényhozó hatalmat a parlament képviseli (Assembleia Nacional), amely egykamarás, 220 fős. A parlament tagjait 4 évre választják. Az ország elnöke nem közvetlen választással kerül hivatalába, hanem a legerősebb parlamenti párt vezetője kapja automatikusan ezt a posztot. További alkotmányos változás volt, hogy az elnök mellé alelnököt neveztek ki.¹⁸

A 2012-es parlamenti választások nem változtattak lényegesen a politikai erőviszonyokon. A 21 millióra becsült népességből 9,7 millióan voltak jogosultak szavazni, közülük 6,1 millióan adták le voksukat, így a választási részvétel a korábbiakhoz képest igen alacsony, mindössze 63%-os volt. Az Afrikai Unió megfigyelői a választásokat „szabadnak, tisztességesnek, átláthatónak és hitelesnek” minősítették.¹⁹ Megjegyezték ugyanakkor, hogy a választási kampányban az ellenzéki pártok jóval kevesebb megszólalási lehetőséget kaptak a médiában, mint a kormánypárt. A választások hivatalos végeredményeként az MPLA – a szavazatok 71,84%-ával – 175 parlamenti képviselői mandátumot szerzett, 16 mandátummal kevesebbet, mint négy évvel korábban, ám ez még így is elég volt a kétharmados többséghez. Az UNITA a szavazatok 18,66%-val megduplázta korábbi 16 helyét, az új parlamentben 32 képviselője ült. Az új párt, az UNITA-ból 2012 márciusában Abel Chivukuvuku vezetésével kivált CASA-CE (Convergencia Ampla de Salvacao em Angola – Coligacao Eleitoral, Széles Összetartás Angola Megmentésére – Széles Koalíció) 6%-ot kapott, s ezzel 8 parlamenti mandátumot szerzett, a Társadalmi Megújulás Pártja (Partido de Renovacio Social, PRS) hármat, az FNLA pedig kettőt. Felröppentek hírek, hogy a választások megnyerése után Dos Santos átadja az ország vezetését. Ezek a híresztelések azonban ekkor alap nélkülinek bizonyultak. Az MPLA pártlistáján Dos Santos mögött a második helyen Manuel Domingos Vicente, az állami olajvállalat, a Sonangol 1999–2012 közötti elnök-vezérigazgatója szerepelt. Így 2012 szeptemberében ő váltotta Fernando da Piedade Dias Dos Santost az alelnöki poszton. Utóbbi a parlament elnökének hivatalát kapta meg újra.²⁰

A 2017 augusztusában megtartott választásokon Dos Santos kijelölt utódja, Joao Goncalves Lourenco, a korábbi védelmi miniszter került az elnöki székbe. Új lett az alelnök is Bornito de Sousa személyében. Dos Santos megtartotta az MPLA-ban pártelnöki székét,

¹⁷ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 61–62.

¹⁸ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 62.

¹⁹ *Angola election judged 'free and fair' by African Union* (2012).

²⁰ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 61–62.

először 2018-ra, majd 2019-re ígérve a végleges visszavonulását a politikából.²¹ A parlamenti választásokon 6 párt indult a 9,3 millió regisztrált szavazó voksáért. Az MPLA 61%-ot ért el, s így a megszerezhető 220 parlamenti mandátumból 150-et kapott. Az Isaias Samakuva által vezetett UNITA eredménye 26,6% volt, s ez 51 parlamenti helyet jelentett. Az UNITA-ból 2012-ben kivált CASA-CE 9,54%-ot ért el, s ez 16 mandátumot hozott. A Társadalmi Megújulás Pártja (PRS) 1,3%-ra kettő, míg a valaha szebb napokat látott FNLA 0,9%-ra egy mandátumot kapott. A Nemzeti Hazafias szövetség (APN) 0,5%-kal nem jutott be a parlamentbe.²²

Angola geostratégiai helyzete, fő kihívásai

Angola egyike Afrika, sőt az egész világ természeti kincsekben leggazdagabb országának. Ezek közül a kőolaj, a gyémánt, a vasérc, a foszfát, a réz, az arany, a bauxit, az urán és a földpátok világgazdasági jelentőségű erőforrások. Angola folyói 18 GW vízierő-potenciállal rendelkeznek. Földje termékeny, az ország felszínének 65%-a 1000 és 1600 méter tengerszint feletti magasságon fekszik, ami mérsékelt klímát biztosít az Egyenlítőhöz közeli országban, s egyben garantálja a klímazónák változatosságát. Az országnak több mint 1600 kilométer hosszú tengerpartja van, a tengeri szállítás és a halászat feltételei ideálisak, így Angolának minden adottsága megvolna, hogy polgárai jólétben éljenek. A kedvező előfeltételek ellenére az ország nem tartozik bolygónk gazdag államai közé. Gazdaságilag aktív népességének nagy többsége még mindig a mezőgazdaságból él, piacra alig termel, s a szegénységi küszöb alatt él. Világbanki adatok szerint 2016-ban az egy főre jutó éves jövedelem Angolában 3450 dollár volt, alig több, mint 2011-ben. A 2002-es adat ugyanakkor még csak 1900 dollár volt. A GDP volumene a 2002-es 12,49 milliárd dollárról 2014-re 126,77 milliárd dollárra nőtt, ám 2016-ban az olajárak csökkenése miatt 95,33 milliárd dollárra csökkent.²³ A vitathatatlan eredmények ellenére a szegénység még mindig szembeszökő. Ennek okai összetettek, a kedvezőtlen történelmi előfeltételek, a gyarmati múlt, az ország felszabadulását követő 27 éves polgárháború, a szakképzett rétegek távozása, a korrupció, a szakértelem és munkahelyek hiánya csak a legfontosabbak.

2012-ben az export még 70,8 milliárd dollárt tett ki, míg az import 28,7 milliárd dollár volt. 2015-ben az export értéke már csupán 33 milliárd dollár volt, míg az import 16,7 milliárd dollár. Az exportban az olaj a meghatározó, illetve jelentős még a gyémánt, a kávé, a hal és a szizál kivitele, míg az importban a gépek, az elektromos berendezések, járművek, alkatrészek, élelmiszerek, textíliák és egyéb iparcikkek dominálnak. Angola a fogyasztási javak 80%-át importálja. A kivitelben a legfontosabb partnerek Kína, India, Spanyolország és Franciaország, a behozatalban pedig Kína, Portugália, Dél-Korea, az USA és Dél-Afrika.²⁴

A kőolajat 1955-ben fedezték fel Angolában a Cuanza folyó medencéjében, majd az 1960-as években a Kongó medencéjében, 1968-ban pedig Cabindában. Mára a kutatás a teljes angolai tengerpart mentén feltárt szénhidrogénkészleteket. A bizonyított kőolajkészlet

²¹ *Angolan president to step down at election after 38 years* (2017).

²² The World Bank 2017.

²³ The World Bank 2017.

²⁴ The World Bank 2017.

eléri a kilencmilliárd hordót, de a várakozások ennél sokkal nagyobb mennyiséget feltételeznek. Az angolai kőolaj könnyű és kiváló minőségű, csekély kén tartalma miatt prémiumüzemanyagok előállítására alkalmas. A kőolaj már 1973-ban megelőzte a kávé az export értékét tekintve. Sem a függetlenségi háború, sem az 1975-ben kezdődött polgárháború nem tettek kárt az offshore kutak kitermelő berendezéseiben. A kitermelés jelentős jövedelmet biztosított a külföldi befektetőknek és Luandának. A Chevron Corporation a mai napig meghatározó szereplője az angolai olajtermelésnek. A hidegháború egyik legbizarrabb konstrukciója jött létre, amelyben az amerikai multi befektetéseit egy szoros szovjet és kubai szövetségben álló kormány védte a nyugati támogatást élvező rivális mozgalmakkal (FLNA, UNITA) szemben. Ugyanakkor éppen az olajmultik által fizetett jelentős összegek finanszírozták a kubai csapatok jelenlétét és a szovjet haditechnika beszerzését is. Az 1974 előtt Angolára jellemző „duális gazdaság” így, ha más formában is, de tovább élt. Mindeközben az egy főre jutó jövedelem drasztikusan csökkent, az 1973-as 1300 dollár/fő értékről 1999-ig alig több mint 200 dollárra, a GDP stagnált 1967 és 1999 között (piaci értéken számítva hatmilliárd dollár körül), az olajból befolyó jövedelem az 1967-es elhanyagolható mértékről 1999-re elérte a 4 milliárd dollárt.²⁵ Az „afro-sztálinizmus” és a „petro-kapitalizmus” igen sajátos ötvözet volt ez. A Sonangol „kölsönösen előnyös kapcsolatokat” épített ki számos más ország olajcégeivel is, mára a norvég állami Statoil számára a hazai mezők után Angola a legfontosabb kitermelőhely. Az elmúlt évtizedben az USA, Kína, de még India olajbehozatalában is fontossá vált Angola. A Sonangol maga is terjeszkedik külföldön, többek között a Zöld-foki Köztársaságban, Kongóban, Gabonban, São Tomé és Príncipe-n, Brazíliában és Kubában.

Az olajtermelés 2008-ra elérte a napi 1,9 millió hordót. Angola gyorsan megközelítette Nigéria, a szubszaharai Afrika legnagyobb olajtermelőjének termelését, 2010-re pedig meg is előzte. Az olajmezők hozamában 2008-tól átmeneti csökkenés volt tapasztalható. 2007-ben Angola felvételt nyert az Olajexportáló Országok Szervezetébe, az OPEC-be. 2013 elején a napi olajtermelés napi 1,7 millió hordó volt, s bár a tervek szerint 2014–2015-re el kellett volna érni a napi kétmillió hordót, a kitermelés 2018 elején is a 2013-as szinten stagnált.²⁶ Az olaj meghatározó szerepet játszik az angolai gazdaságban, a GDP 50%-a, az állami bevételek 80%-a és az ország exportjának 95%-a ebből a szektorból származik.²⁷ A 2014-től lefelé indult olajárak nagy veszteséget okoztak az országnak, az IMF a 2015–2020 közötti időszakra már csupán évi 3–5%-os gazdasági növekedést jósol.²⁸

Az olaj mellett a jövőben a földgáz is fontos szerephez jut az ország gazdaságában, amelyből több mint 300 milliárd m³ a bizonyított készlet. Tízmilliárd dollár beruházással az észak-angolai Soyoban földgáz-cseppfolyósító épült, napi 31 millió m³ kapacitással. Ez nagy mennyiségű, évi ötmillió tonna cseppfolyós gáz exportját teszi lehetővé, legalább 20 éven keresztül. Az angolai olajipar még nem rendelkezik elegendő feldolgozó kapacitással, a luandai olajfinomító gyakran még a helyi igények kielégítésére sem képes. Míg az olajtermelésben az országok sorrendjében Angola 2017-ben a 17. helyet foglalta el, addig a finomítóképesség terén csak a 88. A jövőben a kitermelő szektor mellett a feldolgozó és elosztó szektor kiegyensúlyozottabb fejlesztése kívánatos. Az ágazat

²⁵ BILLON 2001, 55–80.

²⁶ *Angola Crude Oil: Production* (2018).

²⁷ *Angola Economy Data* (2018).

²⁸ CAMPBELL 2016.

jelentősége ellenére igen kevés embert foglalkoztat, főként angolaiakat, de a műszaki személyzet jó része külföldi.²⁹

A kitermelői ipar másik fontos ágazata a gyémántbányászat, amely 1912-ben kezdődött, de az ipari méretű kiaknázás csak 1926-ban indult meg. Az 1979-es bányászati törvény minden ásványkincset állami tulajdonnak nyilvánított. 1981-ben létrejött a Nemzeti Gyémánt Társaság. A gyémántbányászat 2016-ban meghaladta a kilencmillió karátot, az ebből befolyó bevétel pedig az egymilliárd dollárt.³⁰ Nagy gondot jelent a nyersgyémánt csempészete, amely az állami bevételeket drasztikusan csökkenti. Hasonlóan az olajki-termeléshez, a gyémántbányászat sem foglalkoztat sok embert, a jövedelem mértéke pedig nagyban függ a világpiacon áringadozásoktól, emellett pedig rendkívül nagy környezeti károkat okoz.

A klíma, a talajok adottságai, a terület nagysága alapján Angola mezőgazdasági potenciálja világgazdasági méretekben is nagyon jelentős. 1975 előtt az ország önellátó volt mezőgazdasági cikkekből, és jelentős mennyiséget exportált kávéból, szizálból, banánból, dohányból, maniókából és kukoricából. Ez a polgárháború idején drámaian megváltozott, a kávétermelés az 1990-es évekre a korai 1970-es évek szintjének alig 1%-ára esett vissza, más kultúrák termelése pedig szinte teljesen megszűnt. A mezőgazdaság az ország modernizálásának és a foglalkoztatás növelésének is meghatározó szektora. 2010-ben a mezőgazdaság Angolában közel hatmillió embernek adott munkát, ezzel a szektor részesedése a foglalkoztatásban 68%-os volt, ugyanakkor a nemzeti jövedelemnek csupán 9,6%-a származott belőle. Az angolai mezőgazdaság a szakértelem, a felszereltség és az infrastruktúra hiányosságai miatt nem képes az ország népességét elegendő élelmiszerral ellátni. A „Food Security Risk Index 2016” szerint Angola korábbi „rendkívüli kitértés” „magas kitértésre” módosult.³¹ Az ország a fogyasztási javak jelentős hányadának behozatalára szorul, beleértve az alapvető mezőgazdasági és élelmiszeripari cikkeket is. Az elégtelen mezőgazdasági termelés az éhezés alapvető oka. A javulás azonban egyértelmű: míg az 1990–1992-es periódusban az össznépességen belül az alutápláltak aránya 67% volt, mára sokat javult a helyzet, 2005 és 2016 között 42%-kal csökkent.³²

Angola parti vizei halban rendkívül gazdagok. A zavaros időszakok sok külföldi (szovjet, spanyol, japán stb.) halászflootta is illegális halfogásra használta, a parti vizeket túlhalászták. A békekötés óta jelentős befektetések történtek a halászatba. A luandai kormány számos egyezményt kötött külföldi államokkal a halászatról, amelyek flottái a zsákmány egy részét leadják helyi fogyasztásra. Az édesvízi halászat is jelentős.

Angola kilátásai a mezőgazdaság terén is rendkívül biztatók, sokan valóságos mezőgazdasági újjászületést, zöld forradalmat jósolnak, ami a teljes gazdaságot diverzifikálni fogja, a jövedelmeket megnöveli, s kedvező üzleti lehetőségeket teremt. A külföldi befektetők is felfedezték az ágazatot. 2009-ben a Kínai Fejlesztési Bank 1,2 milliárd dollár hitelkeretet nyitott mezőgazdasági fejlesztésekre, majd 2016-ban további 2,5 milliárdot, amely a kínai bankok által az országnak nyújtott hitelek közel fele.³³ A jövőben Angola lehet Kína „új rizsesztálja”, mivel gabonát, húst, kávé, halat, trópusi gyümölcsöket és sok

²⁹ *Angola Oil Market Overview* (2018).

³⁰ *Angola: Annual Rough Diamond Summary: 2016* (s. a.).

³¹ *Angola* (2017a).

³² *Angola* (2017b).

³³ *China Development Bank guarantees continued financial support to Angola* (2017).

más terméket lenne képes nagy mennyiségben szállítani. Dél-koreai, japán, olasz, brazil és más befektetők jelentős beruházásokat eszközöltek, illetve terveznek a mezőgazdasági bioüzemanyag (cukornád alapú bioetanol és pálmaolaj alapú biodízel) előállításába. Nagy jelentőségű a kávé, ám a pálmaolaj-termelés az angolai mezőgazdaság egyetlen ága, amely elkerülte a visszaesést a polgárháború éveiben.

Angola – mint potenciális regionális hatalom Afrika délnyugati részén – a világpolitika egyik jelentős szereplője. 1975. február 11-én felvették az Afrikai Egységsszervezetbe (Organisation of African Unity, OAU), s 1976. december 1-je óta tagja az ENSZ-nek, a világszervezet 148. tagállamaként. Angola számos regionális együttműködési szervezet tagja, ezek közül a legfontosabb a Déli-afrikai Fejlesztési Közösség (Southern African Development Community, SADC). Emellett az ország a Latin Unió (Union Latina), a G-77-ek, a WTO és számos más nemzetközi szervezet munkájában is aktív résztvevő. Szomszédaival a viszony rendezett, határvitái nincsenek. A cabindai enkláv szeparatista mozgalma az utóbbi évtizedben már nem sokat hallatott magáról. Kockázati tényező ugyanakkor a közép-afrikai régió, különösen a Kongói Demokratikus Köztársaság gyenge, sőt széteső államisága, ahonnan korábban is nagy számban érkeztek menekültek az országba.

Magyarország és Angola

Angola Magyarország fontos partnere Afrikában. Ez egyelőre nem tükröződik a magyar behozatalban, amely 2017-ben mindössze 6,4 millió forint volt, ám a kivitel minden korábbit meghaladó volumenre, 23 175,9 millió forintra ugrott.³⁴ Az összforgalom 2017-ben meghúszszorozódott, és elérte a 80 millió dollárt. A korábban remélt magyar olajipari beruházások ugyan elmaradtak, de az ebből a szektorból származó bevétel biztos vásárlóerőt jelent a magyar termékek számára is. Az energiaszektor és a vízügy terén rendkívül jók a kilátások a magyar export felfuttatására. Napjainkban a lakosság kevesebb, mint fele jut egészséges ivóvízhez, pedig Angola kiváló hidrogeológiai adottságokkal rendelkezik. Jelenleg csupán a teljes népesség alig harmadát képes az ország áramellátó rendszere kiszolgálni, a terv 2020-ra az 50% elérése. Ebben reális esélye van a komolyabb magyar részvételnek, ami további megbízások elnyerését hozhatja a távolabbi jövőben. Olajat és gyémántot hazánk biztosan nem fog nagyobb tételben vásárolni Angolából, de az egyéb ásványkincsek terén más a helyzet.

A függetlenség előtt Angola a világ egyik legnagyobb vasércexportőre volt, a Cassingban működtetett bánya már az 1960-as években évi hatmillió tonna vasérckoncentrátumot termelt, teljes egészében kivitelre. Csak 2014–2015-re tervezték újra művelésbe vonni a bányát, amelynek hatalmas készletei akár évi 30 millió tonnás termelést is lehetővé tesznek. Az olajárak csökkenése miatt a gazdaságot diverzifikálni akaró luandai kormány azonban nem tudta tartani a határidőt, a kitermelés 2017-ben sem indult még meg.³⁵ A vasérc Magyarország számára is nagy lehetőséggel kecsegtethet, mivel olcsón szállítható Európába tengeri úton. Angola rendkívül gazdag egy sor egyéb, fémes és nem fémes ásványban, amelyek bányászatát a jövőben tervezik megkezdeni, illetve újratekenni.

³⁴ KSH 2018.

³⁵ Angola – Iron Strengthens National Economy 2016.

A feldolgozóipar még nagyon fejletlen. Főbb ágazatai a fémfeldolgozás, textil-, cement-, dohány- és élelmiszer-feldolgozó, valamint söripar. A gyorsan bővülő piac, a fizetőképes kereslet, a nyersanyagokban való gazdagság nagy jövőt jósol a külföldi befektetők által már felfedezett ágazatnak. Magyarországnak ezen a téren is volna keresnivalója.

A 2014 áprilisában aláírt és 2017 márciusában megújított oktatási csereszerveződés keretében 20 angolai diák kezdhette meg magyarországi tanulmányait 2017 szeptemberében. A magyar külügyminiszter 2018. februári luandai látogatása alkalmával ezt a keretet 50 főre emelte. Az oktatás terén a jövőben még nagyobb mértékű együttműködés lenne kívánatos.

A rendszerváltás előtt az angolai védelmi erők kiképzése részben Magyarországon történt, az angolai haderő több tisztje és tiszthelyettese vett részt Magyarországon különböző képzési programokban. Újraindult ezen a téren is a korábban jól bejáratott együttműködés, amely magyar katonák és rendőrök angolai szerepvállalásában is megnyilvánult.³⁶

2016-ban Magyarország újraindította a luandai nagykövetséget, ezzel is jelezve a kétoldalú kapcsolatok magasabb szintre emelését. Szijjártó Péter külügyminiszter 2018. február 14-én avatta fel a nagykövetséget és tett hivatalos látogatást, amelynek során mezőgazdasági és együttműködési egyezményt írt alá. Körvonalazódtak továbbá a honvédelmi, kamarai és egyetemek közötti kapcsolatok is. 2017-ben a kétoldalú áruforgalom már 84 millió dollár volt.

Felhasznált irodalom

- Angola – Iron Strengthens National Economy (2016). *AllAfrica*, 2016. 05. 16. Elérhető: <http://allafrica.com/stories/201605171307.html> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)
- Angola (2016). Elérhető: www.healthpolicyproject.com/pubs/7887/Angola_HFP.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 02.)
- Angola (2017a). Elérhető: <https://foodsecurityindex.eiu.com/Country/Details#Angola> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola (2017b). Elérhető: www.healthdata.org/angola (A letöltés dátuma: 2018. 03. 16.)
- Angola Crude Oil: Production (2018). Elérhető: www.ceicdata.com/en/indicator/angola/crude-oil-production (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola Economy Data (2018). Elérhető: www.angola-today.com/outlook/economy/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola election judged 'free and fair' by African Union (2012). *BBC News*, 2012. 09. 02. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-19460914 (A letöltés dátuma: 2013. 01. 09.)
- Angola Oil Market Overview (2018). Elérhető: www.oil-marketing.com/index.php/news/383-cia-angola-oil-market-overview (A letöltés dátuma: 2018. 03. 16.)
- Angola records high levels of urbanization (2016). *ANGOP*, 2016. 05. 24. Elérhető: www.angop.ao/angola/en_us/noticias/reconstrucao-nacional/2016/4/21/Angola-records-high-levels-urbanization,0ea95920-f3cf-4607-be07-1f8e72a23236.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- Angola. *Final and Preliminary Population results from 2014 census* (2014). Elérhető: <https://data.humdata.org/dataset/angola-census-2014-final-and-preliminary-population-results> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 30.)

³⁶ BÚR–BESENYŐ–HORVÁTH 2013, 195.

- Angola: Annual Rough Diamond Summary: 2016* (s. a.). Elérhető: www.kimberleyprocess.com/en/angola (A letöltés dátuma: 2017. 12. 22.)
- Angolan president to step down at election after 38 years (2017). *Financial Times*, 2017. 08. 20. Elérhető: www.ft.com/content/1ab81680-8294-11e7-a4ce-15b2513cb3ff (A letöltés dátuma: 2017. 12. 22.)
- BILLON, Philippe le (2001): Angola's political economy of war: The role of oil and diamonds, 1975–2000. *African Affairs*, Vol. 100, No. 398. 55–80. DOI: <https://doi.org/10.1093/afraf/100.398.55>
- BÚR Gábor – BESENYŐ János – HORVÁTH Sándor (2013): Magyar katonák és rendőrök az ENSZ angolai békeműveleteiben. *Szakmai Szemle*, 2. sz. Elérhető: http://real.mtak.hu/83755/1/2013_2_szam.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)
- BÚR Gábor (2011): *A szubszaharai Afrika története 1914–1991*. Budapest, Kossuth.
- BUTCHER, Tim (2002): Unita signs peace treaty with Angolan army to end 27-year civil war. *The Telegraph*, 2002. 04. 05. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/angola/1389946/Unita-signs-peace-treaty-with-Angolan-army-to-end-27-year-civil-war.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)
- CAMPBELL, Keith (2016): Mining seen as option to cut Angola's oil dependence. *Mining Weekly*, 2016. 02. 19. Elérhető: www.miningweekly.com/article/mining-seen-as-major-option-to-reduce-angolas-dependence-on-oil-2016-02-19/rep_id:3650 (A letöltés dátuma: 2018. 03. 16.)
- China Development Bank guarantees continued financial support to Angola (2017). *MACAUHUB*, 2017. 02. 15. Elérhető: <https://macauhub.com.mo/2017/02/15/china-development-bank-guarantees-continued-financial-support-to-angola/> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 23.)
- COLLELO, Thomas (1991): *Angola: A Country Study*. Washington D. C., Federal Research Division, Library of Congress.
- HODGES, Tony (2001): *Angola from Afro-Stalinism to Petro-Diamond Capitalism*. Bloomington, Indiana University Press.
- ILIFFE, John (1997): *Africans: The History of a Continent*. Cambridge, Cambridge University Press.
- KSH (é. n.): *A külkereskedelmi termékforgalom forintban, országok szerint (2001–)*. www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qkt009b.html (A letöltés dátuma: 2018. 01. 21.)
- OYEBADE, Adebayo O. (2007): *Culture and Customs of Angola*. Westport, Greenwood Publishing House.
- Social indicators* (2018). Elérhető: <https://unstats.un.org/unsd/demographic/products/socind/> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 03.)
- UNICEF (2012): *Slow but steady results in Angola's fight against malaria*. Elérhető: www.unicef.org/infobycountry/angola_62286.html#sthash.ULJD4vyO (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- VANSINA, Jan (2005): Ambaca Society and the Slave Trade c. 1760–1845. *The Journal of African History*, Vol. 46, No. 1. 1–27. DOI: <https://doi.org/10.1017/s0021853704009910>
- WHO (2018): *Angola*. Elérhető: www.who.int/countries/ago/en/ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 28.)
- The World Bank (2017): *The World Bank In Angola*. Elérhető: www.worldbank.org/en/country/angola/overview (A letöltés dátuma: 2018. 03. 15.)

Vákát oldal

Dél-afrikai Köztársaság

Búr Gábor

A Dél-afrikai Köztársaság az afrikai kontinens déli csücskében, a 35. és 22. déli szélességi fokok között fekvő, 1 219 602 km² területű, földrajzi kiterjedését tekintve hazánknál majdnem pontosan 13-szor nagyobb állam. Szomszédai Namíbia, Botswana, Zimbabwe, Mozambik és Szváziföld, illetve a területébe beékelődő Leshoto. Szárazföldi határának hossza 4991 km, ebből Namíbiával 967 km, Botswanával 1969 km, Zimbabwével 225 km, Mozambikkal 491 km, Szvázifölddel 430 km, Leshotóval 909 km közös határszakaszon osztozik. A határok meghúzására jórészt a 19. század végén került sor, a brit, német és portugál gyarmatosítók közötti megállapodások révén. Az országnak közel 3 ezer kilométer hosszú tengeri határa van, nyugati irányból az Atlanti-óceán, déli és délkeleti irányból az Indiai-óceán mossa partjait. A partvonal jórészt tagolatlan, kevés az öböl és a félsziget, a szárazföld meredeken süllyed bele a gyorsan mélyülő tengerbe. Nagyon kevés a sziget a szárazföld előtt, s azok is nagyon szerény méretűek. Az egyetlen kivételt a Prince Edward-szigetek jelentik közel kétezer kilométerre délkeleti irányba a partoktól. A két, stratégiai fekvésű, ám zord klímájú vulkanikus sziget lakatlan.¹ A két óceánpart az egymással ellentétes irányú és hőmérsékletű tengeráramlások miatt is eltérő éghajlatú, a meleg Agulhas-áramlás felelős KwaZulu-Natal meleg és csapadékos éghajlatáért, míg a hideg Benguela-áramlat a nyugati partvidék mentén mérsékeltebb, de száraz éghajlatot okoz. Ugyanakkor ez a hideg áramlás járul hozzá az atlanti partvidék rendkívüli halbőségéhez.

Dél-Afrika felszíne túlnyomórészt magasföld, a központi plató, a füves szavannás Highveld tengerszint feletti magassága 900 és 2000 méter közötti. Az ország legmagasabb pontja a Sárkány-hegységben (Drakensberge) emelkedő 3450 méter magas Mafadi, amely a Dél-afrikai Köztársaság és Leshoto határán fekszik. Dél-Afrika területének nagyobb hányada száraz éghajlatú, északnyugati részét a Namib-sivatag és a félsivatagos Karoo foglalja el, s mindössze a délkeleti egytizede nem tekinthető csapadékhányosnak. Ennek ellenére számos nagyobb folyó szeli át, a legnagyobb a 2160 km hosszú – s az Atlanti-óceánba torkolló – Oranje, számos mellékfolyóval, mint például a Vaal. Az ország másik nagy folyója, az 1750 km hosszú Limpopo, az Indiai-óceánba torkollik. A térség régóta küzd az elégtelen vízkészlet problémáival, a gátak, víztározók, folyóelterelések lehetőségeit már szinte teljes mértékben kihasználták, a tartalékok csökkennek. Az intenzív vízfelhasználás miatt az Oranje ma már csak feleannyi vizet szállít az óceánba, mint korábban. Mivel a tágabb régió is hasonló problémával néz szembe, a víz importja sem jöhet szóba

¹ A Prince Edward-szigeteket már a 17. században felfedezte egy holland hajós, de a viharos tenger egészen a 19. századig megakadályozta a partraszállást. A brit uralmat 1947-ben váltotta fel az akkori Dél-afrikai Unió fennhatósága. Feltételezések szerint a szigetek közelében hajtotta végre a Dél-afrikai Köztársaság és Izrael közös kísérleti atomrobbantását 1979. szeptember 22-én, amelyet egy addigra már elavult amerikai Vela-műhold észlelt, de a felvételek minősége az egyértelmű bizonyítást nem tette lehetővé.

Dél-Afrika számára. A gyors népességnövekedés, a vezető gazdasági körzetek egyre jelentősebb lakosságkoncentrációja felerősítik a vízellátás problémáját. A dél-afrikaiak napi átlagban 235 liter vizet fogyasztanak, ami a 173 literes világátlag feletti (ez a legtöbb afrikai ország fogyasztásának többszöröse, de alig fele az USA átlagának), ám a különbség nem a pazarló fogyasztással, hanem a vezetőek jelentős veszteségeivel és a széntüzelésű erőművek hűtőtornyainak nagy vízigényével magyarázható.²

Társadalom

A Dél-afrikai Köztársaság lakosságának száma 2017. július 1-jén a becslések szerint 56,5 millió fő volt. Ez közel ötmillió növekedést jelent az utolsó, 2011-es népszámlálás hasonló adatahoz képest. 2015-ben a várható élettartam 62,9 év volt, 61,2 év a férfiak, 66,7 év a nők körében. Az ország népessége fiatal, 29,6%-a 15 év alatti.³ Az utolsó, 2011-es népszámlálás adatai szerint a teljes népességen belül az afrikaiak (feketék) aránya 79,2%, a félvér „színesek” (coloured) és az európai származású fehérek aránya egyaránt 8,9%, míg az indiai (ázsiai) népesség 2,5%.⁴ A népességnövekedés az 1970-es, 1980-as években érte el csúcspontját, akkoriban meghaladta az évi 2,5%-ot. Főként a HIV-fertőzés és az AIDS elterjedése miatt (a 20. század végén az országban regisztráltak a világon a legtöbb HIV-pozitív embert, több mint ötmillió főt) a 21. század első éveiben a népességnövekedés jelentősen csökkent, 2002–2003-ban már csupán évi 1,17% volt. A HIV-fertőzés elleni küzdelem eredményeként a népességnövekedés azóta minden évben meghaladja az előző évit, s 2016–2017-re visszakúszott 1,61%-ra. Ez a növekedés alapvetően a fekete népesség körében jelentkezik, az öt év alatti korcsoportban arányuk már megközelíti a 90%-ot, míg a fehérek aránya ebben a korcsoportban 5% alá került.⁵

Az országnak 11 hivatalos nyelve van. A legtöbben több nyelvet is beszélnek, az első nyelv szerinti megosztásban a zulu 24,6%, a koszá 17%, az afrikaans 12,1%, a pedit 9,5%, az angol 8,3%, a cwánát 8,8%, a szotót 8%, a congát 4,2%, a szvázit 2,6%, a vendát 2,4%, a ndebelét 1,6% beszéli.⁶ Az angol a közvetítőnyelv, a közigazgatás, az oktatásügy, a kultúra nyelve. Az 1994 előtti apartheid idején az afrikaans privilegizált helyzetben volt, a hatalom bevallottan törekedett az angollal egyenrangúsítani, sőt ahol csak lehetett, domináns nyelvvé tenni. Ez visszaütött az apartheid bukása után, így ma már az egykor afrikáner kulturális fellegvárnak számító egyetemeken is követelik a fekete hallgatók a kizárólag angol nyelven tartott előadásokat. 2015-ben még a legnagyobb hagyományokkal rendelkező, elit Stellenbosh Egyetem is áttért az angol nyelvű előadásokra.⁷

A Dél-afrikai Köztársaság alkotmányában deklaráltan szekuláris állam. A népesség döntő része 80%-ot meghaladó arányban a keresztény egyházak híve. A keresztény közösség

² DONNENFELD 2018.

³ 2016/17 South Africa Yearbook: Land and its people (s. a.).

⁴ Percentage of population of South Africa by population group. National overview (2011).

⁵ Mid-year population estimates 2017 (2017).

⁶ 2016/17 South Africa Yearbook: Land and its people (s. a.).

⁷ A Stellenbosh Egyetem a következő nyilatkozatot tette: „The primary language of communication and administration at Stellenbosch University will be English, with Afrikaans and IsiXhosa as additional languages.” (FRASER 2015.)

igen sokféle, a katolikusokon kívül a legtöbb protestáns egyház is képviselteti magát, különösen a Holland Református Egyház, az Anglikán Egyház, a metodisták stb. Az elmúlt évszázadban számos önálló afrikai egyház is alakult, amelyek közül több a szinkretizmus jegyeit viseli. A hagyományos afrikai hitvilág képviselői mára csupán a népesség alig 2%-át teszik ki. Ennél is kevesebben vannak az iszlám (1,5%), a hinduizmus (1,2%) és a judaizmus (0,2%) hívei. Afrikai összehasonlításban jelentős a vallástalanok aránya (16%). Dél-Afrikában nincsenek komoly vallási konfliktusok, még az iszlám extrémizmus sem tudta megvetni a lábát. A nem keresztények ugyanakkor például sérelmezik, hogy az ország hivatalos ünnepnapjai között kizárólag keresztény ünnepek szerepelnek.⁸

A dél-afrikai az egyik leegyenlőtlenebb társadalom Földünkön. A népesség 10%-a kezében összpontosul a jövedelmek 55–60%-a, ez az arány a fejlett ipari társadalmakban átlagosan 20–35%. Még ennél is egyenlőtlenebb a vagyon elosztása, a felső 10% kezében összpontosul az ingatlanok, a nyugdíjalapok, a részvények 90–95%-a, míg a fejlett ipari társadalmakban ez a mutató 50–75%-os. A népesség következő 40%-a, amelyet általában a középosztállyal azonosítanak, az összes jövedelemből 30–35%-kal rendelkezik, de a felhalmozott vagyonnak mindössze 5–10%-ával. A dél-afrikai társadalom tehát középosztály nélküli társadalom, ennek minden hátrányával és veszélyével. A legszegényebb 50% a jövedelmek mindössze 10%-ával rendelkezik, de nincsen mérhető vagyona.⁹ Az apartheid idején az egyenlőtlenség mögött egyértelműen a faji diszkrimináció állt, a nem fehérek csak rosszabbul fizetett állásokat kaphattak, ingatlanokat nem vagy csak szigorú feltételekkel birtokolhattak, az afrikaiak földjét kisajátították. Ennek eredményeként az 1980-as évek végére Dél-Afrika 122 millió hektárnyi területéből a fehérek (akkor 4,5 millió fő) birtokoltak 81,2%-ot. A több mint 22 millió afrikainak a terület 12,8%-a jutott. A „fehér” földek egy részét félvérek, illetve ázsiaiak (indiaiak) tulajdonolták, az ország összterületének összesen 2,4%-át. További 3,6% volt az afrikaiak törvény által el nem ismert, illegális földbirtoka a fehér területeken. Így összességében az apartheid korszakának végére a fehérek a teljes dél-afrikai terület 84,6%-ának birtokában voltak.¹⁰

A többségi uralom alatt, 1994 és 2013 között, 4813 farm „váltott bőrszín”, ez 4,123 millió hektár földet és 230 ezer új földtulajdonost jelentett, az arány tehát elenyésző. Egy 2010-es reprezentatív felmérés szerint a dél-afrikai fekete népesség úgy gondolta, hogy a földeket a fehér telepesek jogtalanul sajátították ki maguknak, s ezért nincs joguk ma ezt a tulajdont megtartani. Az ország eddigi, példásan békés átmenetét is beárnyékolhatja, hogy a fekete népesség kétharmada gondolja úgy, hogy a földet vissza kell adni a feketéknek, tekintet nélkül arra, milyen következményekkel járna ez a jelenlegi tulajdonosok számára, s milyen következményei lennének az ország politikai stabilitására. A fehér népesség 91%-a nem ért egyet ezzel a vélekedéssel.¹¹ Nincsen talán semmilyen más kérdés, ami a bőrszín mentén hasonlóan megosztaná Dél-Afrika társadalmát. A vagyonosodásban azonban a többi szektor teljesen más utat járt. A politikailag jól bekötött afrikaiak 1994 óta meggazdagodtak, a fekete népesség túlnyomó részének viszont nem hozott lényeges életszínvonalbeli változást a többségi uralom, így ma már egyértelműen leszögezhető, hogy a farmokon kívül a dél-afrikai vagyonokat nem faji alapon birtokolják.

⁸ MNDENDE 2013, 74–82.

⁹ ORTHOFER 2016.

¹⁰ DANIELS 1989, 327–338.

¹¹ ATUAHENE 2011, 956.

A hivatalos statisztika szerint a Dél-afrikai Köztársaság GDP-jéhez a mezőgazdaság mindössze 3%-kal járul hozzá, a foglalkoztatottak 7%-át alkalmazva. A teljes mezőgazdasági értéklánc ugyanakkor a nemzeti össztermék közel nyolcadát adja. Ebből a szempontból Dél-Afrika nem lóg ki a feltörekvő gazdaságok sorából. Dél-afrikai sajátosság viszont az ország kiemelkedő gazdagsága ásványkincsekben. A világviszonylatban is fejlettnek számító bányászati szektor a GDP 8%-át adta 2017-ben. Az ipar 13%-ot képvisel, míg a gazdaság mintegy 70%-át a terciális szektor teszi ki.¹²

A dél-afrikai gazdaság az utóbbi években gyengélkedik: a 2000-es évek elejének szerény, 2% körüli növekedése 2005–2006-ban 6% fölértire növekedett, majd a világválság hatására ugyanilyen arányban visszaesett. Néhány év után a GDP 2016-ban 2,3%-kal nőtt, a 2017-es adat 3,1%.¹³ A növekedés tehát nem robusztus, hajlamos az erős kitérésekre pozitív és negatív irányban is. Ennek legfőbb oka az elégtelen foglalkoztatás: a munkanélküliségi adatok 25–40% között szóródnak. A másik komoly hiányossága a dél-afrikai gazdaságnak, hogy miközben a 19. századi gyémánt-, majd aranyláz óta jól be van kötve a világgazdaságba, természetes gazdasági környezete, az afrikai kontinens, még ma is viszonylag csekély arányban, mindössze 10–12%-kal részesedik az ország kereskedelméből.¹⁴

Történeti előzmények

A dél-afrikai történelemírás alapvetően 2 narratíva köré összpontosul. Az egyik az európaiak története, amely az első telepések 1652-es érkezésével kezdődik, a másik pedig az afrikaiak történelme, amely ősi, mint maga a kontinens, de legalábbis a fehérek érkezése előtt kezdődött. Ahogy lenni szokott, az igazság valahol középen van. Afrika valódi őslakói a régen csak busmanoknak és hottentottáknak gúnyolt szánok és koi-koik (együtt koiszánok), akiket az úgynevezett „bantu vándorlás” szorított a kontinens déli, sivatagos és félsivatagos vidékeire. S míg Fokföldön a fehér telepések nyomultak gyorsan a belső területek felé, ezzel párhuzamosan a bantu nyelvű csoportok elfoglalták a mai Dél-Afrika északi és északkeleti részeit. A Holland Kelet-Indiai Társaság azonban nem kívánt nagy népességű gyarmatot létrehozni, s 1707 után megtiltották az újabb telepések érkezését, emiatt Dél-Afrika története másképpen alakult, mint a többi európai telepesgyarmaté. A ma élő búrok túlnyomórészt az 1652–1707 között érkezettek leszármazottai. A búrok 1702-ben találkoztak először bantu vadászok kis csoportjával, de csak Fokföld határainak 1770-es kiterjesztése után került a két nép egymással közvetlen érintkezésbe. A társaság a 18. század végén tönkrement, így a holland állam volt kénytelen a terület irányítását átvenni. Ám ez nem tartott sokáig, a napóleoni háborúk során a britek kétszer is elfoglalták Fokföldet, s másodjára meg is tartották maguknak a stratégiaileg fontos gyarmatot. A „hosszú 19. század” az angol–búr ellentétek jegyében telt, ezzel párhuzamosan folytatódott a fekete népesség visszaszorítása. Mivel a búrok mentalitását alapvetően a felvilágosodás előtti Európa világlátása határozta meg, jelentős számú fekete rabszolgát tartottak farmjaikon. Amikor a brit alsóház 1833-ban megszüntette a rabszolgatartást a birodalomban, a búrok tömegesen hagyták el Fokföldet.

¹² SA's key economic sectors (2018).

¹³ South Africa GDP Growth Rate 1993–2018 (2018).

¹⁴ MAKGETLANGENG 2003, 87–107.; GILLSON 2010.

1836–1837-ben mintegy 6000 – más források szerint 10 ezer – búr, Kelet-Fokföld fehér lakosságának egyötöde vett részt a „nagy trekben”. A búrok saját államokat alapítottak, amelyek közül néhány rövid életűnek bizonyult, másokat megszálltak a britek, de Oranje Szabad Állam és Transvaal függetlenségét végül ők is elismerték.¹⁵

Az addig bányakincsek nélküli Dél-Afrikában a 19. század utolsó harmadában egymást követték a szenzációs felfedezések: először a kimberley-i gyémántmezőkre bukkantak rá 1867-ben, majd megtalálták a világ máig leggazdagabb aranymezőit a transvaali Witwatersrandon, 1884-ben. Először „gyémántláz”, majd „aranyláz” tört ki, s ez nagyszámú, főként brit bevándorló érkezését eredményezte. Az angol–búr ellentétek két háborúhoz is vezettek. Az 1880–1881-es első háború még brit vereséggel végződött, ám az 1899–1902 között vívott második háború gyökerestől felforgatta Dél-Afrikát.¹⁶ Nem utolsósorban a kegyetlen módszerek miatt érzett brit lelkiismeret-furdalás vezetett fordulathoz, Londonban igyekeztek mihamarabb békét kötni. Az 1902. május 31-én aláírt vereenigingi megállapodás éppen ezért a búrok számára érzékeny pontokban vagy engedett, vagy a döntést kitolta a jövőbe. Így hiába váltak Oranje Szabad Állam és Transvaal brit koronagyarmatokká, a nem fehéreket továbbra is kizárták a politikai jogokból. Amikor a két gyarmat 1906-ban, illetve 1907-ben önkormányzatot kapott, akkor ezt a rendszert betonozták be. Sőt 1909-ben, amikor a négy dél-afrikai brit gyarmatot egyesítve domíniumi státuszt adtak az így létrejött Dél-afrikai Uniónak, lényegében a búrok gyakorlata lett általános. Fokozatos szigorítások után 1948-ban intézményesült az apartheid rendszer, amelyben lényegében minden kapcsolat tilos volt a „fajok” között, nem házasodhattak, nem létesíthettek szexuális kapcsolatot egymással, nem tanulhattak, dolgozhattak, szórakozhattak, utazhattak együtt, de még egyazon padra sem ülhettek le.¹⁷ Az igazságtalan rendszer ellen a fekete többség tiltakozott. Legnagyobb akciójuknak 1960. március 21-én véres rendőrsortűz vetett véget, 69 ember maradt holtan a földön. A várható szankciók miatt Dél-Afrika kilépett a Nemzetközösségből, és megalakult a Dél-afrikai Köztársaság. A rezsim azonban nem tudta konszolidálni önmagát, 1966. december 16-án az ENSZ az apartheidet emberiség elleni bűncselekménynek nyilvánította. Az erjedés megállíthatatlan volt, a diákok tiltakozását a rezsim 1976-ban brutális erőszakkal igyekezett letörni: Sowetóban közel 700 fiatalat öltek meg a rendőrök. A mészárlásnak minden korábnál nagyobb nemzetközi visszhangja volt, felerősödött a további szankciókat követelők tábora. Ebből már Pretoria legfontosabb szövetségesei sem húzhatták ki magukat, s ez megpecsételte az apartheid sorsát.¹⁸

1983-ban a fehér kisebbség megkísérelte a félvéreket és az indiaiakat politikailag leválasztani a feketékről egy olyan új alkotmánnyal, amely számukra is külön-külön parlament működtetését tette lehetővé. A rendelkezés az ország történetének legvéresebb zavargásait váltotta ki. A fekete townshipekben mindennapossá váló összecsapások, az egyre jobban fájó nemzetközi szankciók, s az arany árának mélyrepülése válságba taszították a gazdaságot. A régi gárda vezetője, Pieter Willem Botha elnök lemondott, helyére 1989 augusztusában Frederik de Klerk került. 1990. február 2-án de Klerk sorsfordító beszédet tartott. Az Afrikai Nemzeti Kongresszus (African National Congress, ANC), a Pánafrikai Kongresszus (Pan Africanist Congress, PAC) és a Kommunista Párt betiltását hatályon kívül

¹⁵ BUTLER 2004, 8.

¹⁶ BUTLER 2004, 12.

¹⁷ WOLPE 2006, 78–79.

¹⁸ SAUNDERS 1983, 162–163.

helyezte. Nelson Mandelát, az ANC 1962 óta börtönben ülő, élő legendává vált vezetőjét és a többi politikai foglyot kiengedte börtönből. 1991-ben az apartheid két alaptörvényét, az 1936-os földtörvényt (amely kizárólagos fehér tulajdonná nyilvánította az ország területének 87%-át) és az 1950-es, a népesség kötelező faji besorolását elrendelő törvényt visszavonták.

De Klerk 1992 tavaszán referendumot írt ki a fehér választók körében, „Támogatja-e a reformfolyamat folytatását, amelyet az ország elnöke 1990. február 2-án kezdett el, s amelynek célja a tárgyalások útján új alkotmány kidolgozása?” kérdéssel. A 85%-os részvétellel megtartott népszavazáson a fehér szavazók majdnem 70%-a igennel válaszolt a feltett kérdésre. Ezzel elhárult minden akadály az apartheid rendszerének eltakarítására. A „tárgyalásos forradalom” 1994 áprilisában ért véget, amikor – Dél-Afrika történetében először – az egy ember, egy szavazat elve alapján szabad választásokat tartottak.¹⁹

Dél-Afrika 1994 után

Az ANC nagy fölénnyel, közel kétharmados többséggel nyerte az 1994-es választásokat. A párt nagy tekintélynek örvendő vezetője, Nelson Mandela lett az ország első fekete elnöke. Mandela a megbékélésre fektette a hangsúlyt, nem engedett a radikálisok bosszúra törekvő politikájának. A „szivárványnemzet” koncepciója egyben segítette kifogni a szelet a fehér szélsőségesek vitorlájából is, akik egy önálló búr állam megteremtéséért kardoskodtak. Mandela elnökségéhez azonban olyan felfokozott várakozások kapcsolódtak, amelyeket lehetetlenség volt valóra váltani. A politikai hatalom megszerzése után a gazdasági hatalmat már nem lehetett egy tollvonással a fekete többség kezébe adni. Mandela még a választások előtt egyértelművé tette, hogy nem fog államosításokba kezdeni, ami a kirívó vagyoni egyenlőtlenségek felszámolásának legegyszerűbb útja lett volna. Elkerülendő más afrikai országok negatív tapasztalatait, a reformok csak nagyon óvatosak voltak. Főként a legkirívóbb egyenlőtlenségek felszámolása volt a cél, például a mindenki számára elérhető egészséges ivóvíz és az áramellátás megteremtése. A békés átmenet biztosítása azonban mindennél fontosabb volt, az ezen a téren elért sikerek tették Mandelát igazán népszerűvé otthon és a nemzetközi porondon egyaránt.

Első elnöki ciklusa lejártával Mandela népszerűsége csúcsán távozott a hatalomból. Nagy megtiszteltetés volt a rendszerváltást megélt Magyarország számára, hogy a nemzetközi búcsúlátogatások sorába Budapestet is bevette, mivel a magyar diplomácia élen járt a magyar–dél-afrikai kapcsolatok gyors fejlesztésével abban, hogy az apartheid miatt hosszú időn keresztül kirekesztett Dél-afrikai Köztársaság immár teljes jogú tagként visszatérjen a nemzetközi közösségbe. Mandela helyét 1999 júniusától Thabo Mbeki vette át, aki az ANC-n belül a mozgalmi elit képviselője volt, roppant művelt, élete nagyobb részét száműzetésben töltött ember, akinek az apja Mandela közvetlen harcostársa volt, sőt együtt is ültek az apartheid börtönében. Mbeki közel két teljes cikluson keresztül állt Dél-Afrika élén, anélkül, hogy képes lett volna a tömegek nyelvén szólni, a párt különböző frakcióit integrálni. Talán akkor sem tudott volna átütő sikereket elérni, ha rendelkezik Mandela karizmájával, hiszen a várakozásokat minden oldalon teljesíteni lehetetlenség

¹⁹ BÚR 2011, 196–198.

lett volna. Mbekinek még így is sikerült 2004-ben feltornásznia az ANC-re leadott voksok arányát közel 70%-ra, ami elvben akár az önálló alkotmányozást is lehetővé tette volna pártja számára.²⁰ Néhány kétség kívül jelentős bel- és külpolitikai siker ellenére Mbeki nem tudta Dél-Afrikát az általa kívánatosnak vélt irányba állítani: sem a fekete többség vagyoni felzárkóztatása nem indult meg, sem Dél-Afrika nemzetközi súlya nem nőtt meg a kívánt mértékben.²¹

2007-ben az ANC elnöki posztjáról szóló tisztújításkor Mbeki alulmaradt régi riválisával, Jacob Zumával szemben. A „professzoros” politikust egy igazi „nép fia” váltotta, ám a kettejük közötti ellentét nem ebből fakadt, hanem Zuma zavaros korrupciós ügyeiből, amelyek miatt 2005-ben távozni is kényszerült az alelnöki pozícióból. Az ANC elnökeként viszont Zuma visszatérhetett, s 2008 szeptemberében távozásra kényszerítette Mbekit, hivatali idejének lejárta előtt alig pár hónappal. Az elnöki esküt ideiglenesen Kgalema Motlanthe tette le, hogy 2009 áprilisában aztán a választásokon győztes Zuma learathassa a babérokat. Az iskolázatlan, a konvenciókra fütyülő, „törzsfőökként viselkedő” Zuma azzal kérkedett, hogy az ANC „Krisztus második eljöveteleig fogja irányítani Dél-Afrikát”.²² Zuma néhol gyerekes, néhol tudatosan a nép egyszerű fiát imitáló megnyilatkozásai („a nőknek nincsen joguk nem férjhez menni”, vagy: lezuhanyozott, miután HIV-pozitív nővel hált, így nem kaphatta el a vírust – ráadásul a nő szerint az államfő megerőszkolta) ellenére céltudatosan gazdagodott.

2010 márciusára a Zuma család már 134 cégben volt érdekelt, ebből 83 cég az ANC-elnökség után került a tulajdonukba.²³ Az igazi gazdagodás azonban csak az elnöki hivatal átvétele után kezdődött. Zuma tízéves országlása alatt nem sok babér termett Dél-Afrikának. A gazdaság fejlődése 5%-ról 1,5%-ra lassult, ami nem érte el a népességnövekedés rátáját, a befektetők elbizonytalanodtak. 2009-ben, Zuma elnökségének kezdetén, az ország adósságállománya a GDP 26%-át tette ki, s ezt sikerült megduplázni. Az államkasszából hiányzó összegek java része magánál Zumánál landolt, vagy az általa támogatott indiai származású szerencselovagoknál, a Gupta családnál, akik a szó szoros értelmében foglyul ejtették a dél-afrikai államot (state capture).²⁴ Zuma nyers, egyszerű modora megőrizte népszerűségét pártja alsóbb soraiban, de mind perverzebb országlása kicsapta a biztosítékot az ANC vezető köreiből. A politikus 2017 decemberében távozni kényszerült az ANC éléről, majd 2018 februárjában pártja az államelnöki székéből is visszahívta. Megelőzendő a komolyabb következményeket, Zuma kénytelen volt lemondani, s utódjául megnevezte fő riválisát, Cyril Ramaphosát, aki a következő, 2019-es választásokon is az ANC elnökjelöltje lesz.

Noha Dél-Afrikában többpártrendszer van, az 1994 óta megszakítás nélkül kormányzó ANC-n kívül nincsen olyan politikai formáció, amely váltópártként funkcionálhatna. Az ANC-től messze leszakadva a második legnépszerűbb párt a Demokratikus Szövetség (Democratic Alliance – DA). A valaha fehér liberálisok és csalódott konzervatívok pártja 2015-től Mmusi Maimane személyében az első fekete pártelnökkel rendelkezik. Az utolsó parlamenti választások 2014-ben az országosan leadott szavazatok 22%-át hozták a pártnak, míg a formáció Nyugat-Fokföld tartományban közel 60%-kal tarolt, s így

²⁰ Történelmi okokból az ANC nem élt alkotmányozó többségével, eltekintve néhány alkotmánykiegészítéstől.

²¹ HERBST 2005, 93–105.

²² LOTSHWAO 2009, 901–914.

²³ LODGE 2014, 1–23.

²⁴ *How to fix South Africa?* (2018), 8.

ez a kilenc dél-afrikai tartomány közül az egyetlen, amelyet nem az ANC kormányoz. A DA szeretne az ANC országos kihívója lenni, ám ehhez a szavazótáborát közel kétszeresére kellene növelnie. Kérdéses, hogy a 2019-es választásokig fennmaradó idő elég lesz-e erre, de hosszabb távon a párt sokat profitálhat hatékony nyugat-fokföldi kormányzásából.

A dél-afrikai parlament harmadik legnagyobb pártja a Gazdasági Szabadságharcosok Pártja (Economic Freedom Fighters, EFF). A szavazatok mindössze 6%-át begyűjtő pártot az ANC Ifjúsági Ligájának egykori vezetője, a radikális Julius Malema alapította 2013-ban. Az egykor Zuma kegyeltjének számító Malema nyíltan a társadalmi béke aláásásáért kampányol, a javak radikális újraosztását követelve. Mivel a párt szavazói túlnyomórészt Malema szűkebb hazájából, Limpopo tartományból verbuválódtak, s alapvetően fiatal férfiak, a társadalmi beágyazottság hiánya kérdésessé teszi a párt jövőjét, amely könnyen az egykor szebb napokat látott Nemzeti Párt, a Pánafrikai Kongresszus vagy az Inkatha Szabadság párt sorsára juthat, amelyek támogatottsága már együttesen sem éri el az 5%-ot.

Kihívások, lehetőségek

A dél-afrikai rendszerváltás után hosszú évekig tartotta magát az a vélekedés, hogy az éppen mély válsággal küszködő Afrikát a lokomotív szerepére predesztinált Dél-Afrika lesz képes kihúzni a gödörből. Ezt az apartheid idején betöltött funkció is igazolni látszott, a kontinens „gazdasági óriása” egyben „politikai törpe” is volt, kiközösítve, szankciókkal sújtva. A kontinens ipari termelésének kétötödét adó országtól azt várták, hogy a faji diszkrimináció irracionális korlátozásaitól szabadulva beindítja a rakétákat. Mandela óriási nemzetközi tekintélye ezeket a várakozásokat csak erősítette, a befektetői bizalom is magasra szökött. Dél-Afrika mindenki kedvence volt, azoknak is, akik az emberi jogokat helyezték előtérbe, de a piacgazdaság híveire is bátorítólag hatott a szakítás a radikális retorikával, a három elnököt is kiszolgáló pénzügyminiszter, Trevor Manuel hozzáértő irányításával. Az akkori euforikus hangulatot meglövigolva még az ország állandó ENSZ BT tagsága is elérhető közelségűnek tűnt. A kontinensnek máig nincsen állandó tagja a BT-ben, s a fő riválisok, Egyiptom és Nigéria éppen saját problémáikkal voltak elfoglalva, így logikus választás lehetett volna Dél-Afrika. A BT reformja azonban ezidáig elmaradt, napjainkra pedig újra Nigéria vált a legígéretesebb kandidátussá.²⁵ Dél-Afrika a G–20, majd 2010-től a BRICS²⁶-tagsággal vizsgálgatható, ám ezek gyakorlati jelentősége kevés.

Az apartheid megszűnése után kovácsolt tervek nem teljesültek sem a gyors gazdasági növekedéssel, sem a kontinens bajaira gyógyírt hozó dél-afrikai szerepvállalással kapcsolatosan. Ennek viszonylag egyszerű és könnyen belátható okai voltak. A legfontosabb, hogy Dél-Afrika nem rendelkezett a high-tech fejlődéshez elegendő és jól képzett munkaerővel. Megbosszulta magát a megelőző évtizedek rövidlátó, faji alapon diszkrimináló politikája, amely a feketéket nem csupán a jól fizető állásokból, de az oda vezető oktatásból is kizárta. Ráadásul Soweto után a fekete fiatalok milliói még az átlagosnál is gyengébb oktatásban

²⁵ A Dél-afrikai Köztársaság esélyeit csökkentette, hogy Nigérián és Egyiptomon kívül más afrikai országok is bejelentkeztek a BT-tagságra, így Kenya, a polgárháború előtti Líbia, sőt Szenegál is.

²⁶ A BRICS-betűszó öt jelentős gazdasággal rendelkező állam társulását jelenti. Ez az öt ország: Brazília, Oroszország, India, Kína és a Dél-afrikai Köztársaság. (A betűszó az öt ország angol nevének kezdőbetűiből tevődik össze: Brasil, Russia, India, China és Republic of South Africa.)

részesültek, hiszen a fő szempont a rezsim elleni harc volt. Az iskolákat az ellenállás jegyében szétverő fiatalokból verbuválódott az az „elveszett generáció”, amely számára a felszabadulás túl későn jött ahhoz, hogy képzésbeli hiányosságait pótolni tudja. Az oktatás terén sikerült talán a legkevésbé felszámolni az apartheid örökségét, a kiváló magániskolák mellett a fekete tanulók intézményei továbbra sem képesek színvonalas képzést nyújtani, a diákok jelentős hányada továbbra is funkcionális analfabétaként hagyja el az iskolapadot. A formális szektor alacsony foglalkoztatási rátája további gondot jelent, hiszen az informális szektorból nehéz, bürokratikus akadályokkal tüzdelte az átlépés a formális gazdaságba. Ennél is komolyabb gátja a gyorsabb gazdasági fejlődésnek, hogy a domináns nagyvállalatok és az erős szakszervezetek akadályozzák az innovatív kis- és közepes vállalatok térnyerését. Kormányzati támogatást pedig kizárólag a szőlők színtjén kapott az ágazat, a tényleges lépések rendre elmaradtak.²⁷

Dél-Afrika 1994 után megnyitotta határait a többi afrikai ország munkavállalói előtt. Ennek az lett az eredménye, hogy még a távoli Nigériából is emberek tömegei érkeztek. Az olyan szomszédos, gazdasági-politikai válsággal küzdő országokból, mint például Zimbabwe pedig egyenesen milliók jöttek, gyakorta a zöldhatáron át, krokodiloktól hemzsegő folyókon átkelve. A magasabban képzett zimbabweiek, akiknek számát legalább hárommillióra becsülték, sok ágazatban kiszorították a képzetlenebb helyi munkaerőt. Emiatt 2008-ban és 2015-ben is pogromokba torkolló zavargások törtek ki Dél-Afrika-szerte. Számos afrikai ország a biztonság hiányára hivatkozva felszólította állampolgárait a hazatérésre.²⁸ Az ilyen történések hosszú távon az ország képzett munkaerő-utánpótlását veszélyeztetik, s nem tesznek jót sem a regionális, sem a kontinentális együttműködés erősítését, s ezen belül a dél-afrikai geostratégiai pozíciók erősítését szorgalmazó törekvéseknek sem. A probléma pedig a jövőben csak élesedni fog, a kínai s más, ipari exportban és nyersanyagimportban érdekelt hatalmak felerősíthetik a már ma is Afrika-szerte megfigyelhető dezindusztrializációt, amelynek a fejlett iparral rendelkező Dél-Afrika a legnagyobb vesztese lehet. A befektetők bizalmának megőrzése, a képzett munkaerő biztosítása a két legfontosabb eleme a jövőnek. A régiós és más afrikai államok ezen a téren potenciális versenytársai az országnak, sőt, a főleg kínai infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően, a most Dél-Afrikára épülő logisztikai vonalak (vasutak, kikötők stb.) át- és visszaterelődnek a közelebbi alternatív útvonalakra. Ha versenyben akar maradni ezen a téren, Dél-Afrikának innovatív megoldásokat kell találnia.

Dél-Afrika minden szomszédjával jó viszonyt ápol, nincsenek konfliktusai. Határvitája is mindössze Namíbiával van az Oranje folyó közös szakaszán. A még a gyarmati múltból örökölt szerződés szerint a folyó északi partja képezi a határvonalat, Namíbia alkotmányban is rögzített határa viszont a folyó középvonala. A két ország talált már megoldást ennél nagyobb horderejű határvitára is (például a Bálna-öböl esetében), semmi kétség, hogy ez az ügy nem fogja mérgezni a két ország viszonyát.²⁹

Alig egy évtizeddel ezelőtt Dél-Afrika legnagyobb kihívásának a HIV-fertőzöttség és az AIDS-járvány számított. Ezen a téren nagy lépést tett előre az ország, a probléma agyonhallgatásától, az érintettek félreinformálásán és megbélyegzésén át eljutottak odáig,

²⁷ BERNSTEIN 2014, 20–47.

²⁸ MISAGO–LANDAU–MONSON 2009, 67.

²⁹ KAMUNDU 2011, 50.

hogy évente több mint tízmillió tesztet végeznek, s a HIV-fertőzöttek 86%-át még a kezdeti stádiumban kiszűrjük. 2016-ban az országban 7,1 millió főt, a felnőtt népesség közel ötödét tartották nyilván HIV-fertőzöttként, az új fertőzések száma 270 ezer volt, s AIDS-ben 110 ezer ember hunyt el. A számok még mindig ijesztők, de már sokkal alacsonyabbak a korábbi évek átlagainál, s különösen öröndetes a gyerekkori fertőződés visszaszorulása.³⁰

Dél-Afrika és Magyarország

A rendszerváltás előtt Magyarország formális kapcsolatokkal nem rendelkezett a gyakran (és igaztalanul) „fasiszta államnak” bélyegzett Dél-afrikai Köztársasággal, annak ellenére, hogy ismert volt az ott élő magyar közösségek története. Namíbia függetlenné válása (1990) előtt Magyarország is részt vett az ENSZ Namíbiai Átalakítást Segítő Csoportja (United Nations Transition Assistance Group, UNTAG) munkájában, amely az első szabad választásokat készítette elő. A magyar kontingens részvételéhez Dél-Afrikának is hozzá kellett járulnia. Ehhez kapcsolódóan Magyarország kezdeményezte a Dél-Afrikában élő magyar közösségek képvisellete érdekében egy iroda felállítását Pretoriában. Nelson Mandela szabadon bocsátását követően megtörtént az első külügyminiszteri találkozó is Magyarországon. A diplomáciai kapcsolatok felvételére ugyanakkor csak közvetlenül az apartheid bukása után került sor.

A magyar tőzsde újraélesztésében szerepet játszott johannesburgi tőzsdesegettség is. Ez az akkori szoros kapcsolatokról árulkodott. Dél-Afrika figyelt a rendszerváltás magyar tapasztalataira, még az új alkotmány megfogalmazása terén is (végül a belga alkotmányt vették mintának). Történtek kísérletek a két gazdaság összekapcsolására is, mint például a krivoj rogi gyenge minőségű vasérc felváltása dél-afrikaira, Ikarusz autóbuszok exportja, esetleg összeszerelése, ám ezek – és sok más terv – a nagy távolságok és a magyar tengeri kikötő hiánya miatt nem realizálódtak. Az 1990-es években sok afrikai menedékkérő dél-afrikainak mondta magát, mivel a kontinensen egyedül ezzel az országgal volt vízummentes az utazás, ám az ilyen esetek kiszűrése nem okozott gondot, így ez nem terhelte meg a kapcsolatokat, biztonsági kockázatokat nem hordozott. A pretoriai nagykövetség mellett Magyarország Fokvárosban főkonzulátust működtetett, ami szintén privilegizált kapcsolatokról tanúskodott. Ugyanakkor az élénk politikai és kulturális kapcsolatokat a továbbiakban sem sikerült tartósan gazdasági téren is kamatoztatni. Hiába vált Dél-Afrika messze a legfontosabb külkereskedelmi partnerré Afrikában, a teljes magyar kivitel a kontinensre a magyar export mindössze 1%-át érte el – a behozatalban még rosszabb, 0,1% az arány.³¹

A déli nyitás meghirdetésekor a Magyar Nemzeti Kereskedőház képviselület nyitott Pretoriában. A várakozások újfent nagyok voltak, ám az áttörés ismét elmaradt. A kis- és közepes vállalatok számára túl messzi, kevésbé ismert és költséges volt ez a piac, a nagyok pedig mindenfajta állami beavatkozás nélkül is képesek voltak a forgalom fenntartására. Így a kereskedőházi képviselület bezárt.

³⁰ *HIV and AIDS in South Africa* (2018).

³¹ KSH 2017.

2017-ben Magyarország 55,5 milliárd forint értékben exportált, és közel 11 milliárd forint értékben importált Dél-Afrikából,³² ez az előző évekhez képest jelentős visszaesés (voltak évek, amikor a kivitelünk közel négyszer nagyobb volt), ám a nagy cégek üzletpolitikai döntéseinek fényében természetes az ilyen hullámzás, ezen a téren a jövőben sem várható változás. Az viszont prognosztizálható, hogy a földrajzilag sokkal közelebb fekvő észak-afrikai országok belső viszonyaik normalizálásával visszavehetik vezető szerepüket a magyar–afrikai kereskedelemben. Potenciálisan Dél-Afrika az egyenlítőől délre fekvő afrikai országok felé ugródeszka is lehet a magyar vállalkozásoknak.

A magyar–dél-afrikai kapcsolatokat nem terhelik örökölt problémák, nincsen potenciális terrorfenyegetés sem ebből a régióból, az ott élő magyarok és a Dél-afrikai Köztársaság egyfajta hidat jelentenek a déli Afrika többi országához is, ami tudatosult is a szereplőkben. Mindezek az adottságok és a legújabb együttműködési területek megnyitása a jövőre nézve biztató eredményekhez vezethet.

A politikai, kulturális, oktatási-tudományos kapcsolatok terén is jó lehetőségek vannak az együttműködés fejlesztésében. A már meglévő együttműködések folyamatos karbantartása is fontos, például a Stipendium Hungaricum program révén Dél-Afrikának (és az összes többi országnak!) felajánlott ösztöndíjaknál – a helyi igényekhez való jobb alkalmazkodás mellett – fontos lenne az érkező hallgatók kiválasztásának hathatós monitorozása, hogy hosszú távon a partnerországok és a programban szereplő vállalatok és egyének is maximálisan profitálhassanak e befektetésből.

Felhasznált irodalom

- 2016/17 *South Africa Yearbook: Land and its people* (s. a.). Elérhető: www.gcis.gov.za/sites/default/files/docs/resourcecentre/yearbook/LandPeople2017.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- ATUAHENE, Bernadette (2011): Paying for the Past: Redressing the Legacy of Land Dispossession in South Africa. *Law & Society Review*, Vol. 45, No. 4. 955–989. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5893.2011.00462.x>
- BERNSTEIN, Ann (2014): South Africa's Key Challenges: Tough Choices and New Directions. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 652. 20–47.
- BÚR Gábor (2011): *A szubzaharai Afrika története 1914–1991*. Budapest, Kossuth.
- BUTLER, Anthony (2004): *Contemporary South Africa*. London, Palgrave Macmillan.
- DANIELS, Rudolph (1989): The Agrarian Land Question in South Africa in its Historical Context, 1652–1988. *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 48, No. 3. 327–338. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1536-7150.1989.tb03185.x>
- DONNENFELD, Zachary (2018): SA is overexploiting its water system, and the problem is getting harder and costlier to fix. *ISS*, 2018. 02. 05. Elérhető: <https://issafrica.org/iss-today/south-africas-water-crisis-is-bigger-than-the-cape/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- FRASER, Isabelle (2015): South African university ends teaching in Afrikaans after protests. *The Telegraph*, 2015. 11. 13. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/southafrica/11993953/South-African-university-ends-teaching-in-Afrikaans-after-protests.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 18.)

³² KSH (é. n.).

- GILLSON, Ian (2010): Deepening Regional Integration to Eliminate the Fragmented Goods Market in Southern Africa. *Africa Trade Policy Notes*, No. 9. Elérhető: <http://siteresources.worldbank.org/INTAFRREGTOPTRADE/Resources/9SouthernAfricaRegionalIntegrationREDESIGN3.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 20.)
- HERBST, Jeffrey (2005): Mbeki's South Africa. *Foreign Affairs*, Vol. 84, No. 6. 93–105. DOI: <https://doi.org/10.2307/20031779>
- HIV and AIDS in South Africa* (2018). Elérhető: www.avert.org/professionals/hiv-around-world/sub-saharan-africa/south-africa (A letöltés dátuma: 2018. 04. 05.)
- How to fix South Africa? (2018). *The Economist*, February 24th – March 2nd 2018.
- KAMUNDU, Moses (2011): *The Orange River boundary dispute between Namibia and South Africa: Territorial and Lagal Position*. Windhoek, University of Namibia.
- KSH (2017): *Jelentés a külkereskedelem 2016. évi teljesítményéről*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/kulker/kulker16.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- KSH (é. n.): *A külkereskedelmi termékforgalom forintban, országok szerint (2001–)*. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qrt009b.html (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- LODGE, Tom (2014): Neo-patrimonial politics in the ANC. *African Affairs*, Vol. 113, No. 450. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1093/afraf/adt069>
- LOTSHWAO, Kebapetse (2009): The Lack of Internal Party Democracy in the African National Congress: A Threat to the Consolidation of Democracy in South Africa. *Journal of Southern African Studies*, Vol. 35, No. 4. 901–914. DOI: <https://doi.org/10.1080/03057070903313244>
- MAKGETLANGENG, Sehlare (2003): South African Economic and Trade Policy in Africa: A Critical Analysis. *African Journal of Political Science*, Vol. 8, No. 2. 87–107. DOI: <https://doi.org/10.4314/ajps.v8i2.27355>
- Mid-year population estimates 2017* (2017). Elérhető: www.statssa.gov.za/publications/P0302/P03022017.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- MISAGO, Jean Pierre – LANDAU, Loren B. – MONSON, Tamlyn (2009): *Towards Tolerance, Law, and Dignity: Addressing Violence against Foreign Nationals in South Africa*. Johannesburg, IOM.
- MNDENDE, Nokuzola (2013): Law and religion in South Africa: An African traditional perspective. *Dutch Reformed Theological Journal*, Vol. 54. 74–82. DOI: <https://doi.org/10.5952/54-0-292>
- ORTHOFFER, Anna (2016): Wealth inequality in South Africa: Evidence from survey and tax data. *REDI3x3 Working Paper*, No. 15. Elérhető: www.redi3x3.org/sites/default/files/Orthofer%202016%20REDI3x3%20Working%20Paper%2015%20-%20Wealth%20inequality.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 03. 02.)
- Percentage of population of South Africa by population group. National overview* (2011). Elérhető: <http://mobi.statssa.gov.za/census2011/Population%20Groups.html> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 31.)
- SA's key economic sectors (2018). *Brand South Africa*, 2018. 01. 02. Elérhető: www.brandsouthafrica.com/investments-immigration/business/investing/sas-key-economic-sectors (A letöltés dátuma: 2018. 03. 25.)
- SAUNDERS, Christopher (1983): *Historical Dictionary of South Africa*. New York, Scarecrow Press.
- South Africa GDP Growth Rate 1993–2018* (2018). Elérhető: <https://tradingeconomics.com/south-africa/gdp-growth> (A letöltés dátuma: 2018. 04. 01.)
- WOLPE, Harold (2006): Capitalism and cheap labour power in South Africa: From segregation to apartheid. In DUBOW, Saul – BEINART, William eds.: *Segregation and Apartheid in Twentieth Century South Africa*. London, Routledge.

Nigéria

Treszkai Ákos

Az ország földrajzi, politikai és demográfiai jellemzői

Nigéria, hivatalos néven Nigériai Szövetségi Köztársaság, Afrika legnépesebb országa. Államformája alkotmányos szövetségi köztársaság, amelyet 36 tagállam, valamint egy szövetségi fővárosi terület alkot.¹ Az ország Nyugat-Afrikában fekszik. Nigériát nyugati irányból Benin, észak felől Niger, kelet felől Csád és Kamerun, dél felől pedig az Atlanti-óceánhoz tartozó Guineai-öböl határolja.² Az ország teljes területe 923 768 km². A függetlenségét az Egyesült Királyságtól 1960. október 1-jén nyerte el. A fővárosa 1991 óta Abuja, amely az ország közepén található, a korábbi főváros, Lagos, Nigéria legnépesebb városa, az Atlanti-óceán partján fekszik, és napjainkban is a térség legfontosabb kereskedelmi és gazdasági központja.³ Az országra jellemző a vallási, etnikai és nyelvi sokszínűség: ugyan a hivatalos nyelv az angol, de mellette jelentős még a hausza, a joruba, az igbo, a fuláni, és mindezek mellett még további nagyjából 500 helyi nyelvet⁴ is beszélnek. Az ország a nevét a rajta keresztülfolyó Nigerről kapta.⁵

Az ország tulajdonképpen két nagyobb részre oszlik. Az északi részén élnek a muszlim vallású népek, akik közül a hauszák a legjelentősebbek. Az ország déli részét pedig az iparilag és gazdaságilag fejlettebb, keresztény vallású igbók és jorubák lakják. Az északi és déli pólus szembenállása végighúzódik az ország modern kori történelmében.⁶

A függetlenség 1960-os kivívása után Nigéria történelmét egymást váltó katonai puccsok és kormányok alakították. A katonai hatalomátvételek során is megfigyelhető volt észak és dél, más aspektusból keresztény és iszlám, szembenállása. Teljesen függetlenül attól, hogy az ország aktuális katonai vezetője az ország melyik részéről származott vagy milyen vallású volt, jellemzően intézményesedett a korrupció és az ország jelentős olajbevételeinek a saját célra történő felhasználása, elsikkasztása.⁷

Politikai értelemben a változásra 1998-ig kellett várni, amikor egy békés politikai átmenet következtében polgári kormány került hatalomra. 2003-ban és 2007-ben ugyan a választásokat erőszakos cselekmények kísérték, de a függetlenség óta a 2007-es választás volt az első, amely után egy polgári kormány egy másik, jogszerűen megválasztott polgári kormánynak adta át a hatalmat. Függetlenül attól, hogy 1998 óta választott kormányok

¹ *Geography of Nigeria* (s. a.).

² *Nigeria* (s. a.).

³ CIA 2017.

⁴ *World Culture Encyclopedia* (s. s.).

⁵ *Niger River* (s. a.).

⁶ *Nigeria Country Profile* (2019).

⁷ *History of Nigeria* (s. a.).

irányítják Nigériát, az országban található vallási, gazdasági, etnikai feszültségek szinte folyamatosak. A jelentős olajbevételek igazságtalan elosztása, a felszámolhatatlan, mindent átható korrupció, az északi muszlim hauszák és a déli keresztény igbók és jorubák közötti vallási és etnikai ellentétek napjainkig megoldatlanok, és jelentős kihívást jelentenek az ország számára.⁸

A fenti kihívások mellett Nigériának szembe kell nézni a demográfiai (túlnépesedési) problémákkal is. Az ország lakossága körülbelül 190 millió fő, ezzel Afrika legnépesebb, illetve a Föld 7. legnagyobb lakosságszámú állama. Az előrejelzések szerint 2050-re Nigéria népessége eléri a 398 millió főt. A lakosság fele él a városokban, a másik fele pedig falvakban.⁹

Egy kulcskérdés – az identitásformáló tényezők Nigériában

Nigéria lakosságára jellemző a vallási, etnikai és ezzel együtt a nyelvi sokszínűség, amely kihat az ott élők mindennapjaira. Nigéria lakosságának 50%-a muszlim, 40%-a keresztény, 10%-a pedig hagyományos törzsi vallású.¹⁰

Nigériában nagyjából 500 etnikai csoport él. A csoportok között a legnagyobbak, és ezzel együtt a legbefolyásosabbak, a hauszák és a fulánik, akik a lakosság 29%-át teszik ki, további nagy csoportot képeznek a jorubák (21%), az igbók (18%), az ijók (10%), a kanurik (4%), az ibibiók (3,5%) és a tivek (2,5%).¹¹

A hauszák Nigéria legnagyobb etnikai csoportja, körülbelül 67 millióan élnek az országban, jellemzően Nigéria északi részén. A hausza kultúra kifejezetten egységes, s ez az egységesség figyelhető meg a vallásosságukban is, hiszen szinte kivétel nélkül szunnita muszlimok. Általában állattartással, mezőgazdasággal és kereskedelemmel foglalkoznak. Mivel Nigéria legnagyobb népcsoportja, ezért a függetlenség óta jelentős a befolyásuk a politikai életre.¹²

A hauszákkal együtt élnek a nomád állattartással foglalkozó pásztorok, a szintén muszlim fulánik. Számukat körülbelül hatmillióra becsülik Nigériában. Kulturálisan nagyon színesek és megosztottak. A fulánik a mai Szenegál területéről vándorolhattak a térségbe a Níger folyó mentén a 18–19 században.¹³ A két csoport együtt Nigéria lakosságának 29%-át alkotja.¹⁴

A második legnagyobb különálló népcsoportot a délnyugaton élő jorubák adják, akik a lakosság 25%-át teszik ki. A jorubákra jellemző a mély vallásosság és a spiritualitás. A jorubák között keresztények és muszlimok egyaránt vannak, de sokan gyakorolják a tradicionális vallásokat is.¹⁵ Jellemző rájuk, hogy a hitvilágukban keveredik a kereszténység és az iszlám a hagyományos ősi vallással és hitvilággal. A jorubák nagy számban szóródtak

⁸ CIA 2017.

⁹ *Nigeria Population* (s. a.).

¹⁰ KAPLAN (s. a.).

¹¹ CIA 2017

¹² *World Culture Encyclopedia* (s. a.).

¹³ *Fulani* (s. a.).

¹⁴ *Hausa* (s. a.).

¹⁵ *World Culture Encyclopedia* (s. a.).

szét világszerte, többek között Közép- és Dél-Amerikában, ahová a rabszolga-kereskedők vitték őket. További népes közösségek jöttek létre az Egyesült Királyságban és más európai országokban. Jellemző rájuk, hogy Nigériától távol is megtartották hitvilágukat és kultúrájukat.¹⁶

Nigéria másik jelentős etnikai csoportja az ország délkeleti részén élő, a keresztény és törzsi vallást – illetve azok fúzióját – követő igbók. Számukat körülbelül 35 millióra becsülik, Nigéria lakosságának 18%-át adják. Jellemzően ők részesednek legnagyobb mértékben a területükön zajló ipari tevékenységből és az olajkitermelésből származó jövedelmekből. 1967 és 1970 között függetlenségi háborút folytattak: ez volt a biafrai konfliktus, amely később a nigériai kormánycsapatok győzelmével ért véget, felszámolva ezzel az igbók függetlenségi törekvését. A függetlenségi háború során egyik fél sem válogatott az eszközökben: az igbók körében a kormányerők szisztematikus népirtást követtek el, a becslések szerint kétfélmillió ember vesztette életét.¹⁷ A háborút követően ugyan az igbók újra integrálódtak a nigériai államba, de a történetek napjainkig terhelik a felek viszonyát.¹⁸

Az ijók (ijaw) a Niger-delta vidékén élnek, a lakosság 10%-át alkotják. Számuk nagyságrendileg 19 millió fő körül van, hagyományosan halászzattal és kereskedelemmel foglalkoznak. Többségük keresztény, de rájuk is jellemző az ősi spirituális hitvilág. Az ijók területén található Nigéria leggazdagabb olajmezői. Az ijók legfőbb problémája Nigériában az, hogy úgy érzik, a kormány és nemzetközi olajipari vállalkozások kizsákmányolják őket, és bár az ő földjükben van az olaj, ezekből a bevételekből nem részesednek. Ennek okán kezdődött 1990-ben a napjainkig megoldatlan niger-deltai konfliktus, amelynek fontos epizódja volt az 1998–1999-es ijo lázadás.¹⁹

A kanuri népcsoport Nigéria északkeleti részén él, a számuk hétmillió fő körül van. A kanurik túlnyomórészt szunnita muszlimok. Jellemzően nagy szegénységben élnek, és ezért elégedetlenek a nigériai kormánnyal. A területükön működik a Boko Haram nevű szélsőséges iszlamista terrorszervezet, amelynek tagjai jelentős részben a kanuri etnikumból kerülnek ki. A helyzet paradoxona, hogy a terrorszervezet áldozatai is sok esetben kanurik.²⁰

Az ibibiók Délkelet-Nigériában élnek mintegy 6,5 millióan, így 3,5%-át teszik ki Nigéria összlakosságának. Keresztény vallásúak, a Brit Birodalomban még viszonylagos autonómiát élveztek, de Nigéria függetlenedésével ezt elveszítették. Jelentős művészeti és kulturális örökséggel rendelkeznek.²¹

A tiv népcsoport Közép- és Kelet-Nigériában él. Az arányuk az összlakossághoz viszonyítva körülbelül 2,5%. Vallásilag megosztottak, egy részük keresztény, másik részük muszlim, illetve az tradicionális ősi vallásukat is gyakorolják. Jellemzően mezőgazdasággal és mezőgazdasági termények, állatok kereskedelmével foglalkoznak.²²

Nigéria lakosságának fennmaradó 12%-át a különböző kisebb etnikai csoportok teszik ki, mint az ebira, edo, gwari, jukun, igala. Ezek az etnikai csoportok zömében Nigéria középső részén, szétszórtan élnek. Ezek a népek sok esetben elkülönülve élnek a többi

¹⁶ *Yoruba* (s. a.).

¹⁷ *Civil war breaks out in Nigeria* (2009).

¹⁸ *Igbo* (s. a.).

¹⁹ *Ijo* (s. a.).

²⁰ *Kanuri* (s. a.).

²¹ *Ibibio* (s. a.).

²² *Tiv* (s. a.).

csoporttól a saját szabályaik szerint. Esetenként saját önvédelmi milíciával is rendelkeznek, hogy megvédjék magukat és érdekeiket másik népcsoportoktól.²³

A gazdaság

A nigériai gazdaság legfőbb mozgatórugója a kőolajtermelés, de az ország más jelentős ásványkincskészlettel is rendelkezik, mint a szén, kolumbit, mészkö, ón.²⁴ Az elmúlt évek statisztikái alapján jelenleg Nigéria Afrika legerősebb gazdasága, fej fej mellett haladva a Dél-afrikai Köztársasággal. 2017-ben Nigéria bruttó hazai terméke (GDP) 468,793 milliárd dollár volt, ezzel szemben a Közép-afrikai Köztársaságé 295,678 milliárd dollár.²⁵ 1970-óta a kőolaj az ország legfontosabb bevételi forrása. Emellett viszonylag fejlett szolgáltató szektorral rendelkezik, különösen telekommunikációs és a pénzügyi területeken.²⁶ A költségvetés bevételeinek 85%-át, exportjának a 95%-át adja a kőolaj. Alapvetően az európai és ázsiai kereskedelmi partnerek vásárolják fel a kőolajat. Bizonyos becslések szerint Nigéria 240 évre elegendő olajtartalékkal rendelkezik a jelenlegi kitermelési szint mellett.²⁷ A jelentős bevételek ellenére komoly problémát jelent az infrastruktúra fejletlensége, illetve bizonyos helyeken annak a hiánya. Ennek következtében előfordulnak áramellátási problémák, ami valamelyest korlátozza a gazdasági növekedést. Rendkívül jelentős probléma Nigériában az olajbevételek igazságtalan elosztása, amely összeforr a magas szintű, mindent átható korrupcióval, valamint a bizonytalan jogi környezettel. Ezek együttesen komoly gátat szabnak a további gazdasági fejlődésnek, hiszen a külföldi beruházók számára nem ideális ez a környezet. A relatíve magas GDP ellenére a lakosság 62%-a, azaz körülbelül 120 millió ember él a szegénységi küszöb alatt.²⁸

A mezőgazdaság adja az állam GDP-jének 21,1%-át, valamint a munkaerő 60%-át foglalkoztatja.²⁹ Az ország területének körülbelül 36%-át művelik.³⁰ Jellemzően alacsony a mezőgazdaság gépesítettsége, kis falvak gazdálkodnak apró parcellákon, ebből eredően kis hatékonysággal folyik a földek művelése. Jellemző továbbá a nomád állattartás. A mezőgazdaságban is megjelenik az észak és dél közti különbség. Míg az ország déli részén jobban kedvez az időjárás a mezőgazdaságnak és a növénytermesztésnek, addig az északi részén az éghajlat szárazabb, a csapadék mennyisége kiszámíthatatlanabb. Az alacsony termelési hatékonyság, valamint a gyors ütemű népesedés miatt nem képes az ország a saját szükségleteit fedezni, ezért bizonyos élelmiszerekből, mint búza és rizs, behozatalra szorul. Nigéria a föld legnagyobb rizsimportőre.³¹

Az ország fejlettebb déli részén található modernebb mezőgazdasági üzemek, gazdaságok, öntözőrendszerek, az északi részen azonban a kisparcellás gazdálkodás és nomád

²³ FINDLAY 2017.

²⁴ *Do It Afraid 2017 With Omilola Oshikoya – The Promise Of A Rainbow* (2017).

²⁵ *Country comparison Nigeria vs South Africa* (s. a.).

²⁶ *African Economic Outlook* (s. a.).

²⁷ *Nigéria* (2017).

²⁸ The World Bank 2017.

²⁹ *Introduction To Crop Production* (2017).

³⁰ FAO (s. a.).

³¹ FAO 2017.

állattartás a jellemző. A fejletlen gépesítettségi szint ellenére a nigériai mezőgazdaság képes maniókából, kukoricából, kakaóból, földimogyoróból, valamint pálmaolajból jelentős mennyiségben exportra termelni. A kakaó termelése évente 350 ezer tonnára rúg, illetve jelenleg Nigéria a Föld legnagyobb maniókaexportőre, 45 millió tonnával, amivel a világ maniókatermelésének 19%-át adja.³²

Nigéria GDP-jének 51%-át az ipari termelés teszi ki, ezen belül is az olajipar a leg-erősebb húzóágazat. A Pricewaterhouse Coopers (PwC) szerint a nigériai gazdaság 2050-re világviszonylatban a jelenlegi 20. helyről feljön a 9. helyre, ezzel megelőzi majd Németországot is.³³ Nigéria 1971-ben csatlakozott az OPEC-hez, ami jelentős súlyt adott az országnak világgazdasági szinten is.³⁴

Mivel szinte a teljes nigériai ipar a kőolaj kitermelésére és feldolgozására épül, sérülékeny a makrogazdasága, hiszen az olaj árának változásai jelentős mértékben befolyásolják a gazdaságot, ezáltal az állami bevételeket. Az alacsony kőolajár miatt 2016-ban 1,7%-os recesszió volt tapasztalható.³⁵

Nigéria a föld 49. legnagyobb exportőr gazdasága. A legfőbb exporttermékei a nyersolaj (36,9 milliárd dollár), földgáz (9,39 milliárd dollár), finomított kőolaj (603 millió dollár), kakaóbab (504 millió dollár) és nyersfa (333 millió dollár). Viszont importra szorul búzából (1,09 milliárd dollár), csomagolt gyógyszerekből (954 millió dollár), gépkocsikból (809 millió dollár) és telefonokból (745 millió dollár). A legnagyobb exportpartnerei India, Spanyolország, a Dél-afrikai Köztársaság, Brazília és Hollandia. A legnagyobb importpartnerek pedig Kína és az Amerikai Egyesült Államok.³⁶

A szolgáltató szektor teszi ki Nigéria GDP-jének 31%-át. Különösen a bankszektor és a telekommunikáció a húzóágazatok. Az utóbbi években mindkettő gyors fejlődésen ment keresztül, ezzel új bankok és új telekommunikációs szolgáltatók jelentek meg az országban. A két iparág fejlődéséhez hozzájárul a keresleti igény, amelyet a népesedés gyors üteme generál. Az országban 150 millió mobiltelefon van regisztrálva – 86 millió internethasználó mellett. A világ vezető telekommunikációs társaságai mind meglátták a lehetőséget Nigériában, ezért az iparág nagyon gyors fejlődésnek indult, amelyet a nigériai kormányok is támogatnak. Jól mutatja az ország elkötelezettségét a kommunikációs szektor fejlesztésére, hogy a nigériai úrprogram keretében külföldről már 5 telekommunikációs műholdat lőttek fel.³⁷

Ezzel a fejlesztésekkel párhuzamosan – a gazdasági növekedéssel és a lakosság számának gyors ütemű emelkedésével – egyre nő az igény a bankszektor további fejlesztésére. Újabb és újabb nigériai bankok jelennek meg a pénzügyi piacon a nagy nemzetközi bankok mellett.³⁸ Egyre több brókerház, valamint különböző befektetési és biztosítótársaságok jönnek létre az országban, amelyek mind hozzájárulnak a pénzügyi befektetések számának a növekedéséhez.

A kőolaj mellett Nigéria további jelentős, még kiaknázatlan nyersanyagokkal is rendelkezik. A bányászat mint iparág egyre jobban fejlődik az országban, köszönhetően a helyi

³² *Nigeria: Agriculture* (s. a.).

³³ *Európa és az Egyesült Államok ideje lejárt, az ázsiai országoké a jövő* (é. n.).

³⁴ *Nigeria facts and figures* (s. a.).

³⁵ CIA 2017.

³⁶ OEC (s. a.).

³⁷ IPADEOLA 2017.

³⁸ CIA 2017.

és nemzetközi befektetőknek, de a benne rejlő lehetőségek ellenére még mindig háttérben van a kőolaj-kitermeléshez képest.³⁹ A bányászat mellett még mindig a mezőgazdaság a leghangsúlyosabb, de megtalálható a bőr- és textilipar, valamint az autóipar is.⁴⁰

Rövid történeti áttekintés

Nigéria – a területén folytatott régészeti ásatások során feltárt leletek alapján – már Kr. e. 9000 körül is lakott térség volt. A Benue és a Cross folyók közötti területen élhettek a bantuk, akik később több hullámban vándoroltak ki Afrika különböző részeire. Az első fejlettebb civilizációt a mai Nigéria területén a nok nép alkothatta. A régészeti ásatások során talált szobrok arról árulkodnak, hogy az ókori Egyiptomhoz hasonló társadalmi és vallási berendezkedésű birodalom működhetett. A hausza királyok és a Karem-Bornu Birodalom idején, a földrajzi fekvéséből eredően, fontos kereskedelmi központ volt, ahol több kereskedelmi útvonal is találkozott. Ezt követően a fuláni nép kezdett el dominálni a térségben, akik létrehozták a Fulani Birodalmat, amely 1903-ig, a nyugati gyarmatosítók érkezéséig állt fenn.⁴¹

A mai Nigéria nyugati részén helyezkedtek el a joruba nép által létrehozott Ife és Oyo királyságok, amelyek mai napig fontos szerepet töltenek be a joruba történelemben és hitvilágban.⁴²

Az ország déli részén feküdt, egészen a mai Togóig, a Benini Birodalom. Az európaiak közül először a portugálok érkeztek a térségbe, akik kereskedni kezdtek az ott élőkkel. A portugál kereskedelem hatására Lagos lett a térség kereskedelmi központja, és egyben a legfontosabb kikötő. Az idők során egyre csak nőtt az európaiak befolyása, és ezzel párhuzamosan a rabszolga-kereskedelem. A napóleoni háború után a brit korona egyre jelentősebb szerephez jutott a régióban, míg végül 1885-ben megalapították a Királyi Niger Társaságot, és a terület fokozatosan a Brit Birodalom részévé vált.⁴³ A mai Nigéria 1960. október 1-jén nyerte el függetlenségét a Brit Birodalomtól. A brit adminisztráció számtalan kisebb-nagyobb, különböző vallású és etnikumú népet tudott egyben tartani a maga módján. A függetlenné válást követően azonban ezek az elnyomott feszültségek a felszínre kerültek, ami a mai napig érezteti hatását.⁴⁴

Fontos mérföldkő volt az ország életben, amikor 1970-ben belépett az OPEC-be, és ebből eredően hatalmas olajbevételekhez jutott. Azonban ez a bőség egyben átok is volt. Egymást követték a katonai puccsok, és a jelentős olajbevételek ellenére a mindent átható korrupció miatt folyamatos volt a társadalmi feszültség a javak elosztása miatt. Tulajdonképpen 1966 és 1999 között – egy rövidebb időszakot leszámítva – folyamatosan katonai diktátorok irányították az országot. Az első, igazán demokratikusnak tekinthető

³⁹ YEKEEN 2016.

⁴⁰ *Nigeria's automotive industry plans* (s. a.).

⁴¹ *History of Nigeria* (s. a.).

⁴² *History World* (s. a.).

⁴³ *History of Nigeria before Independence (1900–1960)* (s. a.).

⁴⁴ *Nigeria profile – Timeline* (2019).

választásokat 1999-ben tartották, amelyet több sikeres voksolás is követett. Az ország jelenlegi elnökét, Muhammadu Buharit 2015-ben szintén demokratikus módon választották meg.⁴⁵

A nigériai konfliktus, a Boko Haram

Napjainkban Nigéria legtöbbször a Boko Haram nevű dzsihadista szervezet akciói miatt kerül be a nemzetközi sajtóba, és a csoport az utóbbi időben éppen a médiafigyelemnek köszönhetően egyre nagyobb ismeretségre tesz szert.

A Boko Haram azonban nem új jelenség. A szervezet Nigéria északkeleti részén működik, amely terület beleesik a Guineától Szomáliáig tartó képzeletbeli határövezetbe, amely a kereszténység és az iszlám „ütközőzónáját” jelöli. A vallási feszültségek mellett a térségben szerepet játszanak mind az életmódbeli, mind pedig az etnikai törésvonalak is.

A térségben az 1980-as években került sor az első összecsapásokra a helyi muszlim lakosság és a rendfenntartó erők között, amikor lázadások törtek ki egy Maitatsine nevű szélsőséges iszlám hitszónok vezetésével. Az évek alatt körülbelül ötezer ember vesztette életét és 60 ezren váltak menekültté Északkelet-Nigériában. Az államellenes felkelés eredeti oka a szegénység és a munkanélküliség volt, amelynek Maitatsine radikális iszlamista prédikációi adtak vallási színezetet. Bár Maitatsine életét vesztette a lázadás során, de elemzők az általa indított szervezetet tekintik a Boko Haram elődjének.⁴⁶

A csoport ma ismert neve, a Boko Haram, tulajdonképpen csak egy ragadványnév, amely szabad magyar fordításában azt jelenti, hogy „nyugati oktatás (kultúra) tilos”. A szervezet hivatalos arab neve a *Dzsamaatu ahlisz szunna lidda’awaati wal-dzsihad* – magyarul: *A próféta tanításai és a dzsihad propagálására kész emberek*.⁴⁷

A szervezetet Mohammed Yusuf szalafita imám alapította 2002-ben, Maitatsine közegére építve. Mindkét szervezetnek a jelentős számú, szegény és elkeseredett muszlim fiatalság adta a tömegbázisát. A Mohammed Yusuf által alapított szervezet alapvető ideológiája az, hogy a „Nyugat” tehet a muszlim lakosságot sújtó szegénységért, valamint az állami korrupcióért és az igazságtalanságért. A Boko Haram célja a hagyományos iszlám közigazgatás és törvénykezés bevezetésével egy iszlám állam létrehozása. Leegyszerűsítő elképzelésük szerint az északon élő muszlimok szegénységben élnek, míg a délen élő keresztények gazdagságban és jólétben.⁴⁸

2002-es megalapítását és megerősödését követően a szervezet 2004-ben még alapvetően békés módszerekkel igyekezett elérni célját – igaz, a csoport radikális szárnya, Abubakr as-Sekau vezetésével, már ekkor is intézett támadásokat rendőri és katonai célpontok ellen. 2009-ben aztán a rendőrök megölték Mohamed Yusufot, a holttestét pedig elrettentés gyanánt közszemlére tették, aminek hatására a csoport egy időre meggyengült. Új vezetője azonban, az erőszakban hívó Abubakar as-Sekau, újra aktivizálta a mozgalmat,

⁴⁵ *History of Nigeria from 1960 till Date: Highlights* (s. a.).

⁴⁶ *The Maitatsine Riots* (s. a.).

⁴⁷ *Ismerje meg a Boko Haramot. A nyugatosodás szentségtörés?* (2015).

⁴⁸ *Who are Nigeria’s Boko Haram Islamist group?* (2016).

és ezt követően egyre több robbantásos terrortámadást hajtottak végre, egyrészt a rendőrség és a hadsereg, másrészt pedig az ártatlan keresztény, majd muszlim lakosság ellen.⁴⁹

2010–2011 során a Boko Haram támadásainak a száma ugrásszerűen megnövekedett, és módszerei is sokat fejlődtek (öngyilkos merényletek, autóba rejtett pokolgépek, improvizált robbanóeszközök). Ezzel párhuzamosan egyre nagyobb területek felett vették át az ellenőrzést. A Boko Haram 2014-re érte el hatalmának csúcspontját, amikor már körülbelül egy Belgium nagyságú területet foglaltak el Nigéria északkeleti részén. Ennek eredményeként a becslések szerint 47 700 ember vesztette az életét, és körülbelül 1,9 millió ember kényszerült arra, hogy elhagyja az otthonát.⁵⁰ A konfliktusra a nemzetközi sajtó akkor figyelte fel igazán, amikor a Boko Haram 2014-ben elrabolt 276 iskolás lányt a Chibok nevű településről, akik egy részét erőszakkal férjhez adták, egy másik részüket pedig szexrabszolgaként eladták.⁵¹ 2015 januárjában a Boko Haram megtámadta a Nigéria északkeleti részén fekvő Baga városa melletti katonai támaszpontot, majd miután elfoglalta azt, a környező mintegy 16 településről összegyűjtötték a lakosságot. Annak ellenére, hogy a környéken élők is muszlimok voltak, mindenkit lemészároltak, és az összes házat felgyújtották – mivel a szervezet szerint együttműködtek a nigériai hadsereggel. Támadásuk után az egész környék elnéptelenedett. Az áldozatok számára vonatkozóan csak becslések vannak, a Human Right Watch szerint körülbelül 2000 embert öltek meg.⁵²

Ismét a nemzetközi média figyelmének középpontjába került a szervezet, amikor 2015 tavaszán egy videóüzenetben hűséget fogadott az Irakban és Szíriában működő Iszlám Állam nevű terrorszervezetnek.⁵³ Ennek az eskütételnek inkább volt ideológiai jelentősége, mintsem valódi katonai, műveleti eredménye vagy következménye.

2015-ös hatalomra kerülése után Muhammadu Buhari – Nigéria jelenlegi elnöke – első intézkedései közé tartozott a Boko Haram elleni küzdelem hatékonyabbá tétele, végső soron a Boko Haram felszámolása és az északkeleti régió stabilizálása.⁵⁴

Nigéria nemzetközi katonai segítséggel folyamatosan kezdte el felszámolni a Boko Haram állásait, elvágni logisztikai és utánpótlási vonalait, valamint visszafoglalni a szervezet által megszállt területeket.⁵⁵ A nemzetközi katonai műveletek 2016-ban (és 2017-ben) meghozták a sikert: 2016 decemberében hivatalosan is bejelentették, hogy a Boko Haram katonai vereséget szenvedett.⁵⁶

2017 tavaszán pedig hivatalosan is bejelentették, hogy a nigériai és kameruni erők egy közös katonai művelet során a két ország határvidékén található összes települést visszafoglalták a Boko Haramtól.⁵⁷

A katonai vereség és az ambiciózus nyilatkozatok ellenére a Boko Haram még mindig jelentős fenyegetést jelent Nigériában, hiszen a hívei napjainkban is követnek el öngyilkos

⁴⁹ *Boko Haram fast facts* (2017).

⁵⁰ *Global Conflict Tracker* (2017).

⁵¹ MCQUE 2017.

⁵² SEGUN 2015.

⁵³ *Nigeria's Boko Haram pledges allegiance to Islamic State* (2015).

⁵⁴ *Muhammadu Buhari, Nigeria's 'new broom' president in profile* (2019).

⁵⁵ ASSANVO–ABATAN–SAWADOGO 2016.

⁵⁶ *Has Boko Haram been defeated?* (2016).

⁵⁷ *Troops clear Boko Haram terrorists from Nigeria-Cameroon border* (2017).

merényleteket a rendvédelmi szervek és a civil lakosság ellen, ezzel továbbra is destabilizálva az ország északi régióját.⁵⁸

Összességében elmondható, hogy Nigéria a függetlenné válását követően hiába tudott szert tenni jelentős olajbevételekre, a társadalmi feszültségek és a javak igazságtalan elosztása következtében a szegénység, a korrupció, a vallási és etnikai megosztottság mind hozzájárulnak a különböző radikális csoportok megerősödéséhez. A Boko Haram mellett azonban más szélsőséges csoportok is aktívak az országban. Ilyen csoport többek között az Ansaru vagy a Niger Delta Bosszúállói (Niger Delta Avengers, NDA).

Nigériában nemcsak a terrorizmus, hanem a bűnözés is jelentős biztonsági kockázatot jelent. A magyar Külgazdasági és Külügyminisztérium konzuli szolgálata szerint Lagosban például mindennaposak az ember- és autórablások, ezért arra figyelmeztetik a városba látogatókat, hogy sötétedés után ne hagyják el a lakott területeket, illetve gyalogosan, tömegközlekedéssel lehetőleg ne közlekedjenek. Az oda utazók próbáljanak meg lehetőleg mindig autóval, konvojban utazni, valamint tanácsos kisebb mennyiségben készpénzt tartani magunknál, hogy rablás esetén legyen mit adni a támadónak – az esetleges erőszak elkerülése érdekében.⁵⁹

A közbiztonsági problémák nemcsak a turizmus fejlődésének vetnek gátat, de negatívan hatnak a nemzetközi befektetők megjelenésére az országban, és ezzel együtt a gazdasági környezetre is.

Az európai uniós érdekek

Az Európai Unió és Nigéria közötti politikai kapcsolat 1999-ben, a demokratikus választások után élénkült fel. Korábban jellemzően az olajkészletek kitermelése miatt inkább a gazdasági kapcsolat volt erősebb. Az 1999 utáni demokratizálódás azonban új lehetőségeket teremtett az együttműködésre. 2007-ben aláírták az úgynevezett Európai Unió és Nigéria Partnerségi Programot, amelynek célja az aktív politikai párbeszéd elősegítése, valamint a gazdasági és más kapcsolatok további erősítése volt. A kapcsolatok három – stratégiai szintű – alappillérét a béke és biztonság, a kormányzás és emberi jogok, valamint a kereskedelem és regionális integráció adták.⁶⁰

Stratégiai szinten az Európai Unió számára Nigéria nagyon fontos politikai és gazdasági partner, mivel jelentős nyersanyagkészlettel rendelkezik, valamint komoly politikai és gazdasági befolyása van a környező afrikai országokban. A kőolajkészleteknek köszönhetően stratégiai partnerként kiemelt jelentősége van az Európai Unió energiabiztonsága szempontjából, tekintettel arra, hogy a megfelelő partnerségi együttműködéssel lehetőség nyílik a közel-keleti országoktól, valamint Oroszországtól való energiafüggőség csökkentésére.

Napjainkban egyre jobban megnőtt Nigéria jelentősége a migráció, valamint az embercsempészet vonatkozásában. A szegénység miatt a nigériaiak jelentős számban hagyják el hazájukat, és indulnak el Európába. Ennek köszönhetően jelentős „feketegazdaság” épült fel az embercsempészetre, amely még tovább növeli a migrációt.⁶¹

⁵⁸ 2017 Terrorist Attacks (2017).

⁵⁹ Nigéria (2017).

⁶⁰ European Commission 2017.

⁶¹ European Community 2013.

Az Európai Unió, különböző projektek keretében, egyrészt pénzügyi, másrészt pedig szakértői támogatásokat nyújt Nigéria részére, hogy reformok segítségével hatékonyabbá tegyék a kormányzást, az igazságügyi reform részeként felszámolják a korrupciót, további lépéseket tegyenek az emberi jogok védelme érdekében, valamint hatékonyan lépjenek fel az illegális migráció és az emberkereskedelem ellen. Amennyiben ezek a reformok elérik a céljaikat, azzal újabb befektetők érkehetnek az országba, ezzel pedig tovább fejlődhet a gazdaság, valamint az Európai Unió és Nigéria közötti politikai és kereskedelmi kapcsolat.⁶²

Az Európai Uniónak és Nigériának is az a jövőbeli célja, hogy az együttműködés tovább erősödjön. Az Európai Uniónak a jövőben további szerepe lehet a nigériai gazdaság fejlesztésében, annak diverzifikálásában. Az Európai Unió a jövőben szeretné tovább növelni az mezőgazdasági termékek importját Nigériából, különösen a nyersgumi és kakaó vonatkozásában, s ennek következtében más gazdasági ágazatok is fejlődhetnek.⁶³ Továbbá tervezik, hogy a jövőben jelentősebb európai beruházásokat fognak végrehajtani a bányászati szektorban, amelytől mindkét fél számára jelentős hasznot remélnek.⁶⁴

A magyar–nigériai kapcsolatok

A Magyarország és Nigéria közötti kapcsolatok az elmúlt években sokat fejlődtek. A gazdasági kapcsolatok már az 1970-es és 1980-as években is jól működtek. A kereskedelem mellett megfigyelhető volt a kiváló magyar szaktudás és technológia exportja Nigériába: magyar szakemberek segítségével számos ipari létesítmény valósult meg az országban. Az 1990-es években sajnálatos módon a politikai és gazdasági kapcsolatok leépültek, ezért lényegesen visszaesett a kereskedelmi forgalom.⁶⁵

Az elmúlt években a két ország gazdasági kapcsolatai újra erősödni kezdtek, és a cél a további gazdasági együttműködés továbbfejlesztése, különösen az olajipari szektorban, az energetika, a mezőgazdaság, az egészségügy, a kisipar és műszaki-tudományos együttműködés területén. Ennek eredményeként az elmúlt időszakban a nigériai egyetemi hallgatók egyre több lehetőséget kapnak arra, hogy ösztöndíjjal magyarországi egyetemeken tanulhassanak (*Stipendium Hungaricum*), valamint ezzel párhuzamosan Nigériában egyre nő a kereslet a magyar mezőgazdasági technológiák iránt.⁶⁶

A politikai kapcsolatok fejlődését mutatja, hogy 2013-ban Magyarország újra megnyitotta nagykövetségét Nigéria fővárosában, Abujában. Napjainkban Nigériában egyelőre 2–3 jelentősebb magyar vállalat van jelen.⁶⁷

2017 végén felmerült, hogy Magyarország a jövőben kőolajat és cseppfolyósított földgázt vásárolna Nigériától.⁶⁸ A gazdasági kapcsolatok további erősítése mellett a politikai kapcsolatok is erősödtek azzal, hogy 2017 végén Magyarország vállalta, támogatja

⁶² *Nigeria: Action and progress under the migration partnership framework June 2016 – June 2017* (s. a.).

⁶³ OKONKWO 2016.

⁶⁴ CHIEDU 2017.

⁶⁵ *Nigériai Szövetségi Köztársaság gazdasági jellemzése és kétoldalú gazdasági kapcsolatok jellemzése* (2017).

⁶⁶ MOLNÁR 2013.

⁶⁷ DÉSI 2013.

⁶⁸ MEDVEGY 2017.

a maiduguri katolikus egyházmegyében négy iskola és egy kórház felépítését.⁶⁹ A jövőben Magyarország és Nigéria kétoldalú kapcsolataiban további fejlődés prognosztizálható.

Felhasznált irodalom

- 2017 Terrorist Attacks (2017). Elérhető: <https://storymaps.esri.com/stories/terrorist-attacks/?year=2017> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- African Economic Outlook (s. a.): *Nigeria*. Elérhető: www.africaneconomicoutlook.org/en/country-notes/nigeria (A letöltés dátuma: 2017. 11. 20.)
- ASSANVO, William – ABATAN, Jeannine Ella – SAWADOGO, Wendyam Aristide (2016): West Africa Report: Assessing the Multinational Joint Task Force against Boko Haram. *JSS*, No. 19. Elérhető: <https://issafrica.s3.amazonaws.com/site/uploads/war19.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- Boko Haram fast facts (2017). *CNN*, 2017. 09. 08. Elérhető: <http://edition.cnn.com/2014/06/09/world/boko-haram-fast-facts/index.html> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- CHIEDU, Bridget (2017): EU, Nigeria to facilitate trade, investment. *The Guardian*, 2017. 07. 12. Elérhető: <https://guardian.ng/business-services/eu-nigeria-to-facilitate-trade-investment/> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- CIA (2017): *Nigeria*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ni.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 11.)
- Civil war breaks out in Nigeria* (2009). Elérhető: www.history.com/this-day-in-history/civil-war-in-nigeria (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- Country comparison Nigeria vs South Africa* (s. a.). Elérhető: <https://countryeconomy.com/countries/compare/nigeria/south-africa> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- DÉSI András (2013): Van keresnivalója Magyarországnak Nigériában. *NOL*, 2013. 11. 09. Elérhető: http://nol.hu/kulfold/20131119-harom_mobil_az_alapfelszereles-1427075 (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Do It Afraid 2017 With Omilola Oshikoya – The Promise Of A Rainbow* (2017). Elérhető: <http://venturesafrica.com/do-it-afraid-2017-with-omilola-oshikoya-the-promise-of-a-rainbow/> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 20.)
- Európa és az Egyesült Államok ideje lejárt, az ázsiai országoké a jövő* (é. n.). Elérhető: www.otpbank.hu/privatebanking/m/Hirek/Reszletes?id=63742 (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- European Commission (2017): *Nigeria*. https://ec.europa.eu/europeaid/countries/nigeria_en (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- European Community (2013): *Federal Republic Of Nigeria – Country Strategy Paper and National Indicative Programme for the period 2008–2013*. Elérhető: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/csp-nip-nigeria-2008-2013_en.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- FAO (s. a.): *Nigeria at glance*. www.fao.org/nigeria/fao-in-nigeria/nigeria-at-a-glance/en/ (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- FAO (s. a.): *Nigeria*. Elérhető: www.fao.org/countryprofiles/index/en/?iso3=NGA (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- FINDLAY, Justin (2017): *Largest Ethnic Groups in Nigeria*. Elérhető: www.worldatlas.com/articles/largest-ethnic-groups-in-nigeria.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 20.)

⁶⁹ *Nigériai iskolák és kórház újjáépítését támogatja Magyarország* (2017).

- Fulani* (s. a.). Elérhető: www.everyculture.com/wc/Germany-to-Jamaica/Fulani.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- Geography of Nigeria* (s. a.). Elérhető: www.commonwealthgovernance.org/countries/africa/nigeria/geography/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 11.)
- Global Conflict Tracker* (2017). Elérhető: www.cfr.org/global/global-conflict-tracker/p32137#!/conflict/boko-haram-in-nigeria (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- Has Boko Haram been defeated? (2016). *Al Jazeera*, 2016. 12. 27. Elérhető: www.aljazeera.com/programmes/insidestory/2016/12/boko-haram-defeated-161227182958300.html (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- Hausa* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/topic/Hausa (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- Hausa* (s. a.). Elérhető: www.everyculture.com/wc/Mauritania-to-Nigeria/Hausa.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- History of Nigeria* (s. a.). Elérhető: www.nigeria.gov.ng/index.php/2016-04-06-08-38-30/history-of-nigeria (A letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)
- History of Nigeria before Independence (1900–1960)* (s. a.). Elérhető: <http://nigerianfinder.com/history-of-nigeria-before-independence-1900-1960/> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)
- History of Nigeria from 1960 till Date: Highlights* (s. a.). Elérhető: <http://nigerianfinder.com/history-of-nigeria-from-1960-till-date-highlights/> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 10.)
- History World (s. a.): *History of Nigeria*. Elérhető: www.historyworld.net/wrldhis/PlainTextHistories.asp?historyid=ad41 (A letöltés dátuma: 2017. 10. 12.)
- Ibibio* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/topic/Ibibio (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- Igbo* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/topic/Igbo (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- Ijo* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/topic/Ijo (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- Introduction To Crop Production* (2017). Elérhető: www.agriculturenigeria.com/research/introduction (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- IPADEOLA, Tade (2017): The Terrestrial Challenges to Nigeria's Ambitious Space Program. *SLATE*, 2017. 03. 23. Elérhető: www.slate.com/articles/technology/future_tense/2017/03/nigeria_s_ambitious_space_program_is_held_back_by_terrestrial_politics.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- Ismerje meg a Boko Haramot. A nyugatosodás szentségtörés?* (2015). Elérhető: http://iszlamallam.blog.hu/2015/09/23/ismerje_meg_a_boko_haramot (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- Kanuri* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/topic/Kanuri (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- KAPLAN, D. Seth (s. a.): *Nigeria's Potential for Sectarian Conflict*. Elérhető: www.fragilestates.org/2012/01/29/nigerias-potential-for-sectarian-conflict/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 12.)
- MCQUE, Kate (2017): Nigeria rejected British offer to rescue seized Chibok schoolgirls. *The Guardian*, 2017. 03. 04. Elérhető: www.theguardian.com/world/2017/mar/04/nigeria-declined-uk-offer-to-rescue-chibok-girls (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- MEDVEGY Gábor (2017): Nigériai olajat venne a magyar kormány. *24.hu*, 2017. 12. 05. Elérhető: <https://24.hu/kulfold/2017/12/05/nigieriai-olajat-venne-a-magyar-kormany/> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- MOLNÁR János (2013): Újranyit a magyar nagykövetség Nigériában. *Globoport*, 2013. 10. 30. Elérhető: www.globoport.hu/395/ujranyit-a-magyar-nagykovetseg-nigieriban/ (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Muhammadu Buhari, Nigeria's 'new broom' president in profile (2019). *BBC News*, 2019. 02. 27. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-12890807 (A letöltés dátuma: 2019. 12. 12.)

- Nigeria's automotive industry plans* (s. a.). Elérhető: www2.deloitte.com/ng/en/pages/tax/articles/inside-tax-articles/nigerias-automotive-industry-plans-what-exactly-are-the-expectations-2.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- Niger River* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/place/Niger-River (A letöltés dátuma: 2017. 10. 11.)
- Nigéria* (2017). Elérhető: <http://konzuliszolgalat.kormany.hu/afrika?nigeria> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- Nigeria* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/place/Nigeria (A letöltés dátuma: 2017. 10. 11.)
- Nigeria Country Profile* (2019). *BBC News*, 2019. 02. 18. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-13949550 (A letöltés dátuma: 2019. 10. 11.)
- Nigeria facts and figures* (s. a.). Elérhető: www.opec.org/opec_web/en/about_us/167.htm (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- Nigeria Population* (s. a.). Elérhető: www.worldometers.info/world-population/nigeria-population/ (A letöltés dátuma: 2017. 10. 12.)
- Nigeria profile – Timeline* (2019). *BBC News*, 2019. 02. 18. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-13951696 (A letöltés dátuma: 2019. 12. 10.)
- Nigeria: Action and progress under the migration partnership framework June 2016 – June 2017* (s. a.). Elérhető: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/factsheet_work_under_partnership_framework_with_nigeria.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Nigeria: Agriculture* (s. a.). Elérhető: www.nationsencyclopedia.com/Africa/Nigeria-AGRICULTURE.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- Nigeria's Boko Haram pledges allegiance to Islamic State* (2015). *BBC News*, 2015. 03. 07. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-31784538 (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- Nigériai iskolák és kórház újjáépítését támogatja Magyarország* (2017). *Magyar Nemzet*, 2017. 11. 08. Elérhető: <https://mno.hu/belfold/nigieriai-iskolak-es-korhaz-ujjaepiteset-tamogatja-magyarorszag-2426286> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- Nigériai Szövetségi Köztársaság gazdasági jellemzése és kétoldalú gazdasági kapcsolatok jellemzése* (2017). Elérhető: www.mfa.gov.hu/kum2005/Templates/wordsablon.aspx?NRMODE=Published&NRORIGINALURL=%2Fkum%2Fhu%2Fbal%2FKulpolitikank%2FKetoldalukapcs%2FAfrika%2Fnigeria%2Fgazdasagi.htm&NRNODEGUID=%7B29EC5CDD-6FFD-4073-8B0C-785EE6326F1D%7D&NRCACHEHINT=NoModifyGuest&printable=true (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- OECD (s. a.): *Nigeria*. Elérhető: <http://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/nga/> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- OKONKWO, Omono (2016): EU wants stronger economic partnership with Nigeria. *Premium Times*, 2016. 05. 05. Elérhető: www.premiumtimesng.com/business/business-news/202957-eu-wants-stronger-economic-partnership-nigeria.html (A letöltés dátuma: 2017. 12. 20.)
- SEGUN, Mausi (2015): *Dispatches: What really happened in Baga, Nigeria?* Elérhető: www.hrw.org/news/2015/01/14/dispatches-what-really-happened-baga-nigeria (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- The Maitatsine Riots* (s. a.). Elérhető: <https://rlp.hds.harvard.edu/faq/maitatsine-riots> (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- The World Bank (2017): *Nigeria*. Elérhető: <http://data.worldbank.org/country/nigeria> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- Tiv* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/topic/Tiv (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)

- Troops clear Boko Haram terrorists from Nigeria-Cameroon border (2017). *New Express*, 2017. 03. 08. Elérhető: www.newsexpressngr.com/news/35641-Troops-clear-Boko-Haram-terrorists-from-Nigeria-Cameroon-border?pr=37609&lang=en (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- Who are Nigeria's Boko Haram Islamist group? (2016). *BBC News*, 2016. 11. 24. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-13809501 (A letöltés dátuma: 2017. 12. 12.)
- World Culture Encyclopedia (s. a.): *Nigeria*. Elérhető: www.everyculture.com/Ma-Ni/Nigeria.html (A letöltés dátuma: 2017. 10. 11.)
- World Culture Encyclopedia (s. a.): *Yoruba*. Elérhető: www.everyculture.com/wc/Mauritania-to-Nigeria/Yoruba.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)
- YEKEEN, Mutiu (2016): 10 Major Untapped Resources in Nigeria. *Economic Confidential*, 2016. 04. 16. Elérhető: <https://economicconfidential.com/financial/facts-a-figures/10-major-untapped-resources-nigeria/> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 21.)
- Yoruba* (s. a.). Elérhető: www.britannica.com/topic/Yoruba (A letöltés dátuma: 2017. 11. 07.)

Ghána, Nyugat-Afrika gyöngyszeme

Remek Éva

„Akwaaba!”¹

Bevezető

Ghána (egykori Aranypart) ma Afrika egyik vezető országa. Egyrészt jelentős természeti vagyona miatt, másrészt a példaértékű gazdasági növekedése okán. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy elsőként vált függetlenné a gyarmati uralomtól a Szaharától délre fekvő fekete-afrikai országok közül, ami jelentős presztízst biztosított a fővárosának, Accrának². A gyarmatosítás előtti időszakban azok az államok és birodalmak voltak e területen, „amelyek emléke a ma független Afrika politikai, illetve szellemi elitjét máig kísérti”³. Szakértői vélemény szerint pedig itt alakultak ki elsőként a despotikus hatalmak helyébe lépő demokratikus országok.⁴

Általános adatok⁵

Elhelyezkedése:	Nyugat-Afrikában – Burkina Faso, Elefántcsontpart és Togo között a Guineai-öböl határolja
Területe:	238 533 km ² (ebből szárazföldi: 227 533 km ² , a vízi: 11000 km ²)
Fővárosa:	Accra
Éghajlata:	trópusi (északon: forró és száraz, délkeleten: meleg és viszonylag száraz, délnyugaton: meleg)
Népessége: ⁶	26 908 262 fő. ⁷
Etnikai kép:	Akan 47,5%, Mole-Dagbon 16,6%, Ewe 13,9%, Ga-Dangme 7,4%, Gurma 5,7%, Guan 3,7%, Grusi 2,5%, Mande 1,1%, egyéb 1,4% (2010, becslés).

¹ Üdvözljük! – akan nyelven, amely széles körben beszélt Ghánában.

² DAVIES et al. 2018.

³ BENKES 1997, 228.

⁴ BENKES 1997, 228.

⁵ CIA 2017.

⁶ Különböző adatok vannak, például: „A népesség számbavételénél kifejezetten figyelembe veszik az AIDS következtében fellépő halálozást. Ezért alacsonyabb lesz a várható élettartam, magasabb a csecsemőhalálozás, magasabb a halálozási arány, s alacsonyabb lesz a népességnövekedési ráta is, s így a népesség kor szerinti és nemi megoszlásának változása is nagyobb, mint ami egyébként várható lenne (2017. július, becslés). Így 27 499 924 fő” (CIA 2017).

⁷ *Military Balance* (2017), 18.

Vallás:	keresztény 71,2%, muzulmán 17,6%, hagyományos 5,2%, egyéb 0,8%, nincs 5,2% (2010, becslés). ⁸
Államfő:	Nana Addo Dankwa Akufo-Addo elnök (2017. január 7-től egyben kormányfő is) ⁹
GDP/fő:	1551 USD
GDP:	42,8 milliárd USD
GDP növekedési ráta:	3,3%
Infláció:	17% ¹⁰
Pénzneme:	Cedi

Múlt és jelen

A hajdani Ghánai Birodalom feltételezhetően a mai Nyugat-Szudán területén feküdt.¹¹ Ennek a birodalomnak a mai Ghána területén nincs kimutatható hatása,¹² de az összeomlása után lakosai a mai Ghánába is eljutottak.¹³ E korai történeésekről arab írásokban olvashatunk.¹⁴

Európából elsőként a portugálok érkeztek Aranypartra a 15. század közepén. Hajóhadat küldtek a térségbe, erődöket¹⁵ emeltek a part mentén, ezzel védve érdekeiket a konkurens (holland, svéd, dán,¹⁶ angol) hajósoktól.¹⁷ Az európai gyarmatosítók kezdetben különböző árukat cseréltek aranyra, később azonban az emberkereskedelem is megjelent, amely fokozatosan erősödött az amerikai kontinens ültetvényes gazdálkodásának fejlődésével.¹⁸

A 18. században a britek létrehozták a Kereskedők Afrikai Egyesületét, amely segítette a part menti terjeszkedésüket. A portugálok a 17. század közepétől így folyamatosan kiszorultak a térségből, s „a svédek és a brandenburgiak (poroszok) is csak rövid időre tudták megvetni itt a lábukat”.¹⁹

Európa és Nyugat-Afrika kapcsolatrendszerében a századfordulón megszületett abolíciós törvények nagy változást hoztak,²⁰ azaz a rabszolga-kereskedelmet illegálisnak

⁸ CIA 2017.

⁹ *Ghana: Heads of State (1960–2017)* (s. a.).

¹⁰ *Military Balance* (2017).

¹¹ SCHMIDT 1967, 835.

¹² FRANZ 2013, 9.

¹³ BÚR 2009, 66.

¹⁴ Például Al-Hamdani azt írja le, hogy Ghána a világ leggazdagabb aranybányáival rendelkezik. Ezek a bányák Bambukban, Szenegál északi részén találhatóak. *Ancient Ghana* (s. a.)

¹⁵ Elsőként 1482-ben épült meg a Fort Elmina erőd, amelyet az UNESCO felvett a védett kulturális javak listájára. *Forts and Castles, Volta, Greater Accra, Central and Western Regions* (s. a.).

¹⁶ A svéd–dán jelenlét emléket őriz például a Fort Christiansborg, amelyet még a svédek kezdtek el építeni, majd a dánok kisajátítottak. Valaha az erőd a rabszolga-kereskedelem egyik központja volt, majd a ghánai elnök rezidenciájával is szolgált. A jelenlegi elnök 2017 elején jelentette be, hogy múzeumká kívánja alakíttatni. *The History of Christiansborg Castle* (s. a.).

¹⁷ AZIKIWE 2015.

¹⁸ „A rabszolgákkal való kereskedelem a 18. század közepén érte el a csúcspontját, amikor mintegy 90 ezer rabszolgát hurcoltak el Aranypartról” (FAGE–TORDOFF 2004, 230.).

¹⁹ FRANZ 2016, 9.

²⁰ SHERWOOD 2008, 11–143.

nyilvánították. A gyarmatosítók alkalmazkodtak az új viszonyokhoz, és a külkereskedelemben a rabszolgákat „felváltotta” a pálmaolaj, a kopra,²¹ a mogyoró, később a kávé és a kakaó, amelyek előállítását már a helyi „kisvállalkozások”²² végezték.²³ A brit kormány végül a rabszolga-kereskedelem visszaszorítása érdekében 1821-ben kiterjesztette fennhatóságát Aranypartra, ami Ghána „brit gyarmatkénti” megszületését jelentette.²⁴

Ghána függetlenedési folyamatáról ténylegesen a második világháború után beszélhetünk. Több tényező segítette ezt, mint például a gyarmattartók háborús veszteségei, az Atlanti Charta szellemisége,²⁵ a régióban bekövetkezett gazdasági nehézségek (a kakaófák betegsége), az urbanizáció felgyorsulása, a korabeli kormányzati politika elégtelensége, ami társadalmi változásokat indított el.

A britek 1946-ban reformokat kezdeményeztek, de a folyamat lassú volt. Az afrikaiak elégedetlenek voltak, s különböző pártokat alakítottak (a Joseph Kwame Kyeretwi Boakye Danquah vezette Egyesült Aranyparti Konvenció [United Gold Coast Convention, UGCC]; a Kwame N’krumah vezette²⁶ Népi Konvenció Párt [Convention people’s Party, CPP]), amelyek különböző módon ugyan, de mindenképpen változást akartak. Említésre érdemes a CPP a „pozitív cselekvés” programjával (sztrájkok, bojkottok és engedetlenségi mozgalom), majd utána bizonyos fokú autonómia megszerzése, a „taktikus cselekvés” elgondolással (britekkel széles körű együttműködés politikáját folytatta, de például a szakszervezetek követeléseinek nem tett eleget).²⁷

Lényeges tényező volt az ellenzék erősödése is, amelyet három párt megalakulása jelzett (Északi Népi Konszenzus – Northern People’s Congress, NPC; Muszlim Szövetség Pártja – Moslem Associationa Party, MAP; Nemzeti Felszabadítás Mozgalma – National Liberation Movement, NLM). Az ellenzéki pártok erősítését a britek támogatták.²⁸

Ghána 1957. március 6-án, a fekete-afrikai országok közül elsőként, nyert függetlenséget a gyarmati sorból. Első miniszterelnöke, majd 1960-ban első államfője is, Kwame N’krumah lett. Hatalmának mérlege felemás képet ad. Külpolitikájában már az első pillanattól kezdve fő célként tekintette a nyugat-afrikai régió, majd az egész kontinens politikai és gazdasági egyesítését, s ehhez szemében Ghána függetlenedése csak az első lépés volt.²⁹ Belpolitikáját ugyanakkor helytelen, átgondolatlan döntések, 1962 után a személyi kultusz,³⁰ az ellenzék teljes elnyomása, az egypártrendszer, gazdasági problémák (például fizetési mérleg hiány, erőn felüli iparosítás) jellemezték. 1966-ban, miközben Kínába látogatott, a hadsereg átvette a hatalmat, s N’krumahnak Guineába kellett menekülnie. A politikai

²¹ A kókuszdió kiszárított húsa.

²² A mezőgazdaság ma is túlnyomórészt kisbirtokos alapon működik. A gazdaságok mintegy 90%-a kevesebb, mint 2 hektár. *Ghana – Agricultural Sectors* (s. a.).

²³ FRANCZ 2013, 17.

²⁴ FAGE et al. 2018.

²⁵ FRANCZ 2013, 24–27.

²⁶ BÚR 2009, 59–74.

²⁷ BENKES 1997, 8.

²⁸ „A partikularizmus és a föderalista berendezkedés a britek érdekeit szolgálta volna, ezt képviselte az ellenzéki politikus, Kofi Busia” (BENKES 1997, 229.).

²⁹ KUMAH-ABIWU–OCHWA–EHEL 2013, 7.

³⁰ „Nevéhez kapcsolódik a pánafrikanizmus ideológiája, amely oly sok más izmussal együtt a gyakorlatban kivitelezhetetlennek bizonyult. A pánafrikanizmus fő célkitűzése az afrikai egység megteremtése volt (»Afrikai Egyesült Államok«)” (HETTYEY 2011).

válságot azonban utódai sem tudták rendezni. N'krumah visszatérési kísérlete kudarcba fulladt, az országban puccsok váltogatták egymást.³¹

Végül az 1990-es évek hozták el a várva várt változást, amikor újból eljött a politikai pártok alakításának és a demokráciának az ideje, Jerry John Rawlings államfő 1993-as hatalomra kerülésével. Rawlings kezdőlépésként a Nemzetközi Valutaalaphoz (International Monetary Fund, IMF) fordult, mint abban az időben több, csődbe jutott afrikai ország, de Ghána esetében az IMF programja sikeres volt.³² Ezt támasztja alá, hogy az 1990-es évektől kezdődően az ország gazdasága stabilan nőtt, a külföldi befektetők bevonásával újra felvirágzott az aranybányászat és a kakaótermelés, megnőtt a turisták száma, illetve sikerült visszaszorítani a korrupciót.³³

Az elemzői álláspontok szerint az országot 2000 óta irányító politikusok általában „értik” a dolgukat, és „becsületesek” is.³⁴ John Kufuor elnök (2001–2009) vezetése alatt például Ghána tovább erősítette a „szegény, de stabil és demokratikus” ország képét, remélve, hogy a szegény jelző hamarosan törölhető,³⁵ hiszen a néhány éve a partok előtt felfedezett hatalmas olajmezők kiaknázása közel egymilliárd dollár többletbevételt jelentene az országnak. Szakértői értékelések szerint a kitermelés 2020-ig elérheti a napi 240 ezer hordót is.³⁶ Ez majd akkor következik be, ha a 3 olajmező³⁷ eléri a csúcstermelési szintet.

Az állam jelenlegi elnöke, egyben miniszterelnöke, Nana Akufo-Addo (72 éves, emberi jogi ügyvéd) 2016 decemberében nyerte el a tisztséget.

Gazdasági perspektíva

A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap modern piacgazdaságra épülő, neoliberais tervezetének elfogadása, illetve a sorozatos piaci reformok hatással voltak a ghánai magánszektor fejlődésére.³⁸ Miközben az elmúlt évek politikai, gazdasági változásai látványos növekedést

³¹ BENKES 1997, 9.

³² Az 1980-as évektől kezdődő problémák az 1990-es évekre tetőztek, például a magas infláció és a pénzügyi fegyelem hiánya miatt. *Ghana – Enhanced Structural Adjustment Facility Economic and Financial Policy Framework Paper 1998–2000* (s. a.).

³³ Ez az érték a 2010-es évek előtt 40-es index alatt volt, jelenleg 43 a 100 pontból (2016-os adat), de az előző évekhez képest a korrupció csökkent (1998–2016 között átlagosan 38,83 pont körül alakult). *Ghana corruption index* (s. a.).

³⁴ HETTEY 2011.

³⁵ *Ghana ‘will be an African tiger’* (2007).

³⁶ *Ghana’s oil production to reach 240,000 barrels daily in four years – GNPC* (2016).

³⁷ A Jubileumi mező (Jubilee Field) a Guineai-öbölben található, 60 km-re Ghána partvidékétől, az elefántcsontparti határ közelében. A Tweneboa mezőt (Tweneboa Discovery) (6 km-re keletre a Jubileumtól) 2009 márciusában fedezték fel. 2010 júliusában az Owo-1 fúrás megerősítette a mező nagyszerű mennyiségét. A harmadik az Odum mező (Odum Field) (KASTNING 2011).

³⁸ MORLU 2015.

hoztak, az eredmények rávilágítottak az ország sebezhetőségére, vagyis a globális hatások begyűrűzésére.³⁹

Az arany,⁴⁰ a kakaó⁴¹ és ahogyan azt már láttuk, az olaj képezi Ghána gazdaságának alapját, és segíti a gazdasági fellendülést. Egészen a közelmúltig Ghánát az afrikai növekedés modelljeként üdvözölték, de 2013 óta a gazdaságot növekvő államháztartási hiány, magas infláció és gyengülő valuta jellemzi, így egy IMF-mentőcsomagot kapott.⁴²

A Világbank és az IMF változatlanul támogatólag lép fel a beruházások ösztönzésében, illetve a külkereskedelem bővítésének elősegítésében.⁴³ Ghána gazdaságában azonban már az olajjal is számolni kell. A 2007 óta ismert lelőhelyen az első kitermelést az angol–ír Tullow⁴⁴ társaság végezte: a becslések szerint a Guineai-öbölben nagyjából 1,8 milliárd hordónyi kőolaj található.⁴⁵ Gabonnak van hasonló nagyságú tartaléka, ennél nagyobb mennyiségű olaja a Szahara alatti Afrikában csak Nigériának, Szudánnak és Angolának van.

A ghánai politikai vezetés is felismerte az olajban rejlő lehetőséget, s ahogyan azt még annak idején John Atta-Mills⁴⁶ miniszterelnök mondta, „mindent megtesznek azért, hogy az olaj valóban áldás legyen minden ghánai számára”.⁴⁷ Az exportbevételek ezért három alapba kerülnek majd: a legnagyobb (50 és 70% közötti) része az állami költségvetést gazdagítja, a maradékot pedig egy úgynevezett stabilitási alapba, illetve egy tartalékalapba rakják.⁴⁸ Az előbbi az olajárak ingadozását hivatott kiegyenlíteni, az utóbbi pedig vészhelyzetekben jelent tartalékot.⁴⁹ Abban elemzői egyetértés mutatkozik, hogy Ghána sorsa az egész kontinens számára meghatározó.⁵⁰

Napjaink egyik sürgősen megoldásra váró problémája az Afrikába irányuló, meg lehetőségen kismértékű tőkebeáramlás kérdése. A már bennlévő mértéke ugyanis nem nagy,

³⁹ A globális nyersanyagárak zuhanására a ghánai gazdaság is érzékenyen reagált. Az olaj, az arany és a kakaó exportbevételei 2014. január és szeptember között 8,2 milliárd dollárról 5,8 milliárdra csökkentek. A helyzetet tovább nehezítette a 3 évig tartó villamosenergia-válság, a növekvő állami kiadások és a 90 milliárd cédit (16 milliárd font) adósság, amely több mint 70%-át adja a ghánai bruttó hazai terméknek. A növekvő adósság szintek miatt a Nemzetközi Valutaalap bevezette a 918 millió dolláros, 3 év futamidejű programot (MATTHEWS 2016).

⁴⁰ Az aranykitermelésben Ghána világviszonylatban a 10. helyet foglalja el, folyamatosan emelkedő hozamokkal. *Aranypiac* (s. a.) 2016-ban az összes aranybevétel 4,13 millió uncia volt, közel 40 év alatt a legmagasabb érték, ami 2015-ben még 2,84 millió uncia volt. *Ghana's gold output jumps to 4.13 million ounces in 2016* (2017).

⁴¹ Ghána a világ második legnagyobb kakaótermelője. A kakaóipar a ghánai gazdaság gerincét jelenti az 1900-as évek eleje óta. Ez a kulcsfontosságú szerep még ma is kiemelkedő, annak ellenére, hogy Ghána már kereskedelmi mennyiségben termel olajat is. A kakaóipar felé irányuló erőfeszítések lényege azon a tényen alapul, hogy ez az alszektor az ország teljes exportbevételeinek átlagosan 20–25%-át adja, ami a GDP 4–5%-át teszi ki. Ez a szektor több mint 800 ezer családot foglalkoztat (FENING-ADDO 2017).

⁴² *Ghana country profile* (2018).

⁴³ *Ghána* (é. n.).

⁴⁴ A Tullow Oil Afrika vezető, független kőolaj- és földgázkutató és -gyártó cége. A vállalatcsoport több mint 85 kutatási és termelési licenccel rendelkezik 17 országban, amelyet 3 üzleti szállítási csoport támogat (Nyugat-Afrika, Kelet-Afrika és az új vállalkozások). A cég kezdetben napi 55 000 hordó kitermeléssel számolt, majd 2011 után megkétszerezte azt. *About Tullow Oil* (s. a.).

⁴⁵ *Ghána az olajklubban* (2010).

⁴⁶ Az ország vezetője 2009–2012 között.

⁴⁷ LOONEY 2014.

⁴⁸ *Ghána az olajklubban* (2010).

⁴⁹ *Ghána az olajklubban* (2010).

⁵⁰ *Ghána hozta az elvárásokat* (2012).

s a megoszlása is egyenetlen. Példának okáért az Afrikába áramló körülbelül „36 milliárd dollárnyi tőkéből 32 milliárd 10 országba irányul. 2006-ban a legfőbb fekete-afrikai célországok Nigéria, Szudán, Egyenlítői Guinea, Csád és Ghána voltak. Nem véletlen, hiszen a legfőbb befektetési területek a kitermelőipar, s ezen belül is az olaj és a gáz-szektor, valamint a szolgáltatások (szállítás, raktározás, kommunikáció) voltak.”⁵¹ Az elmúlt években azonban érzékelhető volt a változás, évente nagyjából 60 milliárd dollár működő tőke beáramlása rögzíthető.

Mindemellett nem hagyható figyelmen kívül az a tény sem, hogy a globális pénzügyi válság hatásai a régiót is sújtották.⁵²

De ott van az olaj! Az olaj „jövőjét” Ghánában rendkívül nehéz előre megjósolni. Egyrészt a kormány jó szándékot mutat az olajipar ellenőrzésére szolgáló intézkedésekben. Másrészt nagy a bizonytalanság az érintett vállalatok megbízhatósága, különösen a bevételek felhasználásának tekintetében, miközben a ghánai társadalom számít az olaj adta lehetőségekre. Mindezt igazolja, hogy növekszik azoknak a száma, akik a nyugati régiók nagyvárosába, Takoradiba költöznek abban a reményben, hogy a feltörekvő olajiparban foglalkoztatják őket. Figyelembe véve a becsült bevételeket és a rendelkezésre álló források összegét, úgy tűnik, lehetetlen megfelelni az emberek elvárásainak. A ghánai kormány feladata azonban annak biztosítása, hogy az olajbevételeket a lehető legjobb módon, a legátláthatóbb és demokratikusabb feltételek mellett használják fel. A ghánai gazdaság jelenlegi adatai kedvező kilátással kecsegtetnek, az elemzői számítások több mint 7%-os növekedést prognosztizálnak 2018-ra.⁵³ Az ország húzóágazatait adó nagyvállalatok állami tulajdonban vannak, s az előbb említett világgpiaci kitétség megkívánná, hogy a jövőben a gazdasági innováció más szektorokban is megjelenjen, erősítve ezzel a gazdasági és társadalmi biztonságot területét.⁵⁴

Figyelemre méltó adat, hogy Ghána 1995 és 2000 között összesen több mint 880 millió euró támogatáshoz jutott a nemzetközi szervezetektől, amelyből 300 millió euró az Európai Közösség VI., VII. és VIII. fejlesztési támogatási programján keresztül érkezett.⁵⁵ A támogatást az úthálózat fejlesztésére, a vidék jobb vízellátására, mikrovállalkozások támogatására fordította, nem hagyva ki az egészségügy és a vidék áramellátásának javítását sem. Az EU támogatását egyrészt a makrogazdasági fejlesztések révén, másrészt pénzügyi hozzájárulással realizálta.⁵⁶

Ghána az Európai Unióba elsősorban mezőgazdasági termékeket szállít (kakaóbabot), de az arany- és az alumíniumszállítások is jelentős mértékűek. Az Európai Unió tagállamai főleg elektromos berendezéseket, gépipari termékeket, kőolajszármazékokat és használt ruhát exportálnak az országba, körülbelül olyan értékben, mint az EU-ba irányuló kivitel értéke.⁵⁷

⁵¹ BODNÁR et al. 2016.

⁵² MORLU 2015.

⁵³ *Economic Growth* (s. a.).

⁵⁴ Ötletnek indult, de életképes vállalkozás lett a környezetbarát, bambuszából készült kerékpárok gyártása, ami sok szempontból szolgálja a gazdasági és a társadalmi biztonság fenntarthatóságát is, miközben csodaszámba megy. *Economic Growth* (s. a.).

⁵⁵ DANKÁNÉ FALUDI 2005, 55.

⁵⁶ DANKÁNÉ FALUDI 2005, 55.

⁵⁷ DANKÁNÉ FALUDI 2005, 55.

Az EU és Ghána között megkötött gazdasági partnerségi megállapodás folyamatos és kedvező uniós piacra jutást biztosít az országnak. Ez a megállapodás hosszú távon tervez, aminek a kereskedelmet és a befektetést élénkítő hatása vitathatatlanul hozzájárul a ghánai gazdasági fejlődéshez.⁵⁸

Összességében a ghánai gazdaság importfüggő. Ez az áruk és szolgáltatások adása és vétele mellett az infrastruktúra fejlesztésében is aszimmetriát teremtett.⁵⁹ Ennek kiküszöbölésére hozták létre az EXIM Bankot, amely támogatja az importot és az exportot is, mintegy kiegyenlítő szerepe van.⁶⁰

Társadalmi viszonyok

Ghána közigazgatásilag tíz régióra osztható,⁶¹ s minden régióknak van egy központja.⁶² A különböző régiókban élők életkörülményei és életszínvonalja között azonban nagy eltérések mutatkoznak. Az elmúlt három évtizedben Ghána városi lakossága több mint háromszorosára nőtt, négy milliőről közel 14 millióra, és meghaladta a vidéki népesség növekedési ütemét. Egy 2015-ös jelentés szerint Ghánában a nők száma több, mint a férfiaké, azaz az egész népesség 50,3%-a.⁶³ A 115 fő négyzetkilométerenkénti népsűrűségi adatával Ghána a világ 127. legnépesebb lakóhelye.

Az ország lakosságának átlagos élettartama 60,95 év, átlagos életkora 30 év, a medián életkor 20,6.⁶⁴ A népesség többsége (98%) fekete-afrikai, a fennmaradó 2% ázsiai, amerikai és európai származású. Annak ellenére, hogy az angol a hivatalos nyelv, Ghána etnikai szempontból sokszínű ország, amelyben számos népcsoport és törzs beszél különböző nyelveket.⁶⁵ Mindez kiegészül a vallások sokszínűségével, illetve egy viszonylagos társadalmi tagoltsággal is.

A vallás mindig kulcsszerepet töltött/tölt be Ghána történelmében. A kereszténység a fő vallás: a lakosság körülbelül 72%-a tagja az ország különböző keresztény felekezeteinek. Az iszlám az ország 2. legnagyobb lélekszámú vallása a lakosság mintegy 17,6%-ával. A vallási tolerancia kimagasló az országban, az etnikai hovatartozás nem határozza meg a vallást.⁶⁶

A keresztények száma az 1960-as évek 43%-áról a jelenlegi 72%-ra folyamatosan emelkedett. A kereszténység az európaiak által honosított meg, akik a 15. században érkeztek Aranypartra Nyugat-Afrika felfedezése során. A presbiteriánusok és a metodista misszionáriusok azok, akik a 19. században megalapították a keresztény egyházakat. A kereszténység

⁵⁸ *A Ghána és az EU közötti gazdasági partnerségi megállapodás* (é. n.).

⁵⁹ HTCC 2016.

⁶⁰ *Ghana EXIM Bank facilitates 'Ghana Beyond Aid' agenda* (2018).

⁶¹ *Regions* (s. a.).

⁶² *Major regions and capitals* (s. a.).

⁶³ MISACHI 2017.

⁶⁴ *Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision* (2015), 40.

⁶⁵ MISACHI 2018.

⁶⁶ A keresztények az egész országban élnek. A muszlimok többsége az északi régiókban és Accra, Kumasi, Sekondi-Takoradi, Tamale és Wa városokban él. A hagyományos vallási meggyőződés követőinek többsége vidéki területeken lakik. *International Religious Freedom Report for 2015 United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor* (2015).

jelentősége gyorsan nőtt a gyarmati időszak alatt, s összefonódott a szociális szolgáltatások, a missziós iskolák és más egyházi intézmények létrehozásával.⁶⁷

A ghánai muszlimok többsége szunnita, mindössze 8%-a síita. Az iszlám a 15. században jelent meg Ghána északi területein, főleg a helyi muszlimok és a nyugat-afrikai szárhelyi népek közötti kereskedelmi tevékenységek eredményeként. A ghánai muszlim népesség Észak-Ghána és a Zongo⁶⁸ közösségei között helyezkedik el, akik szétszóródtak az országban. A ghánai szunnita muszlimok a maliki iskola⁶⁹ és a szúfizmus⁷⁰ követői. Az Ahmaddiyya⁷¹ közösség Ghána legrégebbi muszlim közössége, amely közösségnek sikerült több keresztényt áttéríteni az iszlám hitre. Az egyéb csoportok, például a buddhisták, a hinduizmust követők vagy az ateisták, is szabadon gyakorolhatják vallásukat.⁷²

Külpolitika

A ghánai szubregionális politika (a Guinea-öböl térségében) vagy az olyan országokkal való kapcsolatok, mint Togo, Burkina Faso, Elefántcsontpart és Nigéria az 1957–1981 közötti időszakban, „magába foglalta a (legfontosabb) posztkoloniális témák afrikai tapasztalatait: az instabilitás, az ideológiai kísérletek és az irányítás alapvető kérdéseit”.⁷³

A N'krumah utáni kormányok is követték az el nem kötelezett mozgalom országainak politikáját, amelynek az egyik célja az afrikaiak közötti együttműködés előmozdítása és a regionális integráció volt, például a Nyugat-afrikai Gazdasági Közösségben, az ECOWAS-ban. A ghánai alkotmány (1992) a nemzetközi szervezetek iránti elkötelezettségnek „szimbóluma” lehet. Az alkotmány figyelmet fordít a szerződéses kötelezettségekre és a nemzetközi viták békés úton történő rendezésére, valamint „figyelembe veszi az ENSZ alapokmányának céljait és eszméit, az Afrikai Unió Chartáját, a Nemzetközösséget, az ECOWAS-szerződést és bármely más szervezet szabályozását, amelyeknek Ghána tagja”.⁷⁴ E szervezetek tagsága fórumot ad az ország érdekeinek védelmére, valamint arra, hogy vezető szerepet töltsön be az afrikai kontinensen számos kérdésben. Az ENSZ és az ECOWAS révén például Ghána képes volt az afrikai ügyek erkölcsi vezetőjeként számos békefenntartó misszióban részt venni.⁷⁵ Ghána szomszédos országokkal fenntartott kapcsolatai pozitívak. Az elmúlt két évben a kormány nem cselekedett fenyegető módon,

⁶⁷ MISACHI 2017.

⁶⁸ A Zongo közösségekben többnyire a muszlimok és az észak-ghánai és más nyugat-afrikai államok lakói élnek. Nyelvük a hausza. Egyes statisztikák szerint Ghánában több mint 400 ilyen közösség van (NYARKOAH 2016).

⁶⁹ A maliki jogi iskola megalapítása Málík ibn Anas (711–795) nevéhez fűződik, aki medinai jogtudós volt. Málík elsősorban a medinai hagyományokat és szokásokat dolgozza fel. *Islámjogi iskolák* (é. n.).

⁷⁰ SALCEDO (s. a.)

⁷¹ Ez az iszlámon belül egy dinamikusan növekvő szervezet, elutasítja a terrort, támogatja az „egyház” és az állam szétválását, elveti a fanatikus vallásgyakorlatot. Forrás: www.alislam.org (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)

⁷² MISACHI 2017.

⁷³ SANUSI–ADU–GYAMFI 2017, 3.

⁷⁴ *Constitution of the Republic of Ghana. Chapter six, the directive principles of state policy* (s. a.).

⁷⁵ Ghána fontos szerepet tölt be az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia kezdeményezésekben is, a második konferenciát például Accrában rendezték 2008. október 27–31. között. SIPOS–SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY 2010, 66–71.

illetve konfliktust sem okozott a szomszédainak. Ghána elkötelezett a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége célkitűzései mellett, illetve a regionális integráció felé is.⁷⁶

Biztonságpolitika

Ghánának biztonsága megőrzése érdekében folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a regionális biztonsági kihívásokat, a környező országokban történeteket, fenntartva saját és környezete stabilitását. Így az önerőre való támaszkodás mellett a nemzetközi partnerekkel való szoros együttműködés a stratégiájuk alapköve. Ahogyan Nana Addo Dankwa Akufo-Addo elnök fogalmazott, „Ghánának a nyugat-afrikai szubregionális (ECOWAS) és kontinentális (Afrikai Unió) testületekben való részvételét tovább kell erősíteni, hogy mind a két szervezet elérje célját”.⁷⁷ A szoros együttműködésen túlmenően továbbra is szükség van a fegyveres erőkre. A ghánai célokhoz hatékony és könnyen bevethető erőkre van szükség a regionális konfliktusok áttérjedésének elkerülésére és a határok biztonságának növelése céljából. Az ebolaválság⁷⁸ pedig jó példa arra, hogy nem csak katonai fenyegetések alkalmával van szükség a fegyveres erőkre.

Ghána továbbá tagja az Egyesült Nemzetek Szervezetének (1957), számos szakosított intézményének és más szervének is. Tag a Kereskedelmi Világszervezetben, az el nem kötelezettek mozgalmában, az Afrikai Unióban, a Nemzetközösségben, a Frankofónia Nemzetközi Szervezetében, és ahogyan korábban már szó volt róla, a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közösségében is tevékeny közreműködő.⁷⁹

A statisztikák szerint az ország a kontinens békéjének és biztonságának megteremtésében a békefenntartás 4. legnagyobb hozzájárulója.⁸⁰ Ghána biztonságos hely a nyugat-afrikaiak számára, akik polgárháború vagy katonai diktatúra miatt kénytelenek elmenekülni otthonaikból, így az országban sokféle menekült él (libériaiak, elefántcsontpartiak és csádiak), s számuk napról napra növekszik. A Nemzeti Demokratikus Kongresszus (National Democratic Congress) és az Új Honvédő Párt (New Patriotic Party) folytatta az ország külpolitikai célkitűzéseit Burkina Faso, Elefántcsontpart (a tengeri határok miatt probléma), Togo (régi ellenfél, de javulnak a kapcsolatok) és Nigéria (olykor ellentmondásos kapcsolat) felé.

Ghána kül- és biztonságpolitikája nagy jelentőséget tulajdonít a gazdasági diplomáciának, például a kereskedelem előmozdításának. Ezért elkötelezett a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége (Economic Community of West African States, ECOWAS) szabályozások mellett, amelyek magukban foglalják az áruk és szolgáltatások szabad mozgását, amely közös piacot teremtett Nyugat-Afrikának. Ez világosan megmutatja, hogy ahol a gazdasági és személyes érdekek forognak kockán, a ghánai vezetők a stratégiai együttműködést választják, illetve a barátságot az előítéletekkel szemben.⁸¹

⁷⁶ THOMAS 2015.

⁷⁷ BRAKO-POWERS 2017.

⁷⁸ Az ENSZ ebolamissziójának a központja, amelyet Magyarország 2015 óta támogat (SZLAMKA 2015).

⁷⁹ *The Commonwealth* (s. a.).

⁸⁰ BRAKO-POWERS 2017.

⁸¹ BURCHARD 2016.

A régióban Ghána fegyveres erői rendelkeznek leginkább hosszú távú fejlesztési tervvel a következő évtizedekre. A haditengerészet bővítése például indokolt az ország gazdasági érdekeltségeinek, erőforrásainak védelme okán, főleg a kalóztámadások miatt.

Biztonságpolitikájának célkitűzése, a fentiekén túl, a belső és a tengeri biztonság erősítése és a békefenntartó missziókban való részvétel.⁸² Ennek megvalósítására több dolgot is tesz. Így például 2016. áprilistól májusig részt vett egy USA-beli közös gyakorlaton az afrikai tengerészeti törvény végrehajtó partnerség részeként, amelynek keretében a ghánai és amerikai egységek közös „tengeri jogérvényesítési és együttműködési tevékenységet” folytattak. Vagy egy korábbi példa, hogy 2015 novemberében a légierő bejelentette, hogy – légi szállítási kapacitását növelendő – új C-295-ösöket⁸³ vásárolt. A ghánai hadsereg rendszeres résztvevője az ENSZ békefenntartó műveleteinek. Accra ígéretet tett az ezerfős ambíciószint fenntartására, amely magában foglal egy gépesített gyalogsági zászlóaljat, egy kétszintű (csapat és központi) kórházi részleget, egy híradós századot, egy repülő, valamint egy folyami parti egységet.⁸⁴

Magyarország és Ghána

Magyarország és Ghána diplomáciai és gazdasági kapcsolatai hosszú múltra tekintenek vissza. Az „egy politikai tömbbe” való tartozásnak köszönhetően a „baráti” Magyarországon nagy számban tanultak ghánai ösztöndíjasok, elsősorban orvosi, jogi és közgazdaságtudományi képzéseken. A két ország között 1987-ig nagykövetségi szintű diplomáciai kapcsolat állt fenn, azaz a nyugat-afrikai ország kiemelt partner volt hazánk számára. Az 1990-es években azonban az európai ügyek kaptak prioritást. A kormány 2015-ben döntött az úgynevezett déli nyitásról, amelybe többek között a Ghánával való kapcsolat mélyítése is beletartozott.⁸⁵ Ennek magyarázata, hogy a régióban itt az egyik legfejlettebb a demokrácia, a legstabilabb az államapparátus, illetve ez az egyik legjobban fejlődő gazdaság is, több mint 7%-os éves GDP-növekedéssel.⁸⁶ Az együttműködés főbb területei a megújuló energia felhasználására (szél), a szennyvíztisztításra, a szállítmányozásra és a mezőgazdaságra (állattenyésztés, növénytermesztés, esetleg feldolgozás) irányulnak. Az oktatás (ösztöndíj, csereprogram) és a sport területén is komoly kapcsolatépítés folyik.⁸⁷

Az első afrikai magyar kereskedőházat még 2014 júliusában nyitotta meg a Magyar Nemzeti Kereskedőház Zrt. (MNKH) Accrában. Az együttműködés a kiépülő kapcsolatok adta területekre fókuszál, mint például az infrastrukturális beruházások, mezőgazdaság, szállítmányozás, építőipar.⁸⁸ Ghána a tudományos fejlődés központjává kíván válni Nyugat-

⁸² Central African Republic: UN, MINUSCA; Cote D’Ivoire: UN, UNOCI; Democratic Republic Of The Congo: UN, MONUSCO; Lebanon: UN, UNIFIL; Liberia: UN; UNMIL; Mali: UN; MINUSMA; South Sudan: UN, UNMISS; Sudan: UN; UNAMID, UN; UNISFA; Western Sahara: UN; MINURSO. *Military Balance* (2017), 516.

⁸³ *Ghána újabb C-295-öt rendel* (2017).

⁸⁴ *Military Balance* (2017), 18.

⁸⁵ A Külgazdasági és Külügyminisztériumban ezért létrejött az Afrika Főosztály, majd ezt követően Etiópiában (Addisz-Abeba), Ghánában (Accra) és Angolában (Luanda) nyílt külképviselet.

⁸⁶ *Ghána: előrejelzés, gazdasági mutatók* (é. n.).

⁸⁷ DZINDZISZ 2016.

⁸⁸ *Magyar kereskedőház nyílt Ghánában* (2014).

Afrikában, ehhez a magyar műszaki szaktudás nagy segítséget jelentene. Ez inspirálta a két fél által aláírt „oktatási együttműködési megállapodást, és egy kibevédelmi együttműködés megvalósításáról szóló szándéknyilatkozatot is”.⁸⁹

Ghána a demokratizálódással párhuzamosan esett a „globalizáció csapdájába”. A függetlenné válás előtti és utáni fejlődéstörténetében azonban van, ami nem változott: nevezetesen a pánafrikai vízió. Ghána külpolitikájának négy pillérében ezek (a multilaterális, a pánafrikanizmus, az „el nem kötelezettség” és a „jószomszédság”) ma is ott vannak. Mindez azon a kontinensen, ahol a jelentős természeti erőforrásokon túl éppen a földrész kedvező demográfiai profilja (gyorsan növekvő lakossága azt jelenti, hogy hamarosan a világ legnagyobb munkaerő-tartalékával rendelkezik) és magas urbanizációs rátája is szilárd alapot és új utat jelenthet a gazdaság további fejlődéséhez (amely, akár egy „új ipari forradalomhoz”⁹⁰ is vezethet). Ghána már ezen az úton jár.

Felhasznált irodalom

- A Ghána és az EU közötti gazdasági partnerségi megállapodás* (é. n.). Elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=LEGISSUM:4298970> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- About Tullow Oil* (s. a.). Elérhető: www.tullowoil.com/about-us (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ancient Ghana* (s. a.). Elérhető: www.bbc.co.uk/worldservice/africa/features/storyofafrica/4chapter1.shtml (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Aranypiac* (s. a.). Elérhető: www.conclude.hu/aranypiac.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- AZIKIWE, Abayomi (2015): On The Rise of Colonialism of Ghana. *Modern Ghana*, 2015. 02. 18. Elérhető: www.modernghana.com/news/599511/on-the-rise-of-colonialism-in-ghana.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- BENKES Mihály (1997): Afrika. In DIÓSZEGI István – HARSÁNYI Iván – NÉMETH István szerk.: *Huszadik századi egyetemes történet 1945–1995. III.* Budapest, Korona.
- BODNÁR Ákos – HERMANSSON, Christen – PEKLI József – SAARELA, Anna (2016): *Szegénységcsökkentési programok Afrikában / Poverty Reductions Program in Africa*. Magyar Afrika Társaság.
- BRAKO-POWERS, Austin (2017): ‘Ghana will be very active in ECOWAS, AU’ – *Akufo-Addo*. Elérhető: www.myjoyonline.com/politics/2017/february-15th/ghana-will-be-very-active-in-ecowas-au-akufo-addo.php (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- BÚR Gábor (2009): Civitatis Ghaniensis Conditor (Aranypart – Ghána – Nkrumah). In HÁDA Béla – MAJOROS István – MARUZZA Zoltán – PETNEHÁZI Margit szerk.: *Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves*. Budapest, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. 59–74. Elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/30764/Urb%C3%A1n-e-book_pdfa.pdf?sequence=1&isAllowed=y (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- BURCHARD, Stephanie M. (2016): *Terrorism in West Africa: is Ghana next?* Elérhető: www.ida.org/idamedia/Corporate/Files/Publications/AfricaWatch/africawatch-May-5-2016-vol11.ashx (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- CIA (2017): *The World Factbook, Africa: Ghana*. Elérhető: www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/gh.html (A letöltés dátuma: 2017. 07. 23.)

⁸⁹ *Ghána gazdasága* (2015).

⁹⁰ YONG 2017.

- Constitution of the Republic of Ghana. Chapter six, the directive principles of state policy* (s. a.). Elérhető: www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/republic/constitution.php?id=Gconst6.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- DANKÁNÉ FALUDI Anna (2005): *Nyugat-Afrika és az Európai Unió gazdasági kapcsolatai*. Budapest, BGF. Elérhető: <https://anzdoc.com/nyugat-afrika-es-az-europai-unio-gazdasagi-kapcsolatai.html> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 17.)
- DZINDZISZ Sztéfan (2016): Óriási magyar beruházások lesznek Ghánában. *Napi.hu*, 2016. 08. 15. Elérhető: www.napi.hu/magyar_gazdasag/oriasi_magyar_beruhazasok_lesznek_ghanaban.619278.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- Economic Growth* (s. a.). Elérhető: www.focus-economics.com/countries/ghana (A letöltés dátuma: 2018. 03. 18.)
- FAGE, J. D. – TORDOFF, William (2004): *Afrika története*. Budapest, Osiris.
- FAGE, John D. – BOATENG, Ernest Amano – MAIER, Donna J. – DAVIES, Oliver (2018): *Ghana*. Elérhető: www.britannica.com/place/Ghana/Daily-life-and-social-customs#toc76824 (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- FENING-ADDO, John (2017): *COCOBOD Targets 1.5m Tonnes Of Cocoa Beans In 4-Years. Agri National*, 2017. 07. 13. Elérhető: <http://ritefmonline.org/cocobod-targets-1-5m-tonnes-of-cocoa-beans-in-4-years/> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Forts and Castles, Volta, Greater Accra, Central and Western Regions* (s. a.). Elérhető: <http://whc.unesco.org/en/list/34> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 04.)
- FRAN CZ Norbert (2013): *Az alkotmányos dekolonizáció példája: Ghána függetlenedése*. Pécs, PTE BTK.
- FRAN CZ Norbert (2016): *A független Ghána első évtizede*. Elérhető: www.academia.edu/33751240/A-f%C3%BCggetlen_Gh%C3%A1na_els%C5%91_%C3%A9vtizede_MA_Thesis_ (A letöltés dátuma: 2018. 03. 11.)
- Ghana – Agricultural Sectors* (s. a.). Elérhető: www.export.gov/article?id=Ghana-Agricultural-Sectors (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghana – Enhanced Structural Adjustment Facility Economic and Financial Policy Framework Paper 1998–2000* (s. a.). Elérhető: www.imf.org/external/np/pfp/ghana/ghana0.htm (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- Ghána* (s. a.). Elérhető: www.afrikatanulmanyok.hu/htmls/ghana.html (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- Ghana ‘will be an African tiger’ (2007). *BBC News*, 2007. 06. 19. Elérhető: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/afrika/6766527.stm> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghána az olajklubban* (2010). Elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2010/12/16/ghana_az_olajklubban (A letöltés dátuma: 2017. 05. 26.)
- Ghana corruption index* (s. a.). Elérhető: <https://tradingeconomics.com/ghana/corruption-index> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- Ghana country profile (2018). *BBC News*, 2018. 05. 01. Elérhető: www.bbc.com/news/world-africa-13433790 (A letöltés dátuma: 2018. 07. 31.)
- Ghana EXIM Bank facilitates ‘Ghana Beyond Aid’ agenda* (2018). Elérhető: www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/business/Ghana-EXIM-Bank-facilitates-Ghana-Beyond-Aid-agenda-659898 (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- Ghána gazdasága* (2015). Elérhető: <http://afrikaexpo.hu/index.php?modul=aktualitasok&kod=72&kezd=40> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)

- Ghána hozta az elvárásokat* (2012). Elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2012/12/08/ghana_hozta_az_elvarasokat (A letöltés dátuma: 2017. 05. 27.)
- Ghána újabb C-295-öt rendel* (2017). Elérhető: <https://honvedelem.hu/cikk/38495> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 02.)
- Ghána: előrejelzés, gazdasági mutatók* (é. n.). Elérhető: <https://hu.tradingeconomics.com/ghana/forecast> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- Ghana: Heads of State (1960–2017)* (s. a.). Elérhető: www.archontology.org/nations/ghana/00_1960_td_s.php (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghana's gold output jumps to 4.13 million ounces in 2016* (2017). Elérhető: www.ghanabusinessnews.com/2017/06/03/ghanas-gold-output-jumps-to-4-13-million-ounces-in-2016/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Ghana's oil production to reach 240,000 barrels daily in four years – GNPC* (2016). Elérhető: www.ghanabusinessnews.com/2016/11/12/ghanas-oil-production-to-reach-240000-barrels-daily-in-four-years-gnpc/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- HETTYEY András (2011): Talpra állt az éltanulókból bukott diák, Ghána. *Index*, 2011. 08. 07. Elérhető: http://index.hu/kulfold/2011/08/07/ghana_talpra_allasbol_jeles/ (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- HTCC (2016): *Export-import bank nyílt Ghánában*. Elérhető: <http://htcc.org.hu/hu/hirek/aktualis-hirek/export-import-bank-nyilhat-ghanaban/> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- IMF (s. a.): *Ghana*. Elérhető: www.imf.org/external/country/gha/index.htm (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- International Religious Freedom Report for 2015 United States Department of State Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor* (2015). Elérhető: www.state.gov/documents/organization/256241.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Islámjogi iskolák* (é. n.). Elérhető: <https://repuloszonyeg.wordpress.com/2009/12/12/islamjogi-iskolak/> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- KASTNING, Thomas (2011): *Basic Overview of Ghana's Emerging Oil Industry*. Elérhető: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ghana/10490.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Key Findings and Advanced Tables. 2015 Revision* (2015). Elérhető: https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- KUMAH-ABIWU, Felix – OCHWA-ECHEL, James (2013): *Rethinking the Ideas of Pan-Africanism and African Unity: A Theoretical Perspective of Kwame Nkrumah's Leadership Traits and Decision Making*. Elérhető: www.jpanafrican.org/docs/vol6no6/6.6-Felix.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- LOONEY, Robert (2014): Can Ghana's Democracy Save It from the Oil Curse? *FP*, 2014. 05. 01. Elérhető: <http://foreignpolicy.com/2014/05/01/can-ghanas-democracy-save-it-from-the-oil-curse/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 12.)
- Magyar kereskedőház nyílt Ghánában* (2014). Elérhető: www.kormany.hu/hu/kulgaszdasagi-es-kulgyuminiszterium/kulgaszdasagi-es-kulgyi-allamtitkarsag/hirek/magyar-kereskedohaz-nyilt-ghanaban (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Major regions and capitals* (s. a.). Elérhető: <http://ghanareview.com/regions.html> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 03.)
- MATTHEWS, Chris (2016): Ghana's success story built on gold, oil and cocoa is foundering. *The Guardian*, 2016. 01. 26. Elérhető: www.theguardian.com/global-development/2016/jan/26/ghana-success-gold-oil-cocoa-economic-downturn (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)

- Military Balance. Chapter Nine: Sub-Saharan Africa* (2017). Elérhető: www.iiss.org/publications/the-military-balance/the-military-balance-2017/mb2017-09-sub-saharan-africa (A letöltés dátuma: 2017. 07. 23.)
- MISACHI, John (2017): *Religious Beliefs In Ghana*. Elérhető: www.worldatlas.com/articles/religious-beliefs-in-ghana.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- MISACHI, John (2018): *Major Ethnic Groups of Ghana*. Elérhető: www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-and-tribes-in-ghana.html (A letöltés dátuma: 2018. 08. 05.)
- MORLU, Faith L. (2015): *The Great Recession and its Impact on Africa: Focus on Ghana and South Africa*. Elérhető: <https://nickledanddimed.wordpress.com/2015/04/06/the-great-recession-and-its-impact-on-africa-focus-on-ghana-and-south-africa/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 01.)
- NYARKOAH, Nelly L. (2016): *Life in the Zomgo Community*. Elérhető: <http://gijonlinenews.com/?p=5208> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- Regions* (s. a). Elérhető: www.ghanaweb.com/GhanaHomePage/geography/region.php (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- SALCEDO, José Enrique (é. n.): *A szűfizmus*. Elérhető: www.vopus.org/hu/gnozis/gnozis-gnoszticizmus/a-szufizmus.html (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- SANUSI, Hajj – ADU-GYAMFI, Samuel (2017): Ghana's foreign policy: Some regional and national interests. *Journal of Human Sciences*, Vol. 14, No. 1. 598–608. DOI: <https://doi.org/10.14687/jhs.v14i1.4370>
- SCHMIDT Ádám (1967): Állami levéltárak Ghánában. *Levéltári Szemle*, 17. évf. 3. sz. 853–870.
- SHERWOOD, Marika (2008): After Abolition: Britain and the Slave Trade since 1807. *African Diaspora Archaeology Newsletter*, Vol. 11, No. 1. Elérhető: <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2086&context=adan> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- SIPOS Alexandra – SIPOSNÉ KECSKEMÉTHY Klára (2010): Az Afrikai Akadémiaparancsnoki Konferencia: múlt, jelen, jövő. *Európai Tükör*, 15. évf. 9. sz. 66–71.
- SZLAMKA Zsófia (2015): *Ghánai és magyar – két jóbarát*. Elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2015/03/02/ghanai_es_magyar_ket_jo_barat (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- The Commonwealth (s. a.): *Ghana*. Elérhető: <http://thecommonwealth.org/our-member-countries/ghana> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 10.)
- The History of Christiansborg Castle* (s. a.). Elérhető: <http://christiansborgarchaeologicalheritageproject.org/history/> (A letöltés dátuma: 2018. 03. 21.)
- THOMAS, David (2015): *Time to get moving on African integration, says Ghana's Tetteh*. Elérhető: <http://newafricanmagazine.com/lets-get-moving-on-african-integration-says-ghanas-tetteh/> (A letöltés dátuma: 2017. 08. 01.)
- YONG, Li (2017): *Africa has the potential to be an economic powerhouse. This is how*. Elérhető: www.weforum.org/agenda/2017/02/africa-can-become-a-global-economic-powerhouse-this-is-how (A letöltés dátuma: 2017. 08. 05.)

Vákát oldal

Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
Székhely: 1089 Budapest, Orczy út 1.
Kapcsolat: info@ludovika.hu
A kiadásért felel: Koltányi Gergely ügyvezető igazgató

Felelős szerkesztő: Gőcze István
Olvasószerkesztő: György László
Korrektor: Tar Krisztina
Tördelőszerkesztő: Stubnya Tibor
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-531-213-9 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-214-6 (PDF)
ISBN 978-963-531-215-3 (ePUB)

Magyarország külpolitikai fókuszába a rendszerváltás után az euroatlanti integráció, illetve a jószomszédi kapcsolat került, minden más területet ennek rendelték alá. Bár az új évezredben többször is felmerült a változtatás igénye, érdemi gondolkodás ezen a téren csak 2011-ben kezdődött a *Magyar külpolitika az uniós elnökség után* című dokumentum kapcsán. Ennek keretében került sor a „globális nyitás” meghirdetésére, amelynek egyik pillérét a szubszaharai Afrika jelentette. A hazai afrikanista közösség és számos – a kontinensen érdekelt – civil szervezet, valamint gazdasági szereplő figyelte nagy szimpátiával az eseményeket és az azt kísérő médiaérdeklődést. A közösség tagjai és az Afrika-szeretők számára ugyanis ez végre annak a jele volt, hogy a földrész ismét számíthat a kormányzat érdeklődésére.

E kötet célja, hogy kézikönyvül szolgáljon azok számára, akik valamiféle módon kapcsolatba kerülnek Afrikával, legyen szó közszolgákról vagy pusztán érdeklődőkről. Könyvünk egyszerre nyújt átfogó tematikus elemzéseket, illetve országspecifikus ismertetőket azon államokról, amelyek a legfontosabbak a magyar külpolitika és gazdaság számára.

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI



MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap



BEFEKTETÉS A JÖVŐBE